

**CUMHURİYET'İN KURULUŞUNDAN İKİNCİ
DÜNYA SAVAŞI'NIN BİTİMİNE KADAR
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ**

Döne Nihal KARABORAN

**Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Ramazan USLU
2016
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Döne Nihal KARABORAN

CUMHURİYET'İN KURULUŞUNDAN İKİNCİ DÜNYA
SAVAŞI'NIN BİTİMİNE KADAR
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Ramazan USLU

AĞRI-2016

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

15./06/2016

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Cumhuriyet’in Kuruluşundan II. Dünya Savaşı’nın Bitimine Kadar Türk-Sovyet İlişkileri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

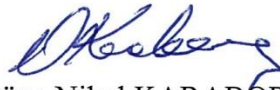
Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Δ Tezim sadece Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Δ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

15./06/2016

Döne Nihal KARABÖRAN

TEZ KABUL TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Ramazan USLU danışmanlığında, Döne Nihal KARABORAN tarafından hazırlanan bu çalışma 15 /06 / 2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Ramazan USLU

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. İsmail EYYUPOĞLU

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Figen ATABEY

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

15.06.2016

Yrd. Doç. Dr. Metin ERKAL

Enstitü Müdür V.

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CUMHURİYET'İN KURULUŞUNDAN II. DÜNYA SAVAŞI'NIN BİTİMİNE KADAR TÜRKİYE-SOYET İLİŞKİLERİ

Döne Nihal KARABORAN

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ramazan USLU

2016, 206 sayfa

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Ramazan USLU (Danışman)

Doç. Dr. Figen ATABEY

Doç. Dr. İsmail EYYUBOĞLU

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, yeni devletin dış politikasında Sovyetler Birliği son derece önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu durum bir ölçüde, her iki devletin hem eski yönetimlerine, hem de aynı işgalci devletlere karşı bir mücadele vermeye başlayarak, milletlerarası sahneye çıkmış olmaları ile ilgilidir. Bu özellik ve benzerlik iki ülkeyi bir bakıma müttefik haline sokmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının dayandığı temel prensip, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve mutlak bağımsızlığını hiç bir taviz vermeden korumak, bütün ülkelerle ve özellikle komşularıyla iyi dostluk kurmak ve Türk milletinin huzur ve refahını temin etmek olmuştur. Bu çalışmamızda Türkiye Cumhuriyeti'nin, askeri ve ekonomik yönden birçok probleminin olduğu bir dönemde, büyük devletler arasında bir denge unsuru ve kilit bir ülke olma özelliğini ne derece başarılı bir şekilde kullandığı ele alınacak, özellikle Sovyetler Birliği ile ilişkileri ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Atatürk, Türk - Sovyet ilişkilerini iki devlet arasında karşılıklı dayanışma olarak nitelendirmiştir. Onun için önemli olan rejim değil, komşuluktur. Sovyet Rusya ise, Boğazlar ve Anadolu'ya sahip dost bir Türkiye'nin varlığını kendi çıkarları açısından yararlı görmüştür. Kurtuluş Savaşı'na destek verirken komünizmin Türkiye'de yayılması yönünde faaliyetlerde bulunmuştur.

Türk - Rus ilişkileri, Rusya'nın Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirerek İstanbul'u ve Boğazları ele geçirdikten sonra sıcak denizlere çıkmak istemesi

sebebiyle devamlı m¼cadelelerle ge¼miřtir. Çok nadir zamanlarda, bu tarih¼ d¼řman milletler birbirleriyle dost olabilmiflerdir.

¼lkelerini d¼řman işgalinden kurtarmak m¼cadelesi devam ettiği s¼rece, bu doğal ittifakta T¼rkiye'nin menfaati, kısaca Sovyetlerden temin edebileceği mali ve askeri yardımdır. Sovyetlerin menfaati ise kendi d¼řmanlarını meşgul edecek ikinci cephenin Anadolu'da bulunuşudur. İşgal sona erdirilip, bağımsız devletler ailesi içinde yerlerini alan bu iki devlet, d¼řt¼kleri yalnızlık ve hudutlarının g¼venlik içinde bulunmayışından dolayı ittifak içinde olmaya devam etmişlerdir. Bununla beraber, bu ittifakın her t¼rl¼ art d¼ř¼nceden arınmış, içten bir dostluk işikisi olduğunu s¼ylemek m¼mk¼n değildir.

T¼rk-Sovyet işikilerinde yaşanılan krizlerin temelinde, Sovyetler Birliği'nin T¼rkiye'ye karşı izlemif olduğu politikalar ¼nemli bir role sahiptir. Milli M¼cadele yıllarında kom¼nizmi T¼rkiye'de h¼kim kılmak isteyen Sovyetler Birliği, başarılı olamayınca T¼rkiye'yi kendi n¼fuzu altına almak ve T¼rkiye'nin Batılı Devletlerle yakınlaşmasını engellemek istemiştir. II. D¼nya Savaşı'nda, Sovyetler Birliği T¼rkiye ile ilgili taleplerini fırsat buldukça dile getirmif, savaş sonrasında ise T¼rkiye ¼zerindeki baskısını daha da arttırmıştır. Sovyet baskılarına rağmen T¼rkiye, T¼rk-Sovyet dostluğunu dış politikasının temel taşı olarak g¼rm¼ř, imzaladığı antlaşmalarda Sovyet çekincesini her zaman ¼n pl¼nda tutmuş ve ikili işikilerin en k¼t¼ olduğu d¼nemlerde dahi komşusunu tahrik etmekten çekinmiştir. İki devlet arasında d¼nem d¼nem yaşanılan krizlerin temelinde yatan sebeplerin, tarihin derinliklerine uzandığını g¼rmek m¼mk¼nd¼r.

Anahtar Kelimeler: T¼rkiye, Sovyet Rusya, İkinci D¼nya Savaşı, Fransa, İngiltere.

ABSTRACT

TURKEY- SOVIET RELATIONSHIPS FROM FOUNDATION OF REPUBLIC TO THE END OF THE WORLD WAR2

Döne Nihal KARABORAN

Thesis Supervisor: Assist. Prof. Dr. Ramazan USLU

2016, 206 pages

**Jury: Assist. Prof. Dr. Ramazan USLU (Advisor)
Assoc. Prof. Dr. Figen ATABEY
Assoc. Prof. Dr. İsmail EYYUBOĞLU**

The Soviet Union has represented a significant place on the nation's foreign policy since the foundation of Turkish Republic. This case is partly about both states appeared in the history by campaigning against both their old gubernation and the same occupant states. This feature and similarity has led to make these two countries allied.

The basic principles that Turkish Republic based on are protecting Turkey's territorial integrity and freedom without giving any concession, making friendship with all countries, especially with neighbouring countries and providing the peace and welfare of Turkish nation. In this study, it is going to be handled how Turkish Republic used its position as being an equilibrant and a key country among great powers in a period that it has many problems in terms of military and economic, especially relationships with Soviet Union is going to be evaluated in detail.

Atatürk qualified Turkish- Soviet relationship as a mutual cooperation between two countries. Neighbourhood is important for him, not the regime. The Soviet Union finds existence of a friend Turkey which owns Anatolia and the straits beneficial. While it was supporting Liberty War, it also engaged in expansion of communism in Turkey.

Turk-Russian relationships have passed with struggles persistently as Russia wanted to reach warm seas after capturing Istanbul and the straits by converting Black Sea into a Russian lake. These historical enemy nations were rarely able to become friends.

As the struggle of saving their country from enemy invasion, Turkey's benefit from this natural alliance was economic and military help from Soviets. Soviet's benefit was that the second battlefield which would occupy its own enemies, located on Anatolia. These two states that end the occupations and took part in independent state families went on being in the alliance because of their loneliness and unsafety borders. With this, it is not possible to say that this alliance is a pure friendly relationship without any ulterior motive.

At the base of the crisis between Turkish-Soviet relationships, the policies that Russia carried out against Turkey had an important role. The Soviet Union that wanted to get hold of Turkey and block it from approaching western countries. In World War 2, Soviet Union uttered the demands about Turkey at odd times and increased the pressure over Turkey after the war. Despite the Soviet pressures, Turkey saw the Turk-Soviet friendship as the keystone of its foreign policy, always gave particular importance on Soviet drawback in the treaties that it signed and beware of irritating its neighbour even in the periods in which bilateral relations were bad. It is possible to see that the basis of the crisis which happened time to time goes back to the depths of history.

Key Words: Turkey, Soviet Russia, World War 2, France, England.

ÖNSÖZ

Bu araştırmanın amacı, Cumhuriyet'in Kuruluşundan II. Dünya Savaşı'nın Bitimine Kadar Türk-Sovyet İlişkileri hakkında bilgi vermektir. Genel olarak konu birçok yönden ele alınıp, konuyla ilgili kavramlar ışığında değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu araştırmanın konusu sekiz ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde problem, araştırmanın amacı, önemi, sınırlılıkları ve tanımlardan bahsedilmiştir. İkinci bölümde, Kurtuluş Savaşı öncesi Türk-Sovyet ilişkileri, Bolşevik ihtilâli ve Brest-Litovsk Antlaşması ele alınmıştır. Daha sonra Kurtuluş Savaşı dönemi Türk-Sovyet ilişkileri, kongreler döneminde resmî olmayan ilk Türk- Sovyet ilişkilerinin başlaması, TBMM'nin açılışıyla birlikte Rusya'ya ilk resmî heyetin gönderilmesi ve İttihatçı Paşaların Rusya'daki faaliyetleri, Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Cephesi, Moskova ile Kars Antlaşması ve Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet yardımları açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde Türk-Sovyet ilişkilerinde dostluğun ön planda olduğu 1925-1937 yıllarında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanmış olan antlaşmalar incelendi ve bu dönemde Türkiye'nin katılmış olduğu Milletler Cemiyeti, Balkan Antantı ile Sadabat Paktı'nın Türk-Sovyet ilişkilerine etkileri anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde, Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginlik dönemi ele alınmıştır. Bu dönemde Montrö Boğazlar Sözleşmesinden sonra ilişkilerdeki samimiyet iyice azalıp, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusunda ortak savunma istemesi gibi istekleri Türkiye'yi batılı ülkelere yaklaştırmıştır.

Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'nın; Türkiye, Fransa ve İngiltere Üçlü İttifak Antlaşması'nın ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın Türk-Sovyet ilişkileri üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölümde, Türk Sovyet ilişkilerinde dostluğun sona ermesi ve Almanya'nın başını çektiği Mihver devletleri ile İngiltere, ABD, SSCB ve Fransa'nın oluşturduğu Müttefik devletlerin Türkiye'yi kendi saflarında savaşa çekme çabaları ve bu şartlar altında Türk dış politikası anlatılmıştır.

Altıncı bölümde, araştırmanın yöntemi, araştırmanın modeli, verilerin toplanması, verilerin analizi konularına değinilmiştir. Yedinci bölümde, bulgular ve yorumlamalar yapılmıştır.

Sonuç ve öneriler bölümünde ise Çarlık döneminden itibaren Sovyetlerin Doğu Anadolu, Boğazlar ve Balkanlar üzerindeki yayılmacılık politikası ve bu politikanın ilişkilerimize etkileri üzerinde duruldu. Öneri kısmında, iki ülkenin arasında ekonomik, ticari, bilimsel, teknik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi için temennilerde bulunulmuştur.

Tez çalışmama başlarken konu seçimimde, ayrıca çalışmam sırasında yaptığı yerinde yönlendirme, gösterdiği anlayış ve yaptığı rehberlik nedeniyle bana yardımcı olan tez danışmanım değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Ramazan USLU'ya sabrı ve anlayışı için sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bilgi ve tecrübeleri ile benden desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Figen ATABEY'e teşekkür ederim. Gece gündüz tezimi bitirmemde her zaman yanımda olan arkadaşlarım Yasemin BALKAN ve Zeynep TAŞYÜREK'e, beni hayatım boyunca yaptığım her şeyde destekleyen annem ve kardeşlerime teşekkür ederim.

Ağrı-2016

Döne Nihal KARABORAN

İÇİNDEKİLER

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	ii
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar DİZİNİ	xv
KISALTMALAR	xvi

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
1.1. Problem	6
1.2. Araştırmanın Amacı.....	6
1.3. Araştırmanın Önemi.....	6
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	7
1.5. Tanımlar	7

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	8
2.1. Kurtuluş Savaşı Öncesi Türk- Sovyet İlişkileri	8
2.2. Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri.....	14
2.2.1. Bolşeviklerin Anadolu ile Resmi Olmayan İlk Temasları	20
2.2.2. Büyük Millet Meclisi ile Sovyet Rusya Hükümetleri Arasında Resmi İlişkilerin Kurulması.....	24
2.2.2.1.Birinci Moskova Müzakereleri	29
2.2.3.Türk-Ermeni Savaşı ve Gümrü Antlaşması	37
2.2.4. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)	38
2.2.4.1. Kars Antlaşması (13 Ekim 1921).....	44
2.2.5.Frunze Kurulu ve Türkiye- Ukrayna Antlaşması.....	46
2.2.6. Kurtuluş Savaşı’nda Sovyet Rusya Yardımları	49

2.2.6.1. Para Yardımları	50
2.2.6.2. Silah, Cephane ve Malzeme Yardımları	54
2.2.7. Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE-SSCB İLİŞKİLERİNDE DOSTLUK DÖNEMİ

(1925-1937)	64
3.1. Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması (1925).....	64
3.2. Türk-Sovyet Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması (1927).....	67
3.3. 1929 Protokolü.....	69
3.4. Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Protokolü (1930)	72
3.5. İsmet Paşa'nın Moskova Ziyareti (25 Nisan-10 Mayıs 1932)	73
3.6. Türkiye ve SSCB'nin Milletler Cemiyeti'ne Girmesi	77
3.6.1. Türkiye ve Sovyet Rusya'nın Milletler Cemiyeti'ne Girme Nedenleri	79
3.7. Revizyonist Hareketlere Karşı Türk-Sovyet Yakınlaşması	80
3.7.1. Türkiye ve Balkan Paktı (9 Şubat 1934).....	80
3.7.2. Balkan Paktı ve Türk-Sovyet İlişkileri	86
3.8. Montrö Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)	92
3.8.1. Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi'ne Giden Yol.....	92
3.8.2. Montreux Boğazlar Konferansı'nın Toplanması	97
3.8.3. Konferansta Alınan Kararlar ve Sözleşmenin İmzalanması	99
3.8.4. Montreux Boğazlar Konferansı'nda Türk-Sovyet İlişkileri	101
3.9. Sadabad Paktı.....	104

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE GERGİNLİK DÖNEMİ

(1937-1943)	108
4.1. Türk-Sovyet İlişkilerinde Gerginlik.....	108
4.2. Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu.....	113

4.3. Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu	117
4.4. Alman-Sovyet Yakınlaşması ve Türkiye'nin Tutumu.....	117
4.4.1. Sovyet – Alman Saldırmazlık Paktı (22 Ağustos 1939).....	123
4.5. Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti (25 Eylül 1939).....	126
4.5.1. Stalin'in Boğazlar Rejimindeki Değişiklik İsteği	130
4.6. Üçlü İttifak Antlaşması ve Sovyet Rusya'nın İttifaka Tepkileri (19 Ekim 1939)	133
4.7. Bakü'ye Saldırı Plânının Türk-Sovyet İlişkilerine Etkileri (3 Temmuz 1940).....	137
4.8. Molotov-Hitler (Berlin) Görüşmeleri (12 Kasım 1940)	140
4.9. Türk – Sovyet Saldırmazlık Deklarasyonu	143
4.10. Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması (18 Haziran 1941)	144

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE YOL AYRIMI (1943-1945)	148
5.1. İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası	148
5.2. Müttefiklerin Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'na Sokma Gayretleri	151
5.2.1. Casablanca Konferansı (14-24 Ocak 1943)	153
5.2.2. Adana Konferansı (30-31 Ocak 1943).....	154
5.2.3. Quebec Konferansı (14-24 Ağustos 1943)	157
5.2.4. Moskova Konferansı (19 Ekim-1 Kasım 1943).....	158
5.2.5. Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943)	159
5.2.6. Tahran Konferansı (28 Kasım- 1 Aralık 1943).....	159
5.2.7. Dumbarton Oaks Konferansı (21 Ağustos- 7 Ekim 1944)	160
5.2.8. Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945).....	161
5.2.9. Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945).....	163
5.3. Türk-Sovyet Dostluğunun Sona Ermesi	166

ALTINCI BÖLÜM

6. YÖNTEM.....	170
6.1. Araştırmanın Modeli.....	170
6.2. Verilerin Toplanması	170
6.3. Verilerin Analizi	170

YEDİNCİ BÖLÜM

7. BULGULAR VE YORUMLAR	172
--------------------------------------	------------

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. SONUÇLAR VE ÖNERİLER	173
--------------------------------------	------------

8.1. Sonuçlar	173
8.2. Öneriler	175

KAYNAKÇA	177
-----------------------	------------

EKLER.....	186
-------------------	------------

Ek-1: M. K. Atatürk'ün Ankara'daki SSCB Büyükelçisi Z. Surits'e Hediye Ettiği İmzalı Fotoğraf, Ankara 1929.....	186
--	-----

Ek-2: Rusya ve Türkiye arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın imzalama töreninde, 16 Mart 1921, Moskova.....	187
---	-----

Ek-3:İsmet İnönü'nün Adana'ya 23 km uzaklıkta Yenice istasyonun da İngiltere Başbakanı Churchill ile görüşmesi.	187
---	-----

Ek-4: Türkiye Başbakanı İsmet İnönü başkanlığındaki Türk hükümet heyetinin SSCB'yi ziyareti, 1932.	188
--	-----

Ek-5:Kahire Konferansında Roosevelt, İnönü ve Churchill	188
---	-----

Ek-6: SSCB Dışişleri Bakanı M. Litvinov'a Türkiye Ziyareti Sırasında Hediye Edilen M. K. Atatürk'ün Portresi. Ankara 1931.	189
--	-----

Ek-7: SSCB Dışişleri Bakanı M. M. Litvinov'un Türkiye'yi ziyareti. M. M. Litvinov, Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ve SSCB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Y. Z. Surits onursal kıta önünden geçerken, Ekim 1931.....	189
---	-----

Ek-8: Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Katılması (1932).....	190
--	-----

Ek-9: Potsdam Konferansında Churchill, Truman ve Stalin	190
---	-----

Ek-10:Türkiye Tarafından Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, SSCB Tarafından SSCB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Y.Z.Surits'in katıldığı diplomatik bir resepsiyon, Rusya Büyükelçiliği binası, 7.11.1927.	191
Ek-11:Müttefikler Yalta Konferansı'nda 4 Şubat 1945.	191
Ek-12:.....	192
Ek-13:.....	193
Ek-14:.....	194
Ek-15:.....	195
Ek-16:.....	196
Ek-17:.....	197
Ek-18:.....	198
Ek-19:.....	199
Ek-20:.....	200
Ek-21:.....	201
Ek-22:.....	202
Ek-23:.....	203
Ek-24:.....	204
Ek-25:.....	205
ÖZGEÇMİŞ.....	206

TABLÖLER DİZİNİ

Tablo 2.1. Mevcut belgelere göre, Rusya'dan alınan paraların miktarlarıyla Türk parasına göre değeri şekilde görölmektedir.	52
---	-----------

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
RSFSC	: Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Bşk.	: Başkanlığı
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
D	: Devre
ed.	: Editör
Gnkur.	: Genelkurmay
Md.	: Madde
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKF	: Türkiye Komünist Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.d.	: Ve Diğerleri
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
Çev.	: Çeviren
MC	: Milletler Cemiyeti

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Türkiye Tarihinin son üç yüzyıl içindeki devrinin; siyasi, diplomatik ve askeri yönlerden en önemli kısmını Rusya ile olan ilişkileri oluşturmaktadır. Türkiye'nin jeopolitik durumu ve Rusya tarihinin Büyük Petro'dan itibaren genişleme ve fütuhat siyaseti gereği bu iki devlet arasında başta askeri olmak üzere çok çeşitli karşılaşmalar meydana gelmiştir. Nitekim Türkiye ile Rusya arasında I. Petro'dan itibaren dokuz büyük savaş yapılmıştır. Bunlardan ikisi hariç (1711 Prut Savaşı, 1856 Kırım Savaşı) bütün harplerde Türkiye yenilmiştir. Bilhassa II. Katerina ile başlayan Rus-Türk savaşları, XIX. yy. sonlarına kadar, Türkiye'nin büyük arazi kayıplarına yol açtığı gibi, 1878 Şubatında Rus ordularını İstanbul surlarına kadar getirmiştir. Avrupa tekniğinin Rus ordusunda başarı ile tatbik edilmesi sonucunda süratle kuvvetlenen Rusya karşısında, birtakım sebeplerden dolayı güçsüzleşen Osmanlı imparatorluğu kendisini müdafaa edemez bir hale gelmiştir.¹

Rusya'nın tarihsel misyonu sıcak denizlere inme politikasıdır. Bunu da İstanbul ve Boğazları ele geçirip Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirdikten sonra Balkanlarda, Kafkaslarda ve Doğu Anadolu'da yayılma politikasını sürdürerek yapmayı hayal etmiştir. Rusya'nın yayılma politikası Petro'dan itibaren artarak devam etmiş özellikle II. Katerina ve I. Nicola zamanında en yüksek noktasına ulaşmıştır. II. Katerina'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik projeleri olmuştur. Yalnız bir Yunan Devleti'nin kurulması değil, Kafkasları ele geçirdikten sonra Anadolu'nun dahi ele geçirilmesinin tasarlandığı bilinmektedir. II. Katerina dış siyasette I. Petro'nun prensiplerini uygulamaya çalışmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı siyasetinde de I. Petro'dan daha başarılı olmuştur. Karadeniz'e ayak basmakla Rusya'ya büyük çıkarlar sağlamıştır.²

Osmanlı- Rus ilişkileri 16. yy.'dan 20.yy.'ın başına kadar savaşlar ve güç mücadeleleri tarihi olarak gelişmiştir. Bu çatışmacı sürecinin ana sebepleri arasında,

¹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.1

² Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergah Yayınevi, İstanbul, 1988, s.40.

Rusya'nın güneye doğru yayılma arayışının Osmanlı İmparatorluğunun çıkarları ile sürekli çatışma halinde olması yer almıştır. Öte yandan birçok bölgedeki nüfuz rekabeti de bu iki gücün sürekli çatışmasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında her iki ülkede ortaya çıkan yönetim değişiklikleri, iki ulusun arasındaki yakınlaşma ve işbirliği sürecinin de başlangıcı olmuştur. Tarihsel açıdan baktığımızda Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya'sı hiçbir zaman aynı ittifak içerisinde yer almamışlardır. Tam aksine Osmanlı döneminde Rus tehditleri farklı açılardan dengelenmeye çalışılmış, bu bağlamlarda öteki güçlerle bağlaşıklık politikaları gündeme gelmiştir.³

Rusya, I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin yanında yer almış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da bulunduğu Almanya ve yandaşları ile savaşmıştır. Rusya bu savaşa 1917 yılına kadar devam etmiştir. 1917 yılında çıkan Bolşevik İhtilâli ile Çarlık rejimi yıkılmış ve yerine sosyalist bir düzen getirilmiştir. Sovyetler bu rejim değişikliğinden sonra Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilmiştir. Bolşeviklerin Rus Çarını tutuklayarak iktidarı ellerine geçirmeleri olayı, eski müttefikleriyle aralarının açılmasına sebep olmuştur.⁴

1917 Kasım ayında Bolşeviklerin gerçekleştirdikleri devrim süreciyle birlikte Rusya toprakları, hem bir iktidar değişikliğine sahne olmuş hem de bu revizyonist durumu engellemek isteyen iç ve dış güçlerin Moskova'ya karşı birlikte harekete geçmeleriyle iç savaş dönemine girilmiştir. 1917 sonlarından 1920 ortalarına kadar sürecek olan bu iç savaş döneminde monarşi yanlıları ve başta İngilizler olmak üzere Batılı güçlerin destek verdikleri Beyaz Ordu ile Lenin'in ordusu olarak bilinen Kızıl Ordu arasındaki çatışma süreci başlamıştır. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla I. Dünya Savaşı'ndan tamamen çekilen ve kendisine imzalatılmak istenen kapitülasyonlara direnen Bolşevik Hükümeti, ülkenin batısındaki cepheleri kapattığı halde hem güneyden hem de güneydoğudan Beyaz Ordu'nun saldırılarına uğramıştır. Bu sırada Lenin, ülke genelinde meşru kılmak istediği Bolşevik devrim

³ Erhan Büyükkakıncı, "Sovyetler Birliği ile İlişkiler", (Ed. Haydar Çakmak) ,*Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.120.

⁴ Mediha Akarslan, *Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1990, s.40.

düşüncesini de bir dizi kongreler ve bildiriler aracılığı ile halkına ve dış dünyaya yaymaya çalışmıştır.⁵

30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi ile I. Dünya Savaşında doğrudan mağlup olan Osmanlı Devleti’nin toprakları işgalci devletler tarafından kuşatılmıştır. İngiltere İstanbul’a, Boğazlara, Kafkasya’ya, Afganistan’a egemen olarak Sovyetleri güneyden kuşatmıştır. İngiltere, Batı Anadolu’yu Yunanistan’a vererek Ege Denizine egemen güçlü bir Yunanistan ve Doğu Anadolu’da İngiltere’nin güdümünde bir Ermenistan ve Kürdistan kurmak ve böylece Sovyetleri sıkıştırmak istemiştir. Kafkasya’da İngiltere’nin kurduğu bağımsız devletlerden Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan aracılığı ile Sovyetler Bakû petrollerinden de yoksun bırakılmıştır. Sovyetler, Boğazlar ve Anadolu’ya sahip dost veya hiç değilse kendisine düşman olmayan bir Türkiye’nin varlığını kendi çıkarları açısından yararlı görmüştür.⁶

Rusya’da bu gelişmeler olurken, Türkiye’de de savaşın kaybedilmesinden sonra Türk ordusu küçültülmüş; silahları elinden alınmış ve ülke toprakları düşman kuvvetlerince işgale başlatılmıştır. İşgale karşı merkezî hükümetin yetersiz kalması ile ülke çapında Kuvâ-yı Milliye olarak adlandırılan millî direniş birlikleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Mustafa Kemal’in 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkışı ile birlikte, Türk Millî Mücadelesi resmen başlamıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşları kısa sürede birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan Kuvâ-yı Milliye güçlerini teşkilatlandırmışlar ve merkezî bir idare altında birleştirmişlerdir. Gerek Türk gerekse Rus tarafının içinde bulunduğu durum, 1917 yılından itibaren iki ülkenin birbirine yaklaşmasına sebep olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar olan pek çok Türk ve Rus heyeti karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmişler; para, silah, malzeme, sağlık ekipmanı ve yiyecek gibi ihtiyaçlarda karşılıklı yardımlar yapmışlardır. Bu dönemde yardımların ağırlığının Rusya’dan Türkiye’ye olduğu görülmektedir.⁷

⁵E. Büyükkakıncı, “Sovyetler Birliği ile İlişkiler”, (Ed. Haydar Çakmak) ,*Türk Dış Politikası 1919-2008*, s.120.

⁶Ergun Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti-I*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2012, S.276

⁷Çağtay Benhür “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:24, 2008,s.278.

23 Nisan 1920’de Ankara’da TBMM açılmıştır. Ankara Hükümeti işe başladığı zaman dış dünyayla ilişkileri bakımından büyük bir yalnızlık içindedir. I. Dünya Savaşı sırasında müttefikimiz olan Almanya işgal edilmiş, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise parçalanmıştır. İtilaf devletleri ise Misak-ı Milli çerçevesinde bağımsız bir Türk devletinin kurulmasına meydan vermemek için ellerinden gelen tüm çabayı harcamışlardır. Gerek iç, gerekse dış durumu bakımından büyük müşküller içerisinde bulunan ve maddi olanaksızlıklardan ötürü çaresiz kalan Ankara Hükümeti’nin yaptığı ilk iş, kendisine ulusal kurtuluş mücadelesinde gerekli dış desteği sağlayabilecek bir devletle temasa geçebilmek olmuştur. O günün koşulları altında ve ortak düşmanlara karşı mücadele vermeleri bakımından Türkiye’nin kendisine yardım eli uzatmasını isteyebileceği devlet Sovyet Rusya olmuştur.⁸

Her iki ülke arasında Türk Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan işbirliğine dayalı ilişkiler 17 Aralık 1925’te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile siyasi zemine oturtulmuş ve yapılan antlaşma ek protokollerle uzatılmıştır. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını takiben 11 Mart 1927’de Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması yapılmış, iki ülke arasındaki ticaretin hukuki zemini tanımlanarak ilişkiler daha iyi olmaya başlamıştır. 1920’ler ve 1930’ların ilk yarısında Rusya ile ilişkiler dostluk ve işbirliği havası içerisinde yürütülmüştür. İki ülkenin Milletler Cemiyeti üyeliği, Silahsızlanma Konferansı, Briand-Kellogg Paktı ve Litvinov Protokolü gibi dönemin uluslararası gelişmelerinde ortak hareket ettikleri görülmüştür.⁹

Sovyetler Birliği, 1930 yılından sonra statükocu devletlere yönelen bir dış politika izleyen Türkiye’nin uluslararası ilişkilerde dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmıştır. 1932 yılının Nisan ayında Sovyet Hükümetinin daveti üzerine Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Moskova’yı ziyaret etmişlerdir. İki devlet arasındaki siyasi ve iktisadi ilişkilerin tekrar ele alınması için yeni bir zemin hazırlanmıştır. Bu temaslar sırasında Sovyetler Birliğinin sanayi

⁸ *Kurtuluş Savaşımız*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s.62.

⁹ Mitat Çelikpala, “Sovyetler Birliği ile İlişkiler”, (Ed. Haydar Çakmak) ,*Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.208-209.

hammadeleri ve makine ithali için Türkiye'ye 8000.000 dolarlık bir kredi açması hakkında görüş birliğine varılmıştır.¹⁰

1933'ten itibaren yürütülmeye başlanan Balkan Paktı çalışmaları, Türk Sovyet ilişkilerinde inişi başlatan noktalardan biri olmuştur. Bu Pakta dair Sovyet Hükümeti bilgilendirilmiş olmasına rağmen, ilişkiler zayıflamaya başlamıştır. Sovyet yönetimini takındığı olumsuz tavır ve Avrupa'da ortaya çıkan siyasi ittifaklar ilişkileri her geçen gün zayıflatmıştır. Özellikle Sovyet ve İtalyan Antlaşması Türkiye'de rahatsızlık uyandırmıştır. İkili ilişkileri soğutan gelişmelerden özellikle üzerinde durulması gereken diğer bir başlık ise Türkiye'nin Lozan'da belirlenen Boğazlar Rejiminde değişiklik yapmak isteği ile yapılan Montrö Konferansı'nda Rusya'nın Boğazlar konusundaki itirazlarıdır. Bu durum Türkiye'yi Batı Dünyasına yaklaştırmırken Sovyetlerden uzaklaştırmıştır.¹¹

1939 yılından sonra Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Daha çok uluslararası düzeyde süren ilişkilerde Türkiye, tarafsızlığını koruma çabası içine girmiştir. Kutuplaşan Dünyada Türkiye, özellikle 1939 yılında Nazi-Sovyet Paktı'ndan rahatsız olmuştur. Nazi-Sovyet yakınlaşmasından sonra Türk dış politikası yeni bir evreye girmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye, Batılı devletlere daha çok yaklaşmış ve bunun sonucunda Sovyetler Birliği ile ilişkiler gerginleşmiştir.¹²

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin içinde bulunduğu konum Rusya'nın hoşuna gitmemiş ve Türkiye karşıtı propagandasını arttırmıştır. Bunun sonucunda Rusya, 1925 tarihli Türkiye-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı feshettiğini açıklamıştır. Türkiye'ye verilen notada “*Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan esaslı değişmeler sebebiyle, bu antlaşma artık yeni şartlarla uymamakta ve ciddi değişiklere ihtiyaç göstermektedir*” denilmiştir. Sovyetler Birliği bununla da yetinmeyerek Türkiye'den toprak talebinde bulunmuş ve Kars, Ardahan'ı geri istemiştir. Sovyetler Birliği'nin toprak talepleri ve Boğazlar ile ilgili isteklerine karşın Türk Hükümeti, “*Herhangi bir antlaşmayla toprak veya üs verilmesinin söz*

¹⁰Yaşar Akbıyık “Türk-Sovyet İlişkileri”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012, s.424-425.

¹¹ M. Çelikkale, “Sovyetler Birliği ile İlişkiler”, (Ed. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, s.210-211.

¹²Selim Deringil, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.80.

konusu olamayacağı gibi Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde de bir değişikliğin mümkün olamayacağı" cevabını vermiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de, Türkiye'nin bir karış toprağını bile vermeyeceğini, gerekirse şerefleri ile öleceklerini ilan etmiştir.¹³

1.1. Problem

Cumhuriyet'in Kuruluşundan II. Dünya Savaşı'nın Bitimine Kadar Türk-Sovyet İlişkilerinin gelişim süreci nasıldır?

1.2. Araştırmanın Amacı

Cumhuriyet'in Kuruluşundan II. Dünya Savaşı'nın Bitimine Kadar Türk-Sovyet ilişkilerinde sorunların oluşmasında birinci derecede etkili olan Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri incelemek, iki devlet arasındaki bu sorunları günümüze uyarlamak ve kuşkusuz bunlardan ders almak, Türk-Sovyet ilişkilerinin şekillenmesine neden olan etmenleri tespit etmek tezimin amacıdır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, yeni devletin dış politikasında Sovyetler Birliği son derece önemli bir yer işgal etmiştir. Bu durum bir ölçüde her iki milletin hem eski yönetimlerine, hem de aynı işgalci devletlere karşı bir mücadele vermeye başlayarak, milletlerarası arenaya çıkmış olmaları ile ilgilidir. Bu iki özellik ve benzerlik bu iki ülkeyi bir bakıma tabii müttefik haline sokmaktadır. Bu doğal ittifakın her türlü art düşünceden kesin şekilde arınmış, içten bir dostluk ilişkisi olduğunu söylemek de mümkün değildir ve bu çıkarım, ikili ilişkilerin başladığı ilk günden itibaren geçerlidir. Bu sebeple de Türk-Sovyet ilişkilerini ilk günden ele alarak incelemek gerekmektedir. Bu bakımdan Cumhuriyet'in Kuruluşundan II. Dünya Savaşı'nın Bitimine Kadar Türk-Sovyet İlişkilerinin derinlemesine araştırılması sonraki araştırmalara örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

¹³ Serap Toprak, "1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri", *Toplum Bilimleri Dergisi* , cilt:5,sayı:9, (Ocak-Haziran 2011), s.169.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma; Cumhuriyet'in Kuruluşundan II. Dünya Savaşı'nın Bitimine Kadar Türk-Sovyet İlişkileri ile, literatür taramada elde edilen verilerle sınırlıdır.

1.5. Tanımlar

Plebisit: Halk oyuna başvurma yöntemlerinden birisi. Kendisiyle ilgili bir uluslararası anlaşmazlık söz konusu olan bir bölgede sorunun, bölge halkının bir oylama ile göstereceği tercih doğrultusunda çözülmesidir.¹⁴

Emperyalizm: Maddî avantajları sürdürmek için siyasal hâkimiyetin kurulmasıdır. Bir devletin kendi sınırları dışında yaşayan başka milletler üzerinde zorla denetim kurmasıdır.¹⁵

İdeoloji: Bir siyasi partinin inançlarını, değerlerini, temel ilkelerini ifade eden, tutarlı inançlar kümesi; siyasi ve toplumsal eylemi yönlendiren düşünce, inanç ve görüşler sistemi; bir toplumsal durumu yansıtan düşünceler dizgesi; insanların kendi varoluş koşulları ve ilişkilerinden doğan yaşam tarzlarıyla ilgili tasarımların tümüdür.¹⁶

Boğazlar Sorunu: Türk Boğazları'ndan (İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı) yabancı gemilerin geçişine ilişkin olarak Avrupa diplomasisinde çeşitli dönemlerde gündeme gelen anlaşmazlıktır.¹⁷

¹⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul, 2010, s.542.

¹⁵ Lütfi Sunar, "19.Yüzyıl Avrupası'nda Emperyalizm Algısı", *Sosyoloji Dergisi* , 3.Dizi, Sayı:14 , (Mayıs, 2007), s.77.

¹⁶ Arslan Topakkaya, " İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt:11, sayı: 1-2, 2007, s.164.

¹⁷ F. Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, s.542.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Kurtuluş Savaşı Öncesi Türk- Sovyet İlişkileri

I. Dünya Savaşı sonlarında 1917 Ekim ayında Rusya’da iktidarı Lenin almıştır. Ülkede mülkiyet kaldırılarak yeni bir ekonomik sistem kurulmaya başlanmıştır. Bu yeni hükümetçe hazırlanacak anayasa için Ocak 1918’de Petersburg’da bir meclis toplanmıştır. Ancak bu mecliste Bolşevik olmayanlar çoğunluğu aldıklarından meclis dağıtılmış ve Rusya bir dikta rejimiyle yönetilmeye başlanmıştır. Bu yıllarda yapılan icraat, ülkeden kaçmayan soyluların ve burjuvaların öldürülmesine, siyasi partilerin kapatılmasına yol açmıştır. Bu olaylar üzerine Çar Nikola 16/17 Temmuz 1918’de öldürülmüştür.¹⁸

Bolşevikler 8-9 Kasım 1917’de Çarlık Rusya’sında yönetimi ele geçirdikten sonra, Menşeviklere karşı çoğunlukta oldukları Halk Komiserleri Sovyet’inde Lenin Başkan, Troçki Dışişleri Komiseri, Stalin ise Milliyetler Komiseri olmuştur. 23-31 Ocak 1918’de RSFSC ilan edilmiştir. 10 Temmuz 1918’de RSFSC’nin ilk Anayasası kabul edilmiştir. İlerleyen yıllarda da 30 Aralık 1922’de Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kafkas Cumhuriyetlerinin katılımıyla Moskova’da SSCB kurulmuştur.¹⁹

Hükümet olmaya başlayan Bolşevikler, Mayıs 1917’den itibaren yeni hükümetin devam etmekte olan harp karşısındaki tutumları konusunda açıklamalarını yapmışlar ve Çarlık Rusya’sının I. Dünya Harbine girmekten amacının Boğazlar ve İstanbul’u işgal etmek olduğunu açıklamışlardır. Kendilerinin ise, bu konudaki gizli anlaşmaları iptal edip, İstanbul ve Boğazlardan vazgeçtiklerini, ayrıca hiçbir toprak işgali amacı da taşımadıklarını ortaya koymuşlardır. İtilâf Devletleriyle I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti topraklarının paylaşılması konusunda anlaşılan Rusya, şimdi anlaşma imzaladığı devletlerle karşı karşıya gelmiştir.²⁰

¹⁸ *Tarihte Türk-Rus İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.102.

¹⁹ Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler” Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919–1980*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 155.

²⁰ Süleyman Kocabaş, *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yay, İstanbul, 1989, s.399-400.

Bolşevikler idareyi ele alınca, ilk olarak 15 Kasım 1917 günü Rusya’da yaşayan bütün milletlerin eşit ve egemen olduklarını, isterlerse Rusya’dan ayrılıp bağımsız hükümetler kurabileceklerini ilan etmişlerdir. “*Rus Halklarının Hakları Beyannamesi*” adlı bu bildiri çeşitli milletlerin bağımsızlıklarını ilan etmesine zemin hazırlamıştır.²¹ Sovyet Rusya’nın ilan ettiği ihtilâl beyannamesi neticesinde Kafkaslardaki; Gürcüler, Ermeniler ve Azeri Türkleri müstakil bir federasyon kurup bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Fakat federasyon üyelerinden Gürcüler, Batum’un, Ermeniler de Doğu Anadolu vilayetlerinin kendilerine verilmesini istemişlerdir. Neticede federasyon dağılmış ve federasyonun dağılması ile Azeri Türkleri müstakil Azerbaycan Cumhuriyetini kurmuşlardır.²²

Bu gelişmeler yaşanırken 15 Aralık 1917’de Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Rusya geçici bir mütareke imzalamışlar ve barış müzakerelerinin başlamasını kararlaştırmışlardır. Barış müzakerelerine hazırlık yapılırken, geçici mütareke de bir süre için uzatılmıştır. Bu arada Türkiye ile Rusya arasında Erzincan Mütarekesi yapılmıştır.²³

Devrim sonrasında Ruslar savaştıkları tüm devletlere barış teklif etmiştir. Bolşeviklerin barışı sağlamaya yönelik bu politikası sonucunda imzalanan 18 Aralık 1917 tarihli, Erzincan Mütarekesi ile Osmanlı Devleti ve Sovyet Rusya arasında yaşanan çatışmaların sonlandırılması istenmiştir.²⁴

Brest-Litovsk’ta imzalanan ve Doğu Avrupa Cephesi’nde çarpışmalara son veren bu anlaşmadan üç gün sonra, 18 Aralık’ta Erzincan’da imzalanan anlaşma bir bırakışmadan çok bir ateşkes antlaşmasıdır. Amaç ise, iki ordunun da aşmayacağı bir çizgiyi saptamaktır. Böylece tüm sorunlar şimdilik ertelenmiş olacaktır. Sorunların düğümlendiği yeri ise Boğazların hâkimiyetinin yanı sıra petrolü, hammaddeleri, stratejik durumu ve iç içe yaşayan çeşitli halkları ile Kafkasya bölgesi oluşturacaktır.

²¹ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s.1.

²² A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s.21-23.

²³ A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.341.

²⁴ Mehmet Perinçek, *Atatürk’ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 19.

Gerçekten de Kafkasya, tüm ele aldığımız dönem boyunca Türk–Rus ilişkilerinin seyrine yön veren önemli bir mevki olarak karşımıza çıkacaktır.²⁵

Fakat antlaşmanın uygulanmasında, Ermenilerle ilgili sorunlar ortaya çıkmıştır. 3 Mart 1918’de, Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında kalıcı barışı sağlamaya yönelik olan Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, Ruslar 6–8 hafta içinde 93 Harbi öncesi sınırlarına çekilmeyi, Ermeni çetelerini silahsızlandırmayı ayrıca Kars, Ardahan ve Batum’u Osmanlı Devleti’ne geri vermeyi kabul etmiştir.²⁶

Ruslar, “*İlhaksız tazminatsız barış*” ve “*milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi*” parolasıyla yola çıkmışlardır. Brest – Litovsk Antlaşması’nı, “zorunlu barış, dikte barış” olarak adlandırmışlardır. Bu barışın Osmanlı Devleti için önemi büyüktür. Çünkü Osmanlı Devleti kaybeden değil kazanan taraf olmuştur. Nitekim, Türk tarihinde 1711 yılındaki Prut ve 1856 yılındaki Paris Antlaşmalarından sonra ilk defa Rusya’ya karşı bir zafer vesikası imzalanmıştır.²⁷

Brest-Litovsk Antlaşması’nda: “...Rusya devleti, Anadolu’nun Doğu illerinin boşaltılması ve Osmanlı Devleti’ne düzenli bir biçimde geri verilmesi için gerekli işleri yapacaktır. Ardahan, Kars ve Batum sancakları da gecikmeden Rus ordularınca boşaltılacaktır. Rusya devleti, iş bu sancakların hukuk ilkeleri ve devletler hukuku açısından sahip olacakları yeni duruma karışmayacak ve bu arada onların halkını, bu yeni durumu komşu devletler ve özellikle Osmanlı Devleti ile anlaşarak belirlemek üzere serbest bırakacaktır.” maddesi yer almıştır. Böylece, “*Elviye-i Selase*” diye bilinen bu üç vilayet yani Kars, Ardahan, Batum burada yaşayan halkların rızası koşuluyla Osmanlı’ya bırakılmıştır. Kafkaslar’da Rus orduları dağılmış ve memleketlerine dönmüşlerdir. Bunun üzerine bir iktidar boşluğu ortaya çıkmıştır. Gürcistan’da Menşevikler, Azerbaycan’da Müsavatçılar ve Ermenistan’da Taşnak Partisi bu iktidar boşluğundan yararlanarak Mayıs 1918’de bağımsız devletler kurmuşlardır. Osmanlı savaş öncesindeki kararını uygulayarak bu

²⁵Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000, s.13.

²⁶ M. Perinçek, *Atatürk’ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, s. 19.

²⁷ S.Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, s.395-396.

bölgede yayılcı bir politika izlemeye başlamıştır. Ancak yapılan Mondros bırakışması buna engel olmuştur.²⁸

Bölgede asayiş sağlayacaklarını imzaladıkları anlaşmayla taahhüt eden Ruslar; Kars, Ardahan ve Batum gibi bölgeleri, Türk ordusuna teslim etmeden ve buraların emniyetini sağlayacak bir kuvvet bırakmadan çekilip gitmiştir. Bu bölgedeki Müslüman ahalinin Ermeni çeteleri tarafından öldürülmeye başlanması üzerine Türk kuvvetleri Kars, Ardahan ve Batum’u işgal etmiş, daha sonra da Osmanlı Devleti, Ermeni saldırılarına karşı yardım isteyen Azeri Türklerine yardım etmek maksadıyla Bakü’ye bir kuvvet göndermiştir.²⁹

Sovyet Rusya Hükümeti ise bunu bir saldırı olarak kabul etmiş ve Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin 20 Eylül 1918’de bir nota göndermiştir. Ancak bu nota Türk Hükümeti tarafından reddedilmiş ve harekâtın bütün raporları Sovyet Rusya’sına gönderilerek barışı bozmak bir yana hukuku korumak adına böyle bir harekâta girişildiği izah edilmiştir. Sovyetler Türkiye’nin bütün izahlarına rağmen ikinci bir nota daha göndermiş ve Brest-Litovsk Anlaşmasını feshettiklerini açıklamışlardır. Böylece Türk ve Rus hükümetleri arasında I. Dünya Harbi sonunda geçerli bir anlaşma kalmamıştır.³⁰

Ruslar bölgeden çekilmiştir ancak bölgedeki nüfuzunu kaybetmek de istememektedir. Brest-Litovsk’da başlayan barış görüşmeleri devam ederken 13 Ocak 1918 günü, “Pravda” gazetesinde Lenin ve Stalin imzalı “13 Numaralı Kararname” diye adlandırılan bildiri yayınlanmıştır.³¹ Bildiride şu kararlar alınmıştır:

“Rusya’nın işgali altında bulunan Türk Ermenistan’ındaki Ermenilerin kendi mukadderatlarını, tam bir istiklale varıncaya kadar, serbestçe tayini hususundaki haklarını, Rusya Amele ve Köylü Hükümeti’nin desteklediğini Halk Komiserleri Sovyet’i Ermeni halkına ilan etmiştir. Ermeni halkının serbest referandum yapması için bir takım garantilerin alınması gerekmiştir. Bunun için, Rus Ordusunun Türk Ermenistan’ı sınırından çıkması ve burada yaşayan halkın mal ve mülkünü korumak

²⁸E. Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler” Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919–1980*, Cilt: I, s. 165.

²⁹A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.549-550.

³⁰Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, M.E.B. Yay, İstanbul, 1998, s.182-183.

³¹K. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.1.

*için Ermeni Halk Milisinin kurulması, Ermeni muhaciri ve Ermeni mültecilerinin 'Türk Ermenistan'ı' ülkesine tekrar dönmeleri ve Ermeni Halk Mümessilleri Şurası adıyla geçici bir idarenin kurulması" şeklindedir.*³²

Bu bildiri ile Bolşevikler, Ermenilerin silahlandırılması ve göç etmiş olanların geri çağırılması ile bölgedeki huzursuzluğu azaltmaktan çok arttırma isteğinde olduklarını göstermişlerdir. Lenin ve Stalin'in imzası ile yayınlanan bu bildiri, Çarlık Rusya'sı ile Bolşeviklerin dış politikasının birbirine benzediğinin bir göstergesidir. Bolşevik Hükümeti, Brest-Litovsk Antlaşması'nın birinci maddesinde onayladığı Ermeni çetelerini dağıtmak ve öç alma olaylarını engellemek hükmünü gerçekleştirmek yerine, olayları tırmandırmak istemiştir. Nitekim Ruslar Kafkasya'daki nüfuzlarını korumak için Ermeniler ile işbirliği yapma arzusu içinde iken, Ermeniler İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu ve Rusya'yı çevrelemek ve Bakü petrollerini ele geçirmek amacıyla oluşturduğu "*Kafkas Seddi*" politikasına rağbet etmişlerdir.³³

Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sonra Kafkas Cumhuriyetleri arasında barış ve savaş konusunda çıkan köklü anlaşmazlıklar, Gürcülerin Almanlarla flört edişi, Azerbaycan'ın devamlı şekilde savaşa karşı çıkışı sonucu 26 Mayıs tarihinde bu Cumhuriyet lağvedilmiş ve aynı gün Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Ermeniler ve Gürcüler, Brest-Litovsk Antlaşmasını kabul etmemiş, Gürcüler Batum'u, Ermeniler de Kars'ı vermek istememişlerdir. Bunun üzerine Türk Orduları ilerleyerek Evliye-i Selâse denilen Kars, Ardahan ve Batum'u ele geçirmiştir. Türk Ordusu anlaşmaya yanaşmayan Ermenilerin peşinden giderek Erivan üzerine yürümüştür. Sonunda Ermeniler de anlaşmayı kabul etmiş, 1918 Haziranı'nda, Türk delegeleri ile Ermeni, Gürcü, Azeri delegeleri arasında Batum Anlaşması imzalanmıştır. Türk Ordusu'nun Kafkasya'daki ileri harekâtı ile Azerbaycan Hükümeti, üzerindeki baskılardan bir nebze kurtulmuş, Ermenistan'ın Türkiye aleyhine izlediği politikalarına da bir süreliğine son

³²A. N.Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.336.

³³Cenk Şen, *Stalin Döneminde Türk Sovyet İlişkileri (1923-1953)*,(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006, s.3.

verilmiştir. Batum’da imzalanan antlaşmalarla Osmanlılar hem Dağıstan’a hem Azerbaycan’a yardım vaat etmişlerdir.³⁴

Osmanlı Devleti; 1878’de Ruslara bırakmak zorunda kaldığı Kars, Ardahan, ve Batum da “*plebisit*” yapılması koşuluyla bu bölgeleri elde etme hakkını kazanmıştır. İstanbul’dan alınan emirle Türk askeri makamları bu referanduma nezaret etmişlerdir. Kars, Ardahan ve Batum sancaklarında yapılacak “*plebisit*” hazırlıkları Haziran ve Temmuz’un ilk yarısında tamamlanmıştır. On dokuz yaşını bitiren erkekler oy kullanmıştır. Oy kullanacakların listeleri iddia edildiğine göre, eski Rus kayıtlarına göre tanzim edilmiştir.³⁵

Üç Sancakta 14 Temmuz 1918 yılında başlayan bir kaç günde yapılan halk oylaması sonucuna göre, bu üç sancaktaki erkek nüfusun sayısı, 138.582 Müslüman ve 23.326 Gayr-i Müslim olup, toplamı 161.908 kişidir. Oy sahibi olanlar 87.048 iken, bunlardan 85.129 kişi “*evet*” 441 kişi “*hayır*” ve 1693 kişi ise tercih bildirmemiştir. Bu suretle yapılan halk oylaması sonucunda İslâm ahalisinin büyük çoğunluğunun evet demesi ile “*Elviye-i Selâse*”nin Türkiye’ye ilhâkı kesinleşmiştir. Referandumdan sonra Abdülhalik (Renda) Bey ve Elviye-i Selâse’yi temsilen 20 kişilik heyet mazbataları alarak İstanbul’a dönmüştür. Heyet İstanbul’a ulaştığında Sultan Reşat ölmüş; yerine Sultan Vahdettin geçmiştir. Sultan Vahdettin 15 Ağustos 1918 tarihinde bölgede mülki teşkilatın kurulmasını emretmiştir. 11 Eylül 1918’de çıkarılan 5 maddelik bir kararnameyle; Ardahan livası, Kars livasına bağlanarak Kars livası ve Batum Livası adlarında iki liva ve bu iki livanın birleşmesiyle Batum sancağı kurulmuştur.³⁶

Fakat Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918’de imzaladığı Mondros Mütarekesi gereğince, Brest-Litowsk Antlaşması ile elde ettiği toprakları yani Kars, Ardahan ve Batum’u boşaltarak 1914 sınırına çekilmek zorunda bırakılmıştır. Bölge Ermeniler ve Gürcüler tarafından yeniden işgal edilmiştir.³⁷

³⁴K. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, , s.3-4.

³⁵A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.490-491.

³⁶Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998,s.21-22.

³⁷Selami Kılıç, “Unutulmuş Barış: Brest-Litowsk (Mart 1918)”,(Çev. ve Yay. Hazırlayanlar: İlyas Kamalov-İrina Svistunova), *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.60.

2.2. Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri

Osmanlı Devleti ile Müttefik Devletler arasında I. Dünya Savaşı'ndan sonra silahlı çatışmaya son veren Mondros Mütarekesi Limni Adasının Mondros Limanında demirli Agamemnon isimli İngiliz savaş gemisinde 30 Ekim 1918'de Osmanlı Temsilcisi Heyeti Başkanı Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey ile Müttefikler adına İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe tarafından imzalanmıştır.³⁸

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan, maddeleri yoruma açık olan Mondros Mütarekesini imzalayarak mağlup bir devlet olarak çıkmıştır. Mütarekenin imzalanmasından bir gün sonra da işgal kuvvetleri bu mütarekenin 7. maddesine dayanarak Anadolu topraklarında işgallere başlamışlardır.³⁹

Mütareke Antlaşmasında Boğazlar bölgesinin Müttefik Devletler tarafından askeri işgal altına alınacağı (madde1) ve bu devletlerin kendi emniyetlerini tehditte görünce stratejik her bir yeri işgal hakları bulunacağı (madde7) öngörülmüştür. Bundan başka Mütareke Antlaşmasına göre, sınır muhafazası iç güvenlik ile görevli kuvvetler dışında Osmanlı ordusu derhal terhis edilecek; Türk donanması teslim edilecek ve gösterilecek sular ve limanlarda tutuklu bulundurulacak; Türk demiryollarından ve gemilerinden serbestçe faydalanılacak; Toros tünelleri Müttefikler tarafından işgal edilecek; telsiz telgraflarla kablolar bu devletlerin kontrolü altında bulundurulacak; Kafkasya, Hicaz, Âsir, Yemen, Suriye ve Irak'daki Osmanlı kuvvetleri en yakın Müttefik kumandanlığına teslim edilecek; Türk esirleri ise, Müttefiklerin elinde kalacak; Ermenistan vilâyetlerinde karışıklık çıktığı takdirde Müttefikler bu bölgeleri işgal edebileceklerdir.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa Mondros Mütarekesi'nin Türkiye'nin felaketi olduğu gerçeğini gördükten sonra 3 Kasım 1918'de Adana'dan Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği şifre yazıda, Toros tünellerinin teslimi, ordunun terhisi, silah ve cephanenin tesliminin doğuracağı tehlikeleri belirtmiş ve alınabilecek önlemleri göstermiştir. 5-6 Kasım tarihli yazılarında da İngilizlerin İskenderun limanından

³⁸ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s.3.

³⁹ E. Semih Yalçın, Mustafa Turan, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s.104.

⁴⁰ M. Gönlübol, C. Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt:1, s.5.

ancak mal taşımak için yararlanabileceklerini, işgal hakkına sahip olmadıklarını ve bir işgal hareketine karşı ise silahla karşılık verileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa 6-7 Kasım tarihli emriyle böyle bir hareketin devletin çıkarlarına karşı olduğunu ve bu yanlış emrin derhal tahsis olunmasını tavsiye etmiştir. M. Kemal Paşa Sadrazama gönderdiği 7-8 Kasım 1918 tarihli telgraflarda, İngilizlerin işgal niyetlerini açıklayıp, kendisinin aldığı önlemleri belirttikten sonra kendisi, ne durumda olursa olsun doğru olduğuna inandığı şeyleri gereken yerlere duyurmayı vatan selameti için görev bildiğini açıklamıştır.⁴¹

Mondros Mütarekesi'nden sonra Moskova ile İstanbul Hükümetleri arasındaki resmi ilişkiler kesilmiş ve Türk-Rus ilişkileri ancak Ankara Hükümeti'nin kurulmasıyla yeniden başlamıştır. Aradaki bu bir buçuk yıllık süre, bir ilişki kurmak için girişimlerin yapıldığı dönemdir.⁴² I. Dünya Savaşı'nı 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle bitiren Osmanlı Devleti, çok toprak kaybetmiştir. İmparatorluktan geriye Anadolu ve Trakya kalmıştır.⁴³

Mütarekeden kısa bir süre sonra, Müttefik donanması İstanbul'a gelmiş ve Müttefik yüksek komiserleri buraya yerleşmiştir. Öte yandan İngiliz kuvvetleri mütareke antlaşmasının 1. Maddesi gereğince, Çanakkale bölgesindeki mevzileri işgal etmiş ve aynı mütarekenin 7. Maddesine dayanarak 1 Kasım 1918'de Türk Ordusu kumandanlarının direnmesine rağmen Musul bölgesine girmeye kalkmışlardır. 13 Kasım'da Müttefik donanmasının İstanbul'a gelmesi ve Boğazlardaki istihkâmların bu devletlerin eline geçmesi İstanbul Hükümetinin memleketi koruyabilmesini imkânsız kılmış ve bu yüzden Irak ve Suriye cephesindeki direnme kırılmıştır. Öte yandan Rusya'daki ihtilalden istifade ederek Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Osmanlı Orduları 1918 yılında Kafkasya'da Bakü şehrine kadar ilerlemiş oldukları ve Kars, Ardahan ve Batum şehirlerinde yapılan plebisitte bu bölge halkı Türkiye'ye katılmayı kabul ettiği halde mütareke hükümleri gereğince "*İran'ın kuzeybatısında ve Güney Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetleri derhal savaştan evvelki hudutlarının*

⁴¹ E.Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* 1, s.79.

⁴² S. Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, s.101.

⁴³ Bülent Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, (Çev. Sermet Yalçın), Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. xiii.

gerisine çekilmesi hususunda evvelce verilen emir icra edilecektir.” (madde 11) Osmanlı kuvvetleri bu bölgeden çekilmek durumunda kalmıştır.⁴⁴

Üç Sancak boşaltılmak zorunda bırakılmış 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, boşaltılan yerlerde mahalli şûra hükümetlerinin kurulmasına yardım ve öncülük etmiş ise de Türk ordusunun çekilmesine müteakip Batum, Ardahan ve Kars İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İngilizler daha sonra bölgedeki yönetimi Ermeni ve Gürcülere bırakıp çekilmişlerdir.⁴⁵

Müttefik donanmasının İstanbul’a gelmesinden kısa bir süre sonra, 23 Kasım 1919’da Osmanlı ülkesini resmen işgale başlamak üzere Avrupa’daki Müttefik Orduları Başkumandanı İstanbul’a parlak bir merasimle gelmiş ve İstanbul’daki azınlıklar tarafından sevgi gösterileri ile karşılanmışlardır. 1919 yılı içinde İngiliz kuvvetleri Anadolu’nun güney-doğu bölgesinde Urfa, Ayıntap, Maraş, Adana bölgelerini ve diğer bazı Anadolu şehirlerini, Mondros Mütarekesinin 7. Maddesi hükümlerinden istifade ile işgal etmişler ve daha sonra Suriye ve Kilikya’yı Fransızlara terk etmişlerdir. İtalyanlar ise St. Jean de Maurianne gizli antlaşması gereğince Antalya’yı işgal etmişlerdir.⁴⁶

Osmanlı Devletini parçalama teşebbüslerine karşı en büyük tepki, Yunan askeri birliklerinin 15 Mayıs 1919 yılında İzmir’e çıkması üzerine başlamıştır. İngiliz Rumları Kordon’da Yunan askerini coşkun sevgi gösterileri ile karşılamışlardır. İzmir’in işgali tüm Türkiye’de büyük tepki yaratmıştır. Yunanlıların İzmir’i işgali Türk ulusunun “*milliyetçilik*” duygusunu kamçulamıştır. İzmir adı Kurtuluş Savaşı’nın amacı ve stratejisinin odak noktası olmuştur.⁴⁷

Anadolu’da Milli Mücadele hareketi, Doğu Anadolu’ya III. Ordu Müfettişi olarak gönderilen Mustafa Kemal’in 19 Mayıs 1919’da Samsun’a gelmesi üzerine başlamıştır. Mustafa Kemal’in Samsun’a gelmesinden kısa bir süre sonra, Anadolu’daki Türk kuvvetlerini teşkilatlandırarak bir ordu meydana getirmiş, bir de

⁴⁴ M. Gönübol, C. Sar, “ 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt 1, s.5-6.

⁴⁵Dursun Ali Akbulut, “Çöken Devlet”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* Cilt: I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012. s. 139.

⁴⁶ M. Gönübol, C. Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt 1, s. 5-6.

⁴⁷ E. Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s.121.

facto hükümet kurmuş ve yeni Türk Devletinin dış politika hedeflerini tespit etmiştir.⁴⁸

Kurtuluş Savaşı'nın ilk döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın başlıca amacı, Anadolu hareketinin siyasî ve askerî teşkilatlanmasını sağlamaktır. Bu çerçevede toplanan Erzurum ve Sivas Kongreleri hareketin siyasi yapısını oluşturmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın hedeflerini çizen Misak-ı Milli de böylece oluşmuştur.⁴⁹

Milli Mücadele hareketi, dış politika açısından Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmeye yönelik temel hedeflerine ulaşmaya, bu yolda Türkiye'nin dış ülkelerde tanınmasını sağlamaya ve düşmanları ortak olan ülke ve topluluklarla çeşitli antlaşma ve diyaloglara girerek maddi ve manevi yardım elde etmeye çalışmıştır. Tehdidin Batı'dan gelmesi sebebiyle Doğu'ya yönelme ihtiyacı duymuştur. İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmeleri, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ını basmaları ve birçok milletvekilini tutuklamaları, Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetler Birliği'ne yönelik dış politika izlemesine neden olmuştur.⁵⁰

Türkiye'nin emperyalist devletler tarafından işgali ile Anadolu'da başlayan bağımsızlık mücadelesi sürecinde, Bolşeviklerle ilişki kurmak ve onların yardım ve desteğini almak hep ön planda olmuştur. Mondros Mütarekesi sonrası gelişmeler, Rusya'da oluşan ve Emperyalist Batılı devletlere karşı tehditkâr bir güç olarak ortaya çıkan Rusya'daki yeni hâkimiyet, Anadolu'da Milli Bağımsızlık hareketi başlatan liderlerin önüne alternatifsiz olarak çıkmış ve Sovyet Rusya ile yakın ilişkiler kurulması için çaba gösterilmiştir.⁵¹

Bolşevik Hükümeti Anadolu'da başlayan millî harekete ilgi duymuş fakat aynı zamanda temkinli yaklaşmıştır. Her şeyden önce bu mücadelenin başarılı olma ihtimali onlara göre çok azdır. Hatta Bolşevikler başarı olasılığının azlığından dolayı,

⁴⁸M. Gönlübol, C. Sar, “ 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1973)*, Cilt 1, s.8.

⁴⁹Ömer Kürkçüoğlu, Mehmet Gönlübol, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, (yay. haz. Berna Türkdogan), *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 3-6.

⁵⁰Mustafa Balcıoğlu, “Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt: I, Ankara, 2012, s. 224.

⁵¹Yavuz Arslan, “Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Üzerine”, (Çev. ve Yay. İlyas Kamalov, İrina Svistunova), *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.257.

Millî Mücadele'ye el koymayı dahi düşünmüşlerdir. Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin'in 13 Eylül 1919'da yayınladığı “*Türk İşçi ve Köylüsüne Çağrı*” adlı demecinde, bu amaca yönelik düşünceler yer almıştır. Çiçerin bu demecinde:

“Sizden hep hasta adam diye söz eden büyük Avrupa Devletleri, sizi iyileştirmeyi hiçbir zaman düşünmemişlerdir, aksine bile bile sağlıklı durumunuzun iyileşmesini istememişlerdir ve hepsi Boğazları ele geçirmek için sizi Avrupa kıtasından atmaya ya da en azından kanınızı emmeye, kişiliğinizi yok etmeye, sizi köleleştirmeye uğraşmışlardır.

...İstanbul sorunu tarihi bir miras olarak Rus Çarlarının fetih plânlarına giriyordu... Sovyet Rusya'nın işçi ve köylü hükümeti bir yandan Çarlık Rusya'sı diğer yandan İngiltere ve Fransa arasındaki tüm gizli anlaşmaları tüm dünyanın gözü önünde yayınlayarak, bunları yırtıp attı... Hükümetiniz Boğazları İngilizlere verdiği gün özgür bir Türkiye'nin, Avrupa kıtasındaki tarihi Türk kenti İstanbul'un ve özgür bir Osmanlı halkının sonu gelecektir.” demektedir.⁵²

Sovyet Dışişleri Komiseri G.W.Çiçerin'in, Türkiye İşçi ve Köylülerine hitaben yayınladığı bildiride, İngiltere'nin İstanbul ve Boğazları ele geçirdiğini; Türkiye, İran, Afganistan ve Kafkasya'yı egemenliği altına almak üzere olduğunu, bu durumda Türkiye'nin kurtarılmasının ancak Türk işçi ve köylüsünün çabasına kaldığını, Rus işçi ve köylüler hükümetinin Türkiye'ye kardeşlik elini uzatmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Çiçerin ayrıca, Türkiye'nin işçi ve köylülerini İstanbul Hükümeti'ne karşı isyana davet etmiş, Türkiye'nin egemenliğini elde edebilecek güçte olduğunu hatırlatarak, Türk işçi ve köylülerinin batılları Türkiye'nin dışına sürmesini ve İstanbul'daki burjuva hükümetini devirmelerini talep etmiştir.⁵³

Müttefik devletler, I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan devletlere karşı uygulanacak politika üzerinde bir görüş birliğine varamazlarken, barış görüşmelerindeki pazarlıkta tek bir cephe halinde hareket etmeyi başaramışlardır. Millî Mücadele önderinin bu devletlere karşı destek alabileceği ABD ve Sovyetler Birliği olmak üzere iki büyük devlet bulunmaktadır. Ancak ABD, Monroe

⁵² S. Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, s.130-133.

⁵³ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1974, s.525.

Doktrini'nin* etkisiyle yalnızlık politikasına çekilmiştir.⁵⁴ Ali Fuat Cebesoy bu konuda şunları söylemektedir: “...Amerika da gelecekteki cihan siyasetinde tutacağı yüksek mevki göremeyerek eski infıratçı siyasetine dönmüş. İngiliz emperyalizminin cidal sahnesinden Amerikalılar çekilince, Türkiye mecburen asırdide düşmanı olan ve ilân ettiği insaniyet prensibine sadakat iddiasında bulunan Ruslara teveccüh eylemişti.”⁵⁵

1920 yılı içinde henüz yazılı bir antlaşma yapılmamış olmakla birlikte, iki tarafın da yararına olacak bir dostluk antlaşmasının temelleri atılmıştır. Fakat 1920 yılı sonlarında, Ahmet İzzet Paşa başkanlığında İstanbul Hükümeti’ni temsil eden bir heyetin Anadolu’ya gönderilmesi ve bu heyetin tekrar İstanbul’a dönmesi, Ruslarda İngilizlerin Ankara Hükümeti ile anlaşmak istedikleri zannını uyandırmıştır. Kurulmak istenen Türk - Rus dostluğu da o sıralarda bir sarsıntı geçirmiştir. Ruslar, bu son temaslardan kuşkulandıkça Ankara Hükümeti de Londra’da yapılmakta olan Rus - İngiliz görüşmelerinden aynı endişeleri duymaya başlamıştır. Bunlara rağmen, I. Dünya Savaşı’ndan büyük kayıplarla çıkan ve ortak düşmana karşı savaşan Rusya ile uzun süre devam eden bir dostluk münasebeti kurulabilmiştir.⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılı Şubat ayının ilk günlerinde, milli mücadelenin başarıya ulaşması için gerekli iç ve dış koşulları değerlendirmiştir. Buna göre dış koşullar bakımından İngiltere ve müttefikleri Türkiye ile barış yapmayı ertelemiştir. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan Türkiye’nin Sovyetlerle antlaşmasını önlemek için kendilerini zorunluluk içinde görmüştür. Türkiye’nin direnişini kırmak için onu tam bir çember altına almak istemiştir. Türkiye Karadeniz, Avrupa, Ege ve Akdeniz’de sağlam bir çember içine alınmıştır. Suriye Cephesi’nin de İngiliz ve Fransız kuvvetleri ve işbirlikçi halkla etrafı sarılmıştır. Irak ve İran cephesi tam kapalı olmamakla beraber hızlı ve geniş yararlanmaya elverişli değildir. Türkiye’nin diğer cephesi Kafkasya’dadır. Türkiye’nin kendisine önerilecek elverişsiz bir barışa karşı silahla direnmesi için en uygun cephe orasıdır. Türkiye

* Monroe Doktrini, Avrupa işlerine karışmama, Avrupa’dan uzak kalma ve buna karşılık da Avrupa Devletlerini Amerika kıtalarının işlerine karıştırmama politikasıdır.

⁵⁴ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919 - 1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s. 12-13.

⁵⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Osman Selim Kocahanoğlu (Ed.), Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.114.

⁵⁶ Bilgihan Çolak, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2007, s.26

Kafkasya’da Bolşeviklerin yayılmasını kolaylaştırmak ve onunla birlikte harekete girişmekle Anadolu, Suriye, İran, Irak, Afganistan ve Hindistan kapılarını açabilmiştir. İngiltere ve Fransa’nın bu kapıları kapatacak güç ve üsleri yoktur. Bunun için Türklerle Bolşeviklerin arasını Kafkas milletleri ile kesmeyi planlamıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’ın bağımsızlıklarını tanıyarak onları kendilerine çekmiştir. Bu devletleri Bolşeviklerle çarpışmaları için donatmış ve kendileri de birlikler göndermiştir. Plan başarıya ulaşırsa Kafkas milletleri bize karşı bir set oluşturacaktır. Mustafa Kemal Paşa’ya göre eğer bu plan başarıya ulaşır ve Kafkas milletleri Türkiye’ye karşı kesin bir set durumunu alır, memleketimiz mahsur kalırsa, artık dayanma olanakları yıkılmış olacaktır. İtilaf Devletleri’ne bu seddi yaptırmamak için her türlü tehlikeyi göze almak gerekmiştir.⁵⁷

2.2.1. Bolşeviklerin Anadolu ile Resmi Olmayan İlk Temasları

Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki yakınlaşma için ilk girişim Sovyetlerden gelmiştir. Sovyet Rusya, Türklerin Kurtuluş Savaşı’yla yakından ilgilenmiştir. Kurtuluş Savaşı boyunca da Türk - Sovyet ilişkileri gelişmiştir. Sovyetlerin Türkiye’ye duydukları ilginin kökeni Milli Mücadele hareketinin ortaya çıktığı zamanlara rastlamaktadır. Henüz Erzurum Kongresi yapılmadan, önceki dönemde bile, Sovyetler Anadolu’da yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan ulusal kurtuluş hareketini dikkatle izlemeye başlamıştır. İstanbul ve Anadolu’daki milli şefler ile bazı temaslar yaptıkları bilinmektedir. İstanbul’daki temaslar, eski ittihatçılarla olmuştur. Bu görüşmeler Anadolu’da ise biri Havza’da bulunan Mustafa Kemal Paşa’yla, diğeri Balıkesir’de bulunan Kazım (Özalp) Bey’le yapılmıştır. Yunanların İzmir’e çıkmasından dört gün sonra Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkmış, orada birkaç gün kaldıktan sonra da Havza’ya geçmiştir. Emekli Süvari Albayı Hüsameddin Ertürk’e göre Havza’da Rus Miralay’ı Budiyeni başkanlığındaki Sovyet heyeti ile görüşmüştür.⁵⁸

Genelkurmay İstihbarat Dairesinde çalışmış olan ve dolayısı ile gizli olayları bilmek imkânına sahip bulunan emekli Albay Hüsamettin Ertürk, hatıratında şunları yazar: “*Mustafa Kemal ve arkadaşları sıcak sularıyla şöhret almış bu şirin beldede (Havza) tam 22 gün kalmışlar, buraya kadar gelmiş bir Sovyet heyeti ile*

⁵⁷ A.S. Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, s.32.

⁵⁸ *Kurtuluş Savaşımız (1919 - 1922)*, s. 65.

görüşmüşlerdir. Heyetin başında Rus Miralay (Albay) Budiyeini bulunuyordu. Miralay, Mustafa Kemal'e Bolşevik Rusya'nın silah ve cephane ile para yardımını vaad ediyor, buna mukabil müşterek düşmanları olan İtilaf devletlerine karşı mücadeleye davet etmiştir..."⁵⁹

Budiyeini, Mustafa Kemal Paşa'ya şunu sormuş:

"Acaba General Hazretleri Anadolu'da kurulacak hükümet için nasıl bir rejim düşünüyorlar?"

Mustafa Kemal Paşa, muhatabının amacını anlamış ve hemen şaşırmadan cevabını vermiş:

"Tabi Sovyetlerin, Şûralar Cumhuriyetine benzer bir hükümet tarzı!"

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa ile Budiyeini arasında şu konuşmalar geçmiştir:

"Yani Bolşeviklerin prensipleri üzerine kurulmuş bir Cumhuriyet değil mi General'im!"

"Öyle olacak, devlet sosyalizmi dersek, daha doğru söylemiş oluruz."

*"Yalnız, sosyalizm, içtimaî sahada hüküm süren bir tarzdır, biz sizin komünizmi de gözden geçirmenizi istiyoruz. Ancak büyük komşunuz Rusya, o zaman size elinden gelen yardımı yapacaktır."*⁶⁰

Bu görüşmeler sırasında Budiyeini, Bolşeviklerin Türkiye'de saltanat ve hilafetin kaldırılmasından ve komünistliğin ilân edilmesinden yana olduklarını açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa ise bu dilekleri yerine getirmenin güçlüğüne değinmiş, saltanatın zayıf ve yıkılmak üzere olduğu halde halifeliğin güçlü olduğunu, o sıralarda yardımı çok gerekli olan İslâm dünyasını da düşünmek gerektiğini ve komünizmi Türkiye'de ilân etmenin olanaksızlığını belirtmiştir.⁶¹

Eğer bu bilgi doğru ise, Milli Mücadele döneminde Ruslarla ilk temasın 1919 Mayıs'ında Havza'da yapılmış olduğu ve Rusların bu temas sırasında Türkiye'de komünist bir rejim kurulmasını istedikleri ortaya çıkmaktadır. Kamuran Gürün bu

⁵⁹ K. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.8.

⁶⁰ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Yay. Haz. Samih Nafiz Tansu) Pınar Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 338-339.

⁶¹ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, TTK Yayınları, Cilt: II, Ankara, 1987, s. 83-84.

bilginin sağlıklı olamayacağını belirtmektedir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına dâhil bulunan Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey 7 Haziran'da Havza'dan Karabekir Paşa'ya yolladığı bir mektupta pek çok bilgi naklederken, böyle bir temastan bahsetmemektedir. Ancak Mustafa Kemal Paşa ile karargâhında, Bolşeviklerle bir temas düşüncesinin mevcut olduğunu rahatlıkla söyleyebilecek durumdayız. Hüsrev Bey'in mektubunda bu husus açıkça anlaşılmaktadır.⁶²

Mustafa Kemal Paşa'nın Albay Budiyeni ile Havza'da buluştuğuna dair herhangi bir belge mevcut değildir. Ne Nutuk'ta ne de Mustafa Kemal Paşa ile Havza'da bulunanların anılarında böyle bir buluşmaya değinilmemiştir. Yerli ve yabancı kaynaklarda da söz konusu buluşmayı doğrulayacak bir belirtiye rastlanmamıştır.⁶³

1919 ortalarında Bolşeviklerle yapılan tek görüşme, Havza buluşması değildir. Sovyet temsilcileri, Batı Anadolu'nun kuzey bölgesinde Kuva-yı Milliye'yi organize eden 61. Tümen Komutanı Albay Kazım (Özalp) Bey'le Balıkesir'de temas kurmuşlardır. 61. Tümen Komutanı Albay Kazım (Özalp) Bey, böyle bir görüşmenin yapıldığını şu sözlerle anlatmaktadır: “ *Mücadelemizi Rus dostluğuna dayanarak devam ettireceğimizi, kapitalist alemine karşı Ruslarla aynı fikirde olduğumuzu ilan edersek, bize istediğimiz kadar silah, cephane, para ve hatta icab ederse Türkistanlı asker yardımı yapacaklarını söyledi.*”⁶⁴

Bu görüşme, Sabahattin Selek'e göre; Havza görüşmesiyle aynı tarihlerde, Haziran ayında yapılıyordu. İstanbul'dan gelen yetkili Sovyet temsilcisi ise, Mücadelelerini Rus dostluğuna dayanarak devam ettirmeleri ve kapitalist dünyaya karşı Ruslar ile aynı fikirde olduklarını söylemeleri karşılığında silah, cephane, para ve hatta Türkistanlı asker yardımı yapacaklarını söylemektedir. Sovyet temsilcisi ayrılırken, gizli olarak silah ve cephane göndermeye çalışacağını da belirtmiştir. Kazım (Özalp) Bey daha sonra Sovyet yetkilisinin İstanbul'a döndüğünde İngilizler tarafından tutuklanarak, belirsiz bir yere gönderildiğini öğrenmiştir.⁶⁵

⁶² K. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 2010, s.9.

⁶³ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s.523.

⁶⁴ Rıfki Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939- 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983, s. 10.

⁶⁵ M. Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 43.

Mondros Mütarekesi imzalanınca, savaş suçlusu olarak tutuklanma ihtimaline karşı ittihatçıların bir kısmı yurtdışına çıkmış, bir kısmı ise İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiştir. Talat, Enver ve Cemal Paşalar, 2-3 Kasım 1918'de Türkiye'den kaçıp, Berlin'e sığınmışlardır.⁶⁶ Sovyet Rusya'yla da ilk ilişkiler ise, o dönemde başlamış ve ittihatçıların yurtdışında olmaları, Rusların Türklerle ilk bağlantılarını ittihatçılar yoluyla kurmasını sağlamıştır. Talat ve Enver Paşalar gibi ittihatçılar, Türk-Sovyet ilişkilerini geliştirmek için kişisel girişimlerde bulunmaya hemen başlamışlardır. Özellikle Talat Paşa, durumun önemini anlayarak, Türk-Sovyet yakınlaşmasına öncülük etmiştir.⁶⁷ Erzurum Kongresinde alınan bir kararla Rusya ile temasın Kazım Karabekir tarafından yürütülmesi kararlaştırılmış, Paşanın ilk görevlendirdiği iki kişi Dr. Fuat Sabit ve Dr. Ömer Lütfi Beyler olmuştur. Ömer Lütfi Bey Bakû'ya, Fuat Sabit bey ise Moskova'ya gönderilmiştir.⁶⁸

Kazım Karabekir'e göre Kafkasya'da kumandanlık yapmış olan Halil Paşa 1920 yılı başında Rusya'ya gönderilmiştir. İstanbul'da Bekir Ağa Bölüğünden kaçan Halil Paşa, Küçük Talat ile Sivas'a gelip Atatürk'ten talimat almıştır. Daha sonra Azerbaycan'a hareket etmiştir. Halil Paşa bir kısım para yardımı sağlamıştır. Ancak kendisinin Rusya'daki faaliyetleri oldukça karışıktır. Atatürk tarafından gönderilmesine rağmen amcası Enver Paşa, İngilizler ve Bakû'deki Türk Komünist Partisi adına da faaliyetlerde bulunmuştur. Milli Mücadele İstanbul Örgütü tarafından Baha Sait Bey'de Rusya'ya gönderilmiştir. Rusya'ya gönderilen Baha Sait Bey'in, Bolşevik Hükümeti ile imzaladığı 15 maddeden oluşan içeriği bakımından bir yardımlaşma vaadi niteliği taşıyan antlaşmanın Karakol Cemiyeti Reisi, Kara Vasıf Bey tarafından onaylanması ve bu durumun Ankara Hükümeti tarafından tanınması, Millî Mücadele'nin anlayışına ters düşen bir durum ortaya çıkarmıştır. Yapılan antlaşmada Ankara Hükümeti, Sovyet yönetim biçimini kabul etmiş ayrıca Rusya'ya askeri yardımda bulunmayı da taahhüt etmiştir.⁶⁹ Bu maddelerin gerçekleştirilmesi, Millî Mücadele'nin başlangıcında Anadolu'nun içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında mümkün gözükmemektedir.

⁶⁶ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 41.

⁶⁷ Özlem Çolak, *Lenin Döneminde Türk Rus İlişkileri (1917-1923)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2010, s.26.

⁶⁸ K. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.19

⁶⁹ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, s.27-29.

Görüldüğü gibi Bolşeviklerle yapılan her görüşmede Rusya, Milli Mücadele temsilcilerinden sürekli olarak komünist olmalarını istemiş ve bunun karşılığında silah, cephane, para ve asker yardımı yapacağını söylemiştir. Rusya, Anadolu'yu komünistleştirmek için Milli Mücadelede bizim için çok gerekli olan silah, asker ve cephane yardımını sürekli bize karşı koz olarak kullanmıştır. Buna karşılık, Milli Mücadele temsilcileri ise hiçbir zaman komünist olmayı akıllarından bile geçirmemişlerdir.

2.2.2.Büyük Millet Meclisi ile Sovyet Rusya Hükümetleri Arasında Resmi İlişkilerin Kurulması

Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile 1918'de Rus Çarlığı yerine kurulan Sovyetlerle olan diplomatik ilişkiler 1920'den itibaren başlamıştır. İlk Büyükelçi Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ve bir Türk heyeti Moskova'ya gitmiş ve oradan da aynı yıllarda Elçi olarak M. Medivani Ankara'ya gelmiştir.⁷⁰

23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış ve 11 bakandan oluşan bir Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulmuştur. Ülkenin kaderine bundan böyle Türkiye Büyük Millet Meclisi hâkim olmuştur. Böylece Ankara'da Büyük Millet Meclisinin kurulmasıyla düşmana karşı mücadele edecek ulusal teşkilat fiili bir hale getirilmiştir. Yeni Hükümetin Dışişleri Bakanlığına Tokat Mebusu Bekir Sami Bey getirilmiştir. Ankara Hükümeti 23 Nisan 1920'de işe başladığı zaman, dış dünya ile ilişkileri bakımından büyük bir yalnızlık içindedir. I. Dünya Savaşı sırasında müttefikimiz olan Almanya işgal edilmiş, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise parçalanmıştır. İtilaf Devletlerine gelince onlar Türkiye'ye karşı aldıkları düşmanca tutumla Misak-ı Milli çerçevesinde bağımsız bir Türk devletinin kurulmasına meydan vermemek için ellerinden gelen bütün çabayı harcamışlardır.⁷¹

İlk Büyük Millet Meclisi Hükümeti 5 Mayıs'ta yaptığı toplantısında Moskova'ya bir heyet gönderme kararı almıştır. Bu konu ile ilgili olarak Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta "*Efendiler, kurulan Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin dışişleri ile ilgili ilk kararı, Moskova'ya bir heyet gönderilmesi olmuştur. Heyet Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey*

⁷⁰A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 121.

⁷¹ *Kurtuluş Savaşımız (1919 - 1922)*, s. 62.

üye bulunuyordu. 11 Mayıs 1920’de Ankara’dan yola çıkan kurulun temel görevi, Rusya ile ilişki kurmaktır.” demiştir.⁷²

Sovyetler Birliği kendisine destek aramak için başka bölgelere, doğuya, İslam dünyasına yönelmiştir. Sovyetler Birliği içerisinde de büyük bir Müslüman Türk kitlesi vardır. Sovyetler Birliği’nde devrimi veya Bolşevik yönetimini pekiştirmek için bu kitle ile işbirliği yapmak önemlidir. Bu açıdan Rusya’daki Müslümanlara ve Batı’ya direnen Türkiye’ye yaklaşmak 1920 yılı başlarında Rusya’ya ikili bir yarar sağlamıştır. Türkiye’nin Müslümanlar üzerindeki manevi nüfuzunu Rusya içinde ve dışında kullanma ve İngiltere’yi anlaşılmaya yanaştırmak için ona doğuda, Hindistan’da güçlükler çıkarmak yararlı olacaktır. Bu yararlar ister istemez Sovyetler Birliği’ni Türkiye’ye yaklaştırmıştır.⁷³

Türkiye açısından ise İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan olmak üzere dış düşmanlara karşı savaşmak gerekmiştir. Milli mücadelenin askeri cepheleri batıda Yunanlılara, güneyde Fransızlara, doğuda ise Ermenilere karşı kurulmuştur. Bundan başka, Padişah Hükümeti oluşturduğu bazı kuvvetlerle yurdun çeşitli bölgelerinde ve milliyetçilerin dış düşmanlara karşı kurduğu cephelerin gerisinde, Millî Mücadele’yi tehlikeye sokabilecek teşebbüslere girişmiş ve bu sebeple bunlarla da savaşmak gerekmiştir. Gerek iç gerekse dış durumu bakımından büyük zorluklar içinde bulunan ve maddî olanaksızlıklardan dolayı çaresiz kalan Ankara Hükümeti’nin, ilk yaptığı işlerden biri de kendisine ulusal kurtuluş mücadelesinde gerekli olan dış desteği sağlayabilecek bir devletle temasa geçmek çarelerini aramak olmuştur. Türkiye’nin kendisine yardım elini uzatmasını isteyebileceği yegâne devlet olarak geriye Sovyet Rusya kalmıştır.⁷⁴

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışından bir gün sonra 24 Nisan 1920’de yapılan gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa Rusya’dan yardım alma konusunda kürsüden şunları anlatmıştır: “...Biz, Avrupalıların Bolşeviklerden korktuklarını ve bizim Bolşeviklerle tevhidi efkâr ve hareket edeceğimizden daima kuşkulandırmakta olduklarını nazar-ı dikkate alıyoruz... Yalnız her ihtimale karşı muhafaza-i hayat ve mevcudiyet için hariçten kuvvet kaynağı aramak lazım gelirse, yine daima kendi

⁷² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, Zeynep Korkmaz (Ed.), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s.315.

⁷³ A.S. Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, s.34.

⁷⁴ *Kurtuluş Savaşımız (1919 - 1922)*, s. 62.

nokta-i nazarlarımız baki kalmak şartıyla her menba'dan istifâde etmeyi de câiz gördük. İşte sırf bu nokta daima Bolşevik Rusya'nın ahvalini, harekâtını ve kendilerinden icâbında ne dereceye kadar muavenet görebileceğimizi anlamaya teşebbüs ettim. Bu teşebbüsât neticesinde şüphe yok bazı temaslar hâsıl olmuştur. Fakat bu temaslarımızda... herhangi mevat üzerine müstenit bir şey yapılmamıştır. Fakat böyle bir şey yapmak imkânı mevcuttur.”⁷⁵

Ali Fuat Cebesoy da, Moskova Hatıralarında Türk-Sovyet yakınlaşmasını şu sözlerle açıklamıştır: “Sovyet Rusya da TBMM gibi ortak düşmana karşı mücadele etmiştir. Her iki devlet de Batılı devletlerin tehdidi altında kalmış ve bu manzara Türkiye ve Rusya'yı iyi ilişkiler kurmaya zorlamıştır.”⁷⁶ Türk-Sovyet ilişkilerinin resmi bir şekilde geliştirilmesi için ilk adım Türkiye tarafından atılmış ve TBMM'nin açılmasından üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Lenin'e yazdığı mektupta, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması için siyasi ve askeri nitelikte bir ittifak içerisinde işbirliği yapmak istediğini bildirmiştir.⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa tarafından TBMM adına Bolşeviklere resmen yapılan bu ilk öneri şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Hükümeti'ne Birinci Önerisidir.”

“1. Emperyalist hükümetlere karşı harekâtı ve bunların egemenliği ve sömürüsü altında ezilen insanların kurtuluşu amacını güden Bolşevik Ruslarla çalışma ve hareket birliğini kabul ediyoruz.

2. Bolşevik güçleri Gürcistan üzerine askerî harekât yapar ya da izleyeceği politika ve göstereceği etki ve nüfuz ile Gürcistan'ın da Bolşevik birliğine girmesini ve içlerindeki İngiliz güçlerini çıkarmak için bunlara karşı harekâta başlamasını sağlarsa, Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni Hükümeti üzerine bir askerî harekâtı yönetmeyi ve Azerbaycan Hükümetini de Bolşevik devletleri grubuna sokmayı yükümlenir.

3. Önce millî topraklarımızı işgal altında bulunduran emperyalist güçleri kovmak ve ilerde emperyalizme karşı meydana gelecek ortak mücadelelerimiz için iç güçlerimizi

⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1, Devre:1, İçtima:1, 4. Celse, s.4-5.

⁷⁶ A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 168.

⁷⁷ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C.IV. Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara, 1991, s.318.

kurmak üzere şimdilik, ilk taksit olarak beş milyon altının ve kararlaştırılacak sayıda cephane ve diğer savaş makine ve araçlar ve sağlık araçlarının ve yalnız doğuda harekât yapacak güçler için yiyeceklerin Rus Sovyet Cumhuriyeti'nce sağlanması rica olunur."⁷⁸

Bu kararla TBMM Bolşevik Ruslarla işbirliğini kabul ediyor; Azerbaycan'ı Bolşevik devletler grubuna sokmayı yükümlenmiş ve karşılığında beş milyon altınla gerekli savaş ve gıda donanımı yardımı istemiştir. RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin bu öneriyi 3 Haziranda yazdığı bir mektupla yanıtlamıştır. *".... Başında Ankara Büyük Millet Meclisi bulunan Türk Hükümeti'nin dış politikasının temel ilkelerini Rus Sovyet Hükümeti, büyük bir memnunluk duyarak öğrenmiş bulunmaktadır. Bu ilkeler şunlardır: 1. Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı. 2. Tartışmasız Türk bölgesi olan yerlerin Türk devletine katılması. 3. Arabistan ve Suriye'nin bağımsız devletler olarak ilanı. 4. Büyük Millet Meclisi'nce alınan karara göre, Türkiye Ermenistan'ın, Kürdistan'ın, Lazistan'ın, Batum bölgesinin, Doğu Trakya'nın ve bütün Türk-Arap halklarının karma olarak yaşadıkları devlet topraklarına, kendi kaderlerini kendi eliyle tayin etme hakkının tanınması. 5. TBMM başkanlığındaki yeni Türk devletinin sınırları içinde kalan ulusal azınlıklara, Avrupa devletlerindeki ulusal azınlıklara tanınan hakların en liberal bir yapı içinde tanınması. 6. Boğazlar sorununun Karadeniz'de kıyısı olan devletlerarasında ki bir konferansa götürülmesi. 7. Kapitülasyon sistemi ve yabancı devletlerin ekonomik denetiminin kaldırılması. 8. Her türlü yabancı nüfuz alanının yok edilmesi."*⁷⁹

Çiçerin mektupta şunları söylemiştir: *"... Rus Sovyet Hükümeti, ezilen halkların kurtuluşu gibi şanlı bir davaya dayanan askerî harekâtlarınızı emperyalist hükümetlere karşı sürdürürken, Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarını ve bu ideallere göre davranma kararınızı dikkate alıyor. Rus Sovyet Hükümeti, kendi kaderlerini tayin etme olanağına sahip halkların hakları ve âdil bir biçimde, bir taraftan Türkiye, diğer taraftan Ermenistan ve İran arasında, kesin sınırların çizilmesine, diplomatik görüşmelerin, Büyük Millet Meclisi'ne yardım edeceğini umar. Rus Sovyet Hükümeti, ilgili tarafların çağrısı üzerine her an, bu işte arabuluculuk görevini üstlenmeye hazırdır. Rus Sovyet Hükümeti, Türkiye ile Rusya*

⁷⁸ S. Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, s.223.

⁷⁹ A.S. Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, s.37.

*arasında iyi komşuluk ilişkilerinin ve sürekli bir dostluğun kurulması amacı ile doğrudan doğruya diplomatik ve konsolosluk ilişkilerin kurulmasını önerir...”*⁸⁰

Bu yanıtı Kazım Karabekir çok kızmıştır. Yaptığı değerlendirmede *“İngiltere ve müttefikleri batı bölgelerimizi yutarken Bolşevikler de 4. Madde de Türkiye Ermenistan’ında, Kürdistan’da, Lazistan’da ve bunlar yetmiyormuş gibi Doğu Trakya’da diyerek ora halklarını bizden ayrı ve aykırı yönlelere yönetecekler ve kendileri mi yutacaklar? Bolşevik istekleri çok şumüllü fakat müthiş aleyhimizdedir”* demiştir.⁸¹

Çiçerin, TBMM ile işbirliği ve doğrudan ilişki kurmayı kabul etmenin yanında, asıl vurguyu Anadolu’da yaşayan halkların kendi kaderlerini belirleme haklarına ve Boğazlar sorununun Karadeniz’e kıyısı olan devletlerarasında düzenlenecek bir konferansta çözüme kavuşturulmasına yapmıştır. 3 Haziran 1920 tarihli mektup ile Sovyet Hükümeti TBMM’yi resmen tanımış ve iki hükümet arasında diplomatik münasebetler resmen kurulmuştur.⁸²

Mustafa Kemal Paşa, Çiçerin’e, 20 Haziran 1920 tarihinde kendi imzası ile bir cevap yazmıştır. *“ Rus Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Ahali Komiserliğinin 3 Haziran 1920 tarihi ile T.B.M.M. Başkanlığına hitaben gönderdiği mektubun içeriğini memnunlukla öğrendik. Cevaplarımızı aşağıdaki şekilde bildirmekle şeref duyarım.*

1-Türkiye’ye ilişkin olarak 8 maddede bildirilen prensipler esasen bizim samimi ve ciddi prensiplerimizdir. Bu prensiplerin uygulanmasına engel olan Batı devletleri ile bu sebeple mücadele ediyoruz. Samimi ve ameli çareleri temin ettikçe toptan tatbik edeceğiz.

2-Ermenistan ve İran ile sınırlarımızı tayin için Sovyet Cumhuriyetinin aracılığını memnunlukla kabul ve zorlukları diplomatik görüşmelerle hal yolunu tercih ederiz.

3-Ancak komşularımızın, itiraz hakkımız tanınmadan terke zorlandığımız araziye tahrip ve ahaliyi katletmelerinden ve Batı emperyalistlerine özgü usullerle yapay çoğunluklar oluşturmalarından şiddetle üzgün ve şikâyetçiyiz. Buna son verdirecek

⁸⁰ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Yüce Yayınları, İstanbul, 1990, s.785.

⁸¹ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, s.38.

⁸² E. Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.167.

ihtiyat tedbiri olmak üzere, Elviye-i Selâse dâhilinde bazı mevkileri işgal için askeri harekate girişmek zorunda kalmış iken, mektubunuz üzerine bu harekati erteledik. Ahalimiz aleyhine Ermenilerin saldırılarının durdurulmasını ve aracılık için yapılacak teklifin süratle yapılmasını rica ederiz.

4-Rus Sovyet Cumhuriyeti nezdinde olağanüstü yetki ile gönderilen temsilcilerimiz yolda ve halen Erzurum'da beklemektedir. Sovyet Cumhuriyeti ile muntazam siyasi ilişkileri ve gelecekteki ilişkileri düzenlemek vazifesini almışlardır. Komşularımızın Sovyet Cumhuriyeti ile münasebetimize engel olmaları sebebi ile temas gecikmektedir. Çabuklaştırılmasını içten arzuladığımız bu temasların gerçekleşmesi için, Sovyet Cumhuriyeti tarafından da mümkün olan kolaylığın gösterilmesini ve şimdiden yetkili Sovyet temsilci ve heyetlerini bekleriz.

5-Biz Batı emperyalistlerine karşı sadece kurtuluş ve istiklalimizi korumakla yetinmiyoruz. Aynı zamanda Batı emperyalistlerinin kuvvetleri ve bilinen vasıtaları ile Türk milletini emperyalizme vasıta gibi kullanmalarına da engel oluyoruz. Bu suretle bütün insanlığa hizmet ettiğimize inanıyoruz. Rus ve Türk milletlerini birleştirecek sağlam dostluk esaslarının ameli ve maddi bir surette ürünlerini gösterebileceğinden ümitli olmakla bahtiyarım.

Sayın Dışişleri Bakanı! samimi bir şekilde izah ettiğimiz yukarı ki açıklamalarımızla, Sovyet Cumhuriyeti ile oluşturacağımız ilişkilerde tarafların kesin güvenlik içinde bulunmasına ne derece önem verdiğimizi arz edebildiğimi umar ve içinde bulunduğumuz mücadelelere gösterilen olumlu ilginin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve milletince heyecan ve memnunlukla karşılandığını bildirmekle şeref duyarım şeklindedir.”⁸³Çiçerin’in mektubuna karşılık veren Mustafa Kemal Paşa artık resmi yolu açmıştır. Moskova’da resmi müzakereler başlamadan önce bu şekilde karşılıklı mektuplar gidip gelmiştir.

2.2.2.1.Birinci Moskova Müzakereleri

Sovyet Hükümeti’nin çeşitli yollardan Türkiye ile temas kurma çabasına girişmesi ve Millî Mücadele ile ilgisi bulunmayan kimselerin Ankara hesabına Sovyetlerle müzakerelerde bulunması, bu temasların yalnız bir kanala toplanmasını, resmî ve yetkili kişilerin bu müzakereleri düzenlemesini gerektirmiştir. Bu amaçla

⁸³ K. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.53-54.

Moskova'ya bir delegeler heyeti gönderilmesi kararlaştırılmıştır. İstanbul'un işgal edilmesi, Sevr Antlaşması koşullarının açığa vurulması da Sovyetlerden bir an önce yardım sağlanmasını gerektirmiştir. Lenin'e gönderilen 26 Nisan tarihli mektup üzerinden aşağı yukarı on beş gün geçtikten sonra, 11 Mayıs 1920 tarihinde, Moskova'ya gönderilen Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyette, İktisat Vekili Yusuf Kemal, Dr. Miralay İbrahim Tali, Lazistan Mebusu Osman ve Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Beyler bulunmaktadır. Heyetin görevi, Sovyetlerle diplomatik ilişkileri bir an önce kurup gerekli yardımı tez elden sağlamaktır. Bu heyet, Sovyetlerle gayrı resmî kanallardan başlamış olan ilişkileri, resmî bir çerçeveye oturtmaya çalışacaktır.⁸⁴ İlk resmi heyete Ankara Hükümeti yedi maddeden oluşan bir talimat vermiş ve heyeti Bolşevik Hükümeti ile bir ittifak antlaşması imzalanması doğrultusunda görevlendirmiştir. Heyet için BMM tarafından 8 Mayıs 1920'de bir de talimat hazırlanmıştır. Bu talimata göre;

"1-Türkiye'nin Batı devletlerinin boyunduruğu altına düşmesi, Sovyetler Birliği'nin menfaatine aykırı ise Türkiye'ye yardım etmesi ve ittifak yapması ortak bir görüşe temel olabilir.

2- Türkiye'nin amacı şimdiki milli sınırları içinde yaşamak ve bu temel isteğin sağlanması şartıyla Rusya ile kader birliği kurmaktır. Türkiye, Batı devletlerinin işgalinden kurtulmak ve bağımsızlık amacını gerçekleştirmek için de var gücünü kendi topraklarında kullanmaktadır.

3- Boğazlardan yararlanma tüm Karadeniz ülkelerine serbest olacaktır. Bunu sağlamak için Karadeniz Boğazı'nda tahkimat yapılmamak, İstanbul'a Rus donanmasının gelmesinin bizim takdir ve isteğimize bağlı olmak üzere Çanakkale Boğazı tahkimatını Bolşeviklerle birlikte savunmamızdır. Bu koşuldan daha fazlası İstanbul'un elimizde bulundurulması kuralını bozar.

*4-Dış yardım para, silah, araç ve gerekirse askeri birliklerdir. Ortak mücadelenin başarısı için, Türkiye dindaş ve ırkdaşları üzerindeki manevi nüfuzunu kullanacaktır."*⁸⁵ TBMM bu direktifle dış politikada izleyeceği yolu da açıkça göstermiştir.

⁸⁴ Kurtuluş Savaşımız (1919 - 1922), s. 67.

⁸⁵ A. S. Bilge, Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964), s.43.

Meclis tarafından Moskova'ya gönderilmesi kararlaştırılan Bekir Sami ve Yusuf Kemal'in bulunduğu heyet Erzurum'a 25 Mayıs'ta varmıştır. Burada heyete İbrahim Tali (Öngören) Bey de katılmıştır. Ancak heyetin doğuya doğru yoluna devam etmesi, Ermenilerin yolu kapatmasından dolayı olanaksızdır. Kâzım Karabekir Paşa, Ankara'dan, yolun açılması için Sarıkamış'ın işgal edilmesini istemiş, aynı zamanda Ermeni kumandanlığına da bir ultiatom göndermiştir. Karabekir'in önerisi Bakanlar Kurulu'nda incelenmiş, ancak kabul edilmemiştir. Bolşeviklerle siyasi bir anlaşma yapıp, karşılıklı hareket ve ilişkileri saptamadan önce kesin bir harekete geçmeyeceğiz denmiştir. Nedeni ise böyle bir hareketin Bolşeviklerce nasıl görüleceğini bugün bilememekteyiz. Karabekir Paşa ise, stratejik nedenleri ileri sürerek hiç olmazsa Soğanlı Dağları Geçidi'nin işgal edilmesini istemiş, sonunda da Ankara bu öneriyi kabul etmiştir.⁸⁶

Ankara'dan izin alındıktan sonra Kurmay Yarbey Seyfi (Düzgören) Bey'in de katıldığı Moskova'ya gidecek olan heyet Kâzım Karabekir Paşa ile birlikte 12 Haziran'da doğuya doğru yola çıkmıştır. Ancak iki gün sonra Moskova kuryesi Trabzon'a gelmiş ve getirdiği mektuplar telgrafla Ankara'ya iletilmiştir. Böylece Ankara, silah ve para yardımları yanı sıra Sovyetler Rusya'sının Ermeni harekâtına karşı olduğunu ve arabuluculuk yapmak istediklerini öğrenmiştir. Ayrıca bu görüşmelerin İttihât ve Terakkî ileri gelenleri tarafından yürütülmesi büyük bir endişe yaratmıştır. Ortaya çıkan bu duruma karşı ise üç önlem alınmıştır. İlk olarak Mustafa Kemal Paşa Çiçerin'e bir cevap yazarak, arabuluculuk önerisini kabul ettirdiklerini bildirmiştir. Aynı zamanda herhalde Mustafa Kemal'den talimat almış olan Bekir Sami Bey de Dışişleri Bakanı olarak Çiçerin'e aynı doğrultuda bir mektup yazmıştır. İkinci olarak Kâzım Karabekir Paşa'ya Ermenistan harekâtını durdurması emri verilmiştir. Üçüncü olarak da Talat, Cemal ve Enver Paşaların hiçbir yetkilerinin olmadığı ve bunların yetkilerinin ancak yaptıkları işler hakkında verecekleri bir rapordan sonra uzatılabileceği bildirilmiştir.⁸⁷

Heyet Moskova'ya iki ay sonra 19 Temmuz 1920'de varmış ve 24 Temmuz'da Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşmelere

⁸⁶S. Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, s.148.

⁸⁷Tuğba Gökmeşe, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Türk-Rus İlişkileri (1920-1923)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s.48.

Komiser Vekili Karahan'da katılmıştır. Türk heyetinin başlıca endişesi, silah ve cephanenin Anadolu'ya süratle naklini sağlamak için kapalı olan Ermenistan yolunun açılması üzerinedir. Yapılan görüşmelerde Karahan, Ankara Hükümetinin Ermenistan'a bir nota vererek Ermeni askerlerinin Brest-Litovsk antlaşmasındaki sınırlara çekilmesini eleştirmiştir.⁸⁸

Bekir Sami Bey ve heyeti henüz Moskova yolunda iken ve Moskova'ya vardıktan sonra, Kafkasya'nın durumunda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Şöyle ki; 27-28 Nisan 1920'de Bakü'de bir ayaklanma olmuş, Azerbaycan'da iktidar olan Bolşevikler Kafkasya'nın diğer bölgelerinde de karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardır. Bunun neticesinde, Mayıs-Haziran 1920 tarihlerinde Erivan Ermeni Cumhuriyeti'nde Bolşevik ayaklanmaları olmuştur. Bu sırada Gürcistan'da Menşevik bir hükümet iktidardadır. Gürcüler 7 Mayıs'ta Sovyet Azerbaycan'ı ile 6 Haziran 1920'de de Sovyet Rusya ile antlaşmalar imzalamışlardır. 6 Haziran antlaşması ile Sovyet Rusya Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Gürcistan ve Ermenistan bağımsız bir devlet olmakla birlikte Sovyet Rusya bu devletleri ele geçirmek niyetindedir. Bekir Sami Bey heyeti Moskova'da bulunduğu sırada Sovyet Birlikleri Ermenistan'a saldırmıştır.⁸⁹

Bu sırada 10 Ağustos 1920'de Türkiye'yi ilgilendiren iki antlaşmanın imzalandığı görülmektedir. Bunlardan ilki Moskova'da, Ermeniler ile Bolşevik Hükümeti arasında imzalanan antlaşma olup, Türkiye'yi ilgilendiren kısmı Rusların, Ermenilere Nahçıvan'ı ve Culfa'dan Şahtahtı'na kadar olan demiryolunun kontrolünü bırakıyor olmasıdır. İkinci antlaşma ise aslında Osmanlı Devleti'nin fiilen sona erdiğini söyleyebileceğimiz Sevres Antlaşması'dır. Bu antlaşmada Türk-Rus ilişkilerinin kesiştiği noktalar; Türk-Rus sınırlarının “*eski sınırlar*” olarak bırakılması ve Doğu Anadolu'da, denize çıkışı olan bir Ermenistan Devleti'nin kurulması ile Brest-Litovsk Antlaşması'nın kaldırıldığının kabul edilmesidir.⁹⁰

Ermenistan üzerindeki nüfuzu artmış olan Sovyetler 13 Ağustos'ta Bekir Sami Bey ile yaptığı görüşmelerde Bitlis, Van ve Muş'un Ermenistan'a verilmesini istemiştir. Çiçerin'in Ermeniler lehine taleplerde bulunması ve bu taleplerin kabul

⁸⁸ *Kurtuluş Savaşı (1919 - 1922)*, s. 67.

⁸⁹ M. Gönübol, C. Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919 - 1938)*, s. 21.

⁹⁰ Ç. Benhür, ., “1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, s.280.

edilmemesiyle de görüşmeler tıkanmıştır. Sovyet istekleri, Moskova görüşmelerini tehlikeye düşürmüştür. Çiçerin Anadolu'daki milliyetçi hareketin er geç kırılacağını ümit ederek buna göre hareket etmiştir. Şüphesiz Mustafa Kemal de Bolşeviklerin asıl amacını anlamış ve Sovyetlerle münasebetlerini buna göre ayarlamıştır.⁹¹

Türk heyeti, 13 Ağustos'ta Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşmede Çiçerin, Brest - Litovsk ve Ermenistan konuları üzerinde durmuş ve sonuçta esas konulara bir türlü geçilememiştir. Çiçerin'in, silah ve mühimmat komisyonu görüşmelerinin ne yönde olduğuna dair sorduğu bir soruya, Türk heyeti istenilen savaş malzemesinin bir liste halinde komisyona verildiği, fakat henüz cevap alınamadığı yanıtını vermiştir. Sovyetlerden istenen yardım maddeleri şunlardan ibarettir:

- *Dörtte üçü Alman dörtte biri Osmanlı mavzeri olmak üzere 200 bin tüfek.*
- *5 milyon mermi.*
- *Dağ topları ve 10.5'lik obüs olmak üzere 300 top.*
- *Dağ topları için dörtte üçü (şarapnel) ve dörtte biri tane ve otobüs için, yarı yarıya tane ve şarapnel olmak üzere (75) bin mermi ve top başına en az (1000 mermi).*
- *500 makineli tüfek, her birine 15'er bin mermi ve gerekli yedek parça.*
- *200 sahra telefonu ve yeterince kablo.*
- *5 telsiz istasyon (200–500 km. arası konuşmalar için).*
- *200 uçak, 100 kamyon ve otobüs.*
- *40 binek otomobili.*
- *3 kolordu ihtiyacını karşılayacak kadar topçu kurşun takımları.*
- *100 asker için elbise.*
- *Gerekli teçhizat ve 50 bin kaputluk kumaşı.*
- *Mermi yapım tezgâhları.*
- *Eskişehir fabrikasını büyütmek için uzman elemanlar.*

⁹¹ M. Akarşlan, *Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası*, s.46.

- *Demiryolu için gerekli ray.*
- *Erzurum’da bir silah fabrikası.*
- *Ermenistan yolu açılınca kadar 600 bin kg benzin.*”⁹²

Bu istekleri gören Çiçerin Rusya’nın içinde ve dışarıda verdiği mücadeleler nedeniyle durumlarının pek iç açıcı olmadığından bahsetmiştir. Bu durumdan pek hoşnut olmayan Türk delegeleri Sovyet Rusya yönetiminin İngiltere ya da başka bir Batı devletiyle yapacağı görüşmelerde Türk çıkarlarının savunulacağı konusunda kendilerine güvence verilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Çiçerin Sovyet Rusya’sının, herhangi bir görüşmede Türkiye’nin millî sınırları içinde varlığını desteklemek için elinden geleni yapacağını bildirmiştir. Bu durumdan memnun olan Türk delegeleri müzakerelerin devam etmesi için bir komisyon kurulmasını önermiştir.⁹³

Çiçerin’in öneriyi kabulü üzerine müzakereler için Sabanin ve Adamof başkanlığında Rus Heyeti kurulmuştur. 13 Ağustos’ta resmi görüşmeler başlamıştır. Türk Heyeti bir ittifak muahedesi yapmak istediklerini dile getirmiş, Rus heyetinin bunu kabul etmemesi üzerine bir dostluk anlaşması yapma hususunda karara varılmıştır. Müzakereler sırasında Ermenilerce kesilmiş olan yolların açılması gibi konularda sorunlar çıkmıştır. Bunun üzerine Türk Heyeti Lenin’le görüşmek istemiştir.⁹⁴

Bekir Sami Bey, Lenin ile yaptıkları mülakatı Ankara’ya bildirirken Lenin hakkında şu cümleyi kullanmaktadır: “*Lenin’i pek sevimli bir çehrede, pek açık yürekli bir zat bulduk. Bize ve İslâm âlemine karşı hayırhah gördük.*” Yusuf Kemal Bey de Lenin’le ilgili olarak şunları söylemektedir: “*Dünyanın en tatlı ve sevimli adamlarından biriydi. Biz kendisine derdimizi anlattığımız vakit, federal hükümetin o zamanki haline imalar yaparak Ermenilerle yapılmış olan bu muahedenin bir zaruret altında yapılmış olacağını anlattı. Biz o muahedeyi yapmakla hata ettiğimizi anladık,*

⁹² *Kurtuluş Savaşı (1919 - 1922)*, s. 69-70.

⁹³ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: II*, s. 13-14.

⁹⁴ K. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.36-37.

*düzeltemeye çalışacağız. Biz düzeltemezsek siz düzeltirsiniz dedi ve hemen başka sahaya geçerek tatlı tatlı sözler söylemeye başladı.”*⁹⁵

13 Ağustos 1920'deki müzakerelerden sonra 24 Ağustos 1920'de 8 maddeden oluşan bir antlaşma parafe edilmiştir. Bazı konular hakkında uzlaşma sağlanamayınca görüşmeler kesilmiştir. Ancak aşağıda da açıklanacağı gibi, daha sonra Çiçerin'in Ermenistan için talepleri ve Türkiye'nin de bunları reddetmesi üzerine antlaşma imzalanamayacaktır.⁹⁶

Görüşmeler bu şekilde karşılıklı kuşku ve engelleme havasında geçerken 24 Ağustos 1920'de sekiz maddelik bir anlaşma tasarısı hazırlanmıştır. Bu anlaşma tasarısına göre:

- “1. Sovyet-Rusya Türkiye ile ilgili olan ama sınırları Misâk-ı Millîce saptanan TBMM'nin kabul ve tasdik etmediği hiçbir uluslararası antlaşmayı tanımayacaktır.*
- 2. Çarlık Rusya'sı ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan anlaşmalar feshedilecektir.*
- 3. Taraflar birbirlerine zorla kabul ettirilen herhangi bir anlaşmayı kabul etmeyeceklerdir.*
- 4. Bundan böyle diğer ülkeler, taraflardan herhangi birine gizlice yanaşırsa, diğer tarafa bu konuda bilgi verilmesini sağlamak amacıyla iki ülkenin dışişleri bakanları gizli bir bildirge teati edecektir*
- 5. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki demiryolu bağlantısının sağlanmasını öngören maddedir. Türkiye'ye top gibi ağır silahlar yardımının gelmesi demiryolu ulaşımına bağlıdır. Ulaşımı kesen ise Ermenilerdir.*
- 6. Boğazların bütün dünya ticaret gemilerine açık tutulmasını ancak, Boğazlar rejiminin, ilerde Karadeniz devletleri arasında yapılacak bir konferansta Türkiye'nin, özellikle de İstanbul'un güvenliğini tehlikeye düşürmeyecek biçimde saptanmasını kabulleneceklerdir.*

*Antlaşmanın 7. ve 8. maddeleri ise teknik maddelerdir. Bunun üzerinde çok durulmamıştır.”*⁹⁷

⁹⁵ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, s.47.

⁹⁶ A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.71.

⁹⁷ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri(1920-1964)*, s.52-53.

24 Ağustos 1920’de Dostluk Antlaşması imzalanması için görüşmelere başlanmıştır. Ankara ve Moskova hükümetlerinin onaylamasından sonra yürürlüğe girecek olan antlaşmanın en önemli hükümleri şunlardı: Bolşevik hükümetleri Türkiye’yi Misak-ı Milli sınırları içinde tanıyor ve Ankara Hükümeti de Bolşevik hükümeti tanımayı kabul ediyordu. Bolşeviklerin isteği üzerine askeri ve mali yardımlar antlaşma metnine konmayacaktı. Rusya’daki Türk esirlerinin iadesi ve Rusya’daki Müslümanlardan isteyenlerin Anadolu’ya göç etmeleri hakkındaki meseleler kısa zamanda yapılacak olan ek bir antlaşma ile halledilecekti. Fakat Rusya antlaşmayı kabul etmemek için çeşitli bahanelerle Türk hükümetini oyalama taktiklerine başvurmuştu. Bunun üzerine 28 Ağustos 1920’de Bekir Sami Bey, Çiçerin’e müracaat ederek her iki taraf da bu konuyu uzunca tartışmıştır. Konuşma sonunda dönüp dolaşıp konu Ermeni meselesine gelmiştir.⁹⁸

Sovyetler; Bitlis, Van ve Muş illerinden Ermenistan’a toprak verilmesini istemiştir. Türk heyeti ise Ermenilerin memleketin her yerinde Müslümanlarla karışık bir halde yaşadığını ve hiçbir yerde Ermeni nüfusunun, bölge nüfusunun üçte bir oranını bile geçmediklerini, bu nedenle bu şehirlerin Ermenilere verilmesinin söz konusu olamayacağını söylemiştir.⁹⁹ Bekir Sami Bey, bu konuşulanları ayrıntılı bir rapor halinde Ankara’ya bildirmek ve yeni bir talimat almak için heyette bulunan Yusuf Kemal Bey’i yola çıkarmıştır. Yusuf Kemal Bey on altı günlük bir yolculuktan sonra Trabzon’a gelerek 18 Eylül 1920’de bir telgrafla TBMM başkanlığına bilgi vermiştir.¹⁰⁰

TBMM Hükümeti, konuyu yeniden müzakere ederek Sovyetlere karşı kat’i bir tavır almış, alınan kararları da bir talimat halinde telgraf ile Bekir Sami Bey’e bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafın arkasından, Doğu Cephesi’ndeki Ermenilerin bütün saldırı ve taşkınlıkları karşısında sabırla beklemesini istediği Kâzım Karabekir Paşa’ya, harekete geçmesi için gerekli direktifi göndermiştir. Moskova’da yapılan görüşmeler sonunda bir anlaşma imzalamayı başaramayan heyetin geri dönüşü de karmaşık yollardan olmuştur. Bekir Sami Bey, 11 Eylül’de Moskova’dan ayrılmış, 3 ay boyunca gözden kaybolmuş, 31 Ocak 1921’de

⁹⁸ A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 77-83.

⁹⁹ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, s.49.

¹⁰⁰ A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 2002, s. 79.

Ankara'ya dönmüş, 1 Şubat'ta da gezi hakkındaki raporu TBMM'ye sunmuştur. 1921 başlarında batılılarla görüşmeler yapmak üzere Londra'ya gidince, Moskova görüşmelerini öteki Türk temsilcileri sürdürmüştür.¹⁰¹

Sovyetler Rusya'sı ile Türkiye arasındaki asıl anlaşmazlık, Türkiye'nin doğu sınırları konusunda ortaya çıkmıştır. Misâk-ı Millî doğrultusunda Türk ulusunun kurtuluşu ve vatanın bir karış toprağını vermemek için mücadele eden Millî Mücadele liderleri bu konuda kesin tavrını ortaya koymuştur. Aksi takdirde Rus isteklerine boyun eğmek, Emperyalist devletlerin vatan topraklarını parçalamak için giriştikleri siyasete karşı verilen mücadelenin hiçbir anlamının olmaması demektir.

2.2.3.Türk-Ermeni Savaşı ve Gümrü Antlaşması

Bekir Sami Bey heyeti Moskova yolunda iken, Haziran 1920'de Ermeniler Kafkasya'daki Türk azınlıklarına karşı zulme başlamış ve Müttefiklerin kendilerine terk ettikleri Kuzey-Doğu Anadolu'yu işgal teşebbüslerine girişmişleridir. Türk Kuvvetleri Mondros Mütarekesinden sonra Kafkasya'yı boşaltırken birçok yerlerde bölgesel Şura Hükümetleri kurmuşlardır. Ermeniler Haziran 1920'de giriştikleri saldırıda bu bölgesel hükümetlerin bulunduğu yerlerden biri olan Oltu'yu işgal etmişlerdir. Türkiye Millet Meclisi Hükümetinin Hariciye Vekâleti bu olayı 7 Temmuz 1920 de Taşnak Ermeni Hükümeti nezdinde protesto etmiş, fakat Ermeniler tecavüz ve istila hareketini durdurmamışlardır. Bunun üzerine, Doğu Cephesi Kumandanlığına tayin edilmiş bulunan 15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Kumandasındaki Türk Ordusu 28 Eylül sabahı mukabil harekete geçmiştir. Doğu'daki Ermeni saldırısı 22 Haziran'da Batı Cephesinde başlamış bulunan Yunan saldırısı ile aynı zamana rastlamaktadır. Türk kuvvetlerinin aynı zamanda her iki cephede de savaş durumunda olmasını mahzurlu gören Mustafa Kemal bazı Türk kumandanlarının Haziran ayı içinde Ermenilere karşı mukabil harekete geçilmesini istemelerine rağmen bu hareketi geciktirmekte fayda görmüştür. Ermenistan'a karşı o sırada girişebilecek mukabil bir hareket iç ve dış tehlikeler doğurabilecektir. Türkiye'nin askeri ve siyasi çıkarları o sırada bunu gerektirmiştir. Diğer taraftan o

¹⁰¹ B. Çolak, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.59.

sırada Ermenistan'a karşı girişilecek bir hareket İngiltere'nin fiili müdahalesini teşvik edebilirdi.¹⁰²

Bu sebeplerden ancak Eylül ayı sonlarında; Doğu Cephesi Komutanlığına atanmış bulunan Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk Orduları 30 Eylül 1920'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim'de Kars'ı, ve 7 Kasım'da Gümrü dâhil olmak üzere Arpaçay'ının doğusundaki bölgeleri Ermenilerin elinden almıştır. Ermenistan'ın barış istemesi üzerine 3 Aralık 1920 tarihinde Ankara Hükümeti ile Taşnak Ermeni Hükümeti arasında Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.¹⁰³ Bu antlaşma ile Ermeniler, Sevr Muahdesiyle kendilerine verildiğini iddia ettikleri 6 Türk vilayetinden Diyarbakır, Elazığ, Sivas, Erzurum, Bitlis ve Van vazgeçtiklerini resmen kabul etmişlerdir. Bugünkü Türk-Ermeni sınırı da bu antlaşmayla tespit edilmiştir.¹⁰⁴

Yeni Türk devletinin ilk askeri ve siyasi zaferi olan bu antlaşmayla Doğu Anadolu'da Ermeni devleti kurma projesi son bulmuş, Sovyet Rusya, Ermenilere Anadolu'dan toprak talebinden vazgeçmiştir. Milli kuvvetlerin doğuda Ermenileri ve batıda I. İnönü zaferiyle Yunanlıları yenilgiye uğratması Türk temsilcilerin Sovyet Rusya'ya karşı pazarlık gücünü artırmıştır. Aynı zamanda Batılılar tarafından İstanbul Hükümeti'ne sert bir ultimatom neticesinde imzalatırılan ve hiçbir zaman hukuki bir geçerlilik kazanmayan Sevr Anlaşması'na karşı tepki, Ankara Hükümeti'nin askeri ve diplomatik alanlarda kazandığı başarılarla verilmiştir.¹⁰⁵

Milli Mücadelenin Doğu Cephesi başarı ile kapanmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin saygınlığı artmış, Doğu cephesindeki birliklerin bir kısmı Batı Cephesine nakledilmiştir. Gümrü Antlaşmasını takiben Sovyet Rusya Misak-ı Milli'yi tanımıştır.¹⁰⁶

2.2.4. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)

Moskova'ya gitmiş bulunan Bekir Sami Bey Heyeti ile Sovyet Hükümeti arasında 24 Ağustos 1920'de bir antlaşma tasarısı parafa edildiğini, fakat Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'in Kafkasya'da Türkiye'ye ait bazı bölgelerin

¹⁰² M. Gönlübol, C. Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919 - 1938)*, s. 21-22.

¹⁰³ M. Akarslan, *Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası*, s.46.

¹⁰⁴ M. Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, s.198- 199.

¹⁰⁵ Yelda Demirağ, "Kurtuluş Savaşı Sürecinde Dış Politika", (Ed. Haydar Çakmak) ,*Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.73.

¹⁰⁶ E. Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s.223.

Ermenistan'a verilmesini istemesi üzerine antlaşmanın imzalanmasının mümkün olmadığını daha önce belirtmiştik.¹⁰⁷

Ermenilere karşı kazanılan zaferin ardından Yunanlılara karşı da Batı Cephesi'nde bir zafer kazanılması, İngilizlerin desteğiyle kurulan Tevfik Paşa Kabinesi'ne kuşkuyla yaklaşılmaması ve Ankara Hükümeti'nin Londra Konferansı'na çağırılması, Rus Hükümeti'nin Büyük Millet Meclisi'ne karşı olan tutumlarını değiştirmelerini sağlamıştır. Ayrıca Sovyet Rusya, Ankara Hükümeti'ni emperyalist Avrupa güçlerine karşı savaştığı sürece bir bağlaşıklık olarak görme eğiliminde olmuştur. Bütün bu sebeplerden ötürü aradaki anlaşmazlıklar çözüme kavuşturulmuş, yalnızca Batum sorunu kalmıştır. Türkiye için İzmir ne ise, Kafkasya, hatta petrol açısından bakarsak, Rusya için de Batum odur. Öyleyse, aradaki ilişkiler elden geldiği kadar zedelenmemeli ve yardım sürdürülerek, Batum sorunu Sovyet Rusya yararına çözülüp, maddeler bir anlaşma ile saptanmalıdır. Moskova'nın bundan sonraki aylarda izleyeceği, Türkiye politikası yaşanan olaylar sonucunda şekillenecektir.¹⁰⁸

Bekir Sami Bey heyetiyle müzakerenin kesintiye uğraması üzerine, yeni bir toplantı yapılması teklifinin Ruslardan geldiği anlaşılmaktadır. Mevcut vesikaların ortaya koyduğu gelişme de şöyledir: Birinci müzakereler sırasında Yusuf Kemal Bey'in Meclis'teki izahatından sonra, Moskova'da kalmış olan Bekir Sami Bey'e bir talimat gönderilmiştir. Bekir Sami Bey, 8 Kasım 1920 tarihli bu talimat eline geçmeden Moskova'dan ayrıldığı için, o talimat çerçevesinde Çiçerin ile görüşmemiştir.¹⁰⁹

Ekim ayında Moskova Budu Medivani'yi Ankara'ya atamıştır. Temsilci 21 Şubat 1921'de Ankara'ya varacak ve 5 Martta güven mektubunu sunacaktır. Karşılığında Eskişehir ve Kütahya yenilgilerinin ardından Batı Cephesi komutanlığına atanan Ali Fuat Cebesoy 21 Kasım'da Moskova Büyükelçiliğine atanmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁷ M. Gönübol, C. Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919 - 1938)*, s. 25.

¹⁰⁸ S. Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, s.190-191.

¹⁰⁹ K. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.63.

¹¹⁰ E. Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 -1980*, cilt: I, s.171.

Sovyetler Birliği'nin Ankara'ya tayin ettiği Büyükelçi Medivani 3 Aralık 1920'de Gümrü'ye vararak Kazım Karabekir Paşa ile konuşmuştur. Lenin ve Stalin'in, Sovyetler Birliği'nin Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile siyasi bir anlaşma ile askeri bir ittifak yapmak istediklerini kendisine bildirdiklerini anlatmıştır. Kazım Karabekir Paşa konuşmayı Ankara'ya iletmiştir. Bunlar gerek TBMM tarafından gerekse Hükümet tarafından memnurlukla karşılanmış ve Moskova'ya yeni bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹¹

Moskova'ya gidecek ikinci TBMM heyeti İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey başkanlığında, Maarif Vekili Doktor Rıza Nur Bey'den ve zaten yola çıkmış olan Büyükelçi Ali Fuat Paşa'dan oluşmuştur. Heyete ayrıca kâtipler ve şifre memurları da eklenmiştir. Bir anlaşma yapmak dışında hiçbir talimat almamış olan heyet uzunluğu birinci heyetinkinden az olmayan çok zahmetli bir yolculuktan sonra 19 Şubat 1921'de Moskova'ya varmıştır. İlk görüşme 21 Şubat 1921'de Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile yapılmıştır. Görüşmede Çiçerin Gümrü Antlaşmasının feshini, Gümrü işgalinin ve Taşnaklara yardımın sona erdirilmesini istemiştir. Anadolu'da komünistlere yapılan kovuşturmalardan da yakınlık Türkiye ile bir ittifak antlaşması imzalamayacaklarını ama bir dostluk antlaşması imzalayabileceklerini söylemiştir. Türk tarafının ise amaçları şöyledir: Ermenistan'dan hiç söz etmemek, hududu Kars'ta kesmek yani toprak vermemek, TBMM hükümetinin Sovyetler tarafından hukuken tanınmasını sağlamak, Çarlık Rusya'sına olan borcu sildirmek, özellikle silah, para, cephane sağlamaktır.¹¹²

Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi olan Budu Medivani'nin önerisine uyarak, Stalin'den bir mülakat istenmiştir. Bu isteğin kabul edilmesi üzerine 22 - 23 Şubat gecesi Stalin ile görüşülmüştür. Stalin, Rusların Türklerle ittifak aktı edemeyeceğini ifade etmiştir. Çünkü, İngilizlerle bir ticaret antlaşması yapacaklarını bunda amacın, ticaret antlaşmasına karşı olan Fransa ile bundan yana olan İngiltere'nin ve sonuçta Amerika'nın rekabetine yol açmak ve bunların Ruslara karşı olan ittifakını parçalamak olduğunu; Rusların savaşı açık ve kapalı olarak sürdüreceklerini, gereksindikleri malzemeleri İngiltere'den alarak İttifak devletlerinin ittifakını parçalayarak önemli bir başarı sağlamış olacaklarını, bu yüzden ticaret antlaşmasına

¹¹¹ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, s.65.

¹¹² E.Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.172.

zarar verecek her şeyden kaçınmanın Türklerin de çıkarları gereği olduğunu; ittifaktan amaç para, silah ve insan yardımı ise bunu hemen yapabileceklerini bir kardeşlik antlaşması imzalamaya hazır olduklarını söylemiştir. Ermenistan meselesinde de Türk delegesinin sorusuna; “*Ermenistan meselesini kendi kendinize hallettiniz. Eğer daha hallededeğiniz bir şey kalmış ise onu da hallederiz. Fakat zamanını kati olarak bize bildiriniz.*” diyerek Ermeni konusunda Türklerin haklılığını tasvip ettiğini ima etmiştir.¹¹³

Nihayet, Moskova Konferansı müzakereleri, 26 Şubat 1921’de iki taraf temsilcilerinin katılımıyla Sovyet Hariciye Komiserliği’nin binasında başlamıştır. Türkiye’yi İktisat Vekili Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Paşa, Rusya’yı da Hariciye Komiseri Çiçerin ile Pan Rus Merkez İcra Komitesi Âzâsı Celal Korkmazof temsil etmiştir. Hariciye Komiser Muavini Karahan konferansa katılmamıştır. Çünkü Ankara Hükümeti, aslen Ermeni olan bu zatın ikinci delege olarak katılmasını istemediğini daha önce münasip bir şekilde belirtmişti. Onun yerine bir Rus’tan daha çok Rus, fakat Türk aslından olan Celal Korkmazof tayin edilmiştir.¹¹⁴

Görüşmeler sonunda 16 Mart 1921’de Türkiye ile Sovyet Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Aynı gün Londra’da İngiltere ile bir ticaret antlaşmasının imzalanacak olması sebebiyle Türk antlaşmasının ilânı, Rusların talebi üzerine 18 Mart günü yapılmıştır. Rusların, İngiliz antlaşması imza edilmeden, Türk antlaşmasının imzasının duyulmasının bunu tehlikeye sokabileceği endişesini hissettikleri söylenebilir.

TBMM Hükümeti’nin bir büyük devletle imzaladığı bu ilk antlaşma çok önemli hükümler içermektedir. Bu hükümler şunlardır:

“1.Madde: Rusya Misak-ı Millî’yi tanıdığını, Türkiye Hükümetince tanınmayan Türkiye’yi ilgilendiren hiçbir antlaşmayı tanımayacağını açıklamış ve Türk-Rus hududu çizilmiştir.

2.Madde: Batum liman şehri bazı şartlarla Gürcistan’a bırakılacaktır.

¹¹³ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: II*, s. 53.

¹¹⁴ A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.149.

3.Madde: Nahçıvan arazisi, Azerbaycan himayesinde muhtar bir bölge haline getirilecektir.

4.Madde: Doğu milletlerinin hürriyet ve bağımsızlığa hakları olduğu tasdik olunur.

5.Madde: Boğazların tüm ulusların ticaretine açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması için, bağıtlı taraflar Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı rejimin kesin biçimde hazırlanması işinin, kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşmak üzere daha sonra yapılacak bir konferansa bırakılmasını uygun bulurlar. Şu da var ki, bu konferansta alınacak kararların Türkiye'nin salt egemenliğine ve Türkiye ile onun başkenti olan İstanbul'un güvenliğine hiçbir zarar getirmemesi gerekir.

6.Madde: Taraflar, iki millet arasında şimdiye kadar yapılmış bütün antlaşmaların karşılıklı menfaatlere uygun olmadığı için geçersizliği konusunda görüş birliğine varmıştır. Daha önce Çar Hükümeti ile Türkiye arasında yapılan antlaşmalarda yer alan malî vb. hükümler kabul edilmeyecektir.

7. Madde: Kapitülasyonların mevcudiyetinin sona erdiği hükmü getirilmiştir.

8.Madde: Bağıtlı taraflar, toprakları üzerinde karşı taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşım amacıyla olan grupların yerleşmesini hiçbir zaman kabul etmemeyi yükümlenmişlerdir.

9. Madde: Mal transitine aitti.

10. Madde: Tarafların vatandaşlarının diğer taraf ülkesine bulunduğu zaman, medeni haklar hariç o tarafın kanunlarına tabi olacağını göstermiştir.

11. Madde: En ziyade müsaadeye mazhar kaydına aitti.

12. Madde: Hakimiyet değiştiren topraklar halkının vatandaşlık seçimine aittir.

13. Madde: Esirlerin iadesi ile ilgilidir.

14.Madde: Konsolosluk ve diğer bazı konularda anlaşmalar yapılacağı belirtilmiştir.

15.Madde: Bu Türk - Rus Antlaşması 'nda, Güney Kafkasya Cumhuriyetlerine ilişkin hükümlere Türkiye ile bu Cumhuriyetler arasında yapılacak antlaşmalarda uyulmasını zorunlu kılmak için, Rusya söz konusu Güney Kafkas Cumhuriyetleri katında gerekli girişimlerde bulunmayı yükümlenmiştir.

16.Madde: Bu antlaşma onay işlemi görecektir. Onay belgeleri en kısa süre içinde Kars'ta verilecektir.”¹¹⁵

Çiçerin ayrıca Yusuf Kemal'e gönderdiği resmi bir mektupta, Sovyet Rusya'nın ayrıca ekonomik yönden kalkınması için Türkiye'ye her yıl on milyon ruble tutarında mali yardımda bulunacağına söz vermiştir. Moskova Antlaşması ile Sovyet Rusya İtilaf Devletlerine karşı yeni bir dost kazanmıştır. Kafkasya ve Doğu'daki İslam ülkelerinde kendi durum ve etkisini güçlendirerek, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da Sovyetlere karşı isyan çıkması olasılığını ortadan kaldırmış, Sovyet ülkelerini korumak amacıyla Türkiye'nin Boğazlardaki durumunu güçlendirmek ve ileride bu ülkeyi Bolşevikleştirmek umudu beslemeye başlamıştır.¹¹⁶ Yapılan bu antlaşma ile Sovyet Rusya, Sevr Antlaşması'nı yok saymış, yeni Türkiye Devleti'nin Misak-ı Milli sınırlarını tanımış, aynı zamanda Türk-Sovyet sınırı kesin olarak belirlenmiştir.¹¹⁷

Türkiye, Moskova Antlaşması ile büyük bir diplomatik zafer kazanmıştır. Ulusal isteklerini belli bir aşamada gerçekleştirmiştir. Doğu sınırını güvence altına almış, hukuken kendini kabul ettirerek uluslararası itibarını arttırmış ve Türk-Rus yandaşmasından çok kaygılanan İtilaf Devletlerine karşı büyük bir koz kazanmış ve Rus yardımını sağlamıştır.¹¹⁸

Moskova Antlaşması Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin dış politikada kazandığı bir zaferdir. Bu anlaşmayla Türkiye'nin doğu sınırı çizilmiştir. Sovyet Rusya'dan alınan mali ve askeri yardım Milli Mücadele'nin kazanılmasında ve her iki devletin ortak düşman kabul ettikleri Batılı devletlerle yapılan mücadele de önemli bir rol oynamıştır. Türkiye ve Rusya birbirleri ile anlaşarak aralarındaki bütün sorunları değilse bile sınır meselesini çözerek iki devlet arasındaki geleneksel düşmanlığı dostluğa çevirmişlerdir.¹¹⁹

¹¹⁵ K. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.68-69.

¹¹⁶ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: II*, s. 56-57.

¹¹⁷ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih(1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.709

¹¹⁸ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: II*, s. 56-57.

¹¹⁹ M. Balcıoğlu, “Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: I, s.226.

2.2.4.1. Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Yunanların Sakarya'da uğradıkları yenilgi Milli Mücadele taraftarlarının saygınlığını artırmıştır. Türk halkının gözünde yücelen Mustafa Kemal, Türkiye'yi diplomasi sahasında daha güçlü bir yere getirmek ve Yunanistan'ı büsbütün yalnız bırakmak amacıyla Sakarya'da kazanılan zaferden yararlanmak istiyordu. Amacına ulaşabilmek için, İtilâf devletleri ve diğer birçok devletlerle ayrı ayrı antlaşmalar imzalamak gerekeceğini anlıyordu; ama dikkatini Batı'ya vermeden önce, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini yeniden güvence altına almanın önemini bilmekteydi.

Fakat 1921 yılı yazında bu iki ülke arasındaki ilişkiler kesilecek kadar gerilmiştir. Yunan ordusu Ankara doğrultusunda saldırıya geçerken, ulusal akımın yıkılacağına inanan Ruslar, Milli Mücadele taraftarlarına iyi niyetle davranmıyorlar, Yunan saldırılarından yıpranacağına inandıkları Mustafa Kemal'i devirmek amacıyla, Enver Paşa'yı, bir "*ihtilâl ordusunun*" başında, Anadolu sınırında hazır tutuyorlardı. Enver Paşa, Milli Mücadele taraftarları ile İngilizler arasında barış imzalanırsa, kendisini Anadolu'ya göndermekten yana olan Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin ve yardımcısı Karahan'la 1921 Nisan'ından beri plan yapıyordu. Bu Sovyet önderleri, Türk komünisti Mustafa Suphi'nin uğradığı başarısızlığı gidermek amacıyla, Enver Paşa aracılığıyla Anadolu'da bir kızıl ihtilâl yaratmayı umut ediyordu. Moskova'daki, Milli Mücadele Büyükelçisi Ali Fuat ve Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir bu olaylarla ilgili olarak Ankara'ya sürekli bilgi iletmişti. Bunun üzerine harekete geçen Ankara yönetimi Anadolu'da Envercilere karşı önlemler almış ve Karabekir'e uyanık davranmasını gerekli önlemleri almasını söylemişti.¹²⁰

Moskova Antlaşması ile Türkiye'nin doğu sınırı ana hatlarıyla çizilmiş, fakat bazı teferruatlar kalmıştır. Türk-Sovyet sınırının tam tespit edilmesi ve Kafkas Cumhuriyetleri tarafından da onaylanması planlanmıştır. Moskova müzakerelerinde Ruslar, müzakerelere, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerinin de iştirakini istemiş Türk heyeti buna karşı çıkmış ve bu Cumhuriyetlerle ayrı bir anlaşma yapılması karara bağlanmıştır. Bu sebeple, Moskova Anlaşmasının tasdiknameleri 22 Eylül 1921 günü Kars'ta teati edildikten sonra, 26 Eylül günü de,

¹²⁰ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt:II*, s. 182.

Rus, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcileriyle Kars Konferansı açılmıştır. Türk temsilcisi Kazım Karabekir Paşadır.¹²¹

26 Eylül'de başlayan Kars Konferansı, 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması'yla son bulmuştur. Anlaşma Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Sovyet Rusya arasında imzalanmıştır. Antlaşma 20 madde olup, Moskova Antlaşmasına uygun olarak düzenlenmiştir. Antlaşmayla Türk-Sovyet sınırı kesin olarak çizilmiştir. Böylece Sevr Antlaşması ile çizilen sınırlar daha antlaşmanın mürekkebi kurumadan değiştirilmeye başlamıştır. 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması ile doğu sınırları bir Ermenistan ya da Kürdistan kurulması söz konusu olmaksızın yeniden çizilmiştir¹²²

Kars Antlaşmasıyla Milli Mücadele taraftarları, Kafkaslardaki durumlarını sağlamlaştırmış ve Misak-ı Milli'yi üç devlete daha kabul ettirmiştir. Bu antlaşma, Kemalist diplomasisi için büyük bir başarı olmuştur. Öte yandan, bir zamanlar Batılı devletlerin koruyuculuğu altında bulunan bu Kafkas ülkelerinde, İtilâf devletlerinin, özellikle İngiltere'nin uyguladığı siyaset bütünüyle iflâs etmiştir. Londra'da yayımlanan “Daily Telegraph” gazetesi, 2 Kasım 1921 tarihli sayısında bu Türk başarısını “Tüm Batı'lı devletlerin Yakın Doğu'daki saygınlıklarına indirilen bir darbe” olarak nitelendirmiştir.¹²³

Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922'de Mecliste, Kars Antlaşması ile ilgili şunları söylemiştir: “Bu muahede ile şarkta hukukî bir şekil alan vaziyet-i fiiliyemiz de Sevr Muahedenamesi'nin gayrı kabil-i tatbik olduğunu gösteren vakayiden biridir. Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletin menafii hakikîyesinden ziyade cihan kapitalistlerinin menafii iktisadiyesine göre halledilmek istenilen mesele Kars Muahedesi'yle en doğru sûret-i hallini buldu”¹²⁴

¹²¹ K. Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s.70.

¹²² İsa Kalaycı, *Atatürk Dönemi Türk Sovyet İlişkileri (1919-1938)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2007, s.88.

¹²³ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: II*, s. 186.

¹²⁴ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt:III*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s.247-248.

Kars Antlaşmasıyla her şeyden önce Moskova'dan gelen yardımın önündeki engeller kaldırılmıştır. Bunun ötesinde sınırdaş devletler Türkiye'nin doğu sınırlarını ve TBMM Hükümetinin ilkelerini resmen tanımışlardır.¹²⁵

2.2.5.Frunze Kurulu ve Türkiye- Ukrayna Antlaşması

Kars Antlaşmasının ardından, Rusların görüşünde saygınlıkları artan Milli Mücadele taraftarları, yeni durumdan yararlanarak, Yunanlıların Anadolu'dan kovulmalarına yol açacak bir genel saldırı hazırlamak amacıyla Sovyet Rusya'dan daha fazla mali ve askeri yardım temin etmek kararını almışlardır. Moskova'daki diplomatik temsilci Ali Fuat, Rusların Anadolu'ya göndermeye söz verdikleri yardımın gecikmesinden yakınmak ve o sıralarda Milli Mücadele taraftarları ile Fransızlar arasında bir antlaşma yapmak amacıyla TBMM Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'le Fransız temsilcisi Franklin Bouillon arasında yapılan görüşmelerden meydana gelen Sovyet kuşkularını yatıştırmak amacıyla, 17 Ekim'de, Rus önderlerinden Stalin'le görüşmüştür. Türk-Fransız görüşmelerinden çok kuşkulanan Stalin, bu görüşmelerin amacının ne olduğunu sormuştur. Ali Fuat Paşa cevabında, TBMM yönetiminin maksadının, Rusya ile Türkiye'nin iki güçlü düşmanı Fransa ile İngiltere'yi birbirlerinden ayırmak olduğunu; Rusya'nın Ankara Hükümeti'ne söz verdiği yardımı sağlamaması nedeniyle, Ankara'nın yardım için başka ülkelere başvurmak zorunda kaldığını; Türk-Fransız görüşmelerinin gizli bir yanı olmadığını; Ankara'daki Sovyet temsilcisine görüşmelerin gündem ve tutanaklarının ve görüşmelerle ilgili gelişmeler hakkında sürekli bilgi iletildiğini bildirmiştir.¹²⁶

Stalin, Ali Fuat Paşa'nın verdiği bilgidan memnun görünmekle birlikte, 20 Ekim 1921'de Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nda, Ruslar batılı devletlere saldırırlarsa Türkiye'nin Kafkasya'yı istilâ edeceği yolunda gizli bir bölüm olduğuna inandığını belirtmiştir.¹²⁷

Aslında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Türk - Fransız müzakerelerinin başladığı günden itibaren yapılan işlerden, Ankara'daki Rus Büyükelçisini günü gününe haberdar etmekle kalmamış, bütün işlemlerle ilgili birer sureti kendisine göndermiş ve İtilafnameye ait olup da neşredilmemiş olan mektupların asıllarını Rus

¹²⁵ Erel Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt:I, s.175.

¹²⁶ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: II*, s. 186-187.

¹²⁷ B. Çolak, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.85.

Büyükelçisi'ne okutturmuştur. Bunların hiç birinde Sovyetlerin aleyhinde bir şey bulunmamasına rağmen, Türkiye'ye gereksiz yere itimatsızlık göstermişlerdir. Aslında Rusların Ankara İtilafnamesinden memnun olmaları lâzımdı. Çünkü İtilafname Fransızları Yakın Şark siyasetinde İngilizlerden ayırmıştır. Bu ayrılış ortak dava bakımından iki tarafa da yardımcı olacaktı.¹²⁸

Kasım sonuna doğru bu konu, iki ülke arasında adeta bir bunalım yaratmıştır. TBMM Hükümeti'ne bir nota göndererek bu antlaşmayı protesto eden ve Sovyet yönetiminin kendisini Moskova'ya geri çağırması olasılığına değinen Ankara'daki Sovyet diplomatik temsilcisi Natzenus, Ankara Antlaşması'nda, kendi deyimine göre, “*Rus çıkarlarına karşı olan maddeler*” konusunda Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'den bilgi istemiştir. Yusuf Kemal'in verdiği karşılıktan memnun olmayınca da doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmuştur. Mustafa Kemal Paşa ile Yusuf Kemal, Sovyet diplomatik temsilcisini tatmine çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Natzenus, bu konuda hükümetine bir rapor göndereceğini ve sorunun kapanmamış olduğunu açıklamıştır.¹²⁹

Türkiye'nin iç işlerine karışan, Enver Paşa ve yandaşlarıyla birlik olan Natzenus'u suçlamak olanağını kollayan TBMM yönetimi, protokol dışı davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle onun geri çağırılması için Sovyet yönetimine başvurmuştur. Türk-Fransız Antlaşmasının imzalanmasına engel olamadığından Natzenus'u zaten geri çağırarak isteyen Sovyet yönetimi, rahatsız olduğu özrünü öne sürerek onu görevinden almıştır.¹³⁰

Ruslar, Milli Mücadele taraftarlarına karşı olan yapmacık öfkelerini bir süre sürdürmüş, Maveray-ı Kafkas'daki ordularının terhisiyle ilgili buyruğu iptal etmiş ve Moskova Antlaşmasında Kafkas devletlerinin bağımsızlıklarına ilişkin hükümleri uygulamaya karşı çıkmışlardır. Oysa ki Milli Mücadele taraftarları bu hükümlerin uygulanmasından yana olmuşlardır. Ruslar şimdi bu Kafkas devletlerine, Sovyet Federasyonu içinde özerk iller işlemi yapmıştır. Bununla birlikte, Fransa'yı İngiltere'den ayırmayı başaran Ankara Hükümeti'ne karşı kuşkuyla karışık takdir duyguları beslemekten kendilerini alamamışlardır. Milli Mücadele taraftarları

¹²⁸ A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 273-274.

¹²⁹ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: II*, s. 187

¹³⁰ Ayşe Şener, *Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938)*, (Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s.47.

Rusların tutumundan kaygılanmış; ne kadar belirsiz olursa olsun, yararlı bir yardım kaynağını yitirmemek için onların kaygı ve kuşkularını gidermeye, İtilaf Devletleri'nin Paris'te düzenlemekte oldukları konferanstan önce, Ruslarla olan ilişkilerini düzenlemeye çalışmışlardır. Mayıs'ta, İstiklâl Mahkemesi'nce uzun süre hapse gönderilen Türkiye Komünist Partisi üyelerinin affedilerek serbest bırakılmaları için TBMM'de bir kanun kabul edilmiştir. Mustafa Suphi ve arkadaşlarını öldürmekten sanık olanların ele geçirilerek yargılanmaları için üstün çaba harcanacağı yolunda Moskova'ya güvence verilmiştir.¹³¹

Ruslar, iki ülke arasındaki yeni yakınlaşmadan yararlanarak, Ukrayna'daki Sovyet Orduları Başkomutanı General Mihail Frunze başkanlığında yeni bir kurulu Ankara'ya göndermiştir. Aslında M. Frunze heyetinin Türkiye'ye gelişinin en temel sebebi, Moskova Antlaşması sonrasındaki süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlardır. Bu sırada Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile TBMM Hükümeti arasında bir konferans toplanarak, dostluk antlaşmasının gündeme gelmesi Türkiye seyahatine başka bir anlamda yüklemiştir. Özellikle Fransız İtilâfnamesi'nin imzalanması ve Molokanlar Sorunu* Rusya ile ilişkilerimizde gerginliği ve güvensizliği arttırmıştır. Ancak ne TBMM hükümeti ne de Sovyet Rusya Hükümeti ilişkilerin bozulmasını istememiştir. Frunze'nin Ankara'ya gelişi bir dostluk gösterisi şekline dönüştürülerek Batı devletlerine Türk-Sovyet dostluğu gösterilmeye çalışılmıştır. M.Fruze'nin misyonu, ilişkilerdeki sorunları masaya yatırmak, ortamı gerginleştiren sorunlara çözüm bulmak ve Fransızlarla yapılan antlaşmadan sonra TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya karşı siyasetinde değişiklik olup olmadığını gözlemektir.¹³²

Frunze Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa ile ilişkilerdeki bütün sorunların ele alındığı iki kapsamlı görüşme yapmıştır. Birincisi 25 Aralık 1921, ikincisi 4 Ocak 1922'de yapılan bu görüşmelerde; sorunlar ortaya konularak, çözümlenmeye çaba harcanmıştır. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi İbrahim

¹³¹ S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: II*, s. 188.

*1877-1878 Osmanlı –Rus savaşlarından sonra Kars Bölgesi'nin Rusya'nın hakimiyetine girmesiyle, bu bölgeye göç ettirilen Molokan Mezhebine bağlı Ruslar, TBMM Hükümeti'nin Doğu Cephesi'nde başlattığı ileri hareket sonucunda Kars bölgesi yeniden anavatanına katılınca, Türk-Sovyet ilişkilerinde büyük bir sorun haline gelmiştir.

¹³² Y. Aslan, "Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Üzerine", s.314-315.

Abilov'un da hazır bulunduğu bu görüşmelerin bir kısmına Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey ve Sovyet Rusya Elçilik Görevlisi Mihailov da katılmıştır.¹³³

Mustafa Kemal Paşa ile General Frunze arasında yapılan görüşmeler neticesinde 2 Ocak 1922'de Ankara'da Ukrayna Sosyalist Sovyetler Cumhuriyeti ile Türkiye arasında bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır.¹³⁴ Ukrayna, Ankara Hükümeti ile Kafkas Sovyet Devletleri arasında imzalanan her anlaşmayı, Ankara Hükümeti de Ukrayna'yı bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanımayı kabul etmiştir. Antlaşmadaki öteki koşullar Moskova Antlaşması'ndan aynen aktarılmıştır. Türkiye-Ukrayna Antlaşması, Anadolu basınınca sevinçle karşılanmıştır. Yerel gazeteler, bunu "*büyük bir başarı ve Romanya'ya karşı bir uyarı*" olarak nitelendirmiş, Romanya'nın artık Osmanlı-Yunan çatışmasına Yunanlılardan yana olarak karışamayacağını, eğer karışırsa, gerekirse Ukrayna Kızıl Ordusunun bu duruma karşı davranacağını öne sürmüşlerdir. Antlaşmanın imzalanması nedeniyle 3 Ocak 1922'de General Frunze tarafından düzenlenen bir ziyafette söz alan Mustafa Kemal, Ruslardan övgüyle söz etmiş; Ankara Hükümeti ile Ukrayna arasındaki dostluğun, imzalanan antlaşmayla doğrulandığını, bu dostluğun sürdürülmesinin yalnız iki ülke için değil, haksızlığa uğramış tüm uluslar için de yararlı olacağını belirtmiştir.¹³⁵

2.2.6. Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Rusya Yardımları

Milli mücadeleye girildiğinde savaşın ekonomik kaynakları oldukça kıt ve sınırlı durumdadır. Savaşta başarılı olmak için lojistik durum en önemli faktördür. Türk milleti içinde bulunduğu kötü duruma rağmen elinde bulunan her şeyi seferber etmiştir. Ordunun ikmali için değişik yerlerden kaynaklar yaratılmaya çalışılmıştır. İç kaynaklar yanında dışarıdan alınan yardımların da İstiklâl Savaşı'nın finansmanında büyük desteği olmuştur.¹³⁶ Bunlardan biri de Sovyet Rusya'dan sağlanan yardımlardır. Sovyetlerin, Türkiye yardımlarını para ve cephane yardımları olarak iki başlıkta inceleyeceğiz.

¹³³Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-M.Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002. s.46.

¹³⁴İsmail Soysal, , *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920-1945*, Cilt:1, TTK Yayınevi, Ankara, 2000, s.31

¹³⁵S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: II*, s. 189.

¹³⁶M.Balcıoğlu, "Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm", (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: I, s. 329.

2.2.6.1.Para Yardımları

Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Sivas Kongresi'nden sonra, Rusların yardım olanaklarını araştırmak üzere Halil (Kut) Paşa Rusya'ya gönderilmiştir. İlk Sovyet yardımı ile yola çıkan Halil Kut, Temmuz 1920'de yüz bin lira değerindeki altınla Moskova'dan ayrılmıştır. Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında kara bağlantısı olmadığı için büyük güçlüklerle ve yollarını kesen Ermenilerle mücadele ederek Nahçıvan'a varmıştır. Daha sonra Karaköse'ye geçerek külçe halindeki altınları Karaköse'deki Tümen Komutanı Cavit Bey'e teslim etmiştir. Altınlar 8 Eylül 1920'de Erzurum'a ulaşmıştır. Altınlar hastanedeki kantarda tartılarak teslim alınmıştır. Altınların 200 kilo kadarı Doğu Ordusu için alıkonmuş, geri kalanı da Ankara'ya gönderilmiştir.¹³⁷

Baskın Oran'a göre, Sovyet yardımının savunma bütçesindeki payı şu şekildedir: *“1 altın ruble 750 kuruş olarak hesaplandığında, 1920 yılında, 850.000 lira yardım gelmiştir. Savunma bütçesi ise o yıl 27.500.000 liradır. 1921 yılında toplam 4.897.500 lira yardım gelmiştir. Savunma bütçesi ise 54.000.000 liradır. 1922 yılında 2.625.000 lira yardım gelmiştir. Savunma bütçesi ise 35.000.000 liradır.”*¹³⁸

Moskova Antlaşmasının imzalanmasından sonra Sovyet Hükümeti Türkiye'ye yapılan yardımları arttırma kararı almıştır. Daha sonra II. İnönü Savaşı kazanılınca, Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları hasarı karşılamak için Türk Hükümeti'ne hediye edilen 30.000 altın ruble, 9 Nisan 1921'de Budu Medivani tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuştur. Moskova Antlaşmasının imzalanmasından sonra Türk Heyetinde Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek ile Dr. Rıza Bey 4.000.000 altın ruble ile Moskova'dan ayrılmışlar ve 29 Nisan 1921 günü Sarıkamış'a varmışlardır.¹³⁹

1920 yılı Eylül ayı içinde Rusya'dan gönderilen deniz motorlarının birisinde 1.000.000 altın ruble Trabzon'a gelmiş, Doğu Cephesi Komutanlığı'nın Trabzon'daki Tümene verdiği emir üzerine 9 Ekim 1920'de Trabzon'dan hareket eden kamyonlarla Erzurum'a gönderilmiştir. 17 Aralık 1920 günü Tuapse'den

¹³⁷ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s.541

¹³⁸ E. Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.162.

¹³⁹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s.542-543.

Trabzon'a gelen bir motorla, önceden Moskova'ya gönderilen Teğmen Bekir tarafından beheri 10 rublelik 150.000 adet yani 1.500.000 altın ruble getirilmiştir. Teğmen Bekir, bu paradan 100 adedinin Moskova'da bulunan Bekir Sami Bey tarafından ve ayrıca 100 adedinin de Rize mebusu Osman Bey tarafından alınarak Tuapse Konsolosuna verildiğini söylemiştir. Bunlardan ayrı olarak, Gümrü'de bulunan Rusya Müttefik Cumhuriyetleri Şûraları Vekili tarafından Erzurum'daki askerî okullar ve sanayi tesisleri için 50.000 altın ruble ve Azerbaycan Şûralar Cumhuriyeti adına da 100.000 Osmanlı altını bağışlanmıştır.¹⁴⁰

Sovyet Rusya, Moskova Anlaşması'nın resmi metni dışında on milyon altın rublelik bir para yardımıyla bulunmaya söz vermiştir. 1921 ve 1922 yıllarında çeşitli partiler halinde gelen Rus altınlarının tutarı 10.000.000 altın rubleyi bulmuştur. Nitekim Türkiye'nin Aralık 1920-Mayıs 1922 tarihleri arasındaki ilk Moskova Büyükelçisi Ali Fuat (Cebesoy), Paşa 1958 yılında bir tarih araştırmacısına Sovyetlerin 10.000.000 altın rubleyi tamamen ödemiş olduklarını ifade etmiştir.¹⁴¹

¹⁴⁰ B. Çolak, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.89.

¹⁴¹ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s.545.

Tablo 2.1. *Mevcut belgelere göre, Rusya'dan alınan paraların miktarlarıyla Türk parasına göre değeri şekilde görülmektedir.*

	Birlik Bir Rus Altın Rublenin,Türk Parası Olarak Değeri	Tutarı (TL)
1920 Yılında Verilenler		
(6 sandık = 400 kg) 516.800 adet altın ruble	0,59 TL	304.912
1.000.000 ruble	0,59 TL	590.000
1.500.000 ruble	0,59 TL	885.000
50.000 ruble	0,59 TL	29.50
100.000 adet Osmanlı altını	5,07 TL	507. 000
Toplam		2.316.412
1921 Yılında Verilenler		
4.000.000 adet altın ruble	0,59 TL	2.360.000
4.000.000 adet altın ruble	0,59 TL	2.360.000
1.160.000 adet altın ruble	0,59 TL	900.000
240.000 adet altın ruble	0,59 TL	141.600
400.000 adet altın ruble	0,59 TL	236.000
Toplam		5.997.600
1922 Yılında Verilenler		
1.100.000 adet altın ruble	0,59 TL	649.000
3.500.000 adet altın ruble	0,59 TL	2.065.000
Toplam		2.714.000
GENEL TOPLAM		11.028.012 ¹⁴²

Rusya'dan gelen para yardımlarıyla ilgili olarak Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 1972 yılında yayımlanan açıklamaları Rus yardımının esas kaynağı hakkında bir fikir vermesi açısından oldukça önemlidir. 1920 yılında Buhara

¹⁴² *Türk İstiklâl Harbi (İdarî Faaliyetler)* Cilt: VII, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1975,s.173-174.

Cumhuriyeti'nin ilk ve son Cumhurbaşkanı olan Osman Kocaoğlu'nun açıklamasına göre, Sovyet yardımının iç yüzü şöyledir.¹⁴³

"1920 yılında Buhara Cumhuriyeti kurulduktan sonra... Sovyet Rusya büyükleri ve Lenin ile temasta bulunmak üzere Moskova'ya gitmişim. Bizden bir müddet önce Temmuz ayı ortalarında Türkiye 'den de Bekir Sami Bey başkanlığında bir kurul milli hükümet için yardım konusunu görüşmeye gelmişti. ...kendisiyle görüştüğüm gün, Lenin, önem verdiğini hissettirdiği Türkiye'den söz açarak, 'Ankara'dan bir kurul geldi acele yardım istiyor bu hususta sizin fikriniz nedir' dediler. Hiç tereddüt etmeden: Elbette yardım etmek gerek ve vakit geçirmeden yapılmalıdır, değişim üzerine bu işte zaten kararlı olduklarını, fakat bazı zorluklarla karşılaştıklarını belirten bir ifadeyle, 'yardım problemi için bizi düşündüren iki zorluk vardı.

*Birisi, Türklerin istedikleri altın para bizde azdı' deyince sözünü kestim, bizde altın para var verebiliriz, dedim. Lenin memnun oldu. 'Diğer zorluk, yol problemidir. Çünkü Türklere yalnız para değil, cephane ve harp gereçleri ve silah da vermemiz gerekiyor. Buhara'ya döndüm. Durumu meclise intikal ettirdim. Meclis itirazsız 100.000.000 altın rublenin gönderilmesini kabul etti. Vakit geçirmeden formaliteleri tamamlattım ve rubleleri derhal Ankara'ya yetiştirmek üzere Rus hazinesine teslim ettik. "*¹⁴⁴

Osman Kocaoğlu'nun açıklamasına göre 100.000.000 altın rublenin Buhara tarafından TBMM Hükümeti'ne teslim edilmek şartıyla Rusya'ya gönderildiği açıkça görülmüştür. Fakat Ruslar bu parayı Türkiye'ye yollamamışlardır. Çünkü o zamanki değere göre bir Ruble bizim paramızla 59 kuruştur. Bu kura göre, yardımın miktarı $100.000.000 \times 59$ kuruş = 59 milyon TL tutmaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi üç yıl içinde Sovyet Rusya'nın para olarak yaptığı yardım 11.028.012 TL'yi geçmemiştir. Bu durumda, 59 milyon TL'nin 47.971.988 TL'sinin gönderilmediği

¹⁴³M. Balcıoğlu, "Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm", (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: I, s. 340.

¹⁴⁴ *Türk İstiklâl Harbi (İdari Faaliyetler)* Cilt: VII, s.172-173.

anlaşılmıştır. Bu para eksiksiz olarak Türkiye'ye gelmiş olsaydı gerek ordunun gerekse Türk halkının ve sanayinin o zamanki yoksul halini düzeltirdi.¹⁴⁵

Ayrıca 1920'de Buhara, Sovyetler tarafından işgal edilip Bağımsız Buhara Hanlığı, Sovyetler içinde muhtar bir cumhuriyete dönüştürülmüştür. Uluslararası ilişkilerde tamamen Sovyetlere bağlı olan Buhara Cumhuriyeti ancak idari ve mali işlerde, iç işlerinde serbesttir. Durum böyle olunca, Buhara'dan gönderilecek yardımların Moskova kanalıyla gelmesinden başka meşru yol olmamıştır. Öte yandan Moskova'nın bilgisi dışında gizli yollardan gönderilmesi ise zamanın şartları, yol güvenliği ve paranın çokluğu gibi sebeplerden dolayı neredeyse imkânsızdır. Meseleye bir başka açıdan bakacak olursak, yeni bir rejime geçmiş, iç ve dış problemleri çok olan ve paraya her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyacağı bir dönemde bulunan Rusya'nın, kendi has hazinesinden bu kadar yüklü bir parayı gönderebileceği de pek akla yatkın gelmemektedir.¹⁴⁶

2.2.6.2. Silah, Cephane ve Malzeme Yardımları

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri, bir yandan Osmanlı ordusunu terhis ettirirlerken, diğer yandan da orduya ait silah ve cephane el koymuşlardır. Toplayamadıkları silahların önemli parçalarını tüfeklerin sürgü kolları ve topların kamalarını kendi bölgelerine taşıtıp, geri kalanları imha etmişlerdir. Anadolu'ya dağılmış bulunan birlikler içinde en düzgün ve malzeme bakımından en iyi durumda olanı Erzurum'da bulunan 15. Kolordu'dur. 660 subay, 19.047 er, 14.380 tüfek, 120 makineli tüfek, 64 top, 3.769 hayvana sahip olan bu kolordu Ermeni saldırılarına karşı bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı sırada Anadolu'da bütün kuvvet 35 bin asker kadardır. Orduya gerekli imkânları sağlamak için İtilaf Devletleri'nin işgali altında bulunan yerlerden ve özellikle İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane kaçırmak ve bilgi toplayıp Ankara'ya ulaştırmak, gerekse Rumların taşkınlıklarına ve Türklere karşı giriştikleri

¹⁴⁵ M. Balcıoğlu, "Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm", (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: I, s. 342.

¹⁴⁶ M. Balcıoğlu, "Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm", (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: I, , s. 342-343.

saldırılarına karşı çeşitli gruplar kurulmuştur. Tekâlif-i Milliye Emirleri ile de Anadolu'nun kaynakları ordunun emrine verilmiştir.¹⁴⁷

Mustafa Kemal Paşa, Rusya'dan gelen Sovyet diplomat Aralov'a şunları söylemiştir: *"Biz Türkler sizin ağır durumunuzu hesaba katmıyor değiliz. Rusya'nın kendisi de şu anda zengin değildir. Bunun için, bize neler verip neler veremeyeceğinizi düpedüz ve açıkça söylemenizi rica ederim. Bundan dostluğumuza hiçbir zarar gelmeyeceğine emin olabilirsiniz! Biz yine de Sovyetler Birliği'ne saygı göstermekte kusur etmeyeceğiz. Aramızdaki dostluk, yalnız sizin maddi yardımınıza değil, manevi yardımınıza da dayanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin, durumumuzun en ağır olduğu bir sırada yardımımıza koştuğunu, bizi desteklediğini hatırimızdan çıkarmıyoruz."*¹⁴⁸

Sovyetler 21 Eylül'den, 15 Ekim 1920'ye kadar 2.815 İngiliz tüfeği, 1885 İngiliz piyade cephanesi yollamışlardır. Ayrıca Giresun Alayı Komutanı Osman Ağa'ya 500 İngiliz tüfeği ve 250 sandık cephaneye yollamışlardır.¹⁴⁹

18 Eylül 1921 tarihi ile 14 Haziran 1922 tarihi arasındaki sürede Rusya'dan gelen silah, cephaneye ve gereç toplam sayısı şu şekildedir:

"43.374 adet piyade tüfeği

56.042 sandık çeşitli piyade mermisi

18 sandık Rus piyade mermi fabrikası aletleri

318 adet ağır ve hafif makineli tüfek

81 adet top

13 adet Rus bomba topu

159.043 atım çeşitli top mermisi

40 sandık Fransız el bombası

83 sandık İngiliz el bombası

¹⁴⁷ E. Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s.316-317.

¹⁴⁸ Ivanovic, Semiyon Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları Cilt: I*, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul, 1997, s. 137-138.

¹⁴⁹ E. Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s.318.

200 adet Rus el bombası

60 adet süvari kılıcı

10 sandık dumansız barut

48 sandık Rus piyade mermi kovanı

8 sandık Rus piyade mermi kapsülü

104 sandık Rus piyade mermi çekirdeği.”¹⁵⁰

2.2.7. Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)

Mudanya Mütarekesi sırasında alınan bir kararla, barış görüşmeleri için Lozan’da konferans toplanması kararlaştırılmıştır. 20 Kasım 1922’de İsviçre’nin Lozan kentinde başlayan barış görüşmelerine bir tarafta Türkiye, diğer tarafta ise İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya katılmıştır. Ukrayna, Gürcistan ve Sovyetler Birliği Boğazlar sorununun görüşüldüğü sırada konferansa katılmak için çağırılmışlardır. Bulgaristan Adalar Denizi’ne çıkış sorunu görüşüldüğü sırada konferansa katılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ise Konferansa bir gözlemci göndermiştir. İtilâf Devletleri bu konferansa Ankara Hükümeti’nin yanı sıra İstanbul Hükümeti’ni de davet etmiştir. Onlara göre konferans Sevr Antlaşması’nın yalnızca bir düzeltilmesi olacaktır. Bu sebeple bu antlaşmayı Osmanlı Devleti’nin de imzalaması gerekmektedir. Amaçları Türk Heyetleri arasında görüş ayrılığı çıkarıp isteklerini kabul ettirmektir. Fakat M. Kemal bunalımdan kurtulmak için tek yolun Saltanatın kaldırılması olduğunu düşünmüştür.¹⁵¹

TBMM 1 Kasım 1922 yılında Saltanat ve hilafeti birbirinden ayırarak Saltanatı kaldırmış ve Osmanlı Devleti’ne son vermiştir. Böylece Ankara Hükümeti Türkiye’nin tek yetkilisi ve temsilcisi olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, konferansa Türkiye’yi temsil edecek kurulu oluşturmak için harekete geçmiş,

¹⁵⁰*Türk İstiklâl Harbi (İdarî Faaliyetler)*, Cilt: VII., s.408.

¹⁵¹Yaşar Akbıyık, “Zaferin Tescili: Lozan Antlaşması”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt: I, Ankara, 2012, s.371.

Mustafa Kemal Paşa'nın önerdiği, Yusuf Kemal Tengirşenk Bey'in istifa etmesinden sonra 26 Ekim 1922'de Dışişleri Bakanlığına seçilen İsmet (İnönü) Paşa'yı Temsilci Heyet Başkanlığına, Sağlık Bakanı Dr.Rıza Nur Bey ile Eski Maliye Bakanı Hasan (Saka) Bey'i temsilci olarak atamışlardır. Temsilci Heyeti'ne daha sonra yardımcı olarak 21 müşavir, 2 basın müşaviri, 1 genel sekreter, 1 tercüman, 8 kâtip görevli katılmıştır.¹⁵²

İsmet Paşa Lozan'da ağır sorumluluk yüklenmiştir. Misak-ı Milli'den taviz vermemesi hususunda sıkı talimat almıştır. Yalnız kendi meslek hayatı değil, ülkesinin geleceği de buna bağlıdır. İsmet Paşa Lozan'a ülkesine büyük devletler karşısında eşitliği sağlamak ve Türkiye'nin saygınlığını arttırmak azmiyle gitmiştir.¹⁵³

Lozan'da Bakanlar Kurulunun Türk heyetinin taviz vermemesini istediği kesin direktifler ise şöyledir: Türk toprakları üzerinde ulusal bir Ermeni Devleti kurulması ile ilgili görüşmeler reddedilmeli, Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi istenmeli; Suriye ile ortak sınır daha güneye ve güneydoğuya çekilmeli; Anadolu'ya yakın olan adalar Türkiye'ye verilmeli, Doğu Anadolu'da 1914 sınırı ve Batı Trakya'da bir plebisit yapılması sağlanmalı, Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı asker bulundurulmasına karşı çıkılmalı, konferansın kesilmesine yol açsa bile kapitülasyonların kabulü reddedilmeli; azınlıklar sorununun çözümü konusunda nüfus mübadelesi usulü kabul edilmeli, Osmanlı genel borcunun Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ülkeler arasında eşit olarak bölüştürülmesi sağlanmalı, Türklerin genel borçlarının Yunanistan'dan istenecek savaş tazminatına karşılık silinmesi sağlanmalı, bu sağlanamazsa borcun 20 yıl süre ile ödenmesi ve Osmanlı Genel Borcu (Duyun-u Umumiye) İdaresinin kaldırılması sağlanmalı; Türk ordu ve donanmasında kısıntı yapılması kabul edilmemeli, Türkiye'deki yabancı kuruluşların Türk kanunlarına tabi

¹⁵²R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.663.

¹⁵³Y. Akbıyık, "Zaferin Tescili: Lozan Antlaşması", (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: I, , s.371.

tutulması ve Türkiye’den ayrılan ülkelere Misak-ı Milli koşullarının uygulanması sağlanmalıdır.¹⁵⁴

Lozan konferansına İtilaf Devletleri Sovyetleri ilgilendirmediğini söyleyerek, konferansa Rusları çağırmamışlardır. 3 Ekim 1922’de, Moskova Antlaşması hükümlerine aykırı olarak Sovyet Rusya’ya haber vermeden, Türk Hükümeti’nin Trakya’yı İtilaf Devletleri’nin işgaline bıraktığını vurgulayan Sovyet yetkilileri, Yakındoğu meseleleri ve özellikle Boğazlar ile ilgili konularda alınacak olan kararlarda önceden karşılıklı görüşerek uzlaşıp, o doğrultuda birlikte bir dış politika uygulamaları gerektiğini Ankara Hükümeti’ne hatırlatmıştır. Sovyetler Birliği Lozan’da, Türkiye ile bir taraftan işbirliği içerisinde olmak isterken, diğer taraftan da Lozan’a çağrılmayışlarından dolayı Türkiye’yi suçlamıştır. Sovyet Elçisi Aralov, Türk Hükümeti’nin izlediği dış politika ile ilgili olarak Sovyet Hükümeti’nin rahatsız olduğu hususları şu şekilde ifade etmiştir¹⁵⁵:

“Hükümetim, Türkiye Hükümeti’nin Sovyet notasını desteklemeyişine ve Mudanya Konferansı’na katılmayı kabul ettiğini, Trakya’nın ve Boğazlarla İstanbul’un işgaline razı olduğunu haber vermeyişine fevkalade şaşmış bulunuyor. Böylece dış politika uyuşumu yürütülmemiş, bunun sonucu olarak da İtilaf Devletleri, özellikle de İngiltere için uygun bir durum ortaya çıkmış bulunuyor. İtilaf Devletleri bu yoldan yürüyerek, Türkiye’yi olduğu kadar Rusya’yı da zayıflatmaya çalışmaktadır. Özellikle bu önemli anlardaki hareket uyuşmazlığına şaşmış bulunmaktayız. Hükümetim, Türk Ordusu’nun kazandığı büyük zaferin istenilen sonuca vardırılamayacağından korkmaktadır. Hükümetim aramızdaki Boğazlar anlaşması gereğince, Sovyetler Birliği’nin, İtilaf Devletlerinin, Türkiye ile ilgili olarak atacağı her adımı önceden açıklamak, Türkiye’nin de aynı şeyi yapmak zorunda olduğunu, ayrıca karşılıklı olarak birbirimizi desteklediğimizi ve birimiz olmadan ötekini Boğazlar konferansına katılmayacağını bildiren karşılıklı birer nota vermemizin gerekliliğini bildirir.”

Fakat Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği’nin bu konferansa çağrılmasına karşı çıkmamasına rağmen konferansın tümüne katılmasına karşı çıkmıştır. Çünkü Türk Hükümeti, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki politikası gibi büyük devletleri

¹⁵⁴ S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, s. 296.

¹⁵⁵ İ. S. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları Cilt:II*, s. 158-159.

arkasına alarak, çıkarlarını savunma politikasını bırakmış ve bağımsız bir devlet olarak kendi haklarını savunabileceklerini tüm dünyaya göstermek istemiştir.¹⁵⁶

Moskova Antlaşmasına göre Boğazların durumunun kıyıdaş olan ülkelerle düzenleneceği kararlaştırılmıştır. Boğazları boşaltmak zorunda olan İtilaf Devletleri bu düzenlemede söz sahibi olmak istemişlerdir. Ruslar ise kendilerinin olmadığı bir düzenlemenin geçersiz olacağından bahsetmişlerdir. Rusya Türkiye'yi birlikte hareket etmeye çağırmıştır. Sonunda Rusya, Ukrayna ve Gürcistan delegelerinden oluşan Sovyet delegasyonu Lozan Konferansında Boğazlar konusu görüşmelerine katılmıştır.¹⁵⁷ Lozan müzakereleri sırasında, Boğazlar meselesi görüşülürken toplantıya katılan Sovyet Rusya, Boğazlar üzerinde Türkiye'nin mutlaka hak ve söz sahibi olması tezini destekleyerek Türkiye'nin yanında yer almıştır.¹⁵⁸

Konferans 20 Kasım 1922'de açılmıştır. Konferansta İngiltere'nin üzerinde durduğu konular Musul ve Boğazların statüsü meselesidir. Fransa özellikle borçlar, kapitülasyonlar ve imtiyazlar, İtalya ise kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj meselesine önem vermiştir. Bu devletlerarasında tatmin edilmesi en zor olanı İngiltere'dir. Daha Milli Mücadele sırasında gerek İtalya, gerek Fransa Türkiye'nin göstermiş olduğu gayreti anladıklarını davranışları ile ortaya koymuşlardır. Konferans görüşmelerinin başlangıcında İsmet Paşa bu devletlerin temsilcileri tarafından kısmen desteklenmiştir. Konferansın ilk kısmında en çetin tartışmalar İngiltere ile olmuştur. İngiliz donanmasının İstanbul'da diğer İngiliz kuvvetlerinin de Musul'da bulunması Türkiye'nin güvenliği için tehlike teşkil etmiştir. Bu nedenle özellikle İngiltere ile olan anlaşmazlıklar üzerinde durulmuştur.¹⁵⁹

Lozan Barış Antlaşması'nın başlıca maddeleri ve bunların getirdikleri esasları şunlardır:¹⁶⁰

¹⁵⁶Ö. Çolak, *Lenin Döneminde Türk Rus İlişkileri (1917-1923)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.115.

¹⁵⁷E. Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, Yayınları, , s.175.

¹⁵⁸ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası(1939'dan Günümüze)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s.47.

¹⁵⁹ Mehmet Gönübol, Cem Sar, " 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.50.

¹⁶⁰ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1879-2001)*, s.684-687.

- 1- “İş bu antlaşma yürürlüğe girişi tarihinden başlayarak, taraflar arasında barış durumu kesin kurulmuş olacaktır.
- 2- Türkiye’nin sınırlara aşağıdaki gibi saptanmıştır: Bulgaristan ile; Rezvaya’nın denize döküldüğü yerden, Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan sınırının birleştikleri noktada Meriç’e kadar. Yunanistan ile; Buradan Arda ve Meriç’in birleştiği yere buradan Ege Denizi’ne kadar Meriç’in akım yolu. Suriye ile; 20 Ekim 1921 günü yapılan Fransa - Türkiye Antlaşmasının 8. Maddesinde tanımlanmış sınır. Irak ile ;Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça belirlenecektir.
- 3- İmroz ile Bozcaada ve Tavşan adaları dışında Doğu Akdeniz adaları ve özellikle Limni, Semadirek, Midilli, Sakız ve Nikarya adaları 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşmasının 5. ve 14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşmasının 15. Maddeleri hükümleri uyarınca alınan ve 13 Şubat 1914 tarihinde Yunan Hükümetine bildirilen karar esas kabul edilerek, Yunan egemenliğinde bırakılacaktır. İş bu Antlaşmada aykırı bir hüküm bulunmadıkça Asya kıyısından 3 milden az bir uzaklıkta bulunan adalar, Türk egemenliği altında kalacaktır. (Madde 12)
- 4- Barışın sürekli olması amacıyla Yunan Hükümeti, Midilli Sakız, Sisam ve Nikarya adalarında hiçbir deniz üssü kurmayacak, istihkam yapmayacak; Yunan askeri uçaklarının Anadolu kıyısı toprakları, Türk askeri uçaklarının da bu adalar üstünde uçmaları yasak olacaktır. (Madde 13)
- 5- Türkiye, İtalya’nın işgali altında bulunan Rodos ile On İki Ada ve Meis Adası üzerindeki bütün haklarından vazgeçecek; Libya da 18 Ekim 1912 tarihli antlaşma uyarınca yararlandığı bütün haklarının ve ayrıcalıklarının kesin olarak sona erdiğini kabul edecektir.(Madde 22)
- 6- Türkiye, iş bu Antlaşmada belirtilen sınırlar dışında bulunan topraklar ile egemenliği tanınmış adalardan başka bütün öteki adalar üzerindeki her türlü haklarından ve sıfatlarından vazgeçmiş olduğunu kabul etmiştir. (Madde 16)
- 7- Türkiye, Mısır, Sudan ve Kıbrıs’ın 5 Kasım 1914 tarihinde İngiltere’ye katılışını tanıyacaktır.(Madde17-21)
- 8- Çanakkale Boğazı’nda, Marmara Denizi’nde ve Karadeniz Boğazı’nda denizden ve havadan, barış ve savaş zamanında geçiş ve gidiş-geliş

serbestliği ilkesi kabul edilmiş; geçiş koşulları, Boğazlar rejimine ilişkin “bugünkü tarihle” yapılmış olan sözleşmede belirtildiği şekilde olacaktır.(Madde 23)

- 9- *Müttefikler, her biri kendi yönünden, Türkiye’de Kapitülasyonların her bakımından kaldırıldığını kabul etmişlerdir.*
- 10- *Türkiye’de oturan herkes dil, soy ya da din ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olacaktır. Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulama da, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden yararlanacaktır. (Madde 37-41)*
- 11- *Türkiye, antlaşmanın azınlıkların korunmasıyla ilgili hükümlerinin, Müslüman olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin garantisi altına konulmalarını kabul edecektir.(Madde 44)*
- 12- *Bu antlaşma ile, Türkiye’nin Müslüman olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan’ca da kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınacaktır.(Madde 45)*
- 13- *Osmanlı Devlet Borcu Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmış Asya toprakları üzerinde yeni kurulmuş ya da ondan kendilerine toprak katılmış devletlerarasında belirtilen şartlar içinde, bölüştürülecektir. Madde 47-57)*
- 14- *Yunanistan, Anadolu’da savaş yasalarına aykırı olarak Yunan ordusu ya da Yunan yönetiminin eylemleriyle işlenmiş zararları onarma yükümünü kabul edecektir. Öte yandan Türkiye, Yunanistan’ın savaş sonuçlarından doğan mali durumunu dikkate alarak, onarımlar karşılığı olarak Yunanistan’dan her türlü zarar ve giderin isteminden kesinlikle vazgeçecektir.(Madde 59)*
- 15- *Türk Hükümeti, İngiliz imparatorluğu, Fransız ve İtalyan Hükümetlerine karşı, 29 Ekim 1914 tarihinden bu yana savaş sırasında Türkiye’de ölmüş olan askerleri ile sivillerine ait mezarlıkların ve onları anmak için dikilmiş anıtların üzerinde bulunduğu toprak parçalarını bu hükümetlere ayrı ayrı ve sürekli olarak bırakacak bunların düzenlenmesinin bakım ve korunmasının serbestçe yapılmasına buralara serbestçe girilmesine gerekirse cadde ve yollar inşa edilmesine izin verecektir. (Madde124-135)*

16- *İş bu antlaşma, mümkün olan en kısa süre içinde onaylayacak onam belgeleri Paris'te sunulacaktır. Bir yandan Türkiye ve öte İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya ya da bunlar arasından üçü, onama belgelerini sundukları zaman bir ilk sunuş tutanağı düzenlenecektir. Bu ilk tutanak tarihinden başlayarak, antlaşma onu onaylayan devletlerarasında yürürlüğe girecektir. (Madde 143)*¹⁶¹

Lozan Antlaşması, dünyanın her yerinde Kemalist Türkiye'nin en büyük diplomatik zaferi olarak karşılanmıştır. Bu antlaşma yenilgiye uğratılarak görünürde parçalanan ama yıkıntıları üzerinde yükselerek dünyanın en güçlü uluslarına karşı koyan ve hemen hemen bütün ulusal isteklerini elde eden bir ulusun ölüm kalım savaşının son aşaması olmuştur.¹⁶²

Lozan Antlaşması, Türkiye açısından I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan haksız antlaşmalar içinde, Sevr Antlaşması'nı geçersiz sayan bir antlaşmadır. Türkiye I. Dünya Savaşı'nın sonuçlarını ve kendisine imzalatılmak istenen Sevr'i kabul etmemiş ve İtilaf Devletleri ile tekrar çetin bir mücadeleye girmiştir. Bu Türkiye'nin lehine olmuştur. Lozan Antlaşması I. Dünya Savaş'ından sonra yenik düşmüş devletlerden birinin galip devletlere kendi koşullarını kabul ettirerek imzalattığı tek anlaşmadır. Lozan Antlaşması, Türkiye'nin meselelerinin çözümünde önemli bir aşamadır. Çözülemeyen Musul ve Boğazlar meselesi gibi konular daha sonraya bırakılmıştır. İtilaf Devletleri görüşmeler sırasında karşılarında kararlı ve kendine güvenli bir Türkiye bulmuşlardır.¹⁶³

Ruslar, Lozan Konferansı kendi istekleri yönünde gerçekleşmemesine rağmen, Türkiye'yi kazanmış oldukları siyasi zaferden dolayı kutlamışlardır. Bu konuda Mustafa Kemal'de, Ruslara benzer bir açıklama yapmıştır. Mustafa Kemal, Lozan ile Türk Milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanan ve Sevr ile bitirildiği sanılan, haksızlıkların çöküşünü ifade eden bir antlaşmanın imzalandığını ve bunun eşi olmayan siyasi bir zafer olduğunu vurgulamıştır. İsmet İnönü'de: *"I. Dünya*

¹⁶¹ R. Uçarol, *Siyasi Tarih* (1879-2001), s.684-687.

¹⁶² S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: II*, s.356.

¹⁶³ Y. Akbıyık, "Zaferin Tescili: Lozan Antlaşması", (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: I, s. 389-390.

Savaşı'ndan sonra imzalanan antlaşmaların hiçbirinin yaşamadığını ,sadece Lozan Antlaşması'nın ayakta kaldığını ve hala tazeliğini koruduğunu” ifade etmiştir. ¹⁶⁴

¹⁶⁴ Meray, L. Seha, *Lozan Barış Konferansı Cilt: I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s.XIII.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE-SSCB İLİŞKİLERİNDE DOSTLUK DÖNEMİ (1925-1937)

3.1. Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması (1925)

Lozan'dan sonra buhranlar devrine gelinceye kadar Türk-Sovyet münasebetleri üç unsurun kuvvetli etkisi altında kalmış ve bu münasebetlere bu unsurlar egemen olmuştur. Ticari münasebetler, komünizm meselesi ve Türkiye'nin Batı ile münasebetlerini düzeltmesi ve geliştirmesi şeklindedir.¹⁶⁵ 1923'ten sonra Türk-Sovyetler Birliği ilişkilerinin genelde batılı devletlerin Türkiye'ye karşı izlemiş oldukları politikanın etkisinde kalarak geliştiği görülmektedir. Lozan Antlaşması'ndan hemen sonrasında Musul sorununun çözümünde İngiltere'nin ve onu destekleyen Fransa, İtalya ve Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'ye karşı olumsuz davranışları Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne yaklaştırmıştır.¹⁶⁶

Lozan Antlaşması'nda çözilemeyen Musul meselesi, uzun dönem Türkiye ile İngiltere arasında sorun olmuş ve iki ülke arasında zaman zaman gerginlik yaşanmıştır. Şeyh Sait isyanı, Avrupa'daki gelişmeler ve Türkiye'nin içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar Türk hükümetinin Musul meselesindeki tavrında etkili olmuştur. O dönemde Cemiyet-i Akvam olarak adlandırılan Milletler Cemiyeti, tamamen İngiltere'nin etkisi altındadır ve oradan İngiltere aleyhine bir sonucun çıkması olası görünmemektedir. Bu durumu önceden gören Mustafa Kemal, Türk dış politikasını buna göre düzenlemiştir.¹⁶⁷

Sovyetler Birliği açısından bakıldığında da Türkiye ile benzer bir durum söz konusudur. I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri ile Almanya arasındaki ilişkileri yumuşatmak amacıyla 1 Aralık 1925'te Locarno Antlaşması yapılması Sovyetleri de Türkiye'ye yaklaştırmıştır. Bu antlaşma ile Almanya'nın batı sınırları güvence altına alınırken, doğu sınırları hakkında benzer bir önlem alınmamıştır. Sovyetler Birliği bunu, kendisini hedef alan bir girişim olarak değerlendirmektedir. Batılı devletler birer birer SSCB'yi tanımaya başladılarsa da henüz kendi aralarındaki ilişkileri

¹⁶⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s.296.

¹⁶⁶ Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi*, Beta Basım Yayınları, İstanbul, 1993, s.361.

¹⁶⁷ Ç. Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", s.294.

düzenleme aşamasındayken bu ülkeyi dışlamışlardır.¹⁶⁸ Bu durum da I. Dünya Savaşı ve öncesindeki gelişmeleri çok iyi bilen Almanya, doğu sınır komşularını ve Sovyetler Birliğini endişeye düşürmek için yeterli ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁶⁹

Milletler Cemiyeti, 16 Aralık 1925'te Musul hakkında Türkiye aleyhine kararını verince bu gelişmeler iki devleti daha çok yakınlaştırmış ve bunun sonucu olarak Türkiye ile SSCB ilişkilerinde ilk önemli gelişme, 17 Aralık 1925'te Dışişleri Bakanları Dr. Tevfik Rüştü Aras ve Çiçerin tarafından Paris'te imzalanan "*Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*" olmuştur.¹⁷⁰

1924 Eylül'ünde Türkiye'deki Rus Sefiri Suritz Başbakan İsmet Paşa ile bir buluşmasında 16 Mart 1921 Antlaşması hükümlerini genişleterek siyasi işbirliğini kuvvetlendirmeyi teklif etmiştir. İsmet Paşa'da Hükümet adına bu yöndeki müzakereleri başlatmaya hazır olduğunu söylemiştir. Bir yandan Sovyetler Birliği ile İngiltere arasındaki görüşmeler diğer yandan da Musul hakkındaki çözüm çabaları sürerken antlaşma imzalanamamış, ancak Locarno ve Musul Antlaşmalarının ardından imzalanabilmiştir. "*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, tarafları birbirine bağlayan sürekli, düzeyli ilişkilerin ve içten dostluğun güçlendirilmesine yararlı koşulların açık biçimde belirlenip saptanmasının her iki tarafın çıkarlarına uygun olacağına inanarak ...*" şeklinde başlayan metin her iki ülkenin imzaladığı ilk saldırmazlık anlaşması olması nedeniyle de ayrıca önemlidir.¹⁷¹

Antlaşmanın maddeleri şu şekildedir:¹⁷²

- 1- "*Bağıtlı taraflardan birisine karşı üçüncü bir ya da birkaç devletçe saldırıda bulunulduğunda, öteki bağıtlı taraf birincisine karşı tarafsızlığını sürdürmeyi yükümlenir.*
- 2- *Bağıtlı taraflardan her biri ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınmayı yükümlenir. Bağıtlı taraflardan her biri üçüncü bir devlet ya da birkaç*

¹⁶⁸E. Tellal, "SSCB'yle İlişkiler" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.315.

¹⁶⁹Ç. Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", s.295.

¹⁷⁰R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.709.

¹⁷¹K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.109.

¹⁷²İ. Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları (1920-1945)*, Cilt:1, s.268-270.

devletçe öteki bağıtlı devlete karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da antlaşmaya katılmamayı yükümlenir.

- 3- *Bağıtlı taraflardan her biri, üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki bağıtlı devlete karşı yöneltilen hiçbir düşmanca eyleme katılmamayı yükümlenir.”*

Protokollerde ise: Tarafsızlık ve saldırmazlık yükümlerinin dışında da tarafların diğer devletlerle serbestçe ilişkilerde bulunabileceği fakat bağıtlı herhangi bir tarafa karşı parasal ve ekonomik antlaşmalara katılmayacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca taraflar arasında çözümlenemeyen anlaşmazlıkların çözüm yollarını bulmak için görüşmelerin yapılması gerektiğine değinilmiştir.

Bu antlaşmaya ekli bir de tek taraflı olarak Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin'den, Türk Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'a yazılan gizli bir mektup vardır. Mektupta yazılanlar şöyledir:

*"Sayın Bakan, Bugün iki Hükümet arasında imzalanan Antlaşmayı bütünüyle nitelikte olmak üzere, 16 Mart 1921 günü Moskova'da yapılan Antlaşmadan beri iki taraf arasında süregelen içten dostluğun bozulmayacağını ve bunun bağıtlı Taraflardan birisinin üçüncü bir ya da birkaç Devletle savaş içine girmesi durumunda aralarındaki ilişkilere temel olacağını belirtmek isterim.”*¹⁷³

Sonuç olarak 1925 antlaşması her iki devletin de bu içerikte imzaladıkları ilk antlaşmadır. SSCB 31 Ağustos 1926'da Afganistan, 28 Eylül 1926'da Litvanya, 1 Ekim 1927'de İran'la benzeri antlaşmalar imzalamıştır. Vandov'un yorumuyla uluslararası uygulamaya tarafsızlık ve saldırmazlık için ikili antlaşmalar sistemini getirmiş ve bütün Ortadoğu'da barışın sağlanmasına yardım etmiştir.¹⁷⁴

Sovyet Dışişleri Komiseri Yardımcısı Litvinov, 24 Aralık 1925 tarihli “Pravda” gazetesinde çıkan bir demecinde bu antlaşma hakkında özet olarak şunları söylemiştir: “Bu antlaşma hiçbir devlete müteveccih değildir; tamamen barışçı maksatlarla imzalanmıştır. Milletler Cemiyeti ve Locarno Antlaşmaları ile barış korunamamaktadır; ancak bu gibi tedbirler savaşa engel olabilir.” demiştir.¹⁷⁵

¹⁷³ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.112.

¹⁷⁴ E.Tellal, “SSCB'yle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.315.

¹⁷⁵ M. Gönlübol, C. Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.78.

Türkiye için olduğu kadar, Türkiye'nin Batılılarla ilişkiye girmesinden endişe duyan Sovyet Rusya için de gayet tatmin edici olan bu antlaşma Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan'ın Türkiye'yi ziyareti ile iki yıl daha uzatılmıştır.¹⁷⁶ 1929 yılında iki yıl süre ile uzatılmış olan 1925 antlaşması 30 Ekim 1931 tarihinde 5 yıl süreyle ve yeni bir protokol imzası ile uzatılmıştır. Bu antlaşma 7 Kasım 1935 de 10 yıl süre ile son bir kez daha uzatılacaktır. 1945 yılı Mart ayında Sovyetler Birliği tarafından fesih edilinceye kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁷⁷

II. Dünya Savaşı sonunda, Türkiye'den toprak ve Boğazlarda üs istemeye hazırlanan Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'te Türk Hükümeti'ne verdiği bir notada; *"Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan köklü değişmeler nedeniyle, bu antlaşma artık günümüzün koşullarına uymamakta ve anlamlı değişikliklere gereksinim göstermektedir"* gerekçesiyle antlaşmayı ve eklerini ortadan kaldırma kararını bildirmiş ve böylece yirmi yıl iki devletin özellikle Türkiye'nin dış politikasında önemli rol oynayan bu bağitlar 7 Kasım 1945'de sona ermiştir. Türkiye Sovyetler Birliği ile yeni bir antlaşma yapmak istemiş ancak Sovyet Hükümeti 1945 yazında Türkiye'den toprak istemiş ve 1946 yılında Boğazların ortak savunulmasını isteklerinde bulunmuştur. Türkiye bunu kabul etmeyince yeni bir antlaşma olmamıştır.¹⁷⁸

3.2. Türk-Sovyet Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması (1927)

1925 Antlaşması imzalandığı sırada Türkiye ile Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'nin üyesi değillerdir. Musul sorununun çözümlenmesinden sonra İngiltere Milletler Cemiyetine girmesi için Türkiye'ye baskı yapmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği de Milletler Cemiyetini, büyük devletlerin kendisine karşı kullanabilecekleri bir silah olarak görmekte ve bu nedenle Türkiye'nin örgüte katılmasını önlemeye çalışmaktadır. İngiltere ise Türkiye'yi Sovyet Rusya'dan ayırmak istemiş ve bu amaçla Türkiye'ye karşı bazı ekonomik önlemler almıştır. Ancak İngiltere'nin baskısı Türk-Sovyet ilişkilerini daha çok sıkılaştırıp güçlendirmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁶ F. Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), s.298.

¹⁷⁷ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.127.

¹⁷⁸ İ. Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları (1920-1945)*, Cilt1, s.267.

¹⁷⁹ R. Uçarol, *Siyasi Tarih(1789-2001)*, s.710.

Sovyet Hükümeti ile yapılan 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasından sonra iki ülke arasında siyasi yakınlaşma devam ettiği halde Türkiye için hayati önem taşıyan iktisadi ve ticari münasebetler aynı gelişmeyi gösterememiştir. Sovyet Hükümeti kendi ticari ve iktisadi sorunları olduğu için ne Türkiye'yi ne de Doğu devletlerini tatmin edecek durumda değildir. Milli mücadele sırasında ortak düşmanlara karşı savaşıyor bu iki devlet ticari ilişkilerde de bulunmuşlar ve ticari hacimlerini arttırmışlardır. Ancak Lozan'dan sonra Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ticari ve iktisadi ilişkiler bazı engellere takılmıştır.¹⁸⁰

Sovyetler Birliği 1922'den başlayarak Türkiye'de ticaret temsilcilikleri açmıştır. Bu temsilciliklerin statüsü ve komünizm propagandası yaptıkları görüşü, iki hükümet arasında sorun yaratmıştır. Bu sorun, Sovyetler Birliği'nde ticaretin devletin tekelinde olmasından ve Türkiye'deki temsilcilerin devlet memuru olmaları nedeniyle diplomatik dokunulmazlık istemelerinden kaynaklanmıştır. Üstelik Şubat 1926'da Türkiye'den ithal edilen mallara Sovyetlerin bazı sınırlamalar koyması ve Mayıs ayında Odessa Limanında Türk mallarına giriş izni verilmemesi Türk Hükümetinin protestosuna neden olmuştur. Çiçerin ve Tevfik Rüştü Aras arasında Kasım 1926'da Odessa'da yapılan toplantıda da uyuşmazlıklar halledilememiştir.¹⁸¹ Odessa görüşmelerinde, Ticaret Antlaşmasının imzalanması, Milletler Cemiyetine girme sorunu ve Türkiye üzerindeki İtalyan tehdidi gibi sorunlar üzerinde durulmuştur.¹⁸²

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki uyuşmazlığın giderilebilmesi için Kasım'da başlayan görüşmeler sonucunda 11 Mart 1927'de Ankara'da “*Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması*” imzalanmıştır.¹⁸³

Bu antlaşmayla:

1. “Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki ticarî temsilciliklerinin statüsü düzenlenmiştir. Ticarî temsilciler, yardımcıları ve binalar diplomatik dokunulmazlık kazanmışlardır. Hangi şehirlerde ticarî temsilcilik açılacağı

¹⁸⁰ M. Gönlübol, C. Sar, “ 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, 1987, s.79.

¹⁸¹ E. Tellal, “SSCB'yle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt I, s.316.

¹⁸² A. Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi*, s.362.

¹⁸³ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.710.

belirtilmiştir. Bu şehirler İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya ve Eskişehir'dir.

2. *Taraflar, üçüncü bir devlete gönderilecek malların gümrüğe tâbi olmadan kendi ülkelerinden transit olarak geçmesini kabul ettiler. Böylece, Türkiye kaynaklı mallara Batum'dan transit geçiş hakkı tanınmış oldu.*
3. *Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne ihracatına yıllık değer sınırlaması getirilmiştir.*"¹⁸⁴

Antlaşmayla iki ülke arasındaki ticaret hacmi arttırılmıştır. Ancak, bunun uygulamasında güçlüklerle karşılaşmıştır. Fakat iki devlet uluslararası ilişkiler alanında birbirlerini desteklemeye devam etmişlerdir.¹⁸⁵

3.3. 1929 Protokolü

1929 yılının en önemli olayı 17 Aralık 1925 Antlaşmasının uzatılması amacıyla imzalanan ek protokoldür. 1925 anlaşması 3 yıllık bir süre için imzalanmış, süresinin bitmesinden 6 ay önce feshedileceği bildirilmezse, yıllık süreler için otomatik olarak uzayacağı 3. Maddesi ile hükme bağlanmıştır. Anlaşma bu şekilde 1928 yılında otomatik olarak 1 yıl uzamıştır. Daha sonra otomatik uzama yerine 17 Aralık 1929 günü Ankara'da imzalanan bir protokol ile iki yıl süre ile iki yıl uzatılmıştır.¹⁸⁶

1925 antlaşmasının 1929 yılında imzalanan bir protokolle iki yıl uzatılması ikili ilişkilerde önemli bir gelişmedir. Bu protokole geçmeden önce, ilişkileri etkileyen gelişmeleri kısaca saymak yararlı olacaktır. Olumlu gelişmelerin başında, 29 Nisan 1926'da Ankara'da yeni SSCB Büyükelçiliği'nin açılması ve ardından iki ülke sınırının kesin olarak belirlenmesine ilişkin bir protokol imzalanması gelir.¹⁸⁷

Kasım 1926'da Odesa'da buluşan Dışişleri Bakanları Tevfik Rüştü Aras ve Çiçerin Ticaret Anlaşması konusunda bir sonuca varamasalar da Milletler Cemiyeti'ne üyelik ve Balkanlarda izlenen politikalar konularında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Görüşmeler sonunda Çiçerin, Mustafa Kemal'e yazdığı

¹⁸⁴E. Tellal, "SSCB'yle İlişkiler" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt I, s.316-317.

¹⁸⁵R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.711.

¹⁸⁶K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.124.

¹⁸⁷E. Tellal, "SSCB'yle İlişkiler" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.317.

mektupta, SSCB'nin Türkiye'nin Balkanlardaki çıkarlarını tehlikeye sokacak hiçbir girişimde bulunmayacağını bildirmiştir. Türkiye ise görüşmeden hemen sonra, sürekli üyelik verilmediği takdir de Milletler Cemiyeti'ne girmeyeceğini açıklamıştır. Türkiye'ye sürekli üyelik verilmesi söz konusu olmadığından, bu açıklama üye olunmayacağı anlamına gelmiştir.¹⁸⁸

Ardından Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'nin desteği ile Cenevre'de toplanan Silahsızlanma Konferansına davet edilmiştir. Sovyetler Birliği bu konferansa Türkiye'nin de katılması için teklifte bulunmuştur. Silahsızlanma Konferansının Hazırlık Komisyonu'nda görevli bulunan Sovyet temsilcisi Litvinof, *“Türkiye Cumhuriyeti dünya siyasetinde oynamakta olduğu mühim rol ve coğrafi durumu sebebiyle komisyon çalışmalarına katılmalıdır”* açıklamasında bulunmuştur. Sovyetler Birliğinin teklifi üzerine, Mart 1928'de Türkiye, Cenevre'ye davet edilmiştir. Bağımsızlık savaşından sonra Türkiye'nin ilk defa katıldığı milletlerarası konferansta Türk temsilcisi tam silahsızlanma konusunda Sovyet tezini desteklemiştir.¹⁸⁹

İki ülke Kellog-Briand Paktında da ortak hareket etmişlerdir. Amerika ve Fransa Dışişleri Bakanları tarafından hazırlanan bu pakt 27 Ağustos 1928'de Paris'te, Amerika, Fransa, İngiltere, Almanya, Japonya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında imzalanmıştır. Bu paktın amacı, saldırı savaşlarını önlemek ve dünya barışını desteklemektir.¹⁹⁰

Rusya 31 Ağustos 1928'de, Türkiye ise, 8 Eylül 1928'de bu pakta katılmışlardır. Briand-Kellog Paktına Rusya özel bir önem vermiş buna katılma kararını ilk bildiren devlet olmuştur. Bu paktın yürürlüğe girmesinin gecikmesi Rusya'yı telaşlandırmıştır. Rusya, bunun Doğu-Avrupa devletleri arasında bir an önce yürürlüğe konması için komşu ülkelerle temasa geçmiştir. 9 Şubat 1929 tarihinde Polonya, Romanya, Letonya, Estonya ve Rusya arasında imzalanan bir

¹⁸⁸ E. Tellal, “SSCB'yle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.317.

¹⁸⁹ M. Gönlübol, C. Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.80.

¹⁹⁰ Saime Yüceer, “Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, (Çev. ve Yay. İlyas Kamalov, İrina Svistunova), *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.87.

protokol ile Pakt o ülkeler arasında derhal yürürlüğe konmuştur. Türkiye 1 Nisan 1929'da Litvinov Paketi diye adlandırılan bu protokole katılmıştır.¹⁹¹

İki Ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen olaylar ise şöyle sıralanabilir:

1. “1928’de Türkiye ile İtalya arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nın imzalanması.
2. Yine 1928’de Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nden kalan borçların ödenmesi konusunda alacaklı Batılı devletlerle anlaşma sağlaması.
3. 12 Ekim 1929’da İngiltere’nin Akdeniz donanmasının İstanbul’u ziyareti ve filo komutanının Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmesi.
4. 1929’da Türkiye’de komünistlerin toplu halde tutuklanmasıdır.”¹⁹²

12 Aralık 1929 günü Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan, Türkiye’ye resmî bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaretin ana konusu, 17 Aralık 1929’da sona erecek olan 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktının yenilenmesi ve ek protokollerle genişletilmesidir.¹⁹³ 1925’te imzalanan antlaşmanın “Yürürlük Süresinin Uzatılmasına İlişkin Protokol”, SSCB Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Karahan’ın Ankara’yı ziyareti sırasında, 17 Aralık 1929’da imzalanmıştır. 28 Temmuz 1930’da yürürlüğe giren protokol, üç madde ve gizli tutulan bir ek protokolden oluşmaktadır.¹⁹⁴

Bu protokolün 2. maddesi aynen şöyledir: “Taraflardan her biri, kendisi ile öteki tarafın kara veya denizden doğrudan doğruya komşusu olan başka devletlerarasında, yayımlanmış vesikalar dışında hiçbir taahhüt bulunmadığını açıklamıştır. Taraflardan her biri, öteki tarafa bildirmeksizin, onun kara yahut denizden doğrudan doğruya komşusu olan devletlerle siyasî anlaşmalar yapmayı amaçlayan görüşmelere girişmemeyi ve bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu tarafın onaması ile yapmayı üstlenmiştir. Şüphesiz, bu devletlerle tabii ilişkilerin

¹⁹¹ K. Gürün, Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953), s.128.

¹⁹² E. Tellal, “SSCB’yle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.317.

¹⁹³ Ç. Benhür, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri”, s.306.

¹⁹⁴ E. Tellal, “SSCB’yle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.318.

kurulması yahut sürdürülmesi maksadına yönelik olan ve yayımlanacak bulunan vesikalar yukarıda taahhüdün dışındadır.”¹⁹⁵

Maddede sözü edilen, denizden veya karadan komşuların kim oldukları da gizli bir protokolle tespit edilmiştir. Bunlar, Türkiye için: İran, Irak, Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, İngiltere ve Suriye hesabına Fransa; Rusya için: İran, Afganistan, Çin, Moğolistan, Japonya, Finlandiya, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya ve İngiltere’dir.¹⁹⁶

1929 Protokolü’nün, Türkiye’nin dış politikada Sovyetler Birliği’ne geniş ölçüde bağımlı kalacağı anlamına geldiği yorumu yapılmıştır. Buna gerekçe olarak da, komşu devletlerle anlaşma imzalanmadan önce onay aranması gösterilmektedir. Fakat bu yükümlülüğün karşılıklı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Üstelik aynı yorumu yapanlar 1930’larda Türk dış politikasının SSCB’ye endeksli olmaktan çıkıp, Batılı devletlerle ilişkileri düzeltmeye başladığının altını çizmektedirler. Sonuç olarak, 1929 Protokolü Türk-Sovyet ilişkilerinin 1930’ların başlarında ne denli yakın olduğunun göstergesidir.¹⁹⁷

3.4. Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Protokolü (1930)

1930’lara gelindiğinde uluslararası ortamlardaki gelişmelerin de etkisiyle Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkilerin karşılıklı işbirliğine dayandığı görülmektedir. Türk-Sovyet ilişkilerine bakıldığında 1929 protokolüyle Türkiye’nin dış politika alanında SSCB’ye bağımlı olduğu yorumu yapılmaktadır.¹⁹⁸ Hatta 1929 protokolünün imzalanmasıyla Türkiye gerek İngiltere, gerek Romanya ile bir antlaşma yapmadan önce Rusya’nın muvafakatini taahhüdünü yüklenmiştir.¹⁹⁹

Bu dönemden önce Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın Eylül 1930’da ziyaretine tanık olunmaktadır. 24 Eylül’de Türk Dışişleri Bakanı’nın onuruna verdiği yemekte, Rus Dışişleri Bakanı Türk-Sovyet dostluğuna atıfta bulunarak, “...*Bu işbirliği Türk-Sovyet karşılıklı ilişkilerinin sınırının ilerisine gitmiş ve şimdi dünya politikasının önemli bir unsuru olmuştur*” demiştir. 3 Ekim 1930’da yayınlanan ortak

¹⁹⁵ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.124.

¹⁹⁶ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.124.

¹⁹⁷ E. Tellal, “SSCB’yle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.318.

¹⁹⁸ Volkan Ergül, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri 1925-1945*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2009, s.15.

¹⁹⁹ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.124.

bir bildiride ise Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin milletlerarası sorunlar hakkındaki görüşlerinin aynı olduğu, ikili ilişkilerinde de anlaşmalarına gölge düşürecek hiçbir sorunun bulunmadığı açıklanmıştır.²⁰⁰ Ardından, 17 Mart 1931'de, Ankara'da Büyükelçi Surits ile Tevfik Rüştü Aras arasında "*Karadeniz ve Ona Bitişik Denizlerde Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol*" ile 1925 antlaşmasının beş yıllık süreyle uzatılmasına ilişkin protokol imzalanmıştır. İlk protokol 1929 Protokolünün ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmıştır.²⁰¹

Bu protokole göre, taraflar diğer tarafa 6 ay öncesinden bildirmeden, Karadeniz'deki yahut ona bitişik denizlerdeki donanmalarını güçlendirecek bir savaş gemisini tezgâha koymamayı veya sipariş etmemeyi üstlenmişlerdir. Karadeniz'e bitişik denizler Marmara ile Ege Denizi olduğundan, bu protokol daha ziyade Türkiye'yi taahhüt altına sokar görünümündedir. 30 Ekim 1931 Uzatma Protokolü, Rus Dışişleri Komiseri Litvinov'un 27-30 Ekim 1931 tarihleri arasında Ankara'yı ziyareti sırasında onun tarafından imzalanmıştır.²⁰²

3.5. İsmet Paşa'nın Moskova Ziyareti (25 Nisan-10 Mayıs 1932)

Bu dönemde ikili ilişkilerin gelişmesine paralel olarak ikili ziyaretlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu ziyaretlerin zirvesi Rusya'nın daveti üzerine Başbakan İsmet İnönü'nün 25 Nisan -10 Mayıs 1932 Moskova ziyareti ve aynı seviye de olmasa da ertesi yıl Cumhuriyetin kuruluşunun 10. Yıl kutlamalarına katılmak amacıyla Sovyet Savunma ve Deniz Kuvvetleri komiseri Mareşal Vorosilov'un Türkiye ziyaretidir.²⁰³

Başbakan İsmet İnönü; başta Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, CHP Genel Sekreteri Recep Peker, Uşak Şeker Fabrikası'nın Müdürü Remzi Bey, İstanbul Milletvekili Alaeddin Cemil, İktisat Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Ahmet Şerif Önay, Millî Tâlim ve Tarbiye Dairesi Başkanı İhsan Bey, bazı uzman, diplomat ve bürokratlardan oluşan kalabalık bir heyetle birlikte Sovyet Donanması'na ait Grusia

²⁰⁰ Saime Yüceer, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", s.89.

²⁰¹ E. Tellal, "SSCB'yle İlişkiler" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.318.

²⁰² Kâmuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997, s.342.

²⁰³ M. Çelikpala, "Sovyetler Birliği ile İlişkiler", (Ed. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, s.210.

adlı gemiyle, 25 Nisan 1932 tarihinde Odessa Limanı'na doğru yola çıkmışlardır.²⁰⁴ 28 Nisan'da Moskova'ya varmışlardır. İsmet Paşa savaş öncesinde Rusya'yı ziyaret eden ilk Türk Başbakanı'dır.²⁰⁵

Sovyetler Birliği'nin bu davetinin nedenleri arasında, Türkiye'nin Sovyetler yanında Batılı ülkeler ile de diplomatik ilişkiler kurma çabası, Batılı devletlerle çeşitli kredi görüşmeleri yapması ve Milletler Cemiyeti'ne katılmasının söz konusu olması başta gelmektedir.²⁰⁶

Bu gezinin amacını üç noktada toplayabiliriz. Birincisi, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi ve Balkan Pakti'nı örgütlemesi fikrini Sovyetler Birliğine anlatmak ve güven tazelemektir. İkincisi, Türkiye yeni bir ekonomik atılım başlatmış ve bu bağlamda Sovyet Rusya ile ekonomik işbirliği koşullarını yerinde araştırmak gereği duymuştur. Üçüncüsü de, uzaktan da olsa savaşın ayak seslerinin hissedilmeye başlandığı bir süreçte Sovyetler Birliği yöneticilerini daha yakından tanıyarak onların gelecekte Türkiye'ye karşı uygulayacakları stratejilere yönelik yeni politikalar üretmektir.²⁰⁷

İsmet İnönü gezisine Odesa'dan başlamıştır. Kendisine yakın bir ev sahipliği gösterilmiştir. Genç Cumhuriyet'in başarılı Başbakan'ı Odesa'ya ayak bastığında yapılan konuşmalara 27 Nisan 1932'de verdiği yanıtta samimi karşılamayı “*İnkılapçı ve Milliyetçi Türkiye Cumhuriyeti adına kabul ettiğini vurgulamış, her iki memlekette yıkılmış bulunan eski rejimlerin anlaşmazlıkları yerine bugün iki taraf ilişkilerine hakim olan sarsılmaz dostluğun geçtiğini belirtmiş ve bu dostluk herhangi bir tertibin tercümesi değil, milletimizin sinelerinden, karşılıklı menfaatlerimizin ve hadiselerin icabından doğan cereyan ve arzuların tabii bir ifadesidir*” demiştir.²⁰⁸

İsmet Paşa'nın 1932'deki gezisi her açıdan çok önemlidir. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olma konusunda SSCB'yi ikna etmiştir. Bu ziyaretin ardından Türkiye, 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Üye olurken

²⁰⁴Barış Ertem, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri”, *Turkish Studies*, cilt:8, sayı:7, (Yaz 2003), s.159.

²⁰⁵K. Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, s.344.

²⁰⁶B. Ertem, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri”, s.159.

²⁰⁷S. Yüceer, “Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, s.90.

²⁰⁸A. S., Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, s.106.

Milletler Cemiyeti Misakına koyduğu bir çekinceyle SSCB'ye güvence vermiştir. Zorlama önlemleri bu Misakın 16. maddesinde düzenlenmiş ve SSCB saldırgan taraf olmadığı sürece Türkiye üçüncü devletlerin SSCB'ye yaptırımlarına katılmayacağını açıklamıştır. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasına başlangıç olarak gösterilen yorumlara iki kısa yanıt verilebilir. Birincisi, Türkiye Milletler Cemiyeti'ne SSCB'nin onayını alarak girmiş ve bu durum dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın ağzından dile getirilmiştir. Diğeri ise 1934'te SSCB'nin de örgüte katılımından sonra, iki devlet bu platformda da işbirliği yapmışlardır.²⁰⁹

İsmet İnönü'nün Moskova'da ekonomik işbirliğine yönelik gezisi olumlu sonuçlanmıştır. Sovyetler Birliği Türkiye'ye 8.000.000 dolarlık faizsiz yirmi yıl vadeli bir kredi açmıştır. Borç tarım ürünleriyle ödenmiştir. Bu kredi miktarı ve şartları o zamanın ölçülerine göre oldukça iyidir.²¹⁰

Bu gezinin sonucunda ekonomide devletçi modeli benimseyen Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında Sovyet uzmanların büyük katkısı olmuştur. Sağlanan kredi bu planın mali kaynaklarının üçte birini oluşturmuştur. Protokolü 21 Ocak 1934'te Ankara'da imzalanan bu kredi ve teknik yardımla 1934'te Kayseri, 1935'te Nazilli dokuma fabrikaları açılmıştır. Çok daha önemlisi, bu kredi 1930'ların ikinci yarısında Almanya ve İngiltere'den alınan kredilere örnek oluşturmuş ve Türkiye'yi yanına çekmeye çalışan devletler, uygun koşullarla kredi verme yolunu izlemişlerdir.²¹¹

1933 yılı Cumhuriyetin ilanının 10. yıldönümüdür. Bu sebeple yapılacak törenlerde bulunmak ve İsmet İnönü'nün ziyaretini iade etmek üzere Molotov'un Ankara'ya gelmesi kararlaştırılmıştır. 26 Ekim günü basında çıkan haber, Molotov'un hastalandığı için gelmeyeceğini bir telgrafla bildirdiğini açıklamıştır. Başbakan Molotov yerine SSCB Savunma ve Deniz Kuvvetleri Komiseri Mareşal Vorosilov başkanlığında, Milli Eğitim Komiseri Bubnov, Mareşal Budiyeni, Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan'dan oluşan heyet Türkiye'ye gelmiştir. 27 Ekim'de

²⁰⁹ E. Tellal, "SSCB'yle İlişkiler" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.319-320.

²¹⁰ A. S., Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920–1964*, s.107-108.

²¹¹ E. Tellal, "SSCB'yle İlişkiler" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.320

gelen heyet 10 Kasım tarihine kadar Türkiye’de kalmıştır. Bu ziyaret sırasında SSCB’nin yeni Türkiye devletine desteği bir kez daha vurgulanmıştır.²¹²

Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1933 günü TBMM’nin açılış konuşmasında, Rusya’ya iki paragraf ayırmış ve şöyle demiştir: “ *Efendiler, bu sene mümtaz bir Sovyet heyetinin cevap ziyaretini kabul ettik. Bu ziyaretin Onuncu Yıl Bayramına tesadüf ettirilmesi, iki memleket arasındaki münasebetlerin derin samimiyetini gösteren mesut bir vesile olmuştur. İki memleketin çetin zamanlarında kurulmuş, on beş senedir türlü imtihanlardan daha kuvvetli çıkmış bir dostluğun daima yüksek kıymeti haiz olması, beynelmilel sulh için değerli ve ehemmiyetli bir amil olduğunda tereddüt edilmez.*”²¹³

Eylül 1934'te Stalin ile Atatürk'ün Soçi'de buluşmaları gündeme gelmiştir. Atatürk'ün daha önce hiç yurtdışı gezisine çıkmamış olması bu görüşmeyi daha anlamlı hale getirecektir. Görüşmede 1925 Antlaşmasının 10 yılına uzatılması da tasarlanmıştır. Fakat görüşme gerçekleşmemiştir. Ardından, 7 Kasım 1935'te 1925 antlaşmasının bu kez 10 yıllık bir süre için uzatılmasına ilişkin bir protokol imzalanmıştır. Sonuç olarak, 1930'ların ilk yarısında iki devlet arasında uyumlu bir işbirliği söz konusudur. Boğazlardaki düzenleme ve bunun yorumlanması konusunda; Ocak 1930'da SSCB, Baltık filosunun bir kısmını Boğazlar yoluyla Karadeniz'e aktarmıştır. Bunun için Boğazlar Komisyonunun izni alınmamıştır. Romanya, Komisyona başvurarak buna karşı çıktığı halde buna engel olamamıştır.²¹⁴

Uluslararası alanda ve Milletler Cemiyeti’nde Şubat 1932'de toplanan Cenevre Silahsızlanma Konferansında Türkiye SSCB'yi desteklemiş, Temmuz 1933'te imzalanan "*Saldırganın Tanımlanması*" anlaşmasına Türkiye de katılmıştır. Balkan Paktı da SSCB ile danışma halinde imzalanmıştır. Ocak 1934'te görüşmeler Belgrad'ta sürerken, SSCB ek protokole bir madde ekletmek istemiştir. Bu Litvinov Formülü olarak anılmıştır.²¹⁵

²¹² K. Gürün, *Savaşın Dünyası ve Türkiye*, s.347-348.

²¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:18, Devre: IV, Celse:1, Sayfa:3.

²¹⁴ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.124.

²¹⁵ E.Tellal, “SSCB’yle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt I , s.320.

3.6. Türkiye ve SSCB'nin Milletler Cemiyeti'ne Girmesi

I. Dünya Savaşından sonra milletlerarası barışın korunması ve işbirliğinin sağlanması için kurulan en önemli teşkilat şüphesiz Milletler Cemiyeti'dir. Bu teşkilat I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan büyük devletlerin önderliği ile kurulmuştur. Başlıca amacı, Versailles Antlaşması ile tespit edilen savaş sonrası düzenin devamını sağlamaktır. I. Dünya Savaşı'nda yenilen devletler bu arada Türkiye de, Milletler Cemiyetine üye olarak alınmamıştır. 1930 yıllarında milletlerarası münasebetlerde meydana gelen değişimler sonucunda, yenilen devletlerde bu teşkilata alınmaya başlamıştır.²¹⁶ I. Dünya Savaşından sonra kurulmuş olan Milletler Cemiyeti daha çok İngiltere ve Fransa'nın denetiminde kalmış ve onların çıkarlarına hizmet eden bir örgüt haline gelmiştir.²¹⁷

Nitekim, Türkiye'nin zaman zaman Milletler Cemiyeti'ne girmesi söz konusu olduğu halde, örgüte üye olmakta acele etmemiştir. Bunda, Musul olayında Milletler Cemiyeti'nin İngiltere'nin etkisi altında kalması, Türkiye'nin aleyhinde karar alması ve bu nedenle örgüte karşı uyanan tepkiyle ve o yıllarda Türkiye'nin yakın ilişkileri bulunduğu Sovyetler Birliği'nin tutumu etkili olmuştur.²¹⁸

Türkiye Milletler Cemiyetine katılmayı Sovyetler Birliği ile birlikte yapmak istemiştir. Ancak Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyetini kapitalist devletler kulübü olarak görüyor, kendisine karşı kurulmuş sayıyor ve kuşku ile bakıyordu. Bu tutumu, Almanya'da Hitler'in ortaya çıkması ve kendi güvenliğine muhtemel olacak saldırının İngiltere ve Fransa'dan gelmeyeceği görüşü oluncaya kadar devam etmiştir.²¹⁹ Ayrıca, Türkiye de Aralık 1925 Antlaşmasını uzatan 1929 protokolü gereği Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunda SSCB'ye danışmak zorundadır.²²⁰

Sovyetler Birliği, 1932 yılına kadar Batılı devletlerle iyi ilişkiler kuramadığı için Türkiye'nin de bu devletlerle ilişkilerini normalleştirmesinden ve Milletler

²¹⁶ M. Gönlübol, C. Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.95.

²¹⁷ İlhan Uzgel, "İtalya'yla İlişkiler"(Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.309.

²¹⁸ R.Uçarol, *Siyasi Tarih(1789-2001)*, s.723.

²¹⁹ A. S., Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920–1964*, s.111.

²²⁰ İ. Uzgel, "İtalya'yla İlişkiler"(Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.310.

Cemiyeti'ne üyeliğinin söz konusu olmasından, memnun kalmamıştır. Bu durum Türkiye'nin üyeliğini geciktirmiştir.²²¹

Türkiye 1930'ların başından itibaren İngiltere'ye daha çok yaklaşmaya başladıkça Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusundaki tutumu da değişmeye başlamıştır. SSCB de değişen dengeler yüzünden Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliğini desteklemeye başlamıştır. İsmet Paşa ve Tefvîk Rüştü Aras SSCB'ye yaptıkları gezi de Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliği konusundaki tutumunu yumuşatma fırsatı da bulmuşlar ve Türkiye 1929 Protokolüne göre SSCB'nin onayını almıştır.²²²

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması davet üzerine olmuştur. Türkiye Atatürk'ün direktifi üzerine, Milletler Cemiyeti'ne kendisi başvurarak değil, örgüt tarafından davet edilerek girmek istemiştir. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 6 Temmuz 1932'de oybirliği ile aldığı bir kararla İspanya'nın önerisi ile Türkiye'yi davete karar vermiştir. Bunun Türkiye'ye bildirilmesi üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi 9 Temmuz 1932'de daveti kabul ettiğine dair karar almış ve bu aynı gün Örgütün Genel Sekreterliği'ne bildirilmiştir. 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'nin kırk üç üyesinin aldığı bir kararla, Türkiye Cumhuriyeti Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olmuştur.²²³

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması Sovyetler'i pek memnun etmemiştir. Fakat Türkiye, Sovyetler Birliği herhangi bir devlete saldırmadıkça, paktın 16. ve 17. maddelerinde öngörülen zorlama tedbirlerinin haksız bir şekilde Sovyetler'e karşı yöneltilmesine asla rıza göstermeyeceği hakkında teminat vermiştir. Aslında Sovyetler'in asıl rahatsızlığının sebebi, Türkiye'nin kendisinden ayrılıp Batılı devletlerle işbirliğine gitmesi endişesidir. Fakat bu endişesi uzun sürmemiştir. Nazi Almanyası'nın ortaya çıkması ve Japonya'nın Mançurya'ya saldırması üzerine Sovyetler Birliği'de Milletler Cemiyeti'ne katılmıştır. Türk-Sovyet ilişkilerindeki yakınlaşma, Milletler Cemiyeti'ne her iki devletin girmesi ile daha da ileri bir düzeye ulaşmıştır.²²⁴

²²¹ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.723.

²²² İ. Uzgel, "İtalya'yla İlişkiler" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt I, s.311.

²²³ R. Uçarol, *Siyasi Tarih(1789-2001)*, s.723-724

²²⁴ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.302.

1934 yılında, Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'ne üye olduğunda, Tevfik Rüştü Aras bu konu ile ilgili olarak: *“Büyük komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya'sının da biraz sonra Milletler Cemiyeti'ne girmesi hareketimizdeki isabeti gösterdi. Zaten buraya onunla anlaşarak girmiştik.”* diyerek, Milletler Cemiyeti'ne Sovyetler Birliği'nden habersiz girmediklerini vurgulamıştır.²²⁵

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması dünya barışının devamı için katkı sağlamıştır. Bu üyelik Türkiye'nin dış politikasına olumlu yönde nitelik kazandırmıştır. Türkiye Sovyetler Birliği ile olan ilişkisine samimi bir şekilde devam etmiştir. Edindiği dost üçüncü ülkeler nezdinde Sovyetler Birliğine yardımcı olmuştur. Türkiye 1932 yılından sonra da Sovyetler ile dostça işbirliği yapmıştır ve onların güvenliğini sarsacak bir politika izlememiştir. Türkiye'nin dış politikasında Rus, İngiliz ve Fransız dostlukları yan yana var olmaya başlamıştır.²²⁶

3.6.1. Türkiye ve Sovyet Rusya'nın Milletler Cemiyeti'ne Girme Nedenleri

I. Dünya savaşından mağlup çıkan Almanya ile bu savaştan galip çıkmasına rağmen kendisini tatmin olmamış sayan İtalya, Versailles'te kurulan statükoyu değiştirmek isteyen bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu devletler, önceleri milletlerarası alanda işbirliğini gerçekleştirmek için kurulan müesseseler vasıtasıyla amaçlarına ulaşmaya çalışmışlar ve bu müesseselerin çalışmalarına fiilen katılmışlardır. Bu iki devlet bu amaçlarında vasıta olarak kullanabilecekleri Milletler Cemiyeti'ne üye olmuşlardır. Ancak Versailles düzenini devam ettirmek için kurulmuş bulunan Milletler Cemiyeti, bu devletlerin isteklerini elde etmelerine izin vermemiştir.²²⁷

Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin, Milletler Cemiyeti'ne girmesine neden olan temel sebeplerden belki de en önemlisi; bu revizyonist harekete duyulan tepkidir. Almanya ve İtalya'nın başını çektiği revizyonistler; Avrupa'nın haritasını yeniden çizmeyi hedeflemişlerdir. Avrupa'daki siyasal değişim Türkiye içinde Sovyetler Birliği içinde zorluklarla elde edilen barış ortamının yok olması anlamına

²²⁵ M. Gönlübol, C. Sar, “ 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.98.

²²⁶ A. S., Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, s.112.

²²⁷ M. Gönlübol, C. Sar, “ 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.98.

gelmektedir. Türkiye, Avrupa Devletleri ile gerginliğe yol açan meselelerini çözmüşken, tekrar bir savaşın ortaya çıkmasını ve Avrupa'da var olan düzenin bozulmasını istememiştir.²²⁸

1920'li yıllarda Milletler Cemiyeti, Türkiye ve Rusya tarafından Emperyalist bir örgüt olarak algılanmaktadır. Revizyonist politikaların hız kazanması sonucunda bu iki devletin örgüte bakış açısı değişmeye başlamıştır. Bu politika değişikliğinde yukarıda bahsettiğimiz Almanya, İtalya ve Japonya faktörlerinin rolü büyüktür.²²⁹ 18 Eylül 1931'de, Japonların Çin'in Mançurya bölgesine saldırması ve bu bölgeyi işgal etmesi karşısında, Sovyetler Birliği Uzakdoğu'daki topraklarının güvenliğini sağlamak amacı ile Japonlarla Saldırmazlık Antlaşması imzalamak istemiştir. Fakat Japonlar bu isteği geri çevirmiştir. Bu da Sovyetler Birliği'nin Türkiye ve Batı ile olan ilişkilerinin artmasına neden olan önemli bir gelişmedir. 1934 yılında, Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle birlikte Türkiye ile olan ilişkilerinde tekrar bir yakınlaşmanın olduğu görülmektedir.²³⁰

Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasına etken olan önemli nedenlerden bir diğeri de Cemiyetin uğramış olduğu başarısızlıklardır. Japonya, Almanya ve İtalya'nın Cemiyete olan tutumu karşısında, barışsever bir politika izleyen Türkiye Cumhuriyeti'ni, daha sonra da Sovyetler Birliği'ni bünyesine alarak itibar kazanmak isteyen cemiyet üyeleri, bu amaçlarına ulaşamamışlardır. Revizyonist hareketler karşısında, Milletler Cemiyeti etkisiz kalmış ve en önemli kuruluş amaçlarından birisi olan silahsızlanma ve savaş engelleme görevini yerine getirememiştir.²³¹

3.7. Revizyonist Hareketlere Karşı Türk-Sovyet Yakınlaşması

3.7.1. Türkiye ve Balkan Paktı (9 Şubat 1934)

I. Dünya Savaşından sonrasında dünya barışının yalnızca ortak güvenlik sisteminin kurulmasıyla korunabileceği düşüncesi yaygınlaşmış ve bu nedenle Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu bu yönde atılan önemli bir adım olmuştur. Ancak

²²⁸ C. Şen, *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.78.

²²⁹ S. Yüceer, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", s.92.

²³⁰ Eric J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 293-294.

²³¹ V. Ergül, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri (1925-1945)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.22.

Milletler Cemiyeti ile yetinilmemiş, bölgesel düzeyde ortak güvenliğin sağlanması için başka örgütlenmelere gereksinim duyulmuştur. Özellikle Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni düzenden memnun olmamış olan ülkeler özellikle Avrupa’da Almanya ve İtalya’nın, Balkanlarda ise Bulgaristan’ın ilgisini çeken Balkanlarda örgütlenmelere yönelik çabalar izlenmiştir.²³²

Balkanlar 19. yüzyıl Avrupa’sının en hassas bölgesidir. Panislavizm ve Pancerminizm akımları burada karşı karşıya gelmektedir. Özellikle Rusya’nın Akdeniz’e inme çabaları Hasta Adam’ın durumundan faydalanmak isteyen Bulgarları, Romenleri, Sırpı ve Rumları cesaretlendirmiş ve Balkanlarda hepsi de amaçlarına ulaşmıştır. Balkan Harbi, Osmanlı Devleti’nin Avrupa’da Doğu Trakya dışındaki varlığına son vermiştir. Balkanlardaki kargaşalar sürekli devam etmiş Lozan Antlaşması, Balkan Devletleri ile Türkiye arasındaki çatışma konularını büyük ölçüde çözümlenmiştir.²³³

Türkiye, Lozan Antlaşmasından hemen sonra Balkan Devletleri ile uzun süredir kesilmiş olan ilişkilerini yeniden düzeltmek amacıyla ikili dostluk antlaşmaları yapmıştır. Arnavutluk ile 15 Aralık 1923’te Dostluk Antlaşması, Bulgaristan ile 18 Ekim 1925’te Dostluk Antlaşması, Yugoslavya ile 28 Ekim 1925’te Barış ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye Balkan devletleri ile yaptığı iki taraflı bu antlaşmalarla ilişkilerini düzeltirken, Balkan Devletleri de 1912-1913 Balkan Savaşlarından arta kalan anlaşmazlıkları halledip kendi aralarında ikili antlaşmalar yapmışlardır. Bu şekilde 1929 yılına doğru hemen hemen bütün Balkan Devletleri arasındaki münasebetler düzeltilmiş ve Balkanlarda işbirliği yapılması için gerekli ortam hazırlanmıştır.²³⁴

Balkan devletlerinin bir birlik oluşturmaları fikri ilk olarak 1929 yılında, eski Yunanistan Başbakanlarından M. Papanastasiu tarafından ortaya atılmıştır. Bu fikrin bütün Balkan ülkelerinde olumlu karşılanması üzerine, Yunan Hükümeti’nin inisiyatifi ele alarak, beş Balkan devletini, yarı resmi heyetler seviyesinde, 5 Ekim

²³²Melek Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, İletişim Yayınları İstanbul , 2002, s.350.

²³³Mustafa Balcıoğlu “ Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012, s.441-442.

²³⁴ M. Gönübol, C. Sar, , “ 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.99.

1930'da Atina'da bir toplantıya davet etmiştir. Bu toplantıda “*Balkan Konferansı*” isimli bir kuruluş ortaya çıkmıştır. Ama Balkan Paktı düşüncesi henüz ortada yoktur.²³⁵

Türkiye dâhil diğer Balkan delegasyonlarının Balkan Birliği fikrini kabul etmesi ve Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya, Arnavutluk, Bulgaristan'ın katılmasıyla 5 Ekim 1930'da Birinci Balkan Konferansı açılmıştır. Katılan devletler arasında siyasal farklılıklar oluşmadan şu kararlar alınmıştır:

1. “*Balkan devletleri arasında her yıl Dışışleri Bakanları düzeyinde bir toplantı yapmak.*
2. *Savaşın yasaklanması, uyuşmazlıkların barışçıl yoldan çözümü ve bir saldırı durumunda karşılıklı olarak yardımlaşma gibi maddeler içeren bir Balkan Paktı hazırlamak.*
3. *Balkan ulusları arasındaki ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda yakınlaşma sağlayarak, Balkan birliğinin kurulması amacını taşıyacak sürekli bir örgüt oluşturmak. Bu kararların alınmasına karşın Azınlıklar ve İtalya'nın Balkan politikası gibi konularda taraflar görüş birliğine varamamışlardır.*”²³⁶

İkinci Balkan Konferansı 20-26 Ekim 1931'de İstanbul'da toplanmıştır. Birinci Balkan Konferansında, Balkan Devletleri arasında işbirliğini sağlayacak teşkilatlanma konuları üzerinde durulduğu halde, İkinci Balkan Konferansında statükocu ve revizyonist Balkan Devletleri arasında yakınlaşmayı sağlamak için kültürel, ekonomik, teknik konularda işbirliğine ağırlık verilmiştir. Yine azınlık meselelerine girilmiş ayrıca Saldırmazlık Paktı yapılması ve anlaşmazlıkların çözülmesi için anlaşma tasarısı hazırlanması konusu üzerinde durulmuştur. İkinci Balkan Konferansı yapıldığı sırada Türkiye ile Yunanistan aralarındaki sorunların çoğunu halletmişlerdir. Balkan Bölgesinde statükonun devamını isteyen bu iki devlet, Balkan birliğinin gerçekleşmesi için sıkı bir işbirliği yapmışlardır. Buna karşın Revizyonist bir politika izlemeye başlamış olan Bulgaristan ve İtalya'nın etkisinde bulunan Arnavutluk bu fikre uzak durmuş, Yugoslavya ve Romanya

²³⁵ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.133.

²³⁶ M. Fırat, “Yunanistan'la İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.351.

Küçük Antantın üyesi olduklarından Balkanlarda işbirliği fikrini ikinci plana atmışlardır.²³⁷

23-26 Ekim 1932 tarihleri arasında Bükreş'te toplanan Üçüncü Balkan Konferansında, Balkan Devletleri arasında karşılıklı saldırmazlık ve anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü antlaşması tasarısı ele alınmıştır. Ancak Bulgarlar, ikili konular çözülmeden başka sorunların müzakeresine katılamayacaklarını açıklayarak, konferanstan çekilince, antlaşma tasarısı da ortadan kalkmış sadece ekonomik konular görüşülmüştür.²³⁸ Bulgaristan'ın çekilmesiyle beş Balkan devleti, çeşitli alanlarda uzmanlardan oluşan komisyonlar kurarak, Balkan Ticaret ve Sanayi Odası, Balkan İşçi Bürosu, Balkan Posta Birliği gibi kuruluşların oluşturulmasına ve Gümrük Birliği'ne karar verilmiştir.²³⁹

Belgrad Elçimiz Haydar Aktay, Yugoslav Hariciye Nazırı Marinkoviç'in bu antlaşma karşısındaki hislerini ve Bulgaristan'ın tutumu üzerindeki düşüncelerini şöyle anlatmışlardır: *“Balkan Konferansı sulha doğru bir adım olmak itibarıyla memnuniyeti muciptir. Ancak, Balkan Devletleri arasında tam bir ahenk ve anlaşma husulünü ben pek uzak görüyorum. Yunanistan Türkiye ile biz de sizinle ve hatta Arnavutluk'la anlaşabiliriz. Fakat Bulgaristan ile anlaşmak pek müşküldür. Bulgarların maksatları, akaliyetlerin refahını temin değil, onların meskûn bulundukları havaliyi ilhaktan ibarettir.”* Kısacası Bükreş Konferansında Bulgarlar, İstanbul Konferansında ikili sorunların çözülmesini tavsiye eden bir karara dayanarak, azınlık sorunları üzerinde antlaşmaya varılmasında ısrar etmişler ve istekleri kabul edilmeyince konferanstan çekilmişlerdir.²⁴⁰

Balkan Paktı'nın kuruluşuna giden yolda ilk siyasal girişim, Türkiye ile Yunanistan'ın 14 Eylül 1933 yılında Dostluk Antlaşmasını imzalamaları olmuştur. Bu antlaşma ile iki devlet sınırlarını karşılıklı olarak garanti altına almışlardır.²⁴¹ Türkiye, Bulgaristan'ın katılmayacağı bir Balkan Paktı'nın hedeflediği barış ve ortak

²³⁷ M. Gönlübol, C. Sar, “ 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.100.

²³⁸ K. Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, s.325.

²³⁹ Melek Fırat, “Yunanistan'la İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.351.

²⁴⁰ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s.308.

²⁴¹ Mustafa Balcıoğlu “ Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 444.

güvenliği sağlamaktan yoksun olacağı düşüncesindedir. İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey, Bulgaristan'ı Pakta katılmaya ikna etmek için 20 Eylül 1933'te Bulgaristan'ı ziyaret etmişlerdir. Yapılan görüşmelerde iki ülke arasında daha önce 1929'da imzalanan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması beş yıllık süre için uzatılmış ve Bulgarlar, Türk-Yunan Pakti'na katılmayı reddetmişlerdir.²⁴²

Türk-Yunan Pakti Romanya'yı harekete geçirmiş Ekim ayında Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu Ankara'yı ziyaret etmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda iki devlet arasında 17 Ekim 1933'te bir Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır. Romanya'yı bu antlaşmayı imzalamaya götüren sebeplerden biri, Bulgaristan'ın revizyonist isteklerinden çekinmesi diğeri ise kendi deniz ticaretinin Türk boğazlarına bağlı bulunmasıdır.²⁴³ Kasım ayında ise Türk Dışişleri Bakanı Belgrat'a gitmiş ve Türkiye ile Yugoslavya arasında 27 Kasım 1933'te Dostluk, Saldırmazlık Hakem ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır.²⁴⁴ Yugoslavya'nın bu antlaşmayı imzalamasının sebepleri ise yine Bulgaristan'ın revizyonist emelleri ile İtalya'nın yayılmacı politikasıdır. İtalya'nın Arnavutluk'ta kurduğu kontrolün kendisinde yarattığı tehlikelerdir.²⁴⁵

Böylece Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Türkiye arasındaki ikili dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları zinciri tamamlanmıştır. Bulgaristan ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzaladığı Neuilly Antlaşmasını kendi lehine değiştirmek isteğinde olduğu için tüm ısrarlara rağmen bu ittifakın dışında kalmıştır.²⁴⁶

Dördüncü Balkan Konferansı, 5-11 Kasım 1933'te Selanik'te toplandığı zaman Balkan devletleri Bulgaristan olmadan yollarına devam etme konusunda görüş birliğine varmışlardır. Konferansta Balkan Pakti ele alınmış ve kabul edilen bildiride yine Bulgaristan'a kapılar açık bırakılarak Balkan Paktına bütün Balkan devletlerinin

²⁴² M. Gönlübol, C. Sar, " 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.101.

²⁴³ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.304.

²⁴⁴ M. Gönlübol, C. Sar, " 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.101.

²⁴⁵ Mustafa Balcıoğlu " Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ", (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: II, s.444.

²⁴⁶ M. Gönlübol, C. Sar, " 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.102.

katılması dileklerinde bulunulmuştur.²⁴⁷ I. Dünya Savaşından sonra, Bulgaristan'ın azınlık sorunları, toprak istekleri gibi Bulgar kamuoyunda ateşli tartışma sonucu olan sorunlar yüzünden komşuları ile anlaşmazlıkları olduğu malûmdur. Bulgaristan'ın bu şartlar altında dört komşusu ile Balkan Birliğine doğru antlaşma havasına girmeyeceği böylece belli olmuştur.²⁴⁸

Türkiye'nin yaptığı ikili antlaşmalarla Türkiye'nin önderliğinde dört Balkan Devleti dolaylı olarak anlaşmışlardır. Bu gelişmeler Balkan Paktı'nın temelini oluşturmuş ve yapılan antlaşmaların her üçü de aynı amacı taşıdığına göre dört devletin de tek bir antlaşma ile bağlanmalarının yerinde olduğu düşünülmüş 9 Şubat 1934'te yılında Atina'da Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya arasında Balkan Paktı kurulmuştur.²⁴⁹

Balkan Paktı, bir giriş ve üç maddeden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, tarafların Balkanlarda var olan toprak düzeninin sürdürülmesi ve güvence altına alınması konusunda kesin kararlı oldukları belirtilmişti. Balkan Paktı'nın maddeleri ise şöyledir;

1. *“Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya kendilerinin ait tüm Balkan sınırlarının güvenliğini, karşılıklı olarak güvence altına alacaktır;*
2. *Taraflar, bu anlaşmada gösterilmiş olan çıkarlarını bozabilecek olasılıklar karşısında alınacak önlemler konusunda aralarında görüşmeler yapmayı ve bu pakti imzalamamış olan herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı, birbirlerine önceden haber vermeksizin, hiçbir siyasal eylemde bulunulmamayı ve diğer tarafların izni olmaksızın herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı siyasal hiçbir hüküm üstlenilmeyecektir;*
3. *Balkan Paktı, bütün Balkan ülkelerine açıktır.”*²⁵⁰

Bu antlaşma, Balkan Paktı'nı imzalayan devletlerin karşılıklı olarak birbirlerinin sınırlarını tanımayı ve Balkanlardaki statükoyu değiştirmek isteyen devletlere karşı önlem almayı öngörmektedir. Ayrıca taraflar, bu antlaşmayı

²⁴⁷ M. Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.351.

²⁴⁸ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, s.308.

²⁴⁹ M. Balcıoğlu “ Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: II, s.445.

²⁵⁰ K. Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, s.336.

imzalamamış olan diğer herhangi bir Balkan devletine karşı birbirlerine haber vermeden siyasi hiçbir harekette bulunmamayı ve siyasi bir yükümlülük altına girmemeyi de garanti etmektedir. Pakt ile birlikte gizli bir protokolde imzalanmıştır. Buna göre, taraflardan biri Balkanlı olmayan bir devlet tarafından saldırıya uğrar ve bir Balkan devleti de saldırıya yardım ederse diğer taraflar bu Balkanlı saldırıya karşı birlikte savaşa gireceklerdir.²⁵¹ Fakat bu protokol üzerine Türkiye, bir Rus-Romen savaşında Romanya'ya yardım etmeyeceğini Sovyetlere bildirmiş ve Yunanistan'da bu protokolün kendisini İtalya ile bir çatışmaya götürmeyeceği hususunda çekince koymuştur.²⁵²

Balkan Paktına katılan Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya devletleri paktın imzalanmasından sonra uzun süre uluslararası gelişmeler karşısında birlikte hareket etmişlerdir. Ancak, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde büyük devletlerin Balkanlar'a yönelik endişeleri karşısında imzalanan Pakt güvenliği sağlayamayınca ülkeler ikili antlaşmalar yoluna gitmişlerdir. Savaş havasına girildiği güvensizlik ortamında Balkan Paktı devletleri Bulgaristan ile güven ve anlayış havasını arttırıcı özellikte bir antlaşma imzalamışlardır. Balkan Antantı Devletleri adına Bakanlar Konseyi Başkanı Metaksas'ın imzaladığı 31 Temmuz 1938 tarihli antlaşma ile Lozan'da imzalanan Trakya Sınırına İlişkin Sözleşmenin hükümleri ortadan kaldırılmış ve Trakya sınırının askersizleştirilmesi hükümlerine son verilmiştir.²⁵³

Balkan Paktı ilerleyen yıllarda Büyük devletlerin ekonomik, siyasi yayılma ve etki politikaları nedeniyle zayıflamıştır. Özellikle 1937 yılında Yugoslavya'nın Bulgaristan ile bir dostluk antlaşması imzalaması, gittikçe güçlenen İtalya karşısında Yunanistan'ın bu devlete karşı yaklaşması bu durumu daha da hızlandırmıştır.²⁵⁴

3.7.2. Balkan Paktı ve Türk-Sovyet İlişkileri

Türk ve Sovyet tarihçileri her iki ülke arasındaki ilişkilerde dönüm noktası olarak 1934 yılını görmüşlerdir. SSCB'nin Türkiye'yi bu oluşuma girmemesi

²⁵¹ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.304.

²⁵² M. Balcıoğlu “ Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: II, s. 445.

²⁵³ M. Fırat, “Yunanistan'la İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.353.

²⁵⁴ R. Uçarol, *Siyasi Tarih(1789-2001)*, s.726.

konusunda dolaylı yollarla defalarca uyarmasına rağmen Türkiye'nin Balkan Antlaşmasını imzalanması ilişkilerin eskisi gibi olmayacağını göstermiştir. Türkiye, Balkan Antlaşması'nı imzalayarak hem olası bir İtalya-Almanya yayılmacılığına karşı tedbir almış, hem de Rusların her istediğini yapmayacağını vurgulamıştır. Bu ise Türk-Sovyet ilişkileri adına bir dönüm noktası oluşturmuştur.²⁵⁵

Türkiye, Balkan Paktı'nda Ruslardan bağımsız bir politika takip etmiştir. Türkiye, bölgede daha etkili bir rol oynamak isterken, Rusya, Besarabya'yı bahane ederek Türkiye'nin bölgede etkin bir rol üstlenmesini engellemeye çalışmıştır.²⁵⁶ Balkan Paktı'nın son aşamasında Rusya'nın çıkardığı güçlükler dikkat çekicidir. Rusya'nın bu tavır değişikliğinin sebebi, 2 Eylül 1933 tarihli Rus-İtalyan Saldırmazlık Paktından sonra olmuştur. İtalya Rusya'dan Türkiye'yi frenlemesini istemiş ve Rusya Türkiye'ye bundan sonra zorluklar çıkarmaya başlamıştır. Bu durum İtalyan tehlikesine karşı Türk-Rus işbirliğini de zora sokmuştur.²⁵⁷

Hatta başlangıçta Balkan Paktı fikrine Rusya değil, İtalya karşı çıkmıştır. Böyle bir pakt, İtalya ile anlaşmazlık halindeki Yugoslavya'yı kuvvetlendireceği gibi, bu pakta katılmayacağı belli olan ve İtalya ile ilişkileri çok dostane yürüten Bulgaristan'ı yalnız bırakacaktır. Ancak İtalya, 4 Aralık 1933'de, Türk Hariciyesine, böyle bir tasavvurun şimdilik yürütülmemesi tavsiyesinde bulunmuştur. 1933 yılının Aralık ayında Tevfik Rüştü Aras, Cenevre'de Litvinov'a Balkan Paktı'ndan bahsetmiştir. Litvinov da herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Litvinov'un Cenevre dönüşü Roma'ya uğradığı ve orada İtalyanların, Litvinov'un Ankara'daki dostane nüfuzunu kullanarak Türkiye'nin Balkanlardaki faaliyetinde ileri gitmemesini istemişlerdir.²⁵⁸

Balkan Paktı müzakereleri Belgrad'da başlamış 4 Şubat günü orada parafe edildikten sonra çalışmalara Atina'da devam edilmiş ve antlaşma 9 Şubat'ta imzalanmıştır. Balkan Paktı ile birlikte bir de protokol imzalanmıştır. Belgrad'da müzakerelerin başlamasından sonra Türkiye ile Rusya arasında cereyan eden temasları şu şekilde özetleyebiliriz:

²⁵⁵ İ. Kalaycı, *Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), , s.160.

²⁵⁶ S. Toprak, "1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri" s.166.

²⁵⁷ S. Yüceer, , "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", s.95.

²⁵⁸ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.136.

1934 yılı Ocak ayında Litvinov, Moskova'daki Türk Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'a şunları söylemiştir: *“Şahsen bana öyle geliyor ki, pakttaki taahhütler dolayısıyla milletlerarası birçok anlaşmazlıklara sürüklenebilirsiniz. Mesela İtalya ile Yugoslavya arasında bir harp çıkar ve Bulgaristan'da onunla beraber Yugoslavya'ya taarruz ederse Yugoslavya'nın tabiatıyla sınırlarını koruması nedeniyle Yugoslavya-İtalyan ihtilafına sürüklenmiş olursunuz.... Bizi yegane alakadar eden nokta şudur: Farz edelim ki Romanya, Saldırının Tarifi Sözleşmesini ihlal ile Sovyetlere apansızın hücum etti ve bunu takiben Bulgaristan da bu fırsattan yararlanarak Romanya'ya saldırdı. Bu takdirde Türkiye, Romanya hududuna ait taahhüdünü yerine getirecek ve Sovyetler Birliğine saldırmış olan Romanya tarafında, yani bize hasım olan tarafta yer alacaktır.”*²⁵⁹

Litvinov'un bu beyanları yaptığı sırada, Belgrad'da Paktın ortaya çıkarılması müzakereleri devam etmektedir. Ruslarla asıl güçlük bundan sonra başlamıştır. Antantın kendisi fazla itiraz edecek hükümler taşımazken, bu Antanta eklenecek olan protokol asıl gürültüyü koparan olmuştur. Böyle bir protokolün hazırlanacağı Ruslara bildirilmiş ve Ruslar bu protokole dâhil edilmek üzere bir metin vermişlerdir. Aşağıda bahsedeceğimiz Litvinov formülü bu metindir. Türk-Sovyet İlişkilerinin soğumasına neden olan Belgrat Protokolü 9 maddeden oluşmaktadır. Anlaşmazlığa sebep olan kısımlar; 3, 7 ve 8. maddelerdir. Bu 3 madde şöyledir: Madde 3- Eğer Bağitli Yüksek Taraflardan biri, Balkanlı olmayan herhangi bir devletin saldırısına uğrarsa ve bir Balkan Devleti o anda veya sonradan bu saldırıya katılırsa, Balkan Antlaşma Pakti'nin hükümleri bu Balkan devletine karşı tümüyle uygulanacaktır.²⁶⁰

“Madde 7- Balkan Antantı Pakti bir savunma aracıdır. O nedenle Bağitli yüksek taraflar için Paktın ortaya koyduğu mükellefiyetler, onların Londra Sözleşmelerinin (Saldırının Tarifi) 2. maddesinde öngörüldüğü biçimde, herhangi bir başka devlete saldırıya geçen Yüksek Taraf ile ilişkileri bakımından sona erer.” Yukardaki bahsi geçen Litvinov formülü 7. maddedeki konuyu kapsamaktadır ve aynen şu şekildedir: *“Bağitli taraflar, kendi imzaladığı milletler arası barış anlaşmalarını ihlal eden veya genel olarak, Pakta taraf olmayanlar dâhil olmak üzere, bir ülkeye saldırıda bulunan tarafın hudutlarının garantisi hakkında Pakt*

²⁵⁹ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Pakti (1923-1934), s.326.

²⁶⁰ K. Gürün, Savaşın Dünya ve Türkiye, s.337.

hükümlerinin öngördüğü taahhülle bağlı olmayacaklardır. Madde 8- Bağlı Yüksek Tarafların kesin olan bugünkü sınırlarının tanınması dışında, Paktın ortaya koyduğu mükellefiyetlere gelince, bunların Bağlı Yüksek tarafların Paktın imzasını izleyen iki yıl içinde, ya da sonra saptayacakları bir süresi olacaktır.” Bu madde daha sonra ilk surenin en az beş yıl olacağını, bunun nasıl uzatılabileceğini gösteriyordu.²⁶¹

Ruslar bu Protokolün çeşitli maddelerine itiraz etmişlerdir. İtirazlar hem Moskova’da Dışişleri Komiseri Litvinov tarafından hem de Ankara’daki Rus Büyükelçisi Suriç tarafından yapılmıştır. İtirazlar iki nokta da toplanmıştır. Birincisi ve en önemlisi Balkan Paktında karşılıklı garanti edilen hudutların, Romanya’ya ait olan Basarabya hudutlarını da kapsaması ihtimalidir. Kaldı ki Türkiye zaten Besarabya sınırını tanımamıştır. İkinci itiraz konusu ise öngörülen garantinin, pakta dâhil devletlerden birisinin saldırısı ile başlayacak olan bir savaşta hüküm ifade etmeyeceğine dair olan maddeye açıklık getirilmesi hakkındadır. Ruslar, Protokoldeki yazılışıyla saldırının sadece Pakta dâhil devletlerden birisine karşı olduğu takdirde garantinin ortadan kalkacağını iddia ediyorlar ve metnin, saldırının Pakta dâhil olmayan bir devlete yapılması halinde de garantinin işlemeyeceği şeklinde yazılması gerektiği görüşünü ileri sürmüşlerdir.²⁶²

Rusların 3 maddeye neden itiraz ettikleri, Litvinov’un, Moskova’daki Türk Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur’a vaki beyanlarına ilişkin telgraftan anlaşılmaktadır. Rusların asıl itirazının şu veya bu kelime eksikliğinden veya hazırlanan metnin değişik şekilde tefsir edilebileceğinden doğmadığı, Litvinov’un, Türkiye Büyükelçisi ile yaptığı ikinci bir konuşma ile ortaya çıkmıştır. Litvinov bu ikinci görüşmede şöyle bir söz söylemiştir: *"Belgrat 'ta parafe edilen 3. madde ile imzacı devletlerin dışında bir devletin saldırısı meselesi işe karışıyor. Balkanlardan biri de bu saldırıya katılırsa Misak harekete geçecektir. Bunun sonucu, akitler sadece saldırgan Balkan Devleti'ne değil, Balkan haricindeki devlete de dolayısıyla muhasım olacaklardır... Bir çatışma halinde saldırganın kim olduğunu tayin müşküldür. Diğer taraftan söz konusu madde Romanya'yı bizimle ilişki ve*

²⁶¹ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.136.

²⁶² K. Gürün, *Savaşın Dünyası ve Türkiye*, s.333.

*müzakerelerinde bize karşı politik bakımdan kuvvetlendirebilir. İşte bunun için biz bu Pakı sevmiyoruz ve sevmeyeceğiz."*²⁶³

Genel olarak 3. madde olmasa Ruslar bakımından bir problem yoktur. Türkiye ise 3. maddeyi özellikle İtalya bakımından gerekli görmektedir. Ayrıca Romanya tek başına Rusya'ya saldırmayacağına ve böyle bir niyetinin de olmadığına göre zaten saldırırsa da garanti onun için işlemeyeceğine göre, Rusya'nın istediği kendisinin Basarabya için Romanya'ya saldırması halinde, Bulgaristan'ın da fırsattan istifade Dobruca için Romanya'ya saldırması halinde Türkiye'nin Bulgaristan'ı rahat bırakmasıdır.²⁶⁴

Sonunda 3. ve 7. maddeler olduğu gibi kalmış, 8. madde iki cümleye bölünmüş ve ilk cümle şu şekli almıştır: "*Bağıtlı Yüksek taraflar için Balkanlarda bugünkü ülkesel düzen kesindir*". İkinci cümle, "*paktın ortaya koyduğu mükellefiyetlere gelince...*" diye başlayıp aynen devam etmektedir.²⁶⁵

Türkiye'nin sırf Rusya'nın ısrarı sonucu pakta koyduğu çekincenin metni şöyledir: "*Türk Dışışleri Bakanı, Rusya Dışışleri Komiserine aşağıdaki şekilde bir beyan yaptığını bildirmiştir: Türkiye'nin Sovyetler Birliğine karşı yönetilmiş herhangi bir eyleme hiç bir zaman katılmak durumuna girmeyi kabul etmeyeceğini Türkiye Cumhuriyeti adına açıklamaktan onur duyarım*." Bu beyan Balkan Pakı'nın ayrılmaz bir parçası olmuş, diğer üç Balkan Devleti de bu beyanı not ettiklerini ve bunun kendi takip ettikleri barış politikasına aykırı düşmediğini açıklamışlardır.²⁶⁶

İşte Balkan Pakı bu şekilde 9 Şubat 1934 günü imzalanmıştır. Rusların ısrarı ile konan Türk çekincesinin ne gereğı, ne de manası vardır. Bu çekince Yunanistan'ı, İtalya lehine buna benzer bir çekince koymaya sevk etmiş ve II. Dünya Savaşı başladıktan sonra Balkan Pakı'nın işlemlerini imkânsız hale sokmuştur. İtalya'nın Yunanistan'a saldırması üzerine Balkan Devletlerinin hareketsiz kalmasında bu Yunan çekincesinin büyük rolü vardır ki, bunun da kusuru büyük ölçüde Rusya'ya düşmektedir.²⁶⁷

²⁶³ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.136-137.

²⁶⁴ K. Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, s.333.

²⁶⁵ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.139.

²⁶⁶ K. Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, s.338.

²⁶⁷ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.139.

Balkan Paktı bir ölçüde Atatürk'ü huzursuz etmiştir. Bunu söylediği şu sözlerden anlamak mümkündür: "...*Şu üstüne düştüğümüz Balkan Paktı yok mu, işte kafam ona takıldı. Biliyorsun, bugüne kadar şöyle böyle yalnız kendi iç ve dış meselelerimizle meşgul olduk; yani daha ziyade müstakil bir siyaset takip ettik. Hâlbuki şimdi milletler arası politika sahasına giriyoruz ve üzerimize bir takım taahhütler alıyoruz. Tekrar, acaba bu vaziyet bizim için ne gibi ihtimaller doğurabilir diye düşündüm durdum, uykum kaçtı. Her ne ise, hayırlı olsun...*" Mustafa Kemal Paşa bu sözleriyle Türk-Sovyet ilişkilerinin eskisi gibi olmayacağını ima etmiştir. Ayrıca Balkan Paktı münasebetiyle Türkler Sovyetlerden uzaklaşırken, Batıya özellikle de İngiltere'ye biraz daha yaklaşmış oluyorlardı. Cumhurbaşkanı'nın düşündüğü nokta bu olsa gerek. Atatürk'ün uykusunun kaçması noktasında Rusların yaptıkları caydırma girişimlerinin etkili olduğu düşünülebilir.²⁶⁸

Balkan Paktı'ndan sonra Sovyetler Türklere karşı yeni bir politika benimsemişler ve Türklerin iyi niyetlerinden şüphe etmeye başlamışlardır. Bunu Fahrettin Altay'ın hatıratında bulmaktayız. İran-Afgan hudut anlaşmazlığının halli için hakem tayin edilen Fahrettin Paşa, görevini tamamladıktan sonra, Moskova üzerinden dönmüş ve Moskova'da Mareşal Vorosilov'u ziyaret etmiştir. O tarihte soyadı kanunu yeni çıkmış olup, Atatürk, ona "Altay" soyadını vermiştir. Orgeneral Altay, Vorosilov ile karşılaşmasını şöyle anlatmıştır: "*Vorosilov ile odasında karşılaştığımız vakit ayakta ve elleri arkasında, kaşları çatık halde ilk sözü, bu Altay adı nereden çıktı, oluyordu... Anladım ki beni Turancılık ile itham ediyor, arz edeyim dedim, oturduk. Ben de sizin gibi bunun sebebini düşündüm. Bu ismi İran-Afgan hududunda bulunduğum sırada Atatürk verdi... Türk generalleri arasında en uzun boylu olduğum için yakın bulunduğum Altay dağına beni benzetmek isteğiyle bu ismi verdiğine kani oldum. Vorosilov gülümsedi...*" Ankara'ya dönüşümle durumu Atatürk'e naklettim. Gazi 'nin reaksiyonu şöyle oldu; "*Vay canına demek ki buluttan nem kapıyorlar, öyle değil ama iyi söylemişsin.*"²⁶⁹ demiştir.

²⁶⁸ A. Şener, *Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.77.

²⁶⁹ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.143.

3.8.Montrö Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)

Lozan Boğazlar Sözleşmesi on üç yıl yürürlükte kalmıştır. İki Dünya Savaşı arası dönemde Boğazlardan geçiş rejimine ilişkin olarak önemli sayılabilecek bir sorunla karşılaşılmamış bu sözleşme başarıyla uygulanmıştır. Ama İkinci Dünya Savaşı öncesi yaşanan gelişmeler, Türk Boğazlarında geçerli olan rejimin gözden geçirilmesine neden olmuştur.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşmasında yer alan Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'nin egemenlik haklarını kısıtlayan hükümler içermektedir. Bir tarafta Türkiye, diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Yugoslavya katılmıştır. Türkiye Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlayan bu sözleşmeyi o günün koşulları içerisinde istemeyerek kabul etmiştir. Çünkü Lozan Antlaşmasının imzalandığı sıralarda dünya, silahsızlanmanın azaltılması ve savaş tehlikesinin önlenebileceği ümidi içindedir. Ancak statükonun değişmesini isteyen devletlerin girişimleri karşısında Milletler Cemiyeti gittikçe etkisini kaybetmiş ve işlemez hale gelmiştir. Bu nedenlerle de Türkiye, Boğazlar Statüsünü değiştirmek istemiş ve Türkiye'nin isteği ile Montreux Konferansı toplanmıştır.²⁷⁰

Montreux Konferansı, II. Dünya Savaşı'nın nasıl çıkacağı ve nasıl gelişeceği hakkında tam bir tahmin yapmaya elverişli olmayan bir zamanda toplanmıştır. Savaş çıkması muhtemeldir ama bu savaşta kimlerin hangi tarafta yer alacağı belli değildir. Türkiye bu şartlarda kendi güvenliğini arttırmaya çalışmış, Boğazlar'ın kendisini bir savaşa sürüklemesine yol açacak şekilde düzenlenmesini engellemeye çalışmıştır.²⁷¹

3.8.1.Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi'ne Giden Yol

Lozan Konferansı'nda imzalanmış olan Boğazlar Sözleşmesine göre, Boğazlardan serbest geçişin güvenliğini sağlamak amacıyla Çanakkale ve İstanbul boğazlarının her iki kıyıları ve Marmara Denizi'ndeki adalar askerden arındırılmış bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklanmıştır. Bunun yanında bu bölgelerin herhangi bir saldırıya karşı güvenliği de sözleşmeyi imza eden devletlerle Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alınmıştır. Türkiye, Boğazlar

²⁷⁰ R.Uçarol, *Siyasi Tarih(1789-2001)*, s.727.

²⁷¹ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, s.119.

üzerindeki egemenliğinin sınırlandırılması demek olan bu hükümleri istemeyerek kabul etmiş, bir ümidi de kollektif güvenlik alanında Milletler Cemiyeti'nin etkili bir rol oynayacağı ve aynı zamanda silahsızlanmanın gerçekleşeceği düşüncesidir.²⁷²

Uluslararası ilişkilerde gelişmeler beklenilenin tam tersi yönünde olmuş devletlerarası silahsızlanma gerçekleşmemiş, görüşmeler sürüncemede kalmıştır. Milletler Cemiyeti de savaşı önleme de devletlerarasında güvenliği sağlamada kendinden bekleneni yapamamıştır. Japonya'nın Mançurya'ya saldırması karşısında Milletler Cemiyeti hiçbir şey yapamamıştır. İtalya Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olan Habeşistan'ı işgal etmiştir. Almanya Versailles Antlaşmasını bozarak 1936'da Ren bölgesini silahlandırmıştır. Aynı şekilde Avusturya da Saint-Germain Antlaşmasını bozarak 1936'da zorunlu askerlik yükümlülüğünü getirmiştir. Bütün bu yaşanan gelişmeler Boğazlar rejiminin değiştirilmesini zorunlu hale getirmiştir.²⁷³

I. Dünya Savaşı'ndan sonra üzerinde durulan en büyük meselelerden birisi silahsızlanma meselesi olmuştur. Bu konudaki çalışmalardan deniz silahlarının sınırlandırılması konusunda bazı başarılar elde edilmişse de asıl önemli olan hava silahları konusunda yapılan çeşitli toplantılarda hiçbir sonuca varılamamıştır. Bunun başlıca sebepleri Fransa'nın 1919'dan sonra güvenliğini bölge ittifakları ile sağlama çabası, Almanya'nın Versailles ile kendisine kabul ettirilmek istenen şartları tanımaması ve Sovyet Rusya'nın da Batılılarla dostane olunmayan ilişkileridir. Sonuç olarak silahsızlanma umutları suya düşmüş, devletler silahlanma yarışına girmişler ve bu durum Türkiye'yi endişelendirmiştir. 1935 yılındaki gelişmeler Türkiye'nin endişelerini daha da arttıracak yöndedir. Almanya 16 Mart 1935'te Versailles Antlaşmasının hükümlerini çiğneyerek zorunlu askerliği kabul etmiştir.²⁷⁴

Almanya'nın silahlanmaya başlaması, 1935 yılında da mecburi askerlik sistemini ve silahlanmayı açık bir hale getirmesi üzerine Türkiye bu konu üzerine çok fazla eğilme gereği duymuştur.²⁷⁵

Almanya'nın silahlanmaya başlaması ve askerliği zorunlu hale getirmesi Fransa'da da tepki oluşturmıştır. Çünkü Fransa Avrupa'daki üstünlüğünü

²⁷² F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.308.

²⁷³ A. Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi*, s.377.

²⁷⁴ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları(1935-1939)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s.4.

²⁷⁵ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.728.

Almanya'yı kısıktırak bağlamış olmasına borçludur. Almanya'ya karşı dayanak arayan Fransa bu defa Sovyet Rusya ve İtalya'ya yanaşmış ve Sovyetler Birliği ile 2 Mayıs 1935'te Karşılıklı Yardım Paketi imzalamıştır. Fransa ile İtalya arasında ise Ocak 1935'te Laval-Mussolini Antlaşmaları imzalanmıştır. Türkiye'yi endişeye düşüren şey hem bu antlaşmalar hem de Fransız ve İtalyan yakınlaşması olmuştur. Bu yakınlaşmadan dolayı İtalya'nın Habeşistan'ı işgali sırasında Milletler Cemiyetinin gerektirdiği tedbirlerin uygulanması engellenmiştir. Bu arada önemli bir gelişme daha olmuş Fransa ve Rus Antlaşmasını iyi karşılamayan İngiltere, Almanya ile 18 Haziran 1935 Antlaşmasını yapmıştır. İngiltere'nin bu tutumu Fransa'yı kendinden uzaklaştırmış ve İtalya ile Almanya'yı birbirine yaklaştırmıştır.²⁷⁶

Ayrıca 1936 yılında İtalya'nın Türk sahillerine yakın On iki Ada'yı özellikle Leros Adasını tahkim etmesi iki devlet arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmiş, Türkiye'nin endişelerini doğru çıkarmıştır. İtalya'nın Habeşistan'ı tecavüzü Türkiye ile İngiltere'nin sıkı bir işbirliği yapması için sebep teşkil etmiştir.²⁷⁷

Milletler Cemiyeti Konseyinde 17 Nisan 1935'te Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'nin Boğazlar statüsünün değiştirilmesi isteğinde olduğunu bildirmiş ve bu görüşünün desteklenmesi için iki neden öne sürmüştür. Bu nedenlerden biri Türkiye için başka her devlet gibi güvenliğini sağlama zorunluluğudur. Öteki neden ise, varlığını koruması için gerekli bütün uyanıklıkla birlikte barışı sağlamlaştıracak bütün çabalara içtenlikle katılmaktan geri durmayan Türkiye, bu alandaki istekli davranışının, kendisine karşı eşitliğe aykırı bir davranışa yol açmasını kabul edemez. Dr. Tevfik Rüştü Aras daha sonra uluslararası durumda meydana gelecek her değişikliğin Boğazlar statüsünde de karşı bir değişikliği gerektireceğini sözlerine eklemiştir.²⁷⁸

Türkiye boğazlar konusunda oldu bitti yapmak niyetinde değildir. Haklarını hukuki yoldan elde etmeğe çalışacaktır. Türkiye, Boğazlar statüsünün değiştirilmesini ilk defa 1933 yılı Silahsızlanma Konferansında söylemiştir. Bu

²⁷⁶ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları(1935-1939)*, s.5.

²⁷⁷ M. Gönübol, C. Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.111.

²⁷⁸ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.728.

isteğini daha sonra yukarıda belirttiğimiz gibi Miletler Cemiyeti ve ardından Balkan Paktı toplantılarında tekrarlamıştır.²⁷⁹

Türk Dışışleri 11 Nisan 1936 günü Lozan Boğazlar Sözleşmesini imzalayan devletlere birer nota ile müracaat ederek, Türkiye'nin güvenliği açısından, bu sözleşmenin gözden geçirilmesi ve Boğazların askerileştirilmesine imkân sağlanmasını istediğini belirtmiştir. Türkiye Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesini “*şartlar değişince kaideler değişir.*” prensibine dayandırmıştır.²⁸⁰

Türkiye'nin 11 Nisan 1936'da gönderdiği nota özetle şöyledir: “1. Lozan Boğazlar rejiminin kabulünden bu yana Karadeniz'de durum tamamen değişmiş ve Akdeniz'de de bir kararsızlık belirmiştir. Deniz silah ve gemileri ile birlikte hava sahasında bu süre zarfında çok gelişme yaşanmış ve silahlanma hızla artmıştır. 2. Kolektif güvenlik sistemi artık işlemez hâle geldiği için Türkiye'nin güvenliği açısından Boğazlar bölgesi üzerindeki egemenliğinin etkili, işlevsel ve pratik bir garanti içermesi gerekir. 3. Boğazlar Sözleşmesi, sadece barış ve savaş durumunda uygulanabilecek hükümler içermekte, oysa Türkiye'ye yasal savunma hakkı da tanıyacak olan “pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi” durumuna ilişkin hükümler de içermelidir. 4. Lozan'a imzacı ülkelerin inisiyatifinden bağımsızca beliren koşullar, iyi niyetle oluşan anlaşma hükümlerini işlevsiz hâle sokmuştur.”²⁸¹

Sovyetler Türk notasına 16 Nisan 1936 günü olumlu cevap vermişlerdir. Sovyet Rusya cevabında “Rusya bu bölgede daima Türkiye'nin hakimiyetini korumak gerektiği ve bu hakimiyetin Boğazlarda barış ve huzurun muhafazası için zorunlu bir şart olduğu kanaatindedir. Bu prensip Türk-Sovyet Antlaşmaları ile teyit edilmiş ve Sovyet temsilcinin 1922-1923'de Lozan Konferansında Boğazlar rejimi meselesi hakkındaki görüşlerinde hiçbir değişiklik olmamıştır.” denmektedir.²⁸² Türkiye'nin talebi, Bulgaristan, Macaristan gibi revizyonist ülkelerin tutumuyla ahenk halinde olduğundan, kendi sınırları açısından Romanya bundan hiç memnun olmamış, hatta

²⁷⁹ A. Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi*, s.378.

²⁸⁰ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.148.

²⁸¹ Figen Atabey, “Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, *History Studies Dergisi*, cilt:5, sayı:5, (Eylül 2013), s.21.

²⁸² K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.148.

bu konunun önce Balkan Paktı Konseyinde görüşülmeden uygulamaya konması sebebiyle Türkiye'ye tarizde dahi bulunmuştur.²⁸³

Sonunda Romanya 28 Nisan 1936 günü Türk talebine, Türkiye'nin notası ile pek ilgisi bulunmayan, şu cevabı vermiştir: *“Türkiye, Anlaşmaların Romanya hakkındaki araziye ilişkin hükümlerini asla münakaşa konusu yapmamış olduğundan ve asla yapmayacağından.... Romanya Hükümeti, bilhassa Türk-Romen ilişkilerinin belirgin niteliği olan özel hal ve şartları dikkate alarak ve Balkan güvenliğinin gereklerini takdir ederek, 11 Nisan 1936 tarihli notanızda söz konusu olan müzakerelere en dostane bir fikirle girişmeyi kabul ettiğini bildirmekle şeref duyar.”*²⁸⁴

Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu, Türk notasında ne Romanya'nın, ne de herhangi bir ülkenin topraklarından söz edilmezken bu şekilde bir cevap verilisin, Macaristan'dan gelebilecek revizyonist bir talebi peşinen önlemeye yönelik olduğunu izah etmiş ise de, aynı husus Besarabya için de ileri sürülebileceğinden, Rusya'nın işe karışmasına yol açmıştır. Ruslar, Romen notasını öğrenince, Türkiye'nin konuya açıklık getirmesini istemişlerdir. 1 Mayıs kutlamaları sebebiyle Moskova'ya gitmiş olan Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun verdiği bütün izahat ve teminatla yetinmeyerek, Romen cevabi notasının, Türkiye'nin Besarabya'nın ilhakını tanıdığı şeklinde yorumlanamayacağını bir nota ile Rusya'ya bildirilmesini istemişler ve bu talep yerine getirilmiştir.²⁸⁵

Türklerin notasına başta İngiltere olmak üzere diğer devletler tarafından olumlu yanıt gelmiştir. İngiltere gelişen olaylar sonucunda politikasını değiştirdiğinden bu defa Akdeniz'de güçlü bir Türkiye'nin varlığını istemektedir. Sovyetler Birliği 1923'te saptanan Boğazlar statüsünden memnun değildir ve bunun değiştirilmesini istemektedir. Fransa o yıllarda Sovyet Rusya'ya yakınlık kurduğundan Türklerin çağrısına Rusya'dan dolayı olumlu bakmıştır.²⁸⁶

İtalya ise Habeşistan'ı işgali sırasında Milletler Cemiyeti'nin aldığı zorlama tedbirlerine Türkiye'nin de katılmış olması sebebiyle Boğazlar rejiminin

²⁸³ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.143.

²⁸⁴ K. Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, s.470.

²⁸⁵ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.148.

²⁸⁶ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.729.

değiştirilmesine karşı olmuştur. Karadeniz’e sahilدار olan ve Balkan Antantı dışında bulunan Bulgaristan, Türkiye’nin Boğazlar üzerinde egemenlik kurmasını istemediği halde Boğazlar Sözleşmesinde yapılacak değişikliğin Neuilly Antlaşmasını da değiştirebileceğini hesaba katarak Türk notasını kabul etmiştir. Balkan Pakti devletleri ise Türkiye’yi destekleyeceklerini söylemişlerdir.²⁸⁷

3.8.2. Montreux Boğazlar Konferansı’nın Toplanması

Boğazların 1923 yılındaki Lozan Barış Antlaşması’na göre belirlenmiş olan statüsünü değiştirecek olan konferans, 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre’nin Montreux şehrinde toplanmıştır.²⁸⁸ Konferansa İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Japonya ve Avustralya temsilcileri katılmıştır.²⁸⁹ Konferansın çalışmaya başlaması üzerine Türkiye on üç maddeden oluşan tezini açıklamıştır. Buna göre Türkiye, Boğazları askersiz durumdan çıkarmayı, tahkim etmeyi, buralarda askeri kuvvet bulundurmamayı istemiştir. Bundan başka Türkiye Boğazlar Komisyonunun kaldırılmasını savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlardan geçiş serbestliğinin ise bazı şartlar altında olabileceğini belirtmiştir.²⁹⁰

Türkiye’nin tezine karşılık Sovyetler Birliği ile İngiltere birer tez sunmuşlardır. Konferansın ikinci günü, Türkiye için en önemli ve ivedi konu olan Boğazların silahlandırılmasında görüş birliği kolaylıkla elde edilmiştir. Uluslararası Boğazlar Komisyonunun görevlerinin Türk Hükümeti’ne devredilmesinde de kısa bir duraksamadan sonra anlaşmaya varılmıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye’nin Boğazları silahlandırmasını kabul etmiş, ancak Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerinin Karadeniz’e girişinin yasaklanmasını talep etmiştir. İngiltere ise bütün devletler için tonaj sınırlaması getirilmesini istemiştir.²⁹¹

Konferansta, Karadeniz’de kıyısı olan ve olmayan devletler çıkar çatışmaları sebebiyle hemen ikiye ayrılmışlardır. İngiltere bu çıkar çatışmalarını yumuşatmak

²⁸⁷ M. Gönlübol, C. Sar, , “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.122.

²⁸⁸ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.309.

²⁸⁹ F. Atabey, “ Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, s.22.

²⁹⁰ M. Gönlübol, C. Sar, , “ 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.122.

²⁹¹ Figen Atabey, “ Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, s.22.

için, Türk tasarısının değiştirilmiş bir şekli olan yeni bir tasarı getirmiştir. Bu tasarıyla Türk önerisinden farklı olarak, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle getirilen Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasına karşı çıkmıştır. Öte yandan, pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi durumunu ve bu durumda Türkiye'nin uygulayacağı rejimi kabul etmekle birlikte, Milletler Cemiyeti'nin bu kararı haksız bulması durumunda, Türk Hükümeti'nin söz konusu önlemleri kaldırmayı yükümlenmesini istemiştir.²⁹²

Başta Sovyetler Birliği olmak üzere Karadeniz'de kıyısı olan devletler kendi gemilerinin boğazlardan geçmesi için tam serbestlik verilmesini ve kıyısı olmayan devletlere ait gemilerin Boğazlara girmesinin de en dar ölçüde kısıtlanmasını istemişlerdir.²⁹³

İngilizler ise Boğazlardan savaş gemilerinin geçişi konusunda serbestlik ilkesini benimsemekle birlikte, Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonaj bakımından sınırlandırılmasına karşı çıkmamıştır. SSCB'nin İngiltere ile çatışan görüşü, gerek Boğazlar bölgesinin yeniden askerileştirilmesi, gerekse savaş gemilerinin geçişinin sınırlandırılması konularında Türkiye ile uyum içindedir. Ama bu devlet Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinde birtakım sınırlamalara tabi olmasına sıcak bakmamış ve sınırsız bir geçiş hakkı istemiştir. Moskova ayrıca, Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş durumunda kimi uluslararası yükümlülükleri ve Milletler Cemiyeti tarafından kararlaştırılan görevleri yerine getirecek savaş gemilerine, Türkiye'nin koşulsuz geçiş izni vermesini istemektedir. Bunun arkasında ise Almanya'dan gelecek olası bir tehdide karşı Fransa ile SSCB arasında yapılan karşılıklı yardım antlaşması yatmaktadır.²⁹⁴

Konferans çalışmaları, birbirinin karşıtı olan görüşlerle sürdürülmüştür. Sonuçta, Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliğini yeniden kurmayı hedef alan, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin bu denize girmesini önemli

²⁹²Kudret Özersay, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980* cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.373.

²⁹³R. Uçarol, *Siyasi Tarih(1789-2001)*, s.729.

²⁹⁴Kudret Özersay, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980* cilt: I, s.373-374.

ölçüde kısıtlayan Türk tezi, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin desteği ile kabul edilmiştir.²⁹⁵

3.8.3. Konferansta Alınan Kararlar ve Sözleşmenin İmzalanması

Montreux Konferansı sonunda 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme ve ekleri TBMM tarafından 31 Temmuz 1936'da onaylanarak 9 Kasım 1936'da yürürlüğe girmiştir. Boğazlar bölgesinin askerileştirilmesine protokol gereği 15 Ağustos 1936'da başlanmıştır. Antlaşma Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin bütün imzacı devletleri tarafından İtalya hariç onaylanarak yürürlüğe konmuştur. İtalya sözleşmeye 1938'de katılmış, Japonya ise 1951'de Müttefiklerle imzaladığı San Francisco Antlaşması ile sözleşmeden çekilmiştir.²⁹⁶ Montreux Boğazlar sözleşmesi 29 Madde, 4 ek ve 1 Protokol'den oluşmuştur.

Türkiye'nin, Boğazlarda asker bulundurma ve Boğazları silahlandırma konusunda yapılmasını istediği önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Böylece, bu sözleşme ile Boğazların askerden arındırılmasına ilişkin hükümlerin yanı sıra Uluslararası Boğazlar Komisyonu da kaldırılmış, bölgenin güvenliği Türkiye'ye bırakılmıştır. Bu sözleşme ile Boğazlardan savaş ve ticaret gemilerinin geçiş esasları yeniden belirlenmiştir. Bu esaslara göre barış zamanında ya da Türkiye'nin taraf olmadığı bir savaş durumunda ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçebilmeleri kabul edilmiştir. Türkiye'nin taraf olduğu bir savaşta ise, Türkiye'nin savaş hâlinde olmadığı devletlere ait ticaret gemilerine belirli koşullar altında serbest geçiş hakkı tanınması öngörülmüştür. Savaş gemileri için ise geçiş serbestisi sınırlanmıştır.²⁹⁷

Antlaşmaya göre, barış zamanında ve Türkiye'nin katılmadığı bir savaş durumunda, Ticaret gemileri, gece ve gündüz bayrak ve yük ne olursa olsun, sağlık denetimi dışında hiçbir işleme bağlı olmadan Boğazlardan geçebilecektir. Savaş zamanında Türkiye savaşan ise Türkiye ile savaşta olan bir ülkeye bağlı olmayan

²⁹⁵ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.730.

²⁹⁶ Kudret Özersay, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980* cilt: I, s.374.

²⁹⁷ Figen Atabey, "Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi", s.23-24.

ticaret gemileri, düşmana hiçbir biçimde yardım etmemek koşuluyla, Boğazlardan Türk makamlarınca gösterilecek yoldan ve gündüz serbestçe geçebileceklerdir. Karadeniz’e kıyıdaş devletler 15 bin tondan yüksek tonajdaki savaş gemileri ile denizaltılarını, Türkiye’ye önceden haber vermek kaydıyla ve diğer bazı koşullarla Boğazlardan geçirebileceklerdir. Boğazlardan transit geçişte bulunabilecek bütün yabancı deniz kuvvetlerinin en yüksek tonaj toplamı 15 bin tonu aşamayacaktır ve bu gemiler geçişleri için gerekli süreden daha uzun süre Boğazlar da kalmayacaklardır. Ancak Türk Hükümeti’nin çağrısı üzerine gelen savaş gemileri bu koşulların dışında kalacaktır.²⁹⁸

Karadeniz kıyıdaşı olmayan devletlerin barış zamanında bu denizde bulundurabilecekleri toplam tonajı 30 bini aşmayacaktır. Ancak belli şartlarda 45 bin tona yükselebilecektir. Ayrıca Karadeniz’de bulunmalarının amacı ne olursa olsun kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri bu denizde yirmi bir günden fazla kalmayacaklardır.²⁹⁹

Sahildar devletler deniz dışında inşa ettirdikleri veya satın aldıkları denizaltı gemilerini, Türkiye’yi önceden haberdar etmek şartıyla, deniz üslerine katılmak üzere Boğazlardan geçirebileceklerdir. Denizaltılar gündüz ve deniz üstünde seyri sefer edecekler ve Boğazlardan teker teker geçeceklerdir.³⁰⁰

Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise savaşan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasaklanmıştır. Ayrıca Türkiye kendisini yakın bir savaş tehlikesi karşısında görürse, savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi Türkiye’nin tercihinin bırakılmaktadır. Son olarak Boğazlar komisyonu kaldırılmış, Boğazlar Türkiye’nin egemenliğine bırakılmıştır. Türkiye Boğazlar bölgesini yeniden askerileştirebilecektir.³⁰¹

Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin yürürlük süresi yirmi yıldır. Ancak bu sürenin bitiminden en az iki yıl önce taraflardan hiçbiri sözleşmenin feshini

²⁹⁸ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.730-731

²⁹⁹ Kudret Özersay, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi” Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980* cilt: I, s.378.

³⁰⁰ M. Gönlübol, C. Sar, , “ 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.125.

³⁰¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1914-1918)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.107.

istememezse sözleşme kendiliğinden yürürlükte kalacaktır. Yürürlük 1956'da sona erdiği halde feshi istenmediği için sözleşme günümüzde de hala yürürlüktedir.³⁰²

Montreux Sözleşmesinden sonra Boğazlarda Türk egemenliğinin tekrar kurulması, Türkiye'nin milletlerarası ilişkilerdeki itibarını arttırmıştır. Sözleşmenin imzalanmasından sonra İsmet İnönü Türkiye'nin artan itibarını şu şekilde ifade etmiştir: *“Arkadaşlar, beynelmilel muahedelerin her biri bir devrim ifadesidir. Denilebilir ki, yeni Boğazlar Mukavelesi 1923'ten beri yeni Türk Devleti'nin siyasetini ve varlığını gösteren bir vesikadır. Bu varlık her şeyden evvel kudret ifade eder. Atatürk rejiminin Türk Milletine bu kadar az bir zaman zarfında her sahada temin ettiği kuvvet, kudret ve itibar, beynelmilel bir sahada tasdik edilmiş oluyor.”*³⁰³

Montreux Sözleşmesi, Lozan'ın Boğazlar bölgesinde Türkiye hesabına açık bıraktığı bir boşluğu doldurması ve Türkiye Cumhuriyetine büyük bir güvenlik getirmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu sözleşme iki dünya savaşı arasındaki dönemde başta Atatürk olmak üzere Türk yöneticilerinin en önemli başarılarından biridir. Bahse konu sözleşmesi ile Türkiye birbirine düşman olan revizyonist ve anti-revizyonist grupların dostluğuna gerek duyduğu bir ülke hâline gelmiştir. Boğazlarda egemenliğini tam anlamıyla kuran Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde ağırlığı daha da artmıştır.³⁰⁴

3.8.4. Montreux Boğazlar Konferansı'nda Türk-Sovyet İlişkileri

Montrö Konferansı iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin milli menfaatleri bir ayrılma noktasına varmıştır. Sovyetler Birliği güçlenmiş ve bir dünya politikası izlemeye başlamıştır. Bu politikayı yürütmeye Türkiye'yi bir araç olarak kullanmak istemektedir. Türkiye ise yaklaşan savaş tehlikesine karşı güvenliğini artırmaya öncelik vermeye başlamıştı. Türkiye güvenliğini korumak için arayışlar içine girmiştir. Bu arayışlara Sovyetler Birliği yeterli bir destek veremediğinden, desteğin aynı tehditle karşılaşan

³⁰²M. Balcıoğlu “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, cilt: II, s.449.

³⁰³M. Gönübol, C. Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.126.

³⁰⁴Figen Atabey, “Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, s.26.

İngiltere'den gelme ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler içinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki işbirliğinin gevşemesi kaçınılmaz hale gelmiştir.³⁰⁵

Türk Sovyet ilişkilerinde güvensiz bir durumun yaşanmaya başlandığı Atatürk döneminin son yıllarında iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerde yaşanan en önemli süreci Montreux görüşmeleri oluşturmuştur.³⁰⁶

Montreux Konferansı başlarken Türkiye, Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin rızalarını önceden aldığı için Lozan'da olduğu gibi bu defa iki devlet arasında sıkışmaktan kurtulduğunu düşünmüştür. Konferansın toplanması ile Sovyetler Birliği'nin isteklerinin arttığı görülmüştür.³⁰⁷ Sovyetler Birliği'nin isteği savaş gemileri açısından Boğazların, sahildar olmayan devletlere tamamen kapanması, sahildar devletler için ise herhangi bir kısıtlama olmadan geçiş serbestliği tanınmasıdır. Bu tutum sonucunda özellikle karşı çıktıkları Türk teklifi, sahildar ülkelerin Boğazlardan geçirebilecekleri en yüksek tonajın 25.000 ton olması ve ön müsaadeye tâbi tutulması hususudur. Hâlbuki, Türkiye'nin bu tasarısı üzerinde Ruslarla yapılan temaslarda, ön izin maddesi hariç, her konuda mutabık kalınmıştır. Hatta 25.000 ton rakamı da Rusların kendi teklifleridir. Görüşmeler sırasında Türk Rus Temsilcileri karşılıklı münakaşalara bile girişmişlerdir.³⁰⁸

Montreux'de, Rus tezlerini destekleyen Fransa ve Romanya'nın dahil olduğu Sovyet merkezli üçlü bir cephe oluşmuştur. Buna karşılık Türkiye ve İngiltere ortak bir durum sergilemişler İngiltere, Türkiye'nin kabul edebileceği konularda ısrarcı olmamıştır.³⁰⁹ Eğer İngiltere'nin rızası ve anlayışı olmasaydı, Türkiye'nin Boğazlar rejimini bu derece kendi lehine değiştirmesi mümkün olamazdı. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı bu sempatik davranışı ise İtalya'nın Doğu Akdeniz bölgesinde çıkardığı tehditten doğmuştur.³¹⁰

Türk Hükümeti Montreux müzakereleri sırasında, Rus niyetlerinden açıkça şüpheye düşmüştür. İnönü'nün kendi imzası ile Tevfik Rüştü Aras'a gönderdiği şu telgraf ilgi çekicidir: “*Litvinov'un müsaadesiz ve kısıntısız, hiçbir şartsız giriş ve*

³⁰⁵ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, s.113.

³⁰⁶ S. Yüceer, “Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, s.97.

³⁰⁷ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, s.115.

³⁰⁸ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.150.

³⁰⁹ S. Yüceer, “Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, s.99.

³¹⁰ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.310.

çıkış talebi inanılmaz bir harekettir. Onların en yüksek talepleri şimdiye kadar 25.000 tona kadar gemilerin tek başına ve yalnız barış zamanında çıkıştan ibarettir. Şimdi bu talebi de mi arttırdılar. Eğer böyle ise Sovyet politikasında esaslı bir gizli tutulmuş niyete teşhis koymuş oluyoruz. Anlaşıyor ki Tass provokasyonları dünkü celsenizi hazırlamak içinmiş. Aradaki dostluğu bozmak kararının mesuliyetini almışlarsa tedbirsiz kalacak değiliz.”³¹¹

Konferansa İtalya katılmayınca, Rusya meydanı kendisine boş bulduğu için bu davranış içine girmiştir. Konferans süresince Fransa ve Romanya Rusya ne derse onu desteklemişlerdir. İngiltere ise Türkiye’nin kabul edebileceği konularda fazla ısrar etmemiş bunun sonucu olarak da Ruslar konferansa gelirken akıllarından geçenin çok daha fazlasını elde etmeye çalışmışlardır.³¹²

Rusya, Lozan’da Boğazların her devletin savaş gemilerine mutlak şekilde kapalı olması ve Boğazların sadece Türk kontrolü altında bulunması tezini savunurken, Montreux’de Boğazların sadece Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine koşulsuz açık olmasına karşılık; diğer devletlere kapalı olması ilkesini savunmuş ve Boğazlar üzerinde Türkiye’nin tek söz sahibi olması fikrinden uzaklaşmıştır. Yukarı da belirttiğimiz gibi Litvinov, Konferansın açıldığı gün Tefik Rüşti Aras’a Boğazların ortak savunulması için bir ittifak teklifinde bile bulunmuş, Ankara ise bu tekliften hiç hoşlanmamış; bu politika değişikliğini, Stalin’in Çarlık dönemindeki emperyalist politikalara dönmesi olarak değerlendirmiştir.³¹³

Konferans sırasında Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne karşı tavır takınmasına neden olan en önemli olay, işte bu Sovyet yetkililerinin Boğazları birlikte savunma teklifidir. Türk diplomatların Montrö Konferansı’nı düzenlemelerindeki temel amaçlarından biride Türkiye’nin egemenlik hakkına uymayan Boğazlar Komisyonun kaldırılmasıdır. Ama Sovyetler Birliği’nin Boğazları ortak savunma fikri ile Boğazlar Komisyonu arasında da pek fark bulunmamaktadır. Bu nedenle Türkiye bu isteğe karşı çıkmıştır.³¹⁴

³¹¹ K. Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, s.480.

³¹² Kamuran Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.151.

³¹³ S. Yüceer, , “Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, s.100.

³¹⁴ C. Şen, *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.94.

Montreux Boğazlar Konferansı'ndan sonra, Türkiye ve Sovyet Rusya arasında itimat ve samimiyetsizliğin hızla azaldığı görülmüştür. Türkiye'nin Batı ülkeleriyle ilişkilerinin yakınlaşması, bu ülkelerle işbirliğinin artması, Sovyet Rusya'yı memnun etmemiştir. Ruslar, Türkiye'nin kendilerinden başka hiçbir devletle dostluk kurmamasını istemişler ve Boğazların ortak savunulması gibi Çarlık Rusya'nın klişeleşmiş taleplerini ortaya koymaya başlayınca Türkiye Rusya'daki bu değişikliği görerek Batı'dan gelen işbirliği taleplerine daha sıcak bakmaya başlamış ve ilişkiler soğumuştur.³¹⁵

Montreux'den sonra Türk-İngiliz ilişkileri gelişmiştir. 1937'de Karabük demir ve çelik fabrikası İngiliz yardımı ile kurulmuş ve İngiltere'den ticari kredi alınmıştır. Buna karşılık Sovyetler Birliği, Türk-İngiliz yakınlaşmasını hoş karşılamamıştır.³¹⁶

Bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye, bir devletin dostluğunun diğerine tercih etmiş görüntüsü vermemiştir. Rus dostluğuna verdiği önemi ortaya koymaya devam etmiştir. Bu bağlamda Atatürk'ün 1 Kasım 1936 meclis açılış konuşmasında Rus dostluğuna yaptığı vurgu önemlidir. Konuşmasında Sovyet Rusya ile ilgili olarak: *“Tarihte birçok defa tartışma ve tutku nedeni olan Boğazlar, artık tam anlamıyla Türk egemenliği altında, yalnız ticaret ve dostluk ilişkilerinin ulaşım yolu haline girmiştir. Bundan böyle savaştan herhangi bir devletin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasaktır. Bu nedenle, karada ve denizde büyük komşumuz Sovyet Rusya ile aramızdaki, on beş yıldan bu yana her türlü deneyden geçmiş olan dostluğun, ilk gündeki güç ve içtenliğini bütünüyle koruyacağına ve doğal gelişimini sürdüreceğini söylemekle de ayrıca mutluluk duyarım.”* demiştir.³¹⁷

3.9.Sadabad Paktı

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan düzenin Avrupa'da yerini rekabet ve ihtilaflara bırakması, yenilen bazı devletlerin yayılmacı politika izlemeleri, özellikle İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi, Akdeniz ve Ortadoğu'da oluşturduğu tehlike Türkiye'yi bazı arayışlara sevk etmiştir. Türkiye Batılı devletlerle ilişkilerini sıkılaştırmış, Balkan Paktını kurmuş, diğer taraftan da öteden beri dostane

³¹⁵ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.168-169.

³¹⁶ A. Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi*, s.384.

³¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:13, Devre:5, İçtima:2, s.6.

ilişkilerinin olduğu Ortadoğu devletleri ile de bazı ortak savunma tedbirleri almaya yönelmiştir.³¹⁸

İran, Irak ve Afganistan'ın yer aldığı, Türkiye'nin hazırlanmasında başrol oynadığı Sadabat Paktı, aslında adının çağrıştırdığı gibi bir askeri ittifak antlaşması değil, bir saldırmazlık ve dostluk antlaşmasıdır. Bu paktın imzalanmasının iki nedeni vardır. Birincisi sınır sorunlarının kalıcı biçimde çözülmesinin gerekliliğidir. Çünkü, Pakta taraf devletlerin, coğrafi bakımdan merkezde yer alan İran'ın hem Türkiye ile hem de Irak ve Afganistan ile sınır sorunları vardır. Bu sorunların temelinde ise güven boşluğu yatmaktadır. İkincisi ise ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulama istekleridir. Türkiye dışındaki üye devletleri için bu Pakt, kurucusu oldukları ilk uluslararası örgüttür. Pakt, bu ülkeler için büyük devletlerin nüfuz alanı içinde olmadıklarının ilan edilmesi için önemlidir.³¹⁹

Türkiye, İtalya'nın Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de yayılma emellerinden endişelenmektedir. 1934 yılında Balkan Paktı ile Balkanlarda güvenliğini iyi kötü sağlamıştır. Ama İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yönelttiği tehdide karşı bölge devletleri herhangi bir harekette bulunmamışlardır.³²⁰

İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması, Türkiye gibi diğer Ortadoğu ülkelerini de endişelendirmiştir. Bunun üzerine 2 Ekim 1935'te Cenevre'de Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edilmiş sonra da bu anlaşmaya Afganistan'da katılmıştır. Ancak bu anlaşma İran ve Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı ve Türkiye ile İran arasındaki bazı sorunlardan dolayı hemen gerçekleşmemiştir.³²¹

Paktın gerçekleşmesinden önceki olaylara bakacak olursak, 1930'da İngiltere'nin Manda yönetimine son vererek bağımsızlığını tanıdığı Irak, iki güçlü komşusu olan İran ve Türkiye ile yakınlaşmak istemiştir. Temmuz 1931'de Irak Kralı Faysal ile Başbakan Nuri Sait Paşa Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuşlardır. Bu ziyaretten önce Türkiye ile olan sınır anlaşmazlıkları zaten çözüldüğü için sadece sınırdaki Kürt aşiretlerin çıkarabileceği sorunlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca Irak,

³¹⁸ *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar(1935-1939)*, s.151.

³¹⁹ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler" Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.365-366.

³²⁰ O. Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 51.

³²¹ R. Uçarol, *Siyasi Tarih(1789-2001)*, s.734.

İran ile sorunlarının çözümünde, İran ile ilişkileri iyi olan Türkiye’den aracılık yapmasını istemiştir. Türkiye, 1933’te Irak’ın İran-Türkiye-Irak arasında bir saldırmazlık antlaşması önerisine, bu antlaşma da SSCB’nin ve İngiltere’nin de bulunması gerektiğini söylemiştir. Çünkü 1930 Antlaşması Irak’a tam bağımsızlık kazandırmamış ve İngiltere’nin Irak’ın dış politikasını denetim altında tutmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca 1929 protokolüyle Türkiye’de SSCB’ye danışmadan böyle bir antlaşmaya girmeme sözü vermiştir. Bunun üzerine İngiltere ve SSCB’ye öneri götürülmüştür. İngiltere, Milletler Cemiyeti ve Briand-Kellogg Paktı güvenceleri olduğundan Bölgesel pakta girmemiştir. SSCB tek başına Pakta katılması ise katılımcı devletler tarafından iyi karşılanmamıştır.³²²

Bu uyuşmazlıkların uzaması Paktın imzalanmasını 1937 yılına kadar geciktirmiştir. Bu süre zarfında Türkiye Doğulu devletlerle ilişkilerini daha da geliştirmiştir. 1937 yılının Ocak ve Nisan aylarında İran ile çeşitli alanlarda işbirliği antlaşmaları imzalamıştır. Türkiye ile Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan ve süresi biten Dostluk Antlaşması iki yıl uzatılmıştır. Bu paktın imzalanmasını engelleyen Irak ve İran arasında Şattülarap sınır uyuşmazlığı 4 Temmuz 1937 de imzalanan bir antlaşma ile halledilmiştir.³²³

8 Temmuz 1937’de Tahran’da Sadabad Sarayı’nda Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabad Paktı imzalanmıştır. Beş yıl için imzalanan bu dörtlü antlaşma ile taraflar, aralarındaki dostluk münasebetlerini devam ettirmeyi, Milletler Cemiyeti ve Kellogg Paktı’na bağlı kalmayı ve birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren konularda birbirlerine danışmayı, birbirlerine herhangi bir saldırı hareketine girişmemeyi taahhüt etmişlerdir.³²⁴

Böylece Türkiye Batı’da Balkan Paktı ve Doğu’da Sadabad Paktı’nın kurulmasını sağlayarak, her iki bölgede de barışı ve dengeyi sağlayacak bir ittifak ve güvenlik sistemi kurmuştur.³²⁵

³²² A. Akdevelioğlu, Ö. Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler” Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, s.367.

³²³ M. Gönübol, C. Sar, “ 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.107.

³²⁴ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.312.

³²⁵ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.735.

Paktın imzalanması resmi çerçevede ve basında olumlu karşılanmıştır. Paktın, Orta Doğuda barışın devamı için zaruri olduğu söylenmiştir. Pakt antirevizyonist devletler özellikle İngiltere tarafından olumlu karşılanmıştır.³²⁶

Sovyetler Birliği ise bu paktın düzenleyicisi olarak perde arkasında, İngiltere'nin olduğu düşüncesini benimsemiştir. Bağımsızlığı sınırlı olan Irak'ın paktı imzalaması, Rusların bu düşüncesini haklı çıkarmıştır. Sonuç olarak Sovyetler Birliği, Sadabad Paktı'na karşı bir tepki göstermemiştir. Paktın Milletler Cemiyeti ile birlikte hareket etmesi ve Sovyetler Birliği'nin o dönemde Milletler Cemiyeti üyesi olması, ayrıca İtalya'nın Ortadoğu'da ilerleyerek, Sovyetler Birliği'nin güneyini tehdit etme ihtimalinin olması, Sovyetler Birliği'nin, pakta tarafsız yaklaşmasına neden olmuştur.³²⁷

Revizyonist Devletlerin faaliyetleri karşısında Türkiye ve Sovyetler Birliği kendi güvenliklerini sağlamaya yönelik birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirler Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinde ortak hareket etmesini sağlarken, Türkiye'nin Balkan Antantına ve Sadabat Paktı'na katılmasında olduğu gibi bağımsız girişimler olarak da karşımıza çıkmaktadır. On İki Adayı elinde tutan İtalya'nın, her an Türkiye için bir tehdit olabileceğini düşünen Türk devlet adamları, kurtuluşu yapmış oldukları bu ittifaklarda aramışlardır.³²⁸

³²⁶ M. Gönlübol, C. Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.108.

³²⁷ C. Şen, *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.83.

³²⁸ V. Ergül, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri 1925-1945*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.38.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE GERGİNLİK DÖNEMİ (1937-1943)

4.1. Türk-Sovyet İlişkilerinde Gerginlik

1936 yılı Türk-Sovyet ilişkilerinde bütün çizgileriyle henüz ortaya çıkmamakla birlikte bir değişikliğin habercisi olacaktır. Türkiye, İtalya'nın Anadolu'ya yönelik ihtiraslarından endişe duymuştur. Türkiye, İtalyan-Habeş harbi sırasında Lozan Boğaz rejiminin memleket savunması bakımından artık yetersiz hatta tehlikeli bir hale geldiğini kesinlikle anlayınca bu rejimde değişiklik yapılması zarureti duymuş ve bu maksatla 1936 Haziran'ında Montreux'de bir konferans toplanmıştır. Türkiye, konferansta Boğazlardan geçecek bütün savaş gemilerinin sınırlandırılması gerektiği görüşünü savunmuştur. Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof ise buna ters düşen bir görüş öne sürmüştür. Buna göre, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin gemileri Boğazlardan serbestçe geçmeli, bu denizde kıyısı bulunmayan devletlerin gemilerinin ise Karadeniz'e girmeleri önlenmelidir. İngiltere Türk tezini desteklerken, Sovyet Rusya konferansa sunulan teklifimizi şiddetle eleştirmiş ve bunun kendi menfaatlerini gözetmediğini söylemiştir.³²⁹

Rusya Lozan'da Boğazların her devletin savaş gemilerine mutlak şekilde kapalı olması ve Boğazların sadece Türk kontrolü altında bulunması tezini korumakta iken bu defa, Montreux konferansında, Boğazların Karadeniz sahildar devletlerin harp gemilerine tamamen açık olması tezini savunmuş ve Boğazlar üzerinde Türkiye'nin tek söz sahibi olması düşüncesinden uzaklaştığını ortaya koymuştur.³³⁰

Pravda gazetesi, Sovyetlerin memnuniyetsizliğini şu sözlerle açıklamıştır: *“Şurası da Şayan'ı teessüftür ki, Türkiye bile Karadeniz'e sahildar devletlerin hakları bakımından kesin ve belirli bir vaziyet almamıştır. Türk teklifinin, kendisi ile dostane münasebetlerde bulunan ve Türkiye'nin menfaatlerini gözetten Sovyet*

³²⁹ R. S. Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.18.

³³⁰ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.151.

Rusya'nın menfaatlerini gereği kadar gözetmediği aşıkardır. Şurası da aşıkardır ki Türkiye'nin bu hareketinde, Sovyet Rusya'ya muhalif bazı cereyanların Türk politikası üzerinde yaptıkları tesirler gözükmemektedir. Türkiye'nin Montreux konferansında takındığı tavrın, her iki devlet arasında uzun zamandan beri mevcut olan münasebetlerden beklenene kadar Rusya'ya karşı dostane olmadığını teessüfle kaydetmek mecburiyetinde bulunuyoruz.” demiştir. Böylece Montreux Konferansı Türkiye'nin Sovyetlerle ve İngiltere ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Türkiye, İngiltere'ye yaklaşırken Sovyetlerle arasına soğukluk girmeye başlamıştır.³³¹

Ekim 1936'da, Milletler Cemiyeti Genel Kurulunda Litvinof, Sovyetler Birliği adına Almanya'nın Doğu Avrupa'daki faaliyetlerinden rahatsız olmuş ve kısa bir süre içerisinde, Almanya'nın Romanya üzerinden kendisine saldırabileceğini belirtmiştir. Ruslar, Romanya üzerinden gelebilecek bir saldırıyı önleme çabası içerisinde iken, aynı zamanda Türkiye'den Boğazların savunulması ile ilgili olarak çeşitli tavizler koparmaya çalışmışlardır. Bunun sonucunda Türkiye, Sovyetler Birliği'ne Boğazlarla ilgili verilecek herhangi bir taviz karşılığında, Rusya'nın, Akdeniz'den Türkiye'ye gelebilecek herhangi bir saldırı karşısında yardım etmesi şartını öne sürmüştür. Fakat daha sonradan Almanya ile olan ekonomik ilişkilerde göz önüne alınarak böyle bir ittifaktan vazgeçilmiştir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yapacağı bir antlaşma sadece Almanya ile olan ilişkilerini bozmakla kalmayacak, Türkiye'yi savaş öncesi bir cepheye bağlı kılacak ve Türkiye'nin hiç de hazır olmadığı ve hiçbir amacı bulunmadığı bu savaşa katılmasına neden olacaktır.³³²

Sovyet diplomatları tüm baskılarına rağmen sonuç alamayınca, Türkiye ile ortak bir nokta üzerinde anlaşamayacakları sonucuna varmışlardır. Türkiye ile uzlaşamamanın en önemli sebebi, Ruslara göre İngiltere'dir. Litvinof'un bu konuda: *“Bizimle bir şey yapmak istemiyorsunuz. Galiba bir devletin onayını bekliyorsunuz”* demesi de, bu düşünceyi destekler niteliktedir.³³³

Sovyetler Birliği'nin uzun süre Türk dış politikasını destekleyen tek ülke olması, Türkiye'nin Batılı Devletler ile olan ilişkilerinin gelişmesine olumsuz yönde

³³¹R. S. Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.18.

³³²A. S. Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920–1964*, s.121-124.

³³³A. S. Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920–1964*, s.124.

etki etmiştir. Montrö Konferansı ile Sovyetler Birliği, Türkiye üzerinde nüfuz kuramayacağını ve Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini engelleyemeyeceğini anlamış, Türkiye'ye karşı izlemiş olduğu mevcut politikasında değişiklikler yapmıştır. Türk tarafından olaylara bakıldığında ise durum çok daha farklıdır. Türkiye Montrö Konferansı'nda, uzun süre dost bildiği Sovyetler Birliği'ne güvenemeyeceğini anlamış, kendisini yakın hissettiği anti-revizyonist devletlerin izledikleri politikalardan da endişe duymaya başlamıştır. İsmet İnönü bu konuda şu açıklamayı yapmıştır:

*“Türkiye'nin en önemli ve belki bugün için tek sorunu Akdeniz'in güvenliği ve İtalya'nın hırsıdır. İlerde belki yakın olan bir dünya savaşında İtalya'nın hangi grupta yer alacağı bellidir. İtalya tarafsız kalırsa bizde kesinlikle tarafsız kalmalıyız. İtalya savaşa girerse, yine tarafsız kalıp kuvvetlerimizi elde tutmak yararlı olur. Eğer İtalya'ya karşı güvenliğimiz için İngilizler veya Ruslarla şimdiden uzun vadeli bir bağlantımız olursa, bu hazır ve etkin güvence karşılığında, onların gelecekteki büyük savaşta alacakları risklere katılabiliriz. Oysa Rusya ve Fransa, İtalya'yı gücendirmemek için bizimle en basit anlaşmalardan kaçındığı gibi, İngiltere'de kendi istediği zaman kullanmak üzere bu imkânı elinde tutarak Türkiye için bir yükümlülük altına girmek istemiyor.”*³³⁴

12 Temmuz 1936 tarihli bu telgrafında İsmet İnönü, o dönemde Türkiye için tek tehlike olarak İtalya'yı göstermiş ve İtalya'ya karşı Rusya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerle yapılacak olan bir antlaşmanın gerçekleşmesinin zorluğundan bahsetmiştir. İnönü, İtalya konusunda duyduğu endişelerde ne kadar haklı olduğunu 1937 yılında görmüştür. Türkiye'ye çok yakın sularda dâhil olmak üzere Akdeniz'de bazı ticaret gemilerinin, İtalya'ya ait olduğu tahmin edilen denizaltılar tarafından batırılması, İsviçre'nin Nyon kentinde Akdeniz'in güvenliği ile ilgili bir konferansın düzenlenmesine neden olmuştur. Nyon Konferansı'na, Türkiye ve Sovyetler Birliği katılmış ve imzalanan antlaşmalara taraf olmuşlardır.³³⁵

Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Nyon Konferansı'nda birlikte hareket etmeleri dostluktan çok menfaat icabıdır. Akdeniz'de Sovyet gemileri batırılmıştır. Türk kara suları içerisinde de yabancı denizaltılar dolaşmaktadır. Netice olarak

³³⁴ Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl, Montrö ve Savaş Öncesi Yılları 1935-1939), s. 54.

³³⁵ İ. Uzel, , “İtalya'yla İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), Türk Dış Politikası 1919 – 1980, cilt: I, s.313.

Nyon'da imzalanan antlaşma sonrasında, Akdeniz'de ticaret gemilerine karşı olan saldırılar sona ermiştir.³³⁶

1937 yılı yaz aylarında İtalyan denizaltılarının Akdeniz'deki gemileri batırması olayı Türkiye'yi endişeye düşürmüştür. Bu yüzden 10 Eylül 1937 tarihinde İngiltere, Fransa Yugoslavya, Yunanistan, Sovyetler Birliği, Mısır, Bulgaristan ve Türkiye'nin katıldığı Nyon Konferansı gerçekleştirilmiştir. Denizaltı saldırılarına karşı alınacak tedbirleri içeren anlaşma 14 Eylül 1937 tarihinde imzalanmıştır.³³⁷

Nyon Antlaşması Türkiye'nin İngiltere ile birlikte hareket ettiğini göstermesi nedeniyle, Türk-Sovyet ilişkilerinde tam bir soğumayı ifade eder. Türkiye'nin 1923'ten beri izlediği Batı politikasının gün yüzüne çıkması bu konferansla daha iyi belirginleşmiştir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi ve Akdeniz Pakti'na katılması tercihini batıdan yana kullanacağı sinyallerini vermekteydi. Nitekim bu sinyallerin ışık şeklini alması Nyon Konferansı'yla olmuştur. Bu tarihten sonra Türklerle Ruslar arasında ciddi bir problem olmamakla birlikte yakınlaşmaya dair elle tutulur bir ilerleme de kaydedilmemiştir. Çünkü Sovyetler artık Türkiye'nin Batı nüfuzuna girdiğini düşünmeye başlamışlardır. Diğer bir ifadeyle; ilişkilerde sıcaklık olmadığı gibi, bilakis soğuk rüzgarlar esmeye başlamıştır.³³⁸

Bununla beraber İtalya ile Sovyetler Birliği'nin arası da açılmıştır. Sovyetler Birliği, Fransa ile yaptığı antlaşma sonucu, İtalya'ya karşı izlediği olumlu politikayı değiştirmiştir. Olaylar sırasında İtalya ve Rusya birbirini suçlamış, bu suçlamalar sırasında Almanya ve İtalya'nın iddia ettiği “*gemilerin Rusya tarafından batırılması*” fikrinin Türk gazetelerinde yer alması, Rusların tepkisine neden olmuştur. Bu tepkiler Türk tarafınca tamamen haksız görülmüştür. Türk tarafına göre, Rusya İtalya ile olan polemiğine Türkiye'yi de karıştırmak istemiştir. Ayrıca Rusların hiçbir şekilde haber vermeden İtalya ile nota alış verişi yapması ve arkasından basın aracılığı ile Türkiye aleyhine yazılar yazması, Atatürk'ün de belirttiği gibi “*...İtalya'yı hem Rus, hem İngiliz gemilerine saldırmaya sevk eden sebep nedir?*”

³³⁶ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.172.

³³⁷ M. Gönlübol, ve C. Sar, “ 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, s.124.

³³⁸ İ. Kalaycı, *Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.186.

*Rusların İtalya'yı suçlamadaki ısrarları bugün Fransa basınında çıktığı şekilde, onların konferansa gelmelerini önlemeğe mi yöneliktir? Rusların saldırı hedeflerinin kendilerinden çok uzak olan İtalya mı? Yoksa arada barikat teşkil eden mi?" sorusunu akla getirmiştir.*³³⁹

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Nyon Konferansı, Lozan'dan sonra en önemli toplantıdır. Lozan Konferansı dış politikada Türkiye'yi Batı Avrupa'dan uzaklaştırmış Rusya ile işbirliğini geliştirme sürecine götürmüş, ülkede İsmet Paşa'yı Atatürk'ten sonra en güçlü adam yapmıştır. Nyon Konferansı ise Rusya ile işbirliğine son verilerek Batı ile birlikte harekete başlanmasının ilk adımını teşkil etmiştir. Ayrıca iç politika açısından İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan uzaklaştırılmasına yol açmıştır.³⁴⁰ İngiltere ve Fransa Akdeniz güvenliğinin korunması için Türkiye'yi aktif işbirliğine davet etmiş ve bu sebeple de Türk dış politikasında bir dönüm noktası olan, Atatürk ve İnönü'nün işbirliğini sona erdiren bir konferans olmuştur.³⁴¹

İnönü ile Atatürk'ü bu anlaşmazlığa düşüren husus, Türkiye'nin gerektiğinde İngiltere ve Fransa'ya yardım etmesi konusudur. Atatürk, Türkiye'nin istendiğinde İngiltere ve Fransa'ya yardım etmesinin şeref sayılacağını savunurken, İnönü bu yardımı tehlikeli görmüş, bunu Türkiye'yi çatışmalara yol açacağı kaygısıyla tehlikeli bulmuştur.³⁴²

Atatürk, Moskova'nın Türkiye'ye karşı duyduğu şüphe ve kaygıları gidermeğe, Batı devletlerinin Sovyet Rusya aleyhine girişecekleri bir harekete Türkiye'nin asla katılmayacağını Moskova'ya anlatmaya çalışmıştır. Hatta Tefik Rüşti Aras ile Şükrü Kaya'yı 1937 Temmuz'unda bu maksatla Sovyet başkentine yollamıştır. Ancak bir sonuç elde edilememiştir. Türk-Sovyet münasebetlerinin artık eski samimiyetini muhafaza etmediği araya bir soğukluğun girdiği bellidir. Böylece Türkiye'nin Batı ile ilişkileri kuvvetlendikçe Sovyetlerle arası açılmış daha doğrusu Sovyet Rusya, Güney komşusunun Batı'ya doğru kaymasını iyi gözle görmemiştir. Atatürk 1937 Kasım'ında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açarken yaptığı konuşmada, on yıldan beri ilk defa olarak Sovyet dostluğunu ağzına almamıştır. İki devletin ticari ilişkilerinde de gerileme görülmüştür. Türkiye 1938 Nisan'ında Odesa,

³³⁹ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.172.

³⁴⁰ K. Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, s.483.

³⁴¹ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.171.

³⁴² E. Tellal, "SSCB'yle İlişkiler" Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s. 322.

Bakü, Erivan ve Leninakan'daki, Sovyet Rusya'da Kars ve İzmir'deki Konsolosluklarını kapatmıştır. Sovyet Rusya'nın sadece İstanbul, Türkiye'nin ise Batum konsoloslukları açık bırakılmıştır.³⁴³

Montrö Konferansı sonrasında Türkiye'nin iç siyasetinde meydana gelen değişikliklerde, Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemiştir. 1937 yılında, İsmet İnönü'nün istifa etmesi sonucunda, Celal Bayar Başbakan olmuştur. 8 Ekim 1937 tarihinde, Türkiye, Sovyetler Birliği ile Ticaret ve Seyri Sefain Antlaşması ile Ticari Ödeme Antlaşması yapmış, fakat yeni hükümetin Sovyetlere karşı tavrı eskisi kadar iyi olmamıştır. Bayar Hükümeti'nin iktidara gelmesi ile Türk-Alman ilişkilerinde iktisadi açıdan hızlı bir ilerleme kaydedilirken, Türk-Sovyet ilişkilerinde de tam tersi bir durum yaşanmıştır. Bayar Hükümeti ilk olarak Sovyet yanlısı olduğu izlenimini veren Tevfik Rüştü Aras'ın yerine Şükrü Saraçoğlu'nu getirmiştir. Bu değişikliğin dışında, Sovyetler Birliği'nin 1938 yılında Komintern çalışmalarını tekrar başlatmak istemesi ve buna paralel olarak Türkiye'de dâhil birçok ülkedeki elçiliklerini karşılıklı olarak kapatması ya da azaltması da ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir.³⁴⁴

Sonuç olarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ardından iki ülke ilişkilerindeki itimat ve samimiyetin iyice azaldığı görülmüştür. Türkiye'nin batı ülkeleri ile olan ilişkilerinde yakınlık ve işbirliği içine girmesi, Sovyetler Birliği'ni memnun etmemiştir. Sovyetler Birliği'nin, Boğazlar konusunda ortak savunma istemesi gibi, eski Çarlık Rusya'sı taleplerini yinelemesi, Türkiye'nin Batı'ya adım adım yaklaşmasına, Türk- Sovyet ilişkilerinin ise giderek soğumasına neden olmuştur.³⁴⁵

4.2. Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu

İtalya'nın 1939 Nisan ayında Arnavutluk'u işgali Türkiye'de büyük yankı uyandırmıştır. İtalya böylece Türkiye'nin güvenlik bölgesine ayak basmıştır. Bu işgalden doğan karışıklık üzerine İngiltere ve Fransa 13 Nisan'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişlerdir. Bu garantinin Türkiye'ye de verilebileceğini bildirmişlerdir. Türkiye ise bu teklifi uygun karşılamakla beraber bu garantinin iki

³⁴³R. S. Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.20-21.

³⁴⁴Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945*, İletişim Yayınları, Ankara, 1986, s.234-237.

³⁴⁵K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 - 1953)*, s.169.

tarafli olmasını istemiştir. Bunu üzerine Türkiye'yi “*Barış Cephesi*” içine almak için müzakereler başlamıştır.³⁴⁶

Türk-İngiliz müzakereleri cereyan ettiği bir sırada Hitler, ünlü bir diplomatı, eski Başbakanlardan Fransız Von Popen'i Ankara'ya Büyükelçi olarak yollamıştır. Türkiye'nin, İtalyanları Arnavutluk'tan çıkarma maksadı ve Balkan Paktına dayanarak İtalya'ya karşı bir savaş açması ihtimalinden endişelenen Hitler, Türkiye'yi yatıştırmak ve ona teminat vermek ihtiyacı duymuştur. 27 Nisan'da Saraçoğlu'na ilk ziyaretini yapan Von Papen, Almanya'nın barışçı bir siyaset izlediğini söylemiştir. İngiltere, Polonya ve Fransa hakkında eleştirilerde bulunmuştur. Saraçoğlu, Türk menfaatlerinin tehdit altında olduğunu, hükümetinin yeni bir tecavüze karşı koymak üzere İngiltere ve Fransa ile sıkı ve neredeyse devamlı temasta bulunduğunu söylemiştir.³⁴⁷

Von Papen Berlin'e yolladığı raporda, Türkiye'nin İtalya'dan çekindiğini, Almanya'nın İtalya'yı destekleyeceğinden kaygı duyduğunu ve bu sebeple Batılılarla ittifaka kaydığını belirtmiştir. Durumu düzeltmek içinde İtalya'nın, On İki Ada grubuna dâhil olup da Türk kara sularında bulunan iki ufak ve stratejik bakımdan önemsiz olan iki adanın Türkiye'ye terkinin tavsiye etmiştir. Ancak bu adaların terkinin Türkiye'yi “*Barış Cephesi*” ne katılmaktan alıkoyacağı şüpheli olduğu gibi, İtalya'nın razı olmasına da imkân yoktur. Hitler daha sonra bunun üzerinde durmamıştır.³⁴⁸

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile müzakerelere başlar başlamaz, ulusal kurtuluş savaşından beri geleneksel müttefiki olan Sovyetler Birliği'ne karşı iyi niyetini göstermek için, Moskova'yı görüşmelerden haberdar etmiştir. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin, İngiltere ve Fransa ile görüşmeler sürerken, 28 Nisan 1939'da Türkiye'ye gelmiştir.³⁴⁹

Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin, Ankara, Sofya, Bükreş ve Varşova'da temaslarda bulunmak üzere

³⁴⁶ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1973)*, Cilt I, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları, Ankara, 1987, s.138.

³⁴⁷ R. S., Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.32-33.

³⁴⁸ A.Ş.Esmer-O. Sander, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1973)*, Cilt I, s.138.

³⁴⁹ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s. 187.

görevlendirilmiştir. Potemkin, gezisine 28 Nisan 1939'da Türkiye'den başlamıştır. Potemkin, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında karşılıklı bir yardım paketi imzalanmasının imkanlarını araştırmak ve aynı zamanda Balkan Paktını genişletmek ve takviye etmek üzere Ankara'ya gelmiştir. Potemkin Ankara'da 28 Nisan 1939'dan 5 Mayıs 1939'a dek 1 hafta süre ile kalmış, Türk Dışışleri ile yaptığı görüşmeler olumlu geçmiştir. Görüşmeler esnasında Potemkin, Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin Batı ülkeleriyle yakınlaşmasını ve bu devletlerle Akdeniz bölgesi konusunda yaptığı görüşmeleri olumlu bulduğunu bildirmiştir.³⁵⁰

Arnavutluk'un işgali üzerine Türkiye ile İngiltere arasında başlayan görüşmeler 12 Mayıs 1939 günü sonuçlanmış ve müşterek bir deklârasyon halinde ilan edilmiştir. Fransa bu deklarasyonun üçlü olarak yapılmasını istemiş fakat Hatay anlaşmazlığı çözülmediği için Türkiye buna yanaşmamıştır. Bu arada Moskova'da önemli bir değişiklik olmuştur. 3 Mayıs 1939 günü Litvinof, Dışışleri Bakanlığından ayrılarak yerini Başbakan Molotov'a terk etmiştir.³⁵¹

Ankara'da 12 Mayıs 1939'da imzalanan Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu, Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain tarafından İngiltere parlamentosunda aynı zamanda ilan edilmiştir.³⁵²

Daha sonra Başbakan görüşmeler neticesinde kaleme alınan Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonu maddelerini şöyle dile getirmiştir:

1. “ Türkiye ve Büyük Britanya Hükümetleri, birbirleri ile sıkı bir istişarede bulunmuşlardır. Aralarında cereyan eden ve halen devam etmekte olan müzakereler, görüşlerinde mutat birliği tebarüz ettirmiştir.
2. İki devletin, kendi milli emniyetleri nefine olarak, karşılıklı taahhütleri tazammum edecek uzun müddetli nihai bir antlaşma akdetmeleri takarrür etmiştir.
3. Bu nihai antlaşmanın akdine intizaren, Türkiye Hükümeti ve Büyük Britanya Hükümeti, vuku bulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında bir

³⁵⁰ Figen Atabey, *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s.51.

³⁵¹ R. S., Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.41.

³⁵² Figen Atabey “Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)” *History Studies Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, (Mart 2015), s.33.

harbe saik olması halinde, yekdiğeri ile bilfiil işbirliği yapmaya ve yeddi iktidarında bulunan bütün yardımı ve müzaheretini birbirlerine göndermeye hazır bulunduklarını beyan ederler.

4. *Gerek beyanat ve gerek derpiş edilen antlaşma hiçbir memleket aleyhine müteveccih değildir. Ancak lüzumu tahakkuk ettiği takdirde, Türkiye ve büyük Britanya arasında bir yardım ve muzaheret teminine matuftur.*
5. *Nihai antlaşmanın ikmalinden evvel, karşılıklı taahhütlerin mevkii fiile geçmesini icap ettirecek şartların daha sahih bir surette tayini de dahil olmak üzere, bazı meselelerin daha derin bir tetkike ihtiyaç gösterdiği her iki hükümetçe de kabul edilmektedir. Bu tetkik devam etmektedir.*
6. *İki hükümet, Balkanlar'da emniyeti tesis etmek lüzumunu dahi tasdik ederler ve bu gayeyi en seri bir surette istihsal için müşavere halindedirler.*
7. *Şurası mukarrerdir ki, yukarıda zikredilmiş olan hükümler, iki hükümetten herhangi birinin, sulhun takviyesindeki umumi menfaat iktizasında olarak, diğer hükümetlerle antlaşmalar akdetmesine mani değildir.”³⁵³*

Türkiye’yi “Barış Cephesi” ne bağlayan bu deklarasyonla taraflar, ilk olarak gerçekleşebilecek bir saldırı eyleminin Akdeniz Bölgesinde bir savaşa neden olması durumunda birbirleri ile işbirliği yapmaya ve ellerinden gelen tüm yardım ve desteği birbirlerine göstermeye hazır bulunduklarını açıklamışlardır. İkinci olarak iki hükümet, Balkanlarda güvenliğin sağlanmasının gereğini kabul etmiş olmakla birlikte bu hususta tam bir karara varılamamıştır. Bu sebeple Balkanların güvenliği konusundaki Altıncı madde henüz açıklık kazanmadığından genel ve kapalı bir anlatımla yazılmıştır. Deklarasyon sırasında İngiltere Üçüncü maddenin, Akdeniz’den başka Balkanları da kapsamasını talep etmiş ancak Türkiye bunu Sovyet Rusya ve Bulgaristan sebebiyle kabul etmemiştir.³⁵⁴

Sovyetler, Türk-İngiliz Deklarasyonunu görünürde iyi karşılamış ve hatta Sovyet basını deklârasyonu öven yazılar yazmıştır. “İzvestia” gazetesi “Türkiye ve İngiltere’nin akdetmeğe hazırlandıkları antlaşma, hiç şüphe yok ki tecavüzün, Avrupa’nın yeni muntikalarına yayılmasına mani olacak yegâne müessir vasıta olan zincirin halkalarından birini teşkil etmektedir.” demiştir. Mihver Devletler ise bu

³⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:2, Devre: IV, İçtimai: F, İkinci Celse, s.68.

³⁵⁴ F. Atabey, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, s.57

deklarasyona tepki göstermişlerdir. Türk-İngiliz ilişkilerinin daha da gelişmesini önlemeye çalışmışlardır. Özellikle Von Papen bu deklarasyonun bir ittifaka varmasını önlemek için hükümet üzerinde baskıda bulunmuş ve Türkiye'nin savaş çıkarmak için hazırlanmakta olan İngiltere ile yakınlaşmasının sakıncalarını belirtmiştir. Özellikle On İki Ada açısından Türk-İngiliz yakınlaşması İtalya'yı endişelendirmiştir. Kont Ciano, 12 Ağustos'ta Hitler ile yaptığı görüşme de On İki Ada'nın durumu hakkında İtalya'nın endişelerini belirtmiştir.³⁵⁵

4.3. Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu

Türk-İngiliz Deklarasyonu ile sonuçlanan müzakerelere Fransa'da katılmıştır. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapmak istiyor ama Fransa ile arasında mevcut Hatay İhtilafı çözülmedikçe bu devletle siyasi bir anlaşma yapmaya yanaşmamıştır. 23 Haziran 1939 günü Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Ankara'da Fransız Büyükelçisi Rene Massigli ile Sancak Anlaşmasını imzalarken, Fransız Dışişleri Bakanı Georges Bonnet'de Paris'te Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz ile siyasi deklarasyonu imzalamıştır. Böylece Hatay Sorunu da çözümlenmiştir. Türkiye, Avrupa olaylarının yeni bir savaşa doğru yöneldiğini, ufukta II. Dünya Savaşı'nın belirmeye başladığını görür görmez barışsever devletler safında yer almıştır. İngiltere ve Fransa'nın Mihver etrafında kurmaya çalıştıkları emniyet kuşağının Güneydoğu halkası da tamamlanmıştır. Barış çemberinin kurulan halkaları şunlardır: Batı'da İngiltere ve Fransa, Doğu'da Polonya, Güneydoğu da Romanya, Yunanistan ve Türkiye'dir.³⁵⁶

4.4. Alman-Sovyet Yakınlaşması ve Türkiye'nin Tutumu

Milli Mücadele'den Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasına kadar olan dönemde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile arası oldukça iyidir. Ruslar bir yandan komünist rejimi ülke içerisinde yerleştirmeye çalışırken, güney komşusu Türkiye ile dostluk bağları kurarak, Türkiye'nin Batılılara yanaşmasını önlemek istemiştir. Diğer taraftan da Türkiye, dış politikada gerçekleştirmek istediklerini büyük devletlere kabul ettirebilmek için Sovyet desteğine ihtiyaç duymuş ve ikili ilişkileri olabildiğince iyi tutmaya çalışmıştır. 1936 yılı gerek Türkiye gerekse

³⁵⁵ A.Ş. Esmer-O. Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1973)*, Cilt I, s.139-140

³⁵⁶ R. S. Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.48.

Sovyetler Birliği için, Almanya ile olan ilişkiler açısından bir dönüm noktasıdır. Montrö Konferansı'nda gerçekleşen Türk- İngiliz yakınlaşması, Almanya ve Sovyet Rusya'yı tedirgin etmiş ve bu ülkelerin Türkiye ile olan ilişkilerini tekrar gözden geçirmesine neden olmuştur.³⁵⁷

Sovyet Rusya ile Almanya arasında II. Dünya Savaşının hemen öncesinde meydana gelen uzlaşmanın başlangıcını belirlemek gerekirse, bunu, Avusturya'nın Almanya tarafından ilhakına kadar götürmek mümkündür. “Anschluss” yani Almanya ile Avusturya'nın birleşmesi karşısında Batılıların gösterdiği zayıf tepki, Sovyet Rusya'nın Batılılara karşı hiçbir zaman içinden çıkarmadığı şüpheyi yeniden kuvvetlendirmiştir.³⁵⁸

Batılıların bu tutumuna karşı Sovyet Rusya'nın tepkisini 10 Mart 1939 tarihinde Stalin, Komünist Partisi'nin 18. Kongresi'nde yaptığı konuşmasında şöyle belirtmiştir: “İstiklalini koruma yolunda alınan taahhütlere rağmen Avusturya, Almanya'ya terk olundu. Südetler mantığı terk olundu. Her türlü taahhütler ihlâl edilerek Çekoslovakya yalnız bırakıldı. Bundan sonra basında büyük gürültülerle Rus Ordusu'nun zaafı, Rus hava kuvvetlerinin zayıflığı, Sovyetler Birliği'nde karışıklıklar hakkında yalanlar söylenmeye başlandı. Bu surette Almanlar Doğu'ya doğru ilerlemek için kışkırtıldı. Onlara bir şikâr gösterildi ne denildi ki Bolşeviklerle harbe başlayın gerisi iyi gelecektir.” diyerek, Batıya karşı olan güvensizliğini açıklamıştır.³⁵⁹

Batılıların oyalayıcı davranışları, Almanya ile yapılan Münih Konferansı'na Sovyetler Birliği'ni davet etmeyişi ve Batı basınında Sovyet aleyhtarı çıkan yazılar, Sovyetler Birliği'ni ister istemez Almanya'ya yakınlaştırmıştır. Münih Konferansı, uluslararası ilişkilerin Avrupa'daki niteliğini tüm açıklığıyla ortaya koymuştur. Bu dört büyük devlet iradelerini küçük bir devlete kabul ettirmişlerdir.³⁶⁰

Münih Konferansı ile bir sonuca ulaşamayan Batılılar, bütün güçleri ile Chamberlain'ın “çemberleme politikasına” odaklanmışlardır. Almanya'yı, Batıdan ve Doğudan çevrelemek için İngiltere, Türkiye'nin de desteğine ihtiyaç

³⁵⁷Fahir Armaoğlu ve İsmail Soysal, “Türkiye'nin Hitler Almanya'sı ile İlişkileri 1933-1941”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu*, s. 297–298.

³⁵⁸F. Armaoğlu, *Siyasi Tarih: 1914-1991*, s.268.

³⁵⁹R.S., Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.49.

³⁶⁰O. Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, s.60.

duymuştur.³⁶¹ Türkiye’de her ne kadar Batılı Devletlerle ittifak içerisinde gözükmese de, Türkiye’nin Almanya ile özellikle ticaret münasebetlerini birdenbire kesmesi mümkün değildir. Alman Ticaret Bakanı Funk’un Türkiye’yi ziyareti sonucu 1938 Temmuz’unda Almanya ile Türkiye arasında 150.000.000 marklık bir kredi antlaşması imzalanmıştır. Almanya’nın Türkiye’de ekonomik ve kültürel nüfuzu artmaya başlamıştır. Almanya stratejik öneminden dolayı Türkiye’yi yanına çekebilmek için en önemli diplomatını Ankara’ya tayin ederken, Türkiye’nin İngiltere cephesine katılmasına engel olmak istemiştir. Türkiye, Almanya’nın tüm bu faaliyetlerine karşın, takip ettiği İngiliz ve Sovyet dostluğuna dayanan siyasetini devam ettirmiştir.³⁶²

Nazi Almanya’sının “*Bir millet bir bayrak*” politikasını sertleştirerek “*Hayat Alanı*” teorisini açıkça uygulaması karşısında Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Alman-İtalyan ittifakı ve Türkiye’nin Balkan Antantı ile yüklenmiş olduğu sorumluluklar, bu dönemde Türk-Alman ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.³⁶³

Almanya’nın, on milyondan fazla vatandaşının yaşadığı Avusturya’yı ilhak etmesi, “*bir ulus bir devlet*” politikası ile Çekoslovakya üzerindeki baskısını arttırmaya başlayınca, Sovyetler Birliği bu durumdan rahatsız olmuş ve Milletler Cemiyeti’nin devreye girerek sorunu çözmesini istemiştir. Fakat Rusların bu isteği sonuçsuz kalmıştır. Çekoslovakya içerisinde bulunan Südetler bölgesinde 3,5 milyon Alman yaşamaktaydı. Hitlerin istediği Çekoslovakya’nın Almanca konuşan Südet bölgesinin Almanya’ya verilmesidir. Almanya Südet Almanlarına özgürlük verilmesi için Çekoslovakya’ya yaptığı baskıyı arttırmış ve bunda başarılı olmuştur.³⁶⁴

Almanya işgal için hazırdır fakat işgal gerçekleşmeden İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain 15 Eylül 1938’de Almanya’ya giderek Hitler’in niyetini öğrenmeye çalışmıştır. Chamberlain bu toplantıdan anladığına göre, Almanya denetimli bir şekilde ilerlemeyi ve çoğunluğu Alman olan bölgenin Almanya’ya bırakılmasını istemektedir. Bu şekilde Avrupa’da barışın korunabileceğini ifade

³⁶¹ V. Ergül, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri 1925-1945*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.40.

³⁶² F. Armaoğlu, *20.yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1915)*, s.317-319.

³⁶³ Mustafa Aydın, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, cilt: I, *Türk Dış Politikası(1919-1980)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.404.

³⁶⁴ O. Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, s.59.

etmiştir. Bu bunalımın artması ve Fransa'nın 1924'de ittifak yaptığı Çekoslovakya'nın yardımına gideceğini belirtmesi üzerine Chamberlain Avrupa'daki savaş tehlikesini ortadan kaldırmak için Münih'te 29 Eylül 1938'de Hitler, Mussolini, Fransa Başbakanı Daladier'le bir konferans düzenlemiştir.³⁶⁵

Bu konferansta Südet bölgesinin Almanya'ya verilmesi, Çekoslovakya'nın yeni sınırlarının saptanması için uluslararası bir komisyonun kurulması buna karşılık yeni Çekoslovakya sınırı için İngiltere ve Fransa tarafından garanti verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁶⁶ Nitekim 10 Aralık'ta Polonya Leh azınlığın yaşadığı bölgeleri, bir ay sonra da Macaristan Macarların yaşadığı bölgeleri almışlardır. Hitler ise Avrupa'dan daha fazla toprak istemediği sözlerini tekrarladığı halde Çekoslovakya'nın kalan kısmını 1939 Mart ayında işgal etmiştir.³⁶⁷

Çekoslovakya bunalımının yarattığı hava içinde İtalya ise Arnavutluğu işgal etmiştir. Bu işgalden sonra sıranın Yunanistan'a geldiğini anlayan İngiltere ve Fransa tepki göstermiştir. Bu durum İtalya ile Almanya'yı birbirine bağlamış, iki devlet arasında 22 Mayıs 1939 “Çelik Pakt” imzalanmıştır. Almanya 1939 yılında Çekoslovakya'yı ele geçirip doğuya doğru hızla ilerlemeye başlayınca, Türkiye endişelenmeye başlamıştır. Bu endişe Çelik Pakt'ın ile imzalanması ile iyice artmıştır.³⁶⁸ Çelik Pakt'ın imzası ile Mihverle Batılılar arasındaki uçurum derinleşmiştir. Almanya 27 Nisan 1939'da, İngiltere'nin kendisini çember içine almak için çaba harcadığını ileri sürerek, 1935 yılında kabul edilen İngiliz-Alman Deniz Anlaşmasını, yine aynı gün Polonya'ya verdiği bir nota ile de 1934 tarihli Almanya-Polonya Saldırmazlık Anlaşmasını feshetmiştir.³⁶⁹

Çekoslovakya'nın Almanya tarafından işgali ile İngiltere Başbakanı Chamberlain'ın yatıştırma politikalarının yetersiz olduğu görülmüştür. Chamberlain, Hitler'in Doğu ile ilgilendiğini, SSCB'ye karşı kendileri ile ittifaka girebileceğini hatta Hitler'i SSCB topraklarına yöneltebileceğini umut etmiştir. Bu durum Rusların

³⁶⁵ Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945” Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.408.

³⁶⁶ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.630.

³⁶⁷ M. Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.408.

³⁶⁸ O. Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, s.64.

³⁶⁹ V. Ergül, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri 1925-1945*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.40.

zihninde İngilizlerin, Almanları kendilerine karşı kışkırttıkları düşüncesini yaratmıştır.³⁷⁰

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali üzerine Türkiye ile Sovyetler Birliği, Balkanlarda barış ortamını güçlendirmek için birlikte hareket etmiştir. Ruslar; Doğuda Japonya, Batıda ise Almanya tehlikesi altında kaldıklarını hissetmiş ve en azından Alman tehdidini engellemek amacı ile Balkanlarda bir barış ortamı yaratmak istemiştir. Bu amaçla Dışişleri Komiser Yardımcısı Vlademir Potemkin Ankara'ya gelerek görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler sonucunda iki ülke arasında ortak hareket etme anlayışı benimsenmiştir.³⁷¹

Almanların Çekoslovakya'yı ele geçirmesi ve Doğu Avrupa Devletleri ile çeşitli antlaşmalar yapması karşısında Sovyetler Birliği kendisine doğru hızla ilerleyen Alman tehlikesinin durdurulması için İngiltere, Fransa, Polonya ve Türkiye'nin de katılacağı bir savunma cephesi kurmak istemiş ama İngiltere bu öneriyi reddetmiştir. Bu dönemde, İngiltere ve Fransa'nın izlediği politikayı Feridun Cemal Erkin şu şekilde açıklamıştır: *“Basiretleri günlük politika endişeleriyle yoksullaşmış bazı Avrupalı Devlet adamlarının, bahtsız Münih Antlaşması sayesinde ebedi barış ve ahengi sevinç içinde kutlamakla meşguldüler. Harpten kaçınmak endişesi içinde çırpınan Büyük Britanya ve Fransa, Çekoslovakya ile mevcut ittifaklarının kendilerini maruz bırakacağı gailelerden, büyük müttefiklerinin askeri yardımını samimilikle uman ve bekleyen küçük bir memleketin toprak bütünlüğünü feda etmek suretiyle, sıyrılmayı uygun bulmuşlardır.”*³⁷²

Bu dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinde, Litvinov-Molotov ve Aras-Saraçoğlu değişikliğinin de önemli bir rolü vardır. Tefik Rüştü Aras'ın Sovyet yanlısı tutumu Şükrü Saraçoğlu döneminde yok olmuş, aynı şekilde Molotov'ta Türkiye'ye karşı Litvinov döneminde olduğu gibi dostane bir yaklaşım sergilememiştir. Kremlin'in Litvinov'u görevden alarak yerine Molotov'un atamasında, Almanya ile meydana gelen yakınlaşmanın etkisi vardır. Yahudi asıllı Litvinov'un yerine, Molotov'un Sovyet Dışişleri Komiseri olması Türk-Sovyet ilişkileri açısından olumsuz bir

³⁷⁰M. Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.408

³⁷¹R. S., Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.37-40.

³⁷² Feridun Cemal Erkin, *Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.123.

gelişmedir. Tevfik Rüştü Aras, II. Dünya Savaşı sonrasında Boğazlarla ilgili Rus taleplerinin Molotov'tan kaynaklandığını ve ikili ilişkilerin perişan hale gelmesinden de Molotov'un sorumlu olduğunu belirtmiştir³⁷³

Ancak bu iki ülkenin, dünyayı şok eden Sovyet-Alman Paktını imzalamasının bazı nedenleri de vardır. Bu nedenlerin ilki olarak, Sovyetler Birliği'nin savaştan hemen önce Batı'ya karşı olan güvensizliğini vermek mümkündür. Buna göre, II. Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında meydana gelen uzlaşmanın başlangıcını, Almanya'nın Avusturya'yı ilhakına kadar götürmek gerekmektedir. Almanya'nın Avusturya'yı ilhakına Batılı devletlerin gösterdiği zayıf tepki, Sovyet Rusya'nın Batılılara karşı hiçbir zaman içinden atamadığı şüpheyi yeniden kuvvetlendirmiş ve canlandırmıştır. Ayrıca yine Batılı devletler, Münih Konferansı'nda Çekoslovakya'nın parçalanmasını kabul etmiş ve Çekoslovakya'yla ittifak içerisinde bulunan Sovyetler Birliği'ni konferansa davet etmemişlerdir. Bu iki olay, savaştan hemen önce Batılılarla Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin dönüm noktasını oluşturmuştur.³⁷⁴

Ayrıca devletlerin, özellikle İngiltere'nin, Almanya'nın yayılcı politikasına karşı gerekli tepkiyi göstermekte gecikmesi ve özellikle 1938 Münih düzenlemesi ile Çekoslovak halkına danışmadan bu ülkeyi Hitler'e terk etmeleri, Sovyetler Birliği yöneticilerinde, Batılıların Alman saldırganlığını Doğu Avrupa'ya, Sovyetlere doğru yönelttikleri inancını güçlendirmiştir. Hele Almanya'ya karşı bir bağlaşma içinde yer alma yolundaki Sovyet önerilerinin İngiltere ve Fransa tarafından reddedilmesi, bu inancı daha da pekiştirmiştir. Böylece, Almanya'ya karşı Doğu Avrupa'da kendisine bir güvenlik kuşağı oluşturma yollarını arayan Sovyetler, 23 Ağustos 1939'da, İkinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalayarak yeni bir yol denemeye başlamışlardır.³⁷⁵

³⁷³ C Şen, *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.112

³⁷⁴ Barış Ertem, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri Ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:11, (Nisan, 2010), s..252-253.

³⁷⁵ Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, (Şubat:2010), s.256.

4.4.1. Sovyet – Alman Saldırmazlık Paktı (22 Ağustos 1939)

Dünya kamuoyu Moskova’da bir barış cephesinin kurulduğu haberini gittikçe artan bir merak ve sabırsızlık içerisinde beklerken Alman D.N.B Ajansı 21 Ağustos 1939 günü bütün dünyada bir şok tesiri bırakan şu haberi yayınlamıştır: “*Almanya ile Rusya arasında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. İki devlet arasında bir Saldırmazlık Antlaşmasının imzalanması için Ribbentrop Moskova’ya gidecektir.*” Gerçekten Alman Dışişleri Bakanı J.Von Ribbentrop ertesi gün uçakla Moskova’ya gidip Sovyet devlet adamları ile o gece Kremlin Saray’ında Dostluk ve Saldırmazlık Paktını imzalamıştır.³⁷⁶

Alman Dışişleri Bakanı J. Von Ribbentrop 22 Ağustos 1939 tarihinde, Moskova’ya giderek Ruslarla Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalayınca, Avrupa’da dengelerin tamamen değiştiği bir durum ortaya çıkmıştır. Yedi maddeden oluşan bu antlaşma ile iki taraf birbirine karşı saldırmayacaklarını, taraflardan birine saldırı gelirse diğer devletin saldırgan ülkeye destek vermeyeceğini ve birbirlerinin aleyhine oluşturulan örgütlenmelere katılmayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Alman-Sovyet Antlaşması’nın diğer önemli bir özelliği de, Doğu Avrupa ve Baltık Devletlerinin iki ülke arasında paylaşılmasıdır. Alman-Sovyet Paktı ile Ruslar, komünizmin yayılması için büyük bir fırsat ele geçirmiştir. Almanya ile Batı arasında yapılacak savaş sonucunda muhtemelen iki tarafta bitkin ve harap bir duruma gelecek, bu ortam içerisinde ise komünizmin hakim kılınması çok kolay olacaktır. Hitler de İtalya’nın savaşa girmekteki tereddüdünden dolayı rahat hareket edememektedir. Sovyetlerle yapılan Saldırmazlık Antlaşması sonrası doğusunu garanti altına alan Hitler, hareket serbestisine sahip olmuştur.³⁷⁷

Almanya ve Sovyetler Birliği arasında Saldırmazlık Paktı ile birlikte bir de “*gizli protokol*” imzalanmıştır. Bu protokolle, Doğu Avrupa’da ve özellikle Polonya ile Baltık bölgesinde Alman ve Sovyet nüfuz alanları belirlenmiştir. Finlandiya, Estonya ve Letonya Sovyet nüfuz alanına girerken, Litvanya Alman nüfuzuna bırakılmıştır. Bununla birlikte, her iki devlet de Polonya’nın Vilna bölgesinin Litvanya’ya ait olduğunu kabul etmiştir. Polonya da Sovyet Rusya ile Almanya

³⁷⁶R. S. Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.51.

³⁷⁷M. Aydın, “*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945*” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, s.409-412.

arasında paylaşılmış; Narev, Vistul ve San nehirlerinin meydana getirdiği çizginin doğu kısmı Sovyet nüfuzu, batı kısmı da Alman nüfuzuna bırakılmıştır. Yine bu gizli protokolle Almanya, Romanya'ya ait Besarabya'yı Sovyet Rusya'ya bırakmıştır. Almanların sonunda Sovyet topraklarına saldıracağını öngören ve bir Alman saldırısına karşı hazırlanabilmek için zamana ihtiyacı olduğunu bilen Stalin, zaman kazanmanın yolunun Hitler'le doğrudan anlaşmak olduğunu düşünmektedir³⁷⁸

II. Dünya Savaşı'nın başlamasından günler önce, 1939 yılının 23 Ağustos gecesi Sovyetler Birliği ile Almanya arasında bir Saldırmazlık Paktının imzalandığının duyurulması birçok çevrede büyük şaşkınlıkla karşılanmış, şok etkisi yaratmıştır.³⁷⁹

Ayrıca, aylardan beri Almanya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında sürdürülen görüşmeler de sonuçsuz kalmıştır. Bu görüşmelerde Sovyet Birliği, Batı'nın kendisini savunmasız bırakmak istediğinden; Batılı devletler ise, anlaşma yapmak için Polonya'ya asker sokma şartını öne süren Sovyetler Birliği'nin daha sonra Polonya topraklarından bu kuvvetlerini geri çekmeyerek işgal altına alacağından ve etki alanını genişleteceğinden endişe duymuştur.³⁸⁰

Moskova'ya göre Batılı devletler, Almanya'ya karşı izlenen uzlaşmacı ve yatıştırıcı politika yoluyla, Almanya ile Sovyetler Birliği'ni karşı karşıya getirmeyi amaçlamışlardır. İngiltere'nin amacı, Almanya'yı Doğu'ya, yani Sovyetler Birliği üzerine sevk edebilmektir. Sovyetler Birliği, bu düşüncelerin yönlendirmesi sonucunda, ustaca bir manevra ile Batılı devletlere karşı Almanya ile belli bir çerçevede anlaşmıştır.³⁸¹

23 Ağustos 1939'da, Doğu Avrupa ve Balkanlar üzerinde bir egemenlik mücadelesi yürüten Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir dostluk antlaşmasının imzalanması Türkiye için yeni ve beklenmedik bir gelişmedir.³⁸² Sovyetler Birliği ile Almanya arasında imzalanan bu antlaşma, Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır. Çünkü Türkiye'nin uzun zamandır kurmaya çalıştığı ittifak sistemi

³⁷⁸ O. Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, s.64-65.

³⁷⁹ F. Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984, s.299.

³⁸⁰ O. Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, s.64-65.

³⁸¹ S. Deringil, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası Denge Oyunu*, s. 69.

³⁸² A. Şükrü Esmer-O. Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, (1919-1973), Cilt I, s. 151.

çökmüştür. Ancak bir yanda Batılı müttefikler, diğer yanda ise Almanya ile anlaşmış görünen Sovyetler Birliği kalmıştır. Şimdi Türkiye, eski dostu ve büyük komşusu Sovyetler Birliği ile beraber yürüyerek İngiliz – Fransız Deklarasyonundan mı, yoksa deklarasyona bağlı kalarak Sovyetlerden mi ayrılmalı idi? Üçüncü bir şık olarak, Türkiye her iki tarafla da ittifak ilişkilerine girişerek, iki dostluğu bağdaştırmaya mı çalışmalıydı? Türkiye üçüncü yolu denemeye karar vermiştir.³⁸³

Alman-Sovyet Antlaşması ile birlikte Almanya, Türkiye'nin Batı ittifakına katılmasını engellemek amacı ile Sovyetler Birliği'ni aracı olarak kullanmıştır. Almanya, Türkiye'nin tarafsız kalması düşüncesindedir. Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olduğunu ve bu etkiyi Berlin'in arzusu doğrultusunda kullanacağını açıklayarak, Almanların Türkiye'ye karşı izlemiş olduğu politikaya destek vermiştir.³⁸⁴

Yukarıda konu edilen gelişmeler yaşanırken Almanya 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmıştır. Aynı gün Genelkurmay Başkanı'nın katılımıyla Türk Hükümeti toplanmıştır. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, toplantıda son gelişmeleri aktararak, büyük bir savaşın eşiğinde olduğumuz kaygısıyla geniş bir değerlendirme yapmıştır. Nitekim, iki gün sonra, 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilân etmesi ile II. Dünya Savaşı başlamıştır. Türkiye başlangıçtan itibaren savaşın başlamasını istememiş, aksi bir durumda da savaş dışı kalmayı hedeflemiştir. Bu çok isabetli kararda, hiç kuşkusuz Başvekil Dr. Refik Saydam'ın, savaşı yaşamış olmasının kendisine kazandırmış olduğu deneyimlerinin önemli bir katkısı olmuştur.³⁸⁵

Türkiye kendisini Batılı demokrasilerle birlikte saf tutma durumunda bulmuştur. Atatürk'ün miras bıraktığı Sovyet Dostluğu anlayışı ise yerini tedirginliğe bırakmıştır. Türkiye 1939 yılına kadar kendisi için en büyük tehlike olarak İtalya'yı görürken, artık yanı başında da çok daha büyük bir tehlike ortaya çıkmıştır. Tam

³⁸³ A.S. Bilge, *Güç Komşuluk (Türkiye – Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964)*, s. 113-128.

³⁸⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*, s.245-246.

³⁸⁵ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, “ Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1939-1942)”, *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, 2011, s.297.

Türk-Sovyet ilişkilerinin düzeleceği ümidi belirmişken, Alman-Sovyet Antlaşması ile ikili ilişkiler giderek kötüleşmiştir.³⁸⁶

1939 yılından, Barbarossa Harekatına kadar geçen süreçte, Türk-Sovyet ilişkilerini Almanya yönlendirmiştir. Türkiye ise bu süreç içerisinde Alman-Sovyet ikilisi tarafından işgal edilme korkusuyla yaşamıştır. Savaşın başlamasının ardından Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Almanya'nın yeni dostu olan Sovyetler Birliği yöneticileriyle görüşmek üzere 25 Eylül 1939'da Moskova'ya giderek, 17 Ekim'e kadar burada kalmıştır.

4.5. Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti (25 Eylül 1939)

Alman-Sovyet Paktı imzalanmadan üç hafta kadar önce, 4 Ağustos 1939'da Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Terentieff, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek Türkiye ile SSCB arasında bir pakt ya da karşılıklı bir yardımlaşma antlaşması yapılması konusunda görüşmeler yapmak amacıyla Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmiştir.³⁸⁷

Sovyet Rusya'nın bu daveti, Sovyet-Alman Paktı'nın imzalanmasından 1 gün sonra, 24 Ağustos 1939 tarihinde yazılı olarak da tekrarlanmıştır. 4 Eylül günü ise Sovyet Büyükelçisi, Saraçoğlu'nu tekrar ziyaret ederek son gelişmeler karşısında ülkesinin durumunu açıklayan bir notayı Türk Dışişleri'ne vermiştir.³⁸⁸

Saraçoğlu, Karadeniz bölgesinde Türk-Sovyet karşılıklı yardım paktının ve Boğazlarla ilgili Montreux rejiminin devamını öngören bir antlaşma tasarısı hazırlayarak, beraberindeki heyet ile 23 Eylül 1939 tarihinde Moskova'ya gitmiştir.³⁸⁹

Moskova'ya giden Türk heyetine, Sovyetler Birliği ile karşılıklı bir yardım ya da işbirliği antlaşmasının imzalanabilmesi için imkânların aranması ve görüşmelerin yapılması görevi verilmiştir. Bunun yanında, Moskova'ya giderken Saraçoğlu'nun diğer bir amacı, imzaya hazır hale gelmiş ve 23 Eylül'de parafe edilmiş olan Türkiye-İngiltere ve Fransa arasındaki Üçlü ittifak ile Türk-Sovyet dostluğu arasında

³⁸⁶ C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938–1945*, Cilt I, s.449.

³⁸⁷ Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939–1947*, Ankara 1961, s.24–25.

³⁸⁸ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.318.

³⁸⁹ Figen Atabey, “Monterux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* Cilt:2 Sayı:4, (Ocak 2014), s.7.

bir bağlantı noktası aramaktı. Bir ay önce Almanya ile anlaşma imzalamış olan SSCB'nin hedefi ise, Montreux'yü kendi çıkarlarına göre değiştirmenin yanı sıra, imzaya hazır Üçlü İttifak'ın içeriğini tam olarak öğrenmek ve bu arada Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaktır.³⁹⁰

Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti ile gerçekleştirmek isteği amaçları, sürekli şekilde yapılan davetlere karşılık vermek, Sovyetler Birliği'nin yeni oluşan durum karşısında, Türkiye ile ilgili olarak düşüncelerini öğrenmek ve Batı ile Rusların birbirine düşmeyeceği bir antlaşma zemini aramak ya da en azından var olan dostluk antlaşmasının devamını Türk tarafının arzuladığını, Rus diplomatlara iletmek olarak sıralanabilir.³⁹¹

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 26 Eylül 1939'da Kremlin'de ağır koşullar ileri sürmüş ve Sovyet Hükûmetinin, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya verdiği taahhütlerden kendi geleceği açısından duyduğu kaygıları belirtmiş ve Montreux hükümlerinde Sovyetler lehine yapılmasını istedikleri değişiklikleri bildirmiştir. Bundan başka Sovyet Rusya, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında hazırlanmakta olan ittifak antlaşması tasarısında da bir iki değişiklik yapılmasını talep etmiştir.³⁹² Bu istekler samimi bir ortamda başlayan müzakereleri daha ilk günden gerginleştirmiştir. 27–29 Eylül arasında Alman Dışişleri Bakanı Joachim Von Ribbentrop'un Moskova'ya gelmesi nedeniyle görüşmelere ara verilmiştir.³⁹³

Görüşmeler Sovyet Rus lideri Stalin'in katılması ile devam etmiştir. Sovyet lideri de Molotov gibi Türkiye'nin Montreux'de tek başına kazandığı yetkilerin, bundan sonra bazı değişikliklerle iki devlet tarafından ortaklaşa yürütülmesini önermiştir. Saraçoğlu, Sovyetler Birliği ve Türkiye'den başka Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın imzalarını taşıyan bir antlaşmanın, yalnız Ankara ve Moskova tarafından revizyona tabi tutulmasına Türk Hükümetinin asla razı olamayacağını belirtmiştir.³⁹⁴

³⁹⁰ M. Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.419.

³⁹¹ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.318.

³⁹² F. Atabey, "Monterux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri" s.7.

³⁹³ M. Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.419.

³⁹⁴ F. Atabey, "Monterux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri", s.7.

Toplantılara verilen arada Ankara, Saraçoğlu'na görüşmeleri sürdürmeye çalışması, asıl önemli olanın Sovyetler Birliği'nin niyetlerinin sağlıklı değerlendirilmesi olduğu, Sovyetlerle anlaşmaya varılamayacağı ya da kötü niyetlerinin olduğunun anlaşılması durumunda Ankara geri dönülmesi talimatını vermiştir. Moskova'da Türk yetkililer ile Sovyet yetkililer arasında 1 Ekim'den sonra 13 ve 15 Ekim'de birer toplantı daha gerçekleştirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin Montrö'de değişiklik yapılması ve Boğazlarla ilgili talepleri, bu toplantılarda da tekrarlanmıştır. Bu toplantılarda Saraçoğlu'na, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanması düşünülen Türk-Sovyet işbirliği anlaşmasıyla Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki taleplerinin bağlantılı olduğu, Sovyet taleplerinin reddedilmesi durumunda işbirliği anlaşmasının da yapılamayacağı açıkça ifade edilmiştir.³⁹⁵

Türk-Sovyet ittifakının yapılabilmesi için Türkiye'nin kabul etmesi istenilen talepler şunlardır:

1. *“Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak olarak savunulması,*
2. *Montreux Boğazlar Rejimi'ne, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlardan geçemeyeceği garantisinin eklenmesi,*
3. *Sovyetler Birliği'nin Baserabya'yı ve Bulgaristan'ın Dobruca'yı topraklarına katması halinde Türkiye'nin tarafsız kalması.*
4. *İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi durumunda Üçlü İttifak'ın geçersiz sayılması.*
5. *Türkiye ile imzalanacak antlaşmanın Sovyetler Birliğini hiçbir şekilde Almanya ile silahlı bir çatışmaya sürüklemeyeceğini öngören Almanya lehine bir ihtirazî kaydının anlaşma metnine eklenmesi.”*³⁹⁶

Görüldüğü gibi, Sovyetler Birliği, bu önerileri ile Boğazlar statüsünün kendileri lehine değiştirilmesini, Balkanlar'da yapacağı değişiklik ve yayılma hareketlerini Türkiye'nin kabul etmesini istemekteydi. Bunlar ise, Türkiye'nin egemenlik haklarını ve güvenliğini yakından ilgilendiren hususlardı. Ayrıca Sovyetler, dostu olan Almanya'ya karşı savaşmakta olan İngiltere ve Fransa ile Türkiye'nin yakın

³⁹⁵ M. Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”(Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.420.

³⁹⁶ A. Şükrü Esmer-O. Sander, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, (1919-1973), Cilt I, s. 142.

ilişki kurmasını da olumsuz karşılıyordu. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Sovyetlerin bu önerilerini bekleneceği gibi derhal reddetti. Türk-Sovyet görüşmeleri, Sovyetlerin Türk dış politikası hakkındaki görüşleri ve aşırı isteklerinde ısrar etmeleri üzerine, bir anlaşmaya varılamadan 16 Ekim 1939'da sona erdi. Bu müzakerelerin olumsuz bir şekilde sona ermesi Türk – Sovyet ilişkilerinde kesin bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.³⁹⁷

Şükrü Saraçoğlu 17 Ekim 1939'da Moskova'dan ayrılmış, 20 Ekim 1939 günü Türkiye'ye dönmüştür. Üç gün olarak planlanan fakat tam yirmi üç gün süren Moskova görüşmeleri, Şükrü Saraçoğlu'nun ifadesiyle “*daha ziyade bir boğuşma*” izlenimi vermiştir. Türk Hükümeti tarafından, görüşmelerde öne sürülen Sovyet taleplerinin uygun bulunmadığı açıklaması yapılmış ve Moskova'daki görüşmelerden istenilen sonucun çıkmaması üzerine, Saraçoğlu dönüş yolundayken, 19 Ekim 1939 günü, 23 Eylül'de parafe edilmiş olan Türkiye-İngiltere-Fransa üçlü ittifakı imzalanmıştır.³⁹⁸

Bu görüşmelerde, özellikle Montreux'nün değiştirilmesi konusunda öne sürülen Sovyet talepleri Türkiye'yi rahatsız etmiş ve Türkiye'nin, Milli Mücadele yıllarından beri iyi ilişkiler ve işbirliği içinde bulunduğu Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmaya başlayarak Batılı devletlere yakınlaşmasına ve Batılı devletlerin desteğini aramasına neden olmuştur. Ayrıca Moskova Görüşmeleri, savaştan hemen sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yaşanacak büyük bunalımın başlangıcı olarak da kabul edilebilir. SSCB'nin Moskova'da öne sürdüğü talepler, savaştan sonra bazı küçük değişikliklerle, daha sert bir diplomatik tavırla tekrarlanacak ve Türkiye için bir büyük tehdit oluşturacaktır.³⁹⁹

Kısaca, Moskova Müzakereleri Türk-Sovyet münasebetlerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. O tarihe kadar Türkiye devamlı olarak Rusya'ya danışarak hareket etmiş, kendi dış politikasında Rusya'nın menfaatini daima gözetmiş, Rusya aleyhine hiçbir pakta girmediği gibi Rusya'ya bilgi vermeden hiçbir anlaşma yapmamağa da itina göstermiştir. Bu davranışı Rusya'ya Türkiye'ye her

³⁹⁷ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.213.

³⁹⁸ B. Ertem, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri”, s.164.

³⁹⁹ B. Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri Ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, s.255.

istediğini yaptırabileceği kanaatini sevk etmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece Rusya'nın Türk menfaatleri ile hiç ilgilenmeksizin kendi menfaatlerini göz önünde tuttuğu da açıklığa kavuşmuştur.⁴⁰⁰

4.5.1. Stalin'in Boğazlar Rejimindeki Değişiklik İsteği

SSCB'nin hedefi Montreux Antlaşmasını kendi lehlerinde değiştirmenin yanı sıra, imzaya hazır hale getirilmiş olan üçlü ittifakın içeriğini öğrenmek ve Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaktır.⁴⁰¹

Stalin'in ilk talebi, parafe edilmiş olan Üçlü İttifak Antlaşması'nın üçüncü maddesi ile ilgilidir. Türkiye'nin bu madde ile yüklendiği taahhüde göre, İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939 tarihinde Romanya ve Fransa'ya vermiş oldukları garantiler dolayısıyla bu devletlerin yardımına gittikleri takdirde, Türkiye'de müttefiklerine bütün imkânları ile yardım edecektir. Stalin, Türkiye'nin bu yardım talebini fazla bulmuş ve onu istişareye çevirmek istemiştir.⁴⁰²

Stalin'in ikinci talebi, antlaşmanın 2 numaralı protokolü ile ilgilidir. Buna göre söz konusu anlaşma gereğince Türkiye tarafından alınan taahhütler bu ülkeyi Sovyetler Birliği ile silahlı bir ihtilafa sürüklemek etki veya sonucunu doğuracak bir harekete zorlamayacaktır. Stalin ise bu metni yeterli bulmamış ve şu ilavenin yapılmasını teklif etmiştir : *“Bu taahhütler Büyük Britanya ve Fransa'nın Sovyetler Birliğine karşı harbe girmeleri halinde Türkiye'yi bu devletlere yardımda bulunmaya öncelikle zorlamayacaktır. Bu takdirde İngiliz-Fransız ve Türk anlaşması harbin devamı süresince etkisiz kalacaktır.”*⁴⁰³

Stalin diğer bir talebi, Türk-Sovyet Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşmasında değişiklikler yapmaktır. Almanların Türkiye'ye saldırma ihtimali karşısında, Ruslar Almanya'ya karşı Türkiye'ye yardım etmemek için, Alman-Sovyet ilişkilerinin yeni halini göz önüne alan bir değişikliğin antlaşma metnine girmesini istemiştir. 13 Ekim de yapılan toplantıda Saraçoğlu'nun: *“Böyle bir çekince antlaşmayı anlamsız kılar, müzakereleri çıkmaza sokar”* demesiyle

⁴⁰⁰K. Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, s.72.

⁴⁰¹M. Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945” Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.419.

⁴⁰²*Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montrö ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*, s.231-232.

⁴⁰³R. S. Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.84.

Almanya'ya karşı çekince koyma fikrinden bir süreliğine vazgeçilmiştir.⁴⁰⁴ Şükrü Saraçoğlu Moskova ziyaretini tamamlayıp Türkiye'ye dönerken Molotov'a: *"İstekleriniz Ankara tarafından kabul edilirse yardımlaşma paktını aynen kabul etmiş olduğunuzu söyleyebilir misiniz?"* diye sorması üzerine Molotov: *"Bunun olması için evvela Alman çekincesinin, Türkiye tarafından kabul edilmesi gerektiğini"* söylemiştir.⁴⁰⁵

Stalin'in asıl değişiklik talebi Montrö Sözleşmesi ile ilgilidir. 1 Ekim 1939'da, Saraçoğlu'na yapılacak olan Türk-Sovyet Yardımlaşma Antlaşmasının gerçekleşmesi için Montrö Sözleşmesi'nde değişiklik yapılmasının gerektiğini ileten Rus yetkililer, yapılacak değişiklikle ilgili olarak on bir maddeden oluşan bir protokol hazırlamışlardır. Protokolde yer alan maddeler şunlardır:

1. *"Üçüncü devletlere ait harp gemilerinin barış ve savaş zamanında, Türkiye tarafsız veya savaşan olsun, Karadeniz'e girmeleri söz konusu olduğu zaman her defasında Türkiye Hükümeti ile Sovyetler Birliği birbirleri ile danışacak ve birlikte karar vereceklerdir."*
2. *Türkiye 18. maddede (Montrö Sözleşmesi'nde) öngörülen tonajın beşte birini aşan Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerini Boğazlardan geçirmeyecektir."*
3. *Türkiye, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin insani bir gaye ile Karadeniz'e gönderecekleri savaş gemilerini Boğazlara ve Karadeniz'e sokmayacaktır."*
4. *Montrö Sözleşmesi'nin 19. ve 25. maddeleri gereğince Boğazlardan geçecek savaşan devletlerin savaş gemilerinin geçişi ancak Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti Konseyini geçiş konusunda onayını verdiği takdirde vuku bulacaktır."*
5. *Sözleşmenin 4. maddesine göre Boğazlardan geçen savaş malzemesi ve asker taşıyan veyahut silahla donatılan üçüncü devletlere ait ticaret gemileri yardımcı savaş gemisi sayılacaklardır. Bu gemilere sözleşmenin 10-18 ve 20-21. maddeleri uygulanacaktır."*

⁴⁰⁴ M. Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945" Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.420.

⁴⁰⁵ K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.210-211

6. *Türk-Sovyet Paktı'nın uygulanması veyahut Sovyetlerin veya Türkiye'nin menfaatlerinin savunulması için gerekli olduğu takdirde Sovyetler Birliği'nin denizatlıları sözleşmenin 12. maddesinde öngörülen hâl dışında da Boğazlardan girip çıkabileceklerdir.*
7. *Türk-Sovyet karşılıklı yardım yüklenimlerinin esnek ve etkili olabilmeleri amacı ile Sovyet savaş gemilerinin Boğazlardan geçişleri için 13. Maddede öngörülen sekiz günlük ihbar iki güne indirilecektir.*
8. *Aynı sözleşmenin 23. maddesi ile Sovyet uçaklarının Boğazlardan geçişleri için kabul edilen üç günlük ihbar bir güne indirilecektir.*
9. *Türkiye ve Sovyetler Birliği Hükümetleri karşılıklı yardım paktı anlayışı içinde her yıl 1 Ocak ve 1 Temmuz'da, Karadeniz ve Boğazlardaki savaş filolarının tonajlarını birbirlerine bildireceklerdir.*
10. *Türkiye ve Sovyetler Birliği Hükümetleri Boğazlardan geçiş rejimini değiştirmemeyi ve önceden danışmada bulunmadan ve birbirlerinin imzalarını almadan hiçbir anlaşma yapmamayı yüklenirler.*
11. *Bu gizli protokol Türk-Sovyetler Birliği Karşılıklı Yardım Paktını tamamlar ve ayrılmaz bir parçasını oluşturur.”⁴⁰⁶*

Boğazlar rejiminde istenen değişikliklere karşı ise Şükrü Saraçoğlu şiddetle itirazda bulunmuş ve başka devletlerin imzasını taşıyan bir antlaşmanın sadece Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılacak görüşmelerle değiştirilmesine asla kendi hükümetinin razı olamayacağını söylemiştir. Stalin, Şükrü Saraçoğlu'nun uzlaşmaz tavrı nedeni ile taktik değiştirerek Türkiye'ye toprak verilebileceğinden dahi bahsetmiştir. Yunan Adaları ve İtalya'nın elinde bulunan On iki Ada'nın Türkiye'ye ait olması gerektiğini belirten Stalin veya On iki Ada'nın Türkiye ile İtalya arasında bölüşülmesi gerektiğini söylemiştir.

Fransa Büyükelçisi R. Massigli, Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinde uğradığı başarısızlığının temel nedeni olarak Almanya'yı göstermiştir. Almanya ile ilgili çekince meselesi ve Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi konusu, Almanların baskıları sonucunda sürekli olarak gündeme getirilmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ M. Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945” Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.421.

⁴⁰⁷ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920–1964*, s.148.

Moskova görüşmeleri ile ilgili olarak yapılan açıklama da iki ülke arasında fikir birliğinin ve dostluğun devam ettiği, iki ülkeyi ilgilendiren meselelerde birlikte hareket edileceği ifade edilmiştir. Hâlbuki müzakereler çıkmaza girmiş ve kesilmek zorunda kalmıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin Moskova'da bir çıkmaza girmesi karşısında Başbakan Refik Saydam, Üçlü İttifak Antlaşması'nı hiçbir değişiklik yapmaksızın Ankara'da, 19 Ekim 1939 tarihinde, İngiliz ve Fransız Büyükelçileri ile imzalanmıştır.⁴⁰⁸

4.6. Üçlü İttifak Antlaşması ve Sovyet Rusya'nın İttifaka Tepkileri (19 Ekim 1939)

Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile üçlü bir ittifak antlaşması yapmasını Almanya ile yakınlaşan Sovyetler Birliği, olumlu karşılamamıştır. Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yaptığı ittifak sonrası Türkiye'ye yaklaşımı, Türkiye'yi Batılı Devletlerden uzaklaştırmaya yöneliktir.⁴⁰⁹

Türklerin tercihlerini Batıdan yana kullanması, Ruslarda bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Rus basını da İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye ile Sovyetler arasındaki dostluğa zarar verdiğini ve Türkiye'nin bu ülkelerle olan ittifakından dolayı hiç arzu etmediği kötü vaziyetlere düşebileceğini yazmışlardır. Şükrü Saraçoğlu Ankara'ya vardikten dört gün sonra, Sovyet Büyükelçisi Terentyev Sovyet Hükümeti adına Üçlü İttifak Antlaşması ile ilgili bir görüşme yapmak istemiştir. Terentyev Saraçoğlu'na, Sovyet Hükümeti'nin Üçlü İttifak Antlaşmasını tasvip etmediğini ve bu antlaşma ile iki devlet arasında yeni bir durumun söz konusu olup olmadığını iletmiştir. Ruslar bir taraftan Üçlü İttifak Antlaşmasının mahiyetini öğrenmeye çalışırken diğer taraftan da Moskova'da kesilen görüşmelerin devam edebileceğini belirterek ikili ilişkilerin devam etmesini istemiştir. Ancak Üçlü İttifak Antlaşmasına karşı Rusların göstermiş olduğu tepkilerde çelişkiler gözlenmektedir.⁴¹⁰

Ankara'da Terentyev ikili görüşmelerin devam edebileceğini açıklarken, Moskova Radyosunda Molotov, Türkiye'yi tehdit eden bir dizi açıklama yapmıştır. Montrö Sözleşmesinde değişiklik, Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere geri iadesi gibi konulara da yer veren Molotov'un bu açıklamalarına, İsmet İnönü 1 Kasım 1939'da

⁴⁰⁸ R. S. Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.102.

⁴⁰⁹ S. Deringil, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 90-94.

⁴¹⁰ C. Şen, *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.125.

Meclis açılış konuşmasında, Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan devrin getirdiği zorunluluklardan dolayı ortaya çıkan sorunların geçici olduğunu söyleyerek cevap vermiştir.⁴¹¹

Sovyetler Birliği ile görüşmelerin kesildiğini bildiren telgrafın Ankara'ya ulaşması neticesinde Türk Hükümeti, daha Şükrü Saraçoğlu ülkeye dönmeden Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzası için İngiltere ve Fransa'nın büyükelçilikleriyle temasa geçmiştir. Daha sonra 19 Ekim 1939 günü saat 18.30'da Ankara'da Dışişleri Bakanlığı binasında Türkiye adına Başbakan ve Dışişleri Bakanı Vekili Dr. Refik Saydam, İngiltere adına Ankara Büyükelçisi Hughe Montgomery Knatchbull-Hugessen ve Fransa adına da Ankara Büyükelçisi M. René Massigli tarafından siyasi tarihte “Ankara Antlaşması” olarak geçen “Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Antlaşması” imzalanmıştır.⁴¹²

Üçlü İttifak Antlaşması Sovyetler Birliği'nin tüm tepkilerine rağmen, dokuz madde ve üç ek protokol, bir özel anlaşma ve bir gizli askeri sözleşme halinde, on beş yıl geçerli olmak üzere kabul edilmiştir. Antlaşmaya maddeleri şunlardır:

1. “Bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e intikal ettiği takdirde Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. Savaş Akdeniz'e intikal etmediği takdirde taraflar istişarede bulunacaklar ve Türkiye böyle bir halde hiç değilse İngiltere ve Fransa'ya karşı tarafsız bir politika izleyecekti.
2. Türkiye bir Avrupalı devletin saldırısına uğrarsa İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecekler.
3. Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantilerin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. □
4. Bunların dışında Türkiye, ittifak antlaşmasına ek 2 numaralı protokolle, antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir ihtirazi kayıt koydu. Türkiye'nin böyle bir ihtirazi kaydın antlaşmaya konmasını istemesinin nedeni Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmak istememesiydi.

⁴¹¹ V. Ergün, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri 1925-1945*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.55.

⁴¹² F. Atabey, , *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, s.100.

5. *Taraflar bu antlaşmanın uygulanması sonucu olarak savaşa girerlerse, mütareke ya da barışa birlikte karar vereceklerdi.*

6. *Antlaşmanın yürürlük süresi on beş yıl olacaktı.*"⁴¹³

Ekli 1 numaralı Protokol, antlaşmanın hemen yürürlüğe konulması için hazırlanmıştır. Türkiye, ittifak antlaşmasına Ekli 2 numaralı protokol ile antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir çekince koydurmuştur. Bu sebeple 2 numaralı Protokol Türk diplomasi tarihine "*Sovyet Çekincesi*" olarak geçmiştir. Çekince, İngiltere'nin bir ara ileri sürdüğü gibi yalnız Romanya'ya yardım yüzünden Sovyetlerle çıkacak bir uyuşmazlık için değil, Türkiye'nin istediği gibi geniş ve genel biçimde olmuştur. 1940 Haziran ayında Türkiye, İttifak Antlaşması hükümleri gereğince, İtalya'ya karşı savaşa girmesi gerektiğinde bu çekinceyi ileri sürmüştür.⁴¹⁴

İttifak antlaşmasında Ekli 3 numaralı protokol gizli tutulmuştur. İngiltere ve Fransa, bir Avrupa devletince girilen bir askeri eylem Bulgaristan veya Yunanistan sınırlarına ulaşır ulaşmaz, Türkiye edimsel bir biçimde işbirliği yapmayı ve ona, istemi üzerine ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstermeyi yükümlenmiştir. Askeri sözleşme ise savaş Balkanlara ulaştığında, eğer durum ve koşullar Bulgaristan'ın bağıtlı taraflardan birine karşı bir eyleme katılacağını gösteriyorsa Türkiye Bulgaristan'ın hareketsizliğini sağlamak için ortaya çıkabilecek çeşitli durumlara uygun askeri önlemleri alma yükümlülüğü getirmiştir.⁴¹⁵

Türk-Sovyet ilişkileri açısından bakıldığında, Üçlü İttifak Antlaşması Sovyetlerin onaylamadığı bir antlaşmadır. Oysa Türkiye bu antlaşmayı kabul ederek, dış politikasında kendisine esneklik kazandıracak bir durum ortaya çıkarmıştır. Bir taraftan Sovyetlerle silahlı bir ihtilâfa sürüklenecek hallerden kendisini korumuş, diğer taraftan Sovyetlerin kendisine saldırması durumunda İngiltere ve Fransa'nın garantisi altına girmiştir. Türkiye'nin bu antlaşma ile elde ettiği en önemli avantaj ise Müttefikler gerekli askeri yardımı Türkiye'ye yapmadıkça, Üçlü İttifak

⁴¹³ A. Şükrü Esmer-O. Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, (1919-1973), Cilt I, s.149-150.

⁴¹⁴ F. Atabey "Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)" s.37.

⁴¹⁵ M. Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945" Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.423.

Antlaşmasının geçersiz kalması şartıdır. Türkiye'nin savaştan uzak kalma politikası bu madde sayesinde başarılı olmuştur.⁴¹⁶

Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalaması, Sovyetler Birliği dışında, Almanya ve İtalya ile olan ilişkilerini de gerginleştirmiştir. Sovyet tarihçileri ikili ilişkilerin bozulmasında asıl suçlu olarak Almanları göstermiştir. Almanlar sürekli olarak Türk devlet adamlarına, İngiltere ile yapılacak olan bir ittifakın, Rusya'nın eski toprak taleplerini tekrar gündeme getirmesine yol açabileceğine dair uyarılarda bulunması, Türkleri Ruslara karşı daha dikkatli davranmaya yöneltmiştir.⁴¹⁷

Hatırlanacak olursa Türk-Sovyet ilişkilerinin ilk dönemlerinde de Ruslar, iki ülke arasında yaşanan sorunların sorumlusu olarak İngiltere'yi suçlamıştır. Ancak 1939 yılında Türk devlet adamları Sovyetler Birliği ile yaşanan sorunların kaynağını idrak etmişlerdir. Bunun en iyi göstergesi 1 Kasım 1939'da, İnönü'nün TBMM toplantısında yaptığı konuşmasında Sovyetler Birliği'ne hitaben “*eski dostumuz*” demesidir. Türk-Sovyet ilişkilerindeki dostluk, Montrö'de ağır bir darbe almıştır. Ama ikili ilişkilere asıl darbeyi vuran olay 1939 yılında, Rusların gerçek niyetlerini açıklamasıyla gerçekleşmiştir.⁴¹⁸

Türk-Sovyet ilişkilerinde dostluk havası gerçekten mazide kalmıştır. Molotov' un 31 Ekim 1939 günü, Sovyet Yüksek Konseyi'nin olağanüstü toplantısında yaptığı konuşmasında; “*Türkiye ile Batılı Devletler arasında yapılan ittifak antlaşmasından dolayı kendisini büyük bir tehlike altına soktuğunu ve Türkiye'nin izlemiş olduğu dış politikanın Sovyetler Birliği tarafından takip edilen dış politika ile uyummadığını ifade etmiştir*”.⁴¹⁹

Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasını isteyen tek ülke Almanya değildir. Savaş, Feridun Cemal Erkin'in deyimiyle “*acayip bir seyir*” izlerken, İngiliz basını, Rusların Kafkasya'da askeri yığınak yaptığı şeklinde hayalî haberler yayınlamıştır. Gerçeklerle alâkası olmayan bu haberlerinde Türk-Sovyet çatışmasını amaçladığı ve

⁴¹⁶R. S. Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Yayınları, s.105.

⁴¹⁷V. Ergün, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri 1925-1945*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.57.

⁴¹⁸S. Deringil, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, s.95-96.

⁴¹⁹R.S. Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.116-117.

Almanlar kadar İngilizlerin de Sovyetler Birliği'ni, Türkiye'yi kendi yanlarına çekmek için bir araç olarak gördüklerini göstermiştir.⁴²⁰

Sonuç olarak Üçlü İttifak Antlaşması, Türkiye'nin Müttefikler yanında yer almasını sağlarken, aynı zamanda Türkiye'ye savaş dışı kalma politikasını devam ettirmesi için yeni fırsatlar vermiştir. Türkiye Fransa'nın savaş dışı kaldığı, Müttefikler açısından çok zor yılların yaşandığı dönemlerde dâhi bu antlaşmaya olan sadakatinden ödün vermemiştir. Ancak gelişen olaylar ve değişen dengeler karşısında, Türkiye kendi güvenliğini sağlamak maksadı ile bu antlaşmaya ters düşen bazı girişimlerde bulunmuştur. 1941 Haziranı'nda imzalanan Alman-Türk Saldırmazlık Antlaşması bu faaliyetlerin en belirgin örneğidir. Ancak Türkiye bu antlaşmada dahi, Üçlü İttifak Antlaşması'nın bozulmasına izin vermemiştir.⁴²¹

4.7. Bakü'ye Saldırı Plânının Türk-Sovyet İlişkilerine Etkileri (3 Temmuz 1940)

Türkiye II. Dünya Savaşı'nda savaştan uzak kalmak, savaşa girecek olursa da İngiltere ve Fransa'nın içerisinde bulunduğu blokta savaşmak istemiştir. Sovyetler Birliği'nin de İngiltere safında yer almasını isteyen Türkiye, bu isteği gerçekleşmemesine rağmen, Batılı Devletlerin yanında olma fikrinden vazgeçmemiştir. Ancak Türkiye'nin özellikle Batı bloğunda yer alan Fransa ile ilgili çekinceleri bulunmaktadır.⁴²²

1 Eylül 1939 tarihinde, II. Dünya Savaşı başlamış fakat Sovyetler Birliği bu savaşa yirmi iki ay sonra dâhil olmuştur. Bu süreç içerisinde Sovyetler Birliği Almanya ile yaptığı ittifak antlaşması sonucunda, Mihver Devletleriyle yakınlık kurmuş ve bu devletlerle Türkiye hakkında görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler devam ederken Fransa, Rusya'nın Polonya'yı Almanya ile birlikte işgal etmesi ve arkasından Finlandiya'ya savaş açması üzerine, Bakü petrol yataklarını bombalayarak Almanya'ya yapılan petrol sevkiyatını önlemek ve Rus savaş gücünü zayıflatmak istemiştir. Baskın Oran, Ocak 1940 ile Haziran 1941 tarihleri arasında Rusların Almanlara 18.000.000 varil petrol verdiğini ve bu petrolün, Batum

⁴²⁰F. C. Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.159-160.

⁴²¹V. Ergün, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri 1925-1945*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.58.

⁴²²V. Ergün, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri 1925-1945*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.58-59.

limanından Romanya'nın Köstence limanına ve oradan da Almanya'ya taşındığını belirtmektedir.⁴²³

Fransızların Bakü petrol yataklarını bombalamak, ya da Batum'u ele geçirerek petrol sevkiyatını durdurmak düşüncesi, Türkiye'yi de ilgilendiren birçok kurgusal haberin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fransız askeri yetkilileri, Kafkasya'ya yapılacak askeri bir hareket için Türkiye'nin yardımına gereksinim duyacaklarını bilmekte, ama Türkiye'nin Ruslarla çatışmalarına neden olabilecek bir hareket içerisine girmeyeceklerini de tahmin etmekteydi. Bu sebeple Fransa Büyükelçisi Massigli, muhtemel saldırının Türkiye'ye haber verilmeden gerçekleşmesini ve bu durum karşısında Türkiye'nin bir oldu bitti ile Sovyetler karşısında sorumlu olmayacağını ifade etmiştir. Fransa'nın bu planı, Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşmasına tamamen aykırı bir durum ortaya çıkarmıştır. Fransa bir taraftan Alman orduları karşısında gerilerken diğer taraftan da Türkiye'nin savaşa girmesini istemektedir.⁴²⁴

Türkiye, Fransızların bu planlarına başlangıçta tepki göstermemiş, fakat geçiş için resmi izin de vermemiştir. Planın gerçekleşmemesindeki en büyük etken, İngiltere'nin zaten kötü giden savaşa bir de Rusya'yı dâhil etmeme düşüncesi olmuştur. İngiltere Sovyetlerin ilgi alanı içerisinde olan Romanya'ya karşı bir harekâta girişmek ve bu harekâtı gerçekleştirirken de işin içine Türkiye'yi sokmak istememiştir. Fransa'nın teslim olmasından sonra Almanların, Türkiye ile Fransa arasında imzalanan gizli vesikalarla ilgili Ruslara verdikleri bilgilere dayanarak Molotov şunları söylemiştir:

“...Geçen nisanda, Türk arazisinden geçen bir uçak, birçok petrol rafinerilerinin bulunduğu Batum mıntıkası üzerinde uçmuştur. Türkiye meseleyi evvela, kendi arazisi üzerinden güya hiçbir uçağın dışarı çıkmamış olduğu şeklinde göstermiştir. Fakat sonradan, bu nevi uçuşların tekrarlanmaması için tedbirler alacağını bildirmiştir. Alman beyaz kitabında belgelerin yayınlanmasından sonra

⁴²³ M. Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s. 428.

⁴²⁴ S. Deringil, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası Denge Oyunu*, s.101-102.

ise, hangi uçağın bahis konusu olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple teşebbüsümüzün haklı olduğu meydandadır.”⁴²⁵

Almanya 3 Temmuzda Fransa’da ele geçirdiği Bakü ile ilgili plânları açıklayarak, hem Batı’nın hem de Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini bozmak istemiştir. Zaten kopma noktasında olan Türk-Sovyet ilişkileri, bu yeni haberler karşısında daha da gerginleşmiş, özellikle Sovyet basını tarafından Türkiye sert bir şekilde eleştirilmiştir. Sovyet Hükümeti de Ankara’daki Büyükelçisi Terentyev’i geri Moskova’ya çağırmıştır. Türkiye’de ise genel görüş, adı geçen belgelerin tahrif edilmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği’ni birbirine düşürme maksatlı olarak Almanlar tarafından uydurulmuş olduğu yönündedir.⁴²⁶

Almanya, Bakü ile ilgili plânları açıklayarak Saraçoğlu’nun misyonuna da son vermek istemiştir. Almanya’ya göre Saraçoğlu, Türk-İngiliz-Sovyet yakınlaşmasını sağlamaya yönelik bir politika izlemektedir ve bu durum Almanya’nın çıkarlarına ters düşmektedir. Almanlar Türkiye’nin kendisi ile yakınlaşması için Rauf Orbay ya da Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede’nin Başbakan olabileceğinden bahsetmiştir.⁴²⁷

1940 yılında Fransa Türkiye üzerinden savaş planları yaparken, İngiltere Sovyetler Birliği’nin Almanlara daha da yakınlaşmasını engellemek istemiştir. İngiltere’nin Sovyet politikası içerisinde, Türk-Sovyet ilişkilerini düzeltmekte yer almaktadır. Ancak 1 Temmuz 1940 tarihinde Stalin, İngilizlere Türkiye’ye karşı bir saldırı düşünmediklerini ancak Türkiye ile işbirliği yapmaları içinde Boğazlar rejiminin değişmesi gerektiğini söylemiştir.⁴²⁸

Almanlara güvenmeyen Stalin, ikinci bir çare olarak İngiltere ile olan ilişkilerini de kesmek istememiştir. Stalin eline geçen fırsatı değerlendirmiş ve İngiltere’yi, Boğazlar konusunda Türkiye’yi ikna etmeye zorlamıştır. Zira aynı taktiği Stalin, Almanlara da uygulamış ve İngiltere’nin politikasını Almanlardan saklama ihtiyacı duymamıştır.⁴²⁹

⁴²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1938–1950*, C. II, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000. s.160.

⁴²⁶ C. Şen, *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.130.

⁴²⁷ C. Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi, 1938 – 1945*, Cilt I, s.502-506.

⁴²⁸ V. Ergün, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri 1925-1945*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.60-61.

⁴²⁹ S. Deringil, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye’nin Dış Politikası*, s.101-102.

Türkiye 1940 yılında, Sovyet isteklerini gerçekleştirmek isteyen İngiliz ve Alman diplomatlara karşı mücadele vermek zorunda kalmıştır. II. Dünya Savaşı süresinde Türkiye'nin Mihver ve Müttefiklere karşı duyduğu güvensizlik sebepsiz değildir. Türkiye, Fransa'nın yenilmek üzere iken Türkiye'yi savaşa sokmaya çalıştığını görmüş, İngiltere'nin ise kendisi üzerinden en çok çekindiği Sovyetler Birliği ile pazarlıklarına şahit olmuştur.⁴³⁰

4.8. Molotov-Hitler (Berlin) Görüşmeleri (12 Kasım 1940)

1940 Kasım'ında Molotov, Von Ribbentrop'un daveti üzerine Berlin'e gitmiştir ve Hitler ile görüşmüştür. Bu davetin amacı, muzaffer Mihver Devletler ile Rusya arasında Dünya'nın nüfuz bölgelerine ayrılmasının görüşülmesiydi. Zira Hitler'e göre Almanya savaşı kazanmıştır. Bu müzakerelerde Türkiye'de önemli bir yer tutmuş, Almanya ile Rusya arasındaki pazarlığa konu olmuştur. 12 Kasım'da Hitler-Ribbentrop-Molotov arasındaki görüşmelerde Ribbentrop, Türkiye'yi İngiltere'nin safından ayırabilmek için dört devletin (Almanya, İtalya, Sovyetler Birliği, Japonya) Türkiye'ye karşı ortak bir platform üzerinde hareket etmesi gerektiğini, Almanya'nın Rusya'nın Boğazlar rejiminden duyduğu tatminsizliği anladığını ve Sovyetler Birliğinin Karadeniz'de bazı imtiyazlara sahip olmasının ve Sovyet savaş ticaret gemilerinin Akdeniz'e daha kolay bir şekilde geçebilmesinin tabii olduğunu söylemiş, Hitler de Almanya'nın Boğazlar rejiminde Rusya lehine bir değişiklik yapılmasına çalışacağını ifade etmiştir.⁴³¹

Görüşmelerde Almanya'nın amacı, Sovyetler Birliği'ni Münih Antlaşması ile oluşturulmuş olan Almanya-İtalya-Japonya arasındaki pakta dâhil etmektir. Görüşmeler sırasında Türkiye ile ilgili konuşmalar da yapılmıştır. Türkiye ile ilgili olarak Ribbentrop, Rusları memnun etmek için Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine Sovyetler Birliği'nin daha fazla imtiyaza ve söz hakkına sahip olacağı Almanya, Sovyetler Birliği, İtalya ve Japonya arasında yeni bir antlaşma imzalanması ve Türkiye'nin İngiltere ile olan iyi ilişkilerinin bir an önce sona

⁴³⁰C. Şen, *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi),s. 131.

⁴³¹A. Şükrü Esmer-O. Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, (1919-1973), Cilt I, s. 149.

erdirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde Hitler’de Rusya lehine Boğazlar rejiminde değişiklik yapılması gerektiğini söylemiştir.⁴³²

Alman-Sovyet yaklaşması ticari faaliyetlerde olduğu gibi askeri faaliyetlerde de hızla gelişmiş, iki ülke ilk olarak Polonya’yı daha sonra ise Kuzey Avrupa ülkelerini işgal etmeye başlamışlardır. 1940 yılı, Mihver Devletlerin çok hızlı bir şekilde ilerlemesine tanıklık etmiştir. Norveç, Danimarka, Belçika ve Hollanda kısa süre içerisinde teslim olmuş, Fransa da Alman Ordularına fazla dayanamamıştır. Almanların bu hızlı ilerleyişi, İtalya’nın 10 Haziran da Almanya yanında savaşa girmesi ile Müttefikler açısından içinden çıkılmaz bir hâl almıştır.⁴³³

Müttefik Devletler zor şartlar altında kaldıklarından her türlü yardıma ihtiyaç duymuş ve Türkiye’nin, Üçlü İttifak Antlaşması’nın 2. maddesi gereğince bir an önce savaşa katılmasını istemişlerdir. Bu istek karşısında Türkiye, aynı antlaşmada yer alan Sovyet çekincesini hatırlatarak savaş dışında kalmayı tercih etmiştir. İtalya ve Almanya’nın Avrupa’da hızla ilerlediği bir dönemde Türkiye’nin sınırlı kaynakları ile bu devletlere karşı savaşa girmesi Türk devlet adamları tarafından uygun görülmemiştir. Ayrıca Türkiye, savaş dışı kalma politikasının müttefikleri olan devletlere faydalı olacağı düşüncesindedir.⁴³⁴

Almanya Fransa’yı ele geçirmiş, İspanya ve Portekiz’de Almanya’yı desteklediklerini beyan etmiştir. Balkanlarda ise İtalya Arnavutluk’u ve arkasından da Yunanistan’ı işgal ederek hızla ilerlemektedir. Romanya ve Bulgaristan’da Alman kuvvetlerine dayanamamıştır. İngiltere haricinde neredeyse tüm Avrupa, Mihver güçlerin hâkimiyeti altında iken Türkiye ittifak antlaşmasına sadık kalmış ve İngiltere’ye olan desteğini her fırsatta açıklamıştır. İsmet İnönü 1 Kasım 1940’da, TBMM’nde yaptığı konuşmasında konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: *“İngiltere’nin, varlığı için güç şartlar altında sert bir savaşa girişmiş bulunduğu şu esnada, kendisiyle ittifak bağlarımızın sarsılmaz olduğunu ilân etmek benim için bir*

⁴³² K. Gürün, *Türkiye Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, s.230-231.

⁴³³ M. Aydın, *“İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”* (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.410.

⁴³⁴ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920–1964*, s.149.

vazifedir.” Türkiye ile İngiltere arasında yaşanan bu yakınlaşmanın tam tersi bir durum ise aynı dönemde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında yaşanmıştır.⁴³⁵

SSCB, Almanya ve İtalya’yla Türkiye’yi mevcut yükümlülüklerinden kurtarmak ve onu yavaşça kendileriyle işbirliği yapmak için kazanmanın ortak çıkarları olduğu ve genel olarak, yürürlükteki Montreux’nün kaldırılması konularında anlaşmıştır. Varılan anlaşmaya göre, Sovyetler herhangi bir zamanda savaş gemilerini sınırsız geçirme hakkına sahip olacak, Karadeniz ülkeleriyle Almanya ve İtalya hariç diğer ülkelerin savaş gemileri ilke olarak Boğazlardan geçemeyeceklerdir. Esas konusu, dünyanın Mihver devletleriyle SSCB arasında nüfus bölgelerine ayrılması olan bu görüşmelerden sonra Moskova’ya dönen Molotov’a Ribbentrop, ayrılırken bir antlaşma taslağı vermiştir.⁴³⁶

Dünyayı Almanya, Japonya, İtalya ve SSCB arasında paylaştıran taslağın Türkiye’yle ilgili kısmında şunlar öneriliyordu: Türkiye, İngiltere’ye olan taahhütlerinden kurtarılacak Mihver’le işbirliği yaptırılmalı, yeni bir Boğazlar rejimi düzenlenerek SSCB’ye sınırsız geçiş hakkı verilmeli, Boğazlar Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılmalıdır. Ancak Hitler, büyük stratejik öneme sahip Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemiyordu. SSCB’nin Boğazlarla ilgili talepleri Almanya’yı rahatsız etmiştir. Hitler, Berlin görüşmelerinden sonra, Sovyetlerle işbirliğini bitirme zamanının geldiğine karar vermiştir. Berlin görüşmelerinden sonra SSCB’nin yeni taleplerini ilettiği 26 Kasım 1940 tarihli telgrafa cevap vermeyen Hitler, 18 Aralık 1940 günü, Rusya ile bir anlaşmaya varılamayacağını anlamış ve kurmaylarına Rusya’ya karşı saldırıya hazır olma emrini vermiştir.⁴³⁷

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında gerçekleşen Berlin Görüşmesi, iki ülkenin birbirinin nüfuz alanını öğrenmek ve buna göre nasıl bir paylaşım yapılacağını belirlemek için yapılmıştır. Sovyetler Birliği Almanya’nın kendisi için belirlediği Hindistan ve çevresinde nüfuz sahibi olma düşüncesine sıcak bakmamıştır. Ruslar, kendileri için en önemli gördükleri Romanya’nın Alman nüfuzu altında kalması karşısında, Türkiye’deki etkinliğini arttırmaya çalışmış, fakat

⁴³⁵F.C. Erkin, *Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.165.

⁴³⁶B. Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, s.256.

⁴³⁷M Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.433.

Almanların Türkiye'deki etkinliğini arttırma konusundaki ısrarı karşısında ittifak antlaşmasını imzalamamıştır. Almanlar bir şekilde Türkiye'de egemen olmak istemiş ve isteklerini gerçekleştirmek için Türkiye'yi işgal plânı dahi yapmışlardır. Alman Genelkurmayının Harekât Dairesi Başkanı Albay Heusinger'in Türkiye'yi işgal plânına göre, 1940 yılı sonlarına doğru İstanbul ele geçirilecek, Perapalas Oteli de karargâh olacaktır. Batı'da, İngiltere haricinde bir düşmanı kalmayan Almanlar, ilk önce Balkanları daha sonra da Türkiye'yi ele geçirerek Rusya'yı çevrelemek istemiştir. Doğu'dan ve Güneyden Alman tehlikesi altında kalmak istemeyen Sovyetler Birliği, kendi menfaati için bu tarihten itibaren Türkiye'nin toprak bütünlüğünü savunmaya başlamıştır.⁴³⁸

4.9. Türk – Sovyet Saldırmazlık Deklarasyonu

Almanların, hemen hemen Balkanlar'ın tümüne hâkim olması Türkiye'nin durumunu, çok nazik bir hale sokmuştur. Churchill'in 24 Mart tarihli mektubunda Bulgaristan'a tamamen yerleşen Almanya'nın Türkiye'ye saldıracağı, bu durumdan faydalanarak Rusya'nın da Türkiye'yi işgal edeceği ve ülkenin Polonya gibi parçalanacağından korkulmaktaydı. Ancak Türkiye'nin böyle bir korku sonucu İngiltere ile daha çok yakınlaşacağı endişesi ile Hitler, 4 Martta İnönü'ye bir mektup göndererek, Almanya'nın Türkiye'ye karşı saldırgan emellerinin olmadığını ve Alman ordularının Türk sınırından 60 kilometre uzakta kalacağını bildirmiştir.⁴³⁹

Hitler, 1941 Mart'ının ilk günlerinde Türk Büyükelçisine Boğazlar üzerindeki Sovyet emellerinden de bahsetmiştir. Amacı, Türk Hükümetinin Sovyet korkusunu arttırmak ve bu yolla Türkiye'yi Sovyetler Birliğinden uzaklaştırmaktı. Zira ilerde, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı girişeceği savaşta, Türkiye'nin hiç olmazsa tarafsızlığına ihtiyacı vardı. Sovyetler Birliği de o tarihlerde, Almanya ile ilişkilerinin gittikçe sertleşmesi ve Almanya'nın Balkanlarda egemenlik kurma yolunda adımlar atması nedeniyle, Türkiye ile gergin olan ilişkilerini yumuşatmak istemiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁸ C. Şen, *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.133.

⁴³⁹ A. Şükrü Esmer-O. Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, (1919-1973), Cilt I, s.154.

⁴⁴⁰ A. Şükrü Esmer-O. Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, (1919-1973), Cilt I, s.154.

Her iki ülkenin çıkarının örtüşmesi, Almanya'nın da teşvik edici etkisiyle Türk ve Sovyet hükümetleri, 24 Mart 1941'de bir "*Saldırmazlık Deklârasyonu*" yayınlamışlardır. Bu deklârasyon ile iki taraf arasında 19 Aralık 1925 Paktı teyit edilmiş ve iki ülkeden birinin saldırıya uğraması halinde, diğer ülkenin tarafsız kalacağı vurgulanmıştır. Ankara, bu deklârasyon ile Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde de ciddi bir rahatlama sağlamıştır.⁴⁴¹

Türkiye, Türk-Sovyet Ortak Deklarasyonu'nun açıklanmasından sonra, dış politikasını saptamakta daha geniş bir hareket serbestisine sahip olmuştur. Sovyet tehdidinin kısmen de olsa ortadan kalkması Başbakan Dr. Refik Saydam'ın önemli bir dış politika başarısı olup, İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa dahil etme çabalarına Türk Hükümeti'nin daha rahat karşı koyabileceği bir zemin yaratmıştır.

4.10. Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması (18 Haziran 1941)

Almanya'ya karşı savaşa girmesi için Türkiye üzerindeki baskının arttığını fark eden ve Türkiye'nin Almanya'ya karşı endişelerini gidermek isteyen Hitler, 28 Şubat 1941'de İnönü'ye bir mesaj göndermiştir. Hitler, Bulgaristan'ın üçlü Pakta girdiğini Alman birliklerinin de Bulgaristan'da İngiltere'ye karşı bazı güvenlik tedbirleri alacaklarını belirtmişlerdir. Bu Alman harekâtının Türkiye'nin arazi bütünlüğü ve siyasi istiklali aleyhine asla tecavüz etmek niyetinde olmadıklarını resmen beyan etmiş ayrıca Almanya birliklerinin Türkiye sınırından belirli bir uzaklıkta bulunacaklarını eklemiştir. Bu mektubun iki devlet arasındaki ilişkileri iyileştirmek için içten arzusunu belirtmek için yazdığını bildirmiştir.⁴⁴²

Fakat Nisan ayının ilk haftası boyunca Türkiye'nin durumunu güçleştiren bazı olaylar olmuştur. 1941 Mart ayı sonunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler iyileşmeye doğru giderken, bu yeni olay Almanya'nın Türkiye üzerinde baskıya geçmesine ve dolayısıyla Türkiye için bir Alman tehlikesinin doğmasına yol açmıştır. 1941 Nisan ayında Irak'ta Mihver taraftarı Raşit Ali Geylani bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirince İngilizler Raşit Ali Geylani'ye karşı harekete geçmişlerdir. Raşit Ali de Almanya'dan yardım istemiştir.⁴⁴³

⁴⁴¹ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, s.635.

⁴⁴² *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s.96.

⁴⁴³ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.368-369.

Almanya bu devlete yardım etmek istemiştir. Ancak, Almanya bu yardımı Türkiye’den geçirmek istemiştir. Bu yardım ile Irak’ta etkin olmanın yanı sıra, Vichy idaresinin Suriye de kendilerine bıraktığı üslere ulaşmak, İran ve Irak petrollerini denetimlerine almak ve ardından da Süveyş’e uzanmak ya da Basra yoluyla Hint Okyanusundaki Japon güçleri ile temasta bulunmak amacını elde edecektir.⁴⁴⁴ Türkiye ise bunu kabul etmeyince Almanya, Türkiye’yi razı etmek için Batı Trakya ve Ege Adalarından toprak teklif etmiştir. Türkiye bunu kabul etmeyince Türkiye ile Saldırmazlık Antlaşması yapılması kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁵ Hitler bu sırada Sovyetlere saldırmaya hazırlanmaktadır. Sovyetlere saldırmadan önce Türkiye’nin tarafsızlığının sağlanması ve Almanya’nın sağ kanadının güvence altına alınması gereklidir. Bu nedenlerden dolayı antlaşma yapılmıştır.⁴⁴⁶

Adolf Hitler, 1940 Kasım’ında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotof ile görüşmesinden sonra, Sovyetlere karşı harekete geçmeye kesin olarak karar vermiş ve bunun için zaman olarak da 15 Mayıs 1941 tarihini tespit etmiştir. Almanya Sovyetlere karşı harekete geçmeden önce sağ kanadını güvenlik altına almak istemiştir. Bu nedenle Hitler, zorlanmadıkça Almanya’nın Türkiye’ye saldırmayacağını ve iyi niyet gösterisi olarak Alman ordularının Türk sınırından uzak tutulması için emir verdiğini belirterek Türkiye’ye bir saldırmazlık paktı teklif etmiştir. Türkiye, Sovyetlerle imzaladığı saldırmazlık antlaşması sonrası, sınırlarına dayanmış olan Alman tehdidini ortadan kaldıracak bu teklifi kabul etmeyi uygun bulmuş ve Türk – Alman Saldırmazlık Paktı 18 Haziran 1941 tarihinde imzalanmıştır.⁴⁴⁷

Böylece Türkiye tamamen tarafsız bir duruma girmiştir. Almanya’da bunu istemiştir. Çünkü Türkiye yansız olunca, savaşı devletlerin savaş gemileri Boğazlardan geçemeyecekler ve Sovyetler Birliğine yardım edemeyeceklerdi.⁴⁴⁸

Türkiye Almanya ile süren görüşmelerde anlaşmanın giriş kısmına Türkiye’nin İngiltere ile olan ittifakına zarar gelmeyeceği yolunda bir kayıt

⁴⁴⁴ M. Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.442.

⁴⁴⁵ F. Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), s.368-369.

⁴⁴⁶ M. Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.442.

⁴⁴⁷ İ. Soysal, *Türkiye’nin Siyasi Antlaşmaları (1920-1945)* cilt:1, s.637.

⁴⁴⁸ Üçok Coşkun, *Siyasal Tarih (1789 – 1950)*, Başnur Matbaası, Ankara, 1967, s. 379.

konulması ve eğer Türkiye üçüncü bir tarafın (SSCB) saldırısına uğrarsa İngiltere'nin yardımını isteme hakkının saklı tutulması konusunda ısrarcı davranmış ve paktı imzalamıştır.⁴⁴⁹

1941'de Türkiye-Almanya arasında yapılan Dostluk Antlaşması'nın maddeleri kısaca şöyle idi:

“Madde 1-Türkiye Cumhuriyeti ve Almanya Reich'i, topraklarının dokunulmazlığına ve bütünlüğüne karşılıklı olarak saygı göstermeyi ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, birbirine karşı her türlü harekattan kaçınmayı yükümlenirler.

Madde 2- Türkiye Cumhuriyeti ve Almanya Reich'i ortak yararlarına olan tüm sorunlarda, bunların çözümü için anlaşma sağlamak üzere, bundan böyle aralarında dostça temasta bulunmağı yükümlenirler.

Madde 3- İmzası günü yürürlüğe girecek olan antlaşma on yıl süre için geçerlidir. Bağlı taraflar, antlaşmanın süresinin uzatılması konusunu, zamanı gelince, aralarında kararlaştıracaklardır. Bu antlaşma onaylanacak ve onay belgeleri en kısa sürede Berlin'de teati edilecektir.” Antlaşmaya Hitler'i temsilen Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen ve Türkiye Reisi Cumhuru İsmet İnönü adına Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu katılmışlardır.⁴⁵⁰

Türkiye bu antlaşmayı imzalarken, İngiltere ile olan ittifakının getirdiği yükümlülüklerin sürdüğünü Almanya'ya kabul ettirmiştir. Böylece iki blokta da uyumlu ilişkiler kurmuş ve tarafsızlığını sürdürmüştür. Türkiye'nin tarafsızlığı, Almanya'ya Kafkasya ve Süveyş Kanalı yönlerindeki istila yollarını kapatma durumunu yaratmakla beraber, Boğazların kapanması ve Sovyet Rusya'ya bu yoldan Müttefiklerinin yardımının da gitmemesi demektir. Bu nedenle birkaç gün önce yapılan Türk-Alman Antlaşması Sovyet Rusya ve müttefikleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri bir süre Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı kesmiştir. Sovyet Rusya ise Türkiye'nin müttefikler

⁴⁴⁹M. Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.444.

⁴⁵⁰ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları(1939-1945)*, s.120.

yanında savaşa katılmasını istemiştir. Bundan böyle Türkiye üzerinde müttefiklerin baskısı giderek çoğalmıştır.⁴⁵¹

Bu bakımdan Yakındoğu’da askeri harekâtın bundan sonra gelişmesi her şeyden önce Türkiye’nin durumuna ve Büyük Devletlerin Türkiye ile ve Türkiye hakkında yapacakları diplomatik antlaşmalara bağlı hale gelmiştir. Bu ise Türkiye’nin önemini daha da çoğaltmıştır. 22 Haziran 1941’de Almanya, Sovyetler Birliği’ne saldırmıştır. Böylece savaş Türkiye’nin kuzeyine yayılmıştır. Savaşın aldığı yeni durum üzerine Türkiye tarafsızlığını her iki ülkeye bildirmiştir. Türkiye’nin savaşın başlarından beri tutum ve davranışlarından dolayı endişe duyduğu Sovyetler Birliği, Müttefikler safına geçmiştir ve bu durum Türkiye’yi rahatlatmıştır.⁴⁵²

⁴⁵¹M. Yahya Metintaş, M. Kayıran, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Dış Politikası (1939-1942)”, s.310-311.

⁴⁵²R. Uçarol, , *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.788-786.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE YOL AYRIMI (1943-1945)

5.1. İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası

Türkiye Cumhuriyetinin kurulduğu günden itibaren, dış politikasının dayandığı temel prensip ülkenin toprak bütünlüğünü ve mutlak bağımsızlığını hiçbir taviz vermeksizin korumak bütün devletlerle ve özellikle komşularımızla iyi dostluk münasebetleri tesis etmek ve Türk milletinin refahını temin etmek olmuştur.⁴⁵³

1923 yılında Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye, Atatürk'ün “*Yurtta barış, Dünyada barış*” ilkesine dayalı bir dış politika izlemiştir. Türkiye, 1930 yılına kadar Lozan'dan kalma sorunlarla mücadele etmiş ve nihayet 1930 yılından itibaren gerçekleştirmek istediği düzene kavuşmuştur.⁴⁵⁴ Özellikle 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra, Türkiye'nin dış siyasetinde önemli bir değişim başlamış ve batılı devletlerle ilişkilerde ilerlemeler olmuştur. Bu sırada 10 Kasım 1938'de Atatürk ölmüş ve Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü seçilmiştir. 1 Eylül 1939'da da yani Lozan Antlaşmasının imzalanmasından ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından 16 yıl sonra II. Dünya Savaşı başlamıştır.⁴⁵⁵

Atatürk, vefatından kısa bir süre önce de hasta yatağından şöyle demiştir: “*Bir dünya harbi olacaktır. Bu harp neticesinde dünyanın vaziyeti ve muvazenesi baştanbaşa değişecektir. İşte bu devre esnasında doğru hareket etmesini bilmeyip en küçük bir hata yapmamız halinde, başımıza mütareke senelerinden daha büyük felaketler gelmesi mümkündür.*”⁴⁵⁶ Atatürk, Türkiye'nin takip etmesi gereken yolu bu şekilde çizmiştir. İkinci Dünya Savaşı süresince Türk Hükümetinin başında 03 Nisan 1939- 09 Temmuz 1942 tarihleri arasında Başbakan Refik Saydam ve 09 Temmuz

⁴⁵³K. Gürün, Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası, s.7.

⁴⁵⁴F. Atabey, “Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)” s.25.

⁴⁵⁵R. Uçarol, Siyasi Tarih (1789-2001), s.778.

⁴⁵⁶Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938, Cilt III, İstanbul, 1999, s. 408.

1942-07 Ağustos 1946 tarihleri arasında Başbakan Şükrü Saraçoğlu görev yapmıştır.⁴⁵⁷

Lozan Antlaşmasından sonra Türkiye'nin bir türlü uzlaşmadığı devlet İtalya olmuştur. Bu devletin Akdeniz'de oluşturduğu tehdit, 1928 yılında imzalanmış Dostluk Antlaşmasına rağmen, Türkiye'nin İtalya'ya güvenini sağlayamamıştır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, İtalya lideri Mussolini'nin İtalya'nın emperyalist emellerinden bahsetmesi Türkiye'nin dış politikasına yön veren önemli bir etken olmuştur. İtalyan tehlikesinden dolayı Türkiye'nin İngiltere ile ilişkileri iyiye gitmeye başlamış, özellikle Montreux Sözleşmesinden sonra daha da gelişmiştir.⁴⁵⁸

İç siyasetinde tek parti dönemini yaşayan ve “*Milli Şef*” isimli İsmet İnönü'nün yönetiminde bulunan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı başladığında tarafsız kalarak toprak bütünlüğünü korumayı amaç edinmiştir. Fakat Türkiye'nin jeopolitik durumu ve öneminden dolayı, savaş süresince Mihver ve Müttefik devletler Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için gayret etmişlerdir.⁴⁵⁹

Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Avrupa'da henüz tehlikelerin belirmediği 1923-1932 döneminde, bir yandan Sovyetler Birliği ile 1925 Saldırmazlık Paktı ve 1929'da onun kapsamını genişleten Uzatma Protokolü çerçevesinde dostluk ve dayanışmasını güçlendirirken, diğer taraftan başlıca Batı ülkeleri ile ortada kalan sorunlarını çözümlemek, onlarla sağlıklı ilişkiler kurmak yoluna gitmiştir.⁴⁶⁰

Türkiye bu karşılıklı saldırmazlık ve güvenlik taahhütleri içeren anlaşmaları imzalayarak, Avrupa'da beliren gruplaşmalara dahil olmadan sınırlarının güvenliğini garanti altına almaya çalışmıştır. Bu çerçevede, Eylül 1939 itibarıyla Türkiye'nin savaş boyunca dış politikasına sınırlamalar getirebilecek geçerli uluslararası taahhütleri içerisinde sadece Balkan Paktı Türkiye'yi belirli şartlarda savaşa

⁴⁵⁷ Baskın Oran, “Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919-1980* (387-398), Cilt 1, İletişim Yayınları, s.387.

⁴⁵⁸ A. Şükrü Esmer-O. Sander, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, (1919-1973), Cilt I, s.137.

⁴⁵⁹ R. Uçarol, *Siyasi Tarih*(1789-2001), s.788-786.

⁴⁶⁰ F. Atabey, “Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)”, s.26.

katılamaya mecbur etmiş diğerleri ise saldırmazlık öngörmüştür. Zaten Balkan Paktının hükümleri de büyük devletlerle çatışmayı içermemektedir.⁴⁶¹

II. Dünya Savaşı 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlamıştır. Polonya'nın işgali üzerine İngiltere ve Fransa 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmişler, fakat verdikleri garanti kapsamında Polonya'nın yardımına hemen gidememişlerdir. Almanya'nın Polonya'nın batısını işgal etmesi üzerine Polonya'dan pay almak isteyen Sovyetler Birliği de doğu Polonya'yı işgal etmiştir. Bir ay içinde Polonya'nın paylaşılmasından sonra Sovyetler Birliği, Birinci Dünya Savaşı sonucunda kaybettikleri Baltık topraklarını ele geçirmek üzere harekete geçmiştir.⁴⁶²

8 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u istilasından itibaren Türkiye resmen ve açıkça İngiltere'nin yanında yer almıştır. 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile ortak bir bildiri imzalayan Türk Hükümeti, Doğu Akdeniz'de gerçekleşecek herhangi bir saldırıya karşı İngiltere'yle işbirliğine gideceğini bildirmiştir. Bu gelişmelerden sonra Türkiye, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında kalmış ve her iki devletle dostluklarını birlikte yürütmek için ciddi çabalar harcamıştır.⁴⁶³

Türkiye'nin bu ortamda güvenlik endişesi ile yaptığı diğer önemli bir girişim ise 19 Ekim 1939 tarihinde Türk-İngiliz-Fransız Anlaşması (Ankara Anlaşması) olmuştur. Türkiye muhtemel savaşın taraftarları olarak görülen büyük devletlerle anlaşmalar yapmıştır. Bu maksatla, 19 Ekim 1939 tarihinde Türk-İngiliz-Fransız Anlaşması (Ankara Anlaşması), 24 Mart 1941 Türkiye-Sovyetler Birliği arasında Karşılıklı Güven Deklarasyonu'nun yayınlanması, 28 Şubat 1941, 12 Mayıs 1941, 23 Mayıs 1941 de Almanya'nın lideri Hitler'in İnönü'ye 2 defa güvence mektubu göndermesi ve Almanya'nın Türkiye ile anlaşma gayreti sonucunda, Türkiye ile Almanya arasında 18 Haziran 1941 Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşması imzalanmıştır.⁴⁶⁴

⁴⁶¹M. Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.399.

⁴⁶²R. Uçarol, , *Siyasi Tarih(1789-2001)*, s.788-786.

⁴⁶³Selami Şekerirhan, *Türk-Sovyet Sınırı 1919-1946*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2008,s.114.

⁴⁶⁴Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, , Sayı:47, (Bahar 2011), s.704.

1939 yılından itibaren bloklaşan dünyada Türkiye, özellikle Rusya ve İngiltere'nin tüm çabalarına rağmen, tarafsızlığını korumayı başarmış ve İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar bu politikasını sürdürmüştür. Fiili olarak katılmadığı savaş sonunda da Rusya'nın tüm engellemelerine rağmen, galip devletler tarafında yerini almayı başarmıştır.⁴⁶⁵

Sonuç olarak, Türkiye geçmişten aldığı dersle II. Dünya Savaşına katılmamış, bu büyük savaştan yara almadan kurtulmuştur. Türk dış politikasını yönetenler ülkenin savaşa girecek, Avrupa'nın büyük güçleri ile baş edebilecek askeri ve ekonomik olanaklara sahip olmadığı gerçeğinden hareketle, maceraya atılmadan ve Atatürk devrinin kazanımlarını tehlikeye sokmadan izledikleri denge diplomasisi sayesinde Türkiye'yi Dünyayı saran savaş dışında tutabilmişlerdir. Savaş boyunca Türkiye, çatışan tarafların hiçbirisini karşısına almamış bir yandan da Batılı müttefiklere daha yakın durmuştur. İngiltere ile İttifak Antlaşması imzalanırken, diğer taraftan Almanya ile de Saldırmazlık Paktı yapılmıştır. Ancak Sovyet tehdidi tüm savaş boyunca ve savaş sonrasında hep devam etmiştir. Nitekim Türkiye'nin savaş sonrasında izlediği dış politika da bu tehdit belirleyici bir unsur olmuştur.⁴⁶⁶

5.2. Müttefiklerin Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'na Sokma Gayretleri

1942 sonbaharından itibaren, Türkiye üzerinde müttefiklerin baskısı artmaya başlamıştır. Özellikle Almanların Kasım 1942'de başlayan Stalingrad Savaşı'nı kaybetmelerinden sonra müttefikler Almanya'yı nihai yenilgiye uğratmak için planlar yapmaya başlamışlardır. Türkiye de stratejik konumu nedeniyle bu planların içinde yer almıştır. Stalingrad Türk-Sovyet ilişkileri için de bir dönüm noktası olmuştur. Almanya'nın SSCB'ye saldırmasından sonra Türkiye'ye karşı anlayışlı ve dostça davranan Sovyetler, zaferden sonra tekrar 1941 öncesi duruma dönmüşlerdir. SSCB'nin böyle bir zaferden sonra, Avrupa'nın hâkimi olmasına müttefiklerin mani olup olmayacağı Türkiye'de endişe uyandırmıştır. Fakat yine de Türkiye her şeye rağmen savaş dışında kalmaya kararlıdır.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵S. Toprak, "1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri", s.169.

⁴⁶⁶Yelda Demirağ, "Savaş Sırasında Türkiye Üzerine Pazarlıklar" (Ed. Haydar Çakmak) ,*Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.377.

⁴⁶⁷M. Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.450.

Almanya'nın Stalingrad Muharebesi'ni kaybetmesi, bütün Doğu Cephesi'nde genel bir gerilemenin başlangıcını teşkil etmiş, Mayıs ayında Kuzey Afrika'nın Müttefiklerin eline geçmesi de İtalya'nın çöküşünü hızlandırmıştır. Bu olayın sonunda da Alman işgali altındaki memleketlerde milli kımıldanışlar başlamıştır. Bu durum, Napolyon'un İspanya'da karşılaştığı başarısızlıklar üzerine Napolyon'un işgali altındaki bütün memleketlerde ortaya çıkan milli kurtuluş hareketlerine benzemiştir.⁴⁶⁸

Müttefik Devletler II. Dünya Savaşı'nı nasıl yönlendireceklerini belirlemek için sıkça konferanslar düzenlemişlerdir. Bu konferansların hemen hemen hepsinde Türkiye ile ilgili görüşmeler yapılmış ve Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde telkinlerde bulunulmuştur. II. Dünya Savaşı'nda dengeler değiştikçe, Müttefiklerin Türkiye'den beklentilerinde de değişiklikler olmuştur. Barborossa Harekâtının başlamasına kadar Müttefik Devletler Türkiye'nin savaşa girmesini isterken, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması ile Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasını desteklemişlerdir. Müttefik Devletler içerisinde Türkiye'nin savaşa girmesini en çok isteyen devlet ise İngiltere olmuştur.⁴⁶⁹

Stalingrad çatışmaları devam ederken, Kuzey Afrika'daki Alman harekâtı da durdurulmuştur. Almanya'nın bu iki cephede durdurulması, Batı veya Güney Avrupa'da yeni bir cephe açarak Almanya'yı zorlama fikrini ortaya çıkartmıştır. Bu şekilde SSCB üzerindeki Alman baskısı hafifletilecek, ayrıca SSCB'nin karşı taarruza geçmesi sağlanacaktır. Ama bütün bu planlarda anahtar ülke, Churchill'in ifadesiyle Türkiye'dir. Bu tarihe kadar Almanya'nın Avrupa dışına taşmasını önlemek için Türkiye'nin savaş dışı kalması yeterli olmuştur. Fakat şimdi Türkiye'nin durumu, Almanya'yı Avrupa'da sıkıştırmak için Avrupa'ya geçmek isteyen müttefiklere engel oluşturmıştır. Bu nedenle 18 Kasım'da Churchill İngiliz kurmaylarına Türkiye'nin 1943 baharında müttefiklerin yanında savaşa girmesi için devamlı bir çaba göstermesi yolunda gerekli talimatları vermiştir.⁴⁷⁰

ABD'nin, Japonya'nın 7 Aralık 1941'de, Pearl Harbor'u bombalaması üzerine savaşa girmesi ile güç dengesinde büyük bir değişiklik olmuştur. ABD

⁴⁶⁸ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)*, s.349.

⁴⁶⁹ C. Şen, *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s. 141-142.

⁴⁷⁰ V. Ergül, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri 1925-1945*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.72.

topraklarından çok uzaklarda devam eden bu savaşa askeri ve maddi açıdan büyük katkılar sağlamıştır. Stalingrad Zaferi ve Çöl Tilkisi lâkaplı Alman Mareşal Rommel'in Kuzey Afrika'da yenilmesi, Müttefikleri hırslandırmış ve bir an önce savaşın sona ermesi için, Türkiye'nin savaşa girmesine yönelik baskılar arttırılmıştır. İngiltere'nin, Türkiye'yi savaşa sokma çabaları sadece savaşın bir an önce bitmesine yönelik değildir. İngilizler savaştan sonra SSCB'ne karşı bir denge unsuru olarak Türkiye'yi desteklemek istemiştir. Geleceğe yönelik bu düşünceler aslında Avrupa'daki dengenin değişmemesine yönelik kaygılardan kaynaklanmıştır. Hatta müttefikler, Alman-Sovyet savaşının mağlubunun mutlaka desteklenmesi gerektiğini yoksa dengelerin tamamen değişeceği görüşündedirler.⁴⁷¹

5.2.1. Casablanca Konferansı (14-24 Ocak 1943)

Roosevelt ve Churchill savaşın gidişatını tartışmak üzere 14 Ocak 1943'te Casablanca'da bir araya gelmişler ve savaşın sonuyla ilgili belki de en önemli kararı burada almışlardır. Savaş düşmanın kayıtsız şartsız teslim olmasına kadar sürdürülecektir. Türkiye aslında Almanya'nın Avrupa'da sürdürülebilir barış için özellikle savaştan sonra SSCB'ye karşı bir denge unsuru olarak korunması gerektiğine inanmıştır. Ama savaşa henüz girmemiş olan Türkiye'nin bu konudaki görüşlerini soran yoktur. Üstelik, görüşmelerde belli başlı konulardan biri de Türkiye olmuştur. İki lider Casablanca'da bir kere daha, Türkiye'nin savaşa girmesini temin için gerekli teşebbüslerde bulunulmasını kararlaştırmıştır. Ayrıca bu girişimi iki ülke adına Churchill'in yapmasına karar verilmiştir.⁴⁷²

1941 yılında Birleşik Amerika savaşa girdikten sonra Sovyet Rusya'nın üzerinde en fazla ısrarla durduğu nokta, İngiltere ve Amerika'nın Almanya'ya karşı ikinci bir cephe açmak suretiyle, üzerindeki Alman baskısını hafifletmektir. 1942 Kasım ayında Amerikan kuvvetlerinin Fas ve Cezayir'e çıkmaları ile Kuzey Afrika savaşlarının sona erdirilmesi mümkün olacağına göre, bundan sonra ne yapılacaktı? Bu mesele üzerinde epey durulmuştur. Mihverin kayıtsız şartsız teslim olması konusunda konferansta alınan karar, Mihver Devletlerine hiçbir ümit ışığı bırakmaması ve savaşın sonuna kadar dayanma kararını kuvvetlendirmesi ve

⁴⁷¹C. Şen, *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.142.

⁴⁷²M. Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.451.

dolayısıyla da savaşın uzamasına sebep olması gerekçesiyle, sonradan bazı tenkitlere konu olmuştur.⁴⁷³

Konferansta şu kararlar alınmıştır: “Rusya üzerindeki baskıyı hafifletmek için Sicilya’ya çıkarma yapmak ve Almanya üzerindeki baskıyı arttırmak; Balkanlarda ikinci bir cephenin açılmasını mümkün kılmak için, Türkiye’nin de savaşa katılması konusunda gerekli askeri hazırlıkları yapmak; Almanya’nın mukavemeti yeteri kadar zayıflayınca Avrupa’da da bir cephe açmak ve nihayet Almanya Japonya ile İtalya kayıtsız şartsız teslim oluncaya kadar mücadeleye devam etmektir.”⁴⁷⁴

Casablanca Konferansı Türk tarafına, 19. yüzyıl emperyalizminin “nüfuz alanları tayin etme” politikasını rahatsız edici biçimde hatırlatmıştır. Türkiye’nin kesin görüşü Avrupa’nın barış ve dengesi için güçlü bir Almanya’nın zorunlu olmasıdır, bu yüzden Türkiye Almanya’nın yok edilmesini istememiştir.⁴⁷⁵

Casablanca Konferansı, Müttefik Devletlerin siyasi birliğini sağlayamamakla beraber, stratejik yönden uyum sağladıkları bir toplantı olmuştur.⁴⁷⁶

5.2.2. Adana Konferansı (30-31 Ocak 1943)

Churchill ve İnönü, 30 Ocak–1 Şubat 1943 tarihinde Adana’da buluşmuşlardır. İnönü-Churchill görüşmeleri, Yenice İstasyonu’nda Cumhurbaşkanı’nın özel vagonunda (Beyaz Vagon) yapılmıştır. Görüşmelerde Türk Heyeti’nde İnönü’yle birlikte Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu da hazır bulunmuştur.⁴⁷⁷

Churchill görüşmelere siyasi ve İngiliz Genelkurmay Başkanı olmak üzere en üst askeri erkanın da dahil olduğu kalabalık bir heyetle katılmıştır. Bu görüşmelere “*Sağırlar Diyaloğu*” da denmektedir. Bunun nedeni, Churchill ve İnönü’nün taban tabana zıt fikirlerle görüşmelere katılması ve görüşme sonunda her

⁴⁷³ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.350.

⁴⁷⁴ Yusuf İzzettin Özen, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989, s.390.

⁴⁷⁵ S. Deringil, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye’nin Dış Politikası*, s.189.

⁴⁷⁶ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.766.

⁴⁷⁷ B. Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, s.258.

iki tarafın amacına ulaştığı izlenimi ile ayrılmasıdır. Oysa daha sonra ortaya çıkan tablo özellikle Churchill'in istediğini alamadığı gerçeğini göstermiştir.⁴⁷⁸

Churchill genel olarak Türkiye'ye Kuzey ve Güneyden yönelebilecek Alman tehditlerinin Stalingrad ve Kahire'de kazanılan başarılarla bertaraf edildiğini, Almanya'nın petrol ihtiyacı nedeniyle Ortadoğu'ya ulaşmak amacıyla yaz aylarında merkezden bir harekete geçebileceğini belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin böyle bir saldırıya karşı koyacak şekilde desteklenmesi gerektiğini, fakat Alman saldırısı beklenmeden SSCB kuzeyden, müttefikler de Türkiye üzerinden güneyden harekete geçerlerse Almanya'yı yenilgiye uğratabileceğini ifade ederek Türkiye'nin 1943 yılı sona ermeden müttefikler safında savaşa girmesini istemiştir. İnönü ise bu teklife karşılık öncelikle Türk ordusunun savaşa katılabilecek düzeyde teçhizatlandırılması gerektiğini, ayrıca Türkiye'nin SSCB'den emin olmadığını ve Almanya'nın yenilmesinden sonra Avrupa'ya hâkim olmasından endişe ettiğini bildirmiştir.⁴⁷⁹

Görüşmeler sonucunda, Türkiye'ye her koşulda olası bir Almanya saldırısına karşı koyabilmesi için, öncelikle bir yıllık savaş ihtiyacını karşılayacak malzeme verilmesine, saldırıya uğraması mümkün olan yerlerin korunması için bir İngiliz uçak filosu ve Türk komutası altına girecek bir miktar uçaksavar ve tanksavar birliklerinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Ama SSCB konusundaki endişelerle ilgili olarak görüşmelerin ikinci gününde başlayan tartışma ciddi bir görüş ayrılığının mevcut olduğunu göstermiştir.⁴⁸⁰

Churchill, Türkiye'nin Rusya'dan duyduğu endişeyi ortadan kaldırmaya çalışmış ve herhangi bir saldırıya karşı koyabilecek askeri güç meselesinde vaatlerde bulunmuştur. Churchill İnönü'ye, Molotov ve Stalin'le konuştuğunu, SSCB'nin gelecek on yılda yeniden kalkınma ve imar faaliyetleriyle fazlasıyla meşgul olacağını, bunu için müttefiklerin teknik yardımına ihtiyaçları olduğunu,

⁴⁷⁸O. Yalçın, "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", s.709.

⁴⁷⁹V. Ergül, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri 1925-1945*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.76.

⁴⁸⁰M. Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.452.

komünizmin değişime uğradığını ve sonuçta Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve ABD ile iyi ilişkiler kuracağına inandığını belirtmiştir.⁴⁸¹

İnönü ve Saraçoğlu ise SSCB'nin savaştan sonra emperyalist bir devlet haline gelebileceğine işaret etmişlerdir. Almanya kesin olarak yenildiği zaman, bütün Avrupa'ya yayılmış olan Slav ve komünistlerin Almanya'nın müttefikleri olan devletleri SSCB'nin yanına çekeceğini belirtmişlerdir. Buna karşılık Churchill, savaştan sonra barış ve güvenliği korumak için Milletler Cemiyeti'nden daha kuvvetli uluslararası bir örgütün kurulacağını, kendisinin komünizmden korkmadığını, SSCB'nin savaştan sonra Almanya gibi hareket etmesi halinde kurulacak olan yeni örgütün bütün üyeleriyle birlikte SSCB'ye karşı çıkacağını ileri sürdürmüşlerdir.⁴⁸²

Görüldüğü üzere Türkiye ile İngiltere arasında özellikle SSCB'nin savaş sonrası konumu üzerine önemli görüş ayrılıkları vardır. 1943 yılında Türk-Sovyet ilişkilerindeki belirsizlik devam ederken, Churchill'de bu belirsizlik karşısında net bir tavır sergileyememiştir. Yine de Türkiye'nin askeri açıdan güçlendirilmesi gerektiğini ve Türkiye'nin savaşa katılmasa bile savaş dışı durumunun müttefiklerin lehinde olduğu konusunda bir görüş birliği oluşmuştur.

Bu dönemde İnönü'nün en önemli hareket noktalarından birisi müttefikleri, özellikle Churchill'i, Almanya'nın mutlak yenilgisini önleyerek savaş sonunda Avrupa'da SSCB'ye karşı denge unsuru olarak korumaya ikna etmektir. Adana Konferansı mümkün olduğunca gizli yapıldığı halde kısa zamanda duyulmuş ve Almanya'da tepkilere yol açmıştır. Türkiye'nin savaş dışı kalmayı sürdürmesi bu dönemde Almanya'ya karşı Balkanlar'da yeni bir cephe açılmasını engellemiştir. Dolayısıyla Almanya'da yapılan yorumlarda Türkiye'nin tarafsızlığını şimdilik koruyacağına, ama çeşitli cephelerde savaşın Almanya aleyhine gelişmesi durumunda konumunu yeniden değerlendirileceği sonucuna varılmıştır.⁴⁸³

Türkiye ve SSCB, dört yıl önce Sovyetlerin Türklerin ittifak teklifini reddettiklerinde yitirilen ivmeyi, ilişkilerine yeniden kazandırma çabasıdadırlar. Bu

⁴⁸¹A. Şükrü Esmer, O. Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1973)*, Cilt I, s.166.

⁴⁸²M. Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.452.

⁴⁸³V. Ergül, *Basında Türk-Sovyet İlişkileri 1925-1945*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.77.

arada Sovyetlerin bir taraftan Adana görüşmelerinde ortaya çıkan Türk-İngiliz görüş birliğinden rahatsız olduğu, diğer taraftan da Türkiye'nin bir an önce savaşa katılmasını arzu ettikleri görülmüştür. Ancak bu dönemde Türkiye'nin politikası da gittikçe, savaşta bir tarafta yer almanın ötesinde, savaş sonrası için kuvvetini koruyabilme amacına yönelmiştir.⁴⁸⁴

5.2.3. Quebec Konferansı (14-24 Ağustos 1943)

17 Ağustos'ta, yani müttefiklerin Sicilya'ya taarruzundan hemen sonra toplanan Qubeck Konferansında savaş durumu müzakere edilirken Roosevelt ve Churchill Türkiye'nin durumunu da görüşmüşlerdir. Konferansta önemli bir değişiklik olarak, Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa katılması için zamanın erken olduğu hususu anlaşılmıştır. Çünkü İtalya'ya taarruzun başlaması ile birlikte müttefiklerin savaş stratejilerinde değişiklik olmuş, Balkanlar'da ikinci bir cephe açma fikri kuvvet kazanmıştır. İtalya ve Balkan yönlerinden Avrupa'ya çıkacak olan müttefikler, Rusya'nın da Doğu'dan ilerlemesi ile, Almanya karşısında kuvvetli bir stratejik üstünlüğe sahip olabileceklerdir. Bu sebeple, savaş dışı durumunu ısrarla devam ettirmek isteyen Türkiye'yi daha fazla zorlamamak, fakat buna karşılık Balkanlarda açılacak ikinci bir cephe için gerekli olan Türk hava alanlarının müttefiklerce kullanılmasını istemek ve baskıyı bu yönde yapmak mümkündür.⁴⁸⁵

Adana Konferansı sonrasında Müttefikler, 11-24 Ağustos 1943 tarihleri arasında Kanada'nın Quebec kentinde toplanmıştır. Esas amacı Manş çıkarmasının onaylanması olan konferansta Türkiye konusu da ele alınmıştır. Quebec Konferansı'nda ayrıca Türk hava alanlarından faydalanılması, Türkiye'ye askeri malzeme gönderilmeye devam edilmesi ve Türkiye'nin Almanya'ya krom satışının durdurulması gibi konularda görüşülmüştür. Quebec Konferansı sırasında Türkiye, Sovyetler Birliği'nin politika değişikliğine gittiğini görmüştür. Evvelce Türkiye'nin savaşa girmesini çok isteyen Sovyetler Birliği, İngiltere'nin Balkanlarda yeni bir cephe açma fikrini kendi nüfuz alanına müdahale olarak görmüş ve karşı çıkmıştır.

⁴⁸⁴M. Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945" (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, s.454.

⁴⁸⁵A. Şükrü Esmer, O. Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, (1919-1973), Cilt I, s.171..

Konferansta, Türkiye'nin savaşa girmesi için baskı yapmaktan ziyade Türk hava üslerini kullanmaya yönelik bir baskı yapılması kararlaştırılmıştır.⁴⁸⁶

5.2.4. Moskova Konferansı (19 Ekim-1 Kasım 1943)

Amerika'nın savaşa girmesinden sonra, Amerika ve İngiltere ile Sovyet Rusya arasında, ortak düşmana karşı sıkı bir iş birliği yapılmakla beraber, iki mesele Sovyetleri Batılılara karşı şüpheye sevk etmiştir. Birinci mesele, ikinci cephenin açılmasında, Sovyetlere göre, Batılıların gayet ağırdan almasıdır. Sovyetler, Amerika savaşa girer girmez, Almanya'ya karşı Avrupa'da derhal ikinci bir cephe açılmasını istemiştir. İkinci mesele de Amerikan yardımdır. Yine Sovyetler, Amerika'nın kendilerine derhal geniş yardıma başlamasını istemişlerdir. Amerika'nın Sovyetlere geniş yardımı ancak 1943'ten itibaren mümkün olmuştur. Bu iki meselede tatmin edilmemiş olmaları, Sovyetleri, Batılıların kendisini Almanya karşısında yıpratmak istedikleri kanısına götürmüştür.⁴⁸⁷

Konferansta, Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili iki önemli iddia ortaya atılmıştır. İlk olarak, İngilizler savaşın bir an önce sona ermesi için muhakkak Türkiye'nin savaşa katılması gerektiğini belirtirken, ABD, Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili çekimser kalmıştır. Hatta Türkiye'nin savaşa girmesini gereksiz görmüştür. Amerika her şeyden önce, Türkiye'yi savaşa sokmak için Sovyet tehlikesine karşı Türkiye'nin güvence isteyeceğini ve bu güvenceyi veremeyeceklerini düşünerek hareket etmiştir. Türkiye'nin savaş dışı durumunun devam etmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Bu konuda Roosevelt: “*Eğer Türk olsaydım, savaşta yansızlığı bırakmadan önce İngiltere'den yardım konusunda daha büyük güvenceler isterdim..*” demiştir.⁴⁸⁸

Moskova Konferansı kararları şu noktalarda toplanmıştır:

1. Savaşın kısaltılması: Bunun için Ruslar, ikinci cephenin en geç 1944 ilkbaharında açılmasını, Almanya'nın bombardımanı için İsveç hava alanlarının kullanılmasını ve Türkiye'nin savaşa girmesini istemişlerdir. İsveç

⁴⁸⁶ M. Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.455.

⁴⁸⁷ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.352.

⁴⁸⁸ C. Şen, *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri 1923-1953*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.152.

hariç, diğer iki istek kabul edilmiştir. Türkiye'nin savaşa sokulmasının kabulü Sovyetleri son derece hoşnut bırakmış ve Türkiye savaşa katıldığı takdirde, ikinci cephenin birkaç ay gecikmesine razı olacaklarını söylemişlerdir.

2. Dört Devlet Deklarasyonu: Burada söz konusu dördüncü devlet Çin'dir. Bu Deklarasyon Amerika tarafından teklif edilmiştir. Ruslar Çin'in çıkarılmasını istemişse de kabul edilmemiştir.
3. Nüfuz alanları: Dört devlet savaştan sonra nüfuz alanı kurma politikası gütmeyeceklerdir.
4. Sömürgeler: Bütün sömürgeler milletlerarası vesayet rejimi altına konacaktır.
5. Savaş suçluları: Almanya'nın işgali altında tuttuğu memleketlerde zulüm ve işkence yapmasını önlemek için, savaş suçlularının cezalandırılacağı ilan edilmiştir.⁴⁸⁹

5.2.5. Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943)

Moskova Konferansı'nda, üç devlet arasında bir zirve yapılmasına da karar verilmiştir. Fakat bunun yeri üzerinde anlaşmaya varılamamış, sonuçta Tahran'da karar kılınmıştır. Ancak, bu zirveden önce Roosevelt ile Churchill aralarında görüşmeye karar vermişlerdir. Uzakdoğu gelişmeleri de ele alınacağından Çin Devlet Başkanı Çan-Kay-Şek'i de toplantıya davet edilmiştir. Bunun üzerine bu üç devlet adamı arasında, 22-26 Kasım 1943'te Kahire Konferansı yapılmıştır.⁴⁹⁰

Roosevelt ile Churchill arasında yapılan görüşmelerde, Churchill yine ikinci cephenin Balkanlar'da açılmasında ısrar ettiyse de görüşünü kabul ettirememiştir. Roosevelt ise, her şeyden önce Uzakdoğu'daki mücadeleyi birinci planda tutmuştur. Chiang Kai-Shek'le yapılan görüşmelerde de bir karar verilmeyip, sadece görüş teatisi ve bilgi toplama yapılmıştır.⁴⁹¹

5.2.6. Tahran Konferansı (28 Kasım- 1 Aralık 1943)

Churchill, Stalin ve Roosevelt arasında yapılan toplantı, 28 Kasım- 1 Aralık 1943'te yapılmıştır. Bu konferansa şifre adı ile “Eureka” da denilmiştir. Söz konusu olan meseleler:

⁴⁸⁹ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.352-353.

⁴⁹⁰ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, s.768.

⁴⁹¹ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.353.

1. Rusların ikinci cephenin açılması için ısrarı ve ikinci cephenin açılma tarihi olarak 1 Mayıs 1944 kararlaştırılmıştır.
2. İkinci cephenin açılması ile ilgili olarak Türkiye'nin savaşa katılması kararlaştırılmıştır.
3. Savaş sonrası düzen için milletlerarası teşkilatın kurulması bütün devletlerce kabul edilmiştir.
4. Polonya meselesi söz konusu olmuştur.⁴⁹²

Tahran Konferansında görüş ayrılıkları dikkat çekmektedir. Churchill Türkiye'nin savaşa girmesi hakkında şunları söylemiştir: “*Türkiye inat etmekte direnirse ben şahsen Boğazların statüsünün yeniden gözden geçirilmesinden yanayım*” demiştir.⁴⁹³

Bununla beraber, Tahran Konferansı'nda müttefikler arasında görüş ayrılıkları da belirmeye başlamıştır. Bu arada, Türkiye'ye baskı amacıyla Boğazlar statüsünün değiştirilmesi konusu ortaya atılmış fakat görüş birliğine varılamamıştır.⁴⁹⁴

Churchill durmadan ikinci cephenin Balkanlarda açılmasını ileri sürmüştür. Çünkü Sovyetler'in Balkanlar'a girip bir daha çıkmamalarından endişe etmektedir. Tabi bunu Ruslar da fark ettiklerinden, bu fikre karşı gelmişlerdir. Roosevelt ise, Tahran'da mümkün olduğu kadar Stalin'e kur yapmaya çalışmış ve savaştan sonra Sovyetler ile sıkı bir işbirliği yapabileceği hayaline kapılmıştır. İngiltere ile Amerika arasında bu görüş ayrılığı, savaş sonrası tasarıları bakımından Sovyetleri çok hoşnut bırakmış, bu sebeple de Stalin Tahran Konferansı'nda, savaş sonrası için fazla bağlayıcı taahhütlere girişmekten özellikle kaçınmıştır.⁴⁹⁵

5.2.7. Dumbarton Oaks Konferansı (21 Ağustos- 7 Ekim 1944)

II. Dünya Savaşı'nın ilerleyen yıllarında ve savaşın müttefikler lehinde gelişmeler gösterdiği sıralarda, müttefik devletler, gelecek barışı; askeri, siyasi ve örgütlenme yönlerinden hazırlamak için çeşitli konferanslar yapmaya başlamışlardır. Bunlar içerisinde sonuçlar dolayısıyla önem kazananı ise, Dumbarton Oaks

⁴⁹² F. Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), s.354.

⁴⁹³ S. Deringil, Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası, s. 218.

⁴⁹⁴ R. Uçarol, Siyasi Tarih (1789-2001), s.769.

⁴⁹⁵ F. Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), s.354-355.

Konferansı'dır. 21 Ağustos 1944' te Washington'da Dumbarton Oaks Konferansı toplanmıştır. Konferansın ilk aşaması Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği temsilcileri, ikinci aşaması da Sovyetler Birliği temsilcisi yerine Çin temsilcilerin katılımıyla Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Çin arasında yapılmıştır. Bu değişikliğin nedeni, Sovyetler Birliği'nin, henüz savaş ilan etmediği Japonya'ya karşı savaşan Çin ile aynı konferansta bulunmak istemeyişidir.⁴⁹⁶ Müttefikler, burada Birleşmiş Milletler Anayasası'nın temellerini atmışlardır.

5.2.8. Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)

Tahran'dan sonra ikinci zirve toplantısı olan Yalta Konferansı, savaş içinde Müttefikler arasındaki diplomatik konferansların sonuncusudur. Tahran Konferansı daha çok savaş stratejisi üzerinde odaklanmış, 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında toplanan Yalta Konferansı ise savaş sonrası düzeniyle ilgilenmiştir. Konferans savaşın bitmek üzere olduğu bir zamana rastlamıştır. Bu yüzden savaş döneminin sonu, savaş sonrası döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir.⁴⁹⁷

1945 Şubatında Müttefiklerin önderleri Yalta'da bir araya gelmişlerdir. Türkiye İngiltere ile yaşamış olduğu soğukluk evresini atlatamamıştır. İngilizler Türkiye savaşa girmediği takdirde savaş sonunda yalnız kalacağını tekrar tekrar söylemiş ve Türkiye'yi savaşa girmesi için baskı yapmışlardır. Türkiye Yalta Konferansının hemen öncesinde Boğazları Sovyetlere askeri mühimmat taşıması için açmıştır. Şubat'ta Stalin Montreux Sözleşmesinin eskidiğini ifade etmiş ve revizyona tabi tutulması gerektiğini söylemiştir.⁴⁹⁸

Yalta konferansında Türkiye özellikle Boğazlar ve Birleşmiş Milletler nedeni ile gündeme gelmiştir. Stalin, savaşın son yıllarında Türkiye'ye karşı takındığı “*Savaşa girmesi için zorlamayın, kaderine terk edin ama savaş sonrasındaki düzenlemelerde de özel haklara sahip olamayacaktır.*” demiştir. Bu tavrının ise altında yatan Montreux Sözleşmesinin artık eskimiş olduğu ve değişmesi gerektiği isteğidir. İngiltere ve Amerika her ne kadar Boğazlarda Rusya'ya daha geniş bir geçiş hakkı verilmesi gerektiğini kabul etmişlerse de, İngiltere Türkiye'ye

⁴⁹⁶ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.769.

⁴⁹⁷ O. Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s.193.

⁴⁹⁸ S. Deringil, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 250.

bağımsızlığı konusunda garanti verilmesini, Amerika ise Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini ihlal edecek bir statüye karşı olacağını bildirmiştir.⁴⁹⁹

Roosevelt, Yalta konferansına gelirken kafasında iki önemli şey vardır, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması ve Uzakdoğu savaşında Sovyet Rusya'nın etkin olması. Churchill ise milletlerarası bir teşkilatın kurulması meselesinden daha önce Fransa'nın yeri, Balkanlar ve İran meselelerinin halledilmesini istemiştir. Yalta Konferansı 4 Şubat'tan 11 Şubat'a kadar sürmüştür. Konferansta Sovyetler, Uzakdoğu savaşına katılmayı kabul etmiştir. Almanya üç işgal bölgesine ayrılmış, 20.000.000 dolar tamirat borcu ödemesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Almanya'nın ağır sanayisinin % 80'i yok edilecektir. 1 Mart 1945'e kadar ortak düşmana savaş ilan eden devletlerin Birleşmiş Milletlere alınması kararlaştırılmıştır. Varşova'da bulunan geçici Polonya hükümetinin demokratik ve gizli oya dayanan seçimlerini yapması istenmiştir. Nazi Almanya'sının peyki olan ülkelerde demokratik rejimler kurulacaktır. Boğazlar statüsünün Ruslar lehine değiştirilmesi ve Türkiye'ye bu konuda bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁰⁰

Sonuç olarak, Roosevelt hoşnut olarak ayrılırken, Churchill hiç memnun değildir. Bunun içindir ki, Churchill, hatıralarının Yalta ile başlayan kısmına Demir Perde adını koymuş ve Yalta'yı final olarak nitelendirmiştir. Bu konferans büyük ittifakın sonu olmuş, iş birliği devresi son bulmuş, şimdi rekabet ve mücadele kendi aralarında da başlamıştır.⁵⁰¹

Yalta Konferansı'ndan sonra, İngiltere Büyükelçisi 20 Şubat 1945'de Birleşmiş Milletlere ortak üye olabilmesi için Türkiye'nin 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini tebliğ etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye, 6 Mart 1945'de San Francisco Konferansı'na davet edilmiştir.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Y. Demirağ, "Savaş Sırasında Türkiye Üzerine Pazarlıklar" (Ed. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, s.376-377.

⁵⁰⁰ Kahraman Gürbüz, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Sovyet İlişkileri (1939-1945)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bursa, 2007, s.85.

⁵⁰¹ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.362.

⁵⁰² B. Ertem, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", s.265.

5.2.9. Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)

Almanya'nın teslim olmasından sonra, Avrupa'da ortaya çıkan sorunları görüşmek üzere, 17 Temmuz 1945'te, Berlin yakınlarında Potsdam'da “*Üç Büyükler Konferansı*” açılmıştır. Başlangıçta bu konferansa, bir takım ön barış toplantısı olarak bakılmıştır. Fakat görüşmeler sırasında, bunun böyle olmadığı ortaya çıkmıştır.⁵⁰³

Avrupa'da savaş bittikten sonra, Prusya devletinin kraliyet merkezi olan Potsdam'da toplanan konferansta, galip devletler arasında güven duyguları sarsılmış, Roosevelt ölmüş ve yerine Truman geçmiştir. Sovyetler Birliği'nin başında hâlâ Stalin vardır. İngiltere'de Churchill başbakandır. Churchill'in savaş içinde kurduğu hükümette İşçi Partisi Başkanı Clement Atlee de vardır. Churchill, Potsdam Konferansına giderken, yanında Atlee'yi de götürmüştür. Bu hareket demokratik anlayışın en güzel örneğini oluşturmuştur.⁵⁰⁴

Potsdam Konferansı'nda başlıca Almanya'nın nasıl yönetileceği, Avusturya'nın işgali, Polonya'nın doğu sınırı, Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'a sarkması ve Uzakdoğu savaşı konuşulmuştur. Türkiye'yi en yakından ilgilendiren Boğazlar konusu bu sefer daha kapsamlı olarak tartışılmıştır.⁵⁰⁵

Konferansın ilk gününden itibaren Sovyetler eski İtalya sömürgelerinden biri üzerinde vesayete sahip olmak istediklerini bildirmişlerdir. Bu Sovyetlerin Akdeniz'e sahip olmak istemelerinin açıkça göstergesidir.⁵⁰⁶ Bunun üzerine Churchill, Boğazlar meselesini açarak, son Sovyet isteklerinin, Bulgaristan'a Sovyet kıtalarının yığılmasının ve Sovyet basınının Türkiye'ye karşı hücumlarının Türkiye'yi korkuttuğunu, Rusya'nın Boğazlar meselesinde Türkiye ile baş başa kalarak çözümlemeye çalışmasını tasvip etmediğini belirtmiştir. Ayrıca Moskova, Türkiye ile irtibata geçerek Kars ve Ardahan'ı istemiş ve Boğazlarda üs talebinde bulunmuştur.⁵⁰⁷

⁵⁰³ R. Uçarol, *Siyasi Tarih(1789-2001)*, s.776.

⁵⁰⁴ O. Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s.213.

⁵⁰⁵ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, s. 280.

⁵⁰⁶ Y. İ. Özen, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, s. 415.

⁵⁰⁷ K. Gürbüz, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Sovyet İlişkileri (1939-1945)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.86.

Churchill, Türkiye'nin bu istekleri kesinlikle kabul etmeyeceği şeklindeki görüşünü değiştirmemiştir. Aynı gün konu hakkındaki görüşlerini dile getiren Amerikan Başkanı Truman'da, prensip olarak Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesinden yana olduklarını, dünyanın tüm denizlerinde serbest dolaşım konusunda çalışmalar yaptıklarını ve sınır düzenlemelerinin Türk- Rus iç meselesi olduğunu ve iki taraf arasında çözüleceğini düşündüklerini belirtmiştir. Potsdam Konferansının diğer oturumlarında da özellikle Türk Boğazları konusu gündeme geldiyse de, konuyu aralarında çözmeleri beklenen Amerika, İngiltere ve Sovyetler Birliğinin, olaya farklı açılardan yaklaşımları ve artık sona ermesi yaklaşan savaşın sonrasında oluşacak düzende ulusal çıkarların çakışmaya başlaması nedeniyle, herhangi bir çözüm bulunamamış ve konu askıda kalmıştır.⁵⁰⁸

Postdam Konferansında görüşülen meseleler şunlardır:

Polonya Meselesi: Rus askerleri Polonya ve Almanya'yı işgal ettikten sonra, Curzon hattına kadar olan Doğu Polonya topraklarını kendisi almış, buna karşılık Batıda, Oder-Neisse çizgisine kadar olan Alman topraklarını da Polonya hükümetine bırakmıştır. Amerika ve İngiltere Postdam'dan Rusya'nın tüm çabalarına rağmen Curzon sınırını tanımamıştır. Sovyetler 16 Ağustos 1945'de Polonya ile yaptıkları bir anlaşma ile Polonya-Rusya sınırını Curzon çizgisi olarak kabul etmiştir.⁵⁰⁹

Avusturya: Avusturya ve başkenti Viyana dört devlet arasında işgal bölgelerine ayrılacaktır.

İtalya: 1943'den itibaren demokrasiler ile işbirliği yapması nedeniyle barış hükümleri mümkün olduğu kadar yumuşak tutulacaktır. Sovyetler, İtalyan sömürgelerinden pay istemiştir. Bu sömürgelerin Akdeniz ve Kızıldeniz kıyılarında bulunduğu düşünülürse, Sovyetler'in niyetlerinin ne olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Batılılar Sovyetlerin bu isteğini kabul etmemekle beraber, meselenin barışın hızlanması sırasında ele alınmasına karar vermişlerdir.⁵¹⁰

Almanya Meselesi: Almanya'daki Nazi örgütü dağıtılacak, Alman savaş sanayisi barış ekonomisinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenecek,

⁵⁰⁸ Çağtay Benhür, *Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s.455.

⁵⁰⁹ Y. İ. Özen, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, s.404.

⁵¹⁰ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)*, s.364.

tamirat borcu için herhangi bir rakam tespit edilmemiştir. Alman donanmasının da büyük kısmı tahrip edilecektir. Savaş suçluları yargılanacaktır.⁵¹¹

Sovyet Peykleri ile Barış: Bu peykler, Sovyetlerin askeri işgali altına düşmüş olup, hükümetlerinde komünistlerin egemen olduğu, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'dır. Sovyetler barış yapılmadan önce, Amerika ve İngiltere'nin bu memleketlerdeki hükümetleri tanımalarını istemişlerdir. Bu iki devlet ise bunlarla barış yapılmadıkça, bu tanımayı reddetmişlerdir.⁵¹²

İspanya: Mihver ile sıkı ilişkilerde bulunmuş, savaşa girmemiş ama Birleşmiş Milletlere alınmayacaktır. İran: İran'ın derhal boşaltılmasına karar verilmiştir. Tuna Nehri: Tuna üzerinde bulunan bütün memleketler Sovyetlerin askeri alanı altında bulunduğundan, Tuna Nehri fiilen Sovyet egemenliği altında olduğundan, Tuna üzerinde gidiş geliş serbestisinin de ele alınmasına karar verilmiştir.⁵¹³

Boğazlar: Sovyetler, Türkiye'nin zayıf olması nedeniyle, serbest geçişler için gereken garantiyi sağlayamadığını bu sebeple Boğazların Sovyet Rusya ile Türkiye'nin ortak kontrolü altına alınmasını istemişlerdir. Yani Ruslar Boğazlarda üst istemişlerdir. Tabi bu istek kabul edilmemiştir. Amerika ve İngiltere ise Ruslar için ancak boğazlardan tam geçiş serbestisine taraftardır. Mesele hakkında karar alınmayıp her devletin kendi görüşünü Türkiye'ye bildirmesine karar verilmiştir.⁵¹⁴

Potsdam Konferansı, daha çok Avrupa sorunlarıyla uğraşmış ve Avrupa'ya müttefiklerin istekleri doğrultusunda bir şekil vermeye çalışmıştır. Bu bakımdan konferansın aldığı kararlar, özellikle Avrupa için siyasi, askeri ve nüfus yapısı bakımından büyük öneme sahip olmuştur. Bu kararlar, yapılacak olan barış antlaşmalarının temel koşulları ve yönleri belirlenmiştir. Bu konferans, II. Dünya Savaşı'nın ve "Üç Büyükler" in yaptıkları son büyük konferans olmuştur. Ayrıca bu konferans müttefikler arasındaki anlaşmazlığı şiddetlendirmiş ve bunu açığa

⁵¹¹K. Gürbüz, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Sovyet İlişkileri (1939-1945)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s.87.

⁵¹²Y. İ. Özen, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, s.405.

⁵¹³F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.365.

⁵¹⁴Y. İ. Özen, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, s.405.

çıkarmıştır. Bununla da dünya, başlıca iki nüfuz alanına ya da iki bloğa ayrılmaya ve yeni bir döneme girmeye başlamıştır.⁵¹⁵

5.3.Türk-Sovyet Dostluğunun Sona Ermesi

Türkiye, kendisini savaşa sokmak için yapılan bütün baskılara karşı koyarak harbe fiilen iştirak etmemiş, ama harp sona ermek üzere iken müttefik cepheye katılmıştır. Bu durum Sovyetlerin hiç hoşuna gitmemiştir. Her türlü ısrara rağmen harbe fiilen girmemiş olan Türkiye, savaş sona erdiğinde galip devletler safına katılıp ve onlarla birlikte San Francisco Konferansına davet edilmiştir. Türkiye hem savaş sonu dünyasına verilecek düzende rol alacak hem de Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi sıfatını alacaktır. Sovyet Rusya, Almanya ile yaptığı Stalingrad Savaşını kazandıktan sonra Türkiye'ye karşı 1943 sonlarından itibaren yeni bir tavır takınmıştır. Moskova, savaşa girmemekte direnen Türkiye'yi şiddetle eleştirmiş onu suçlayarak yalnızlığa doğru itmiştir.⁵¹⁶

4-11 Şubat 1945'te yapılan Yalta Konferansında Boğazlar konusunun gündeme geldiği, 10 Şubat'ta Stalin beklenen çıkışı yaparak Montreux Antlaşması'nın artık çağdışı kaldığını ve revizyona tabi tutulması gerektiğini söylemiştir. İlginçtir ki, Churchill bu öneriyi kabul etmiş ve sonuçta, Boğazlar Sorunu olarak; Boğazların statüsünün değiştirilmesine, konunun Dışişleri Bakanları tarafından ele alınmasına, durumdan Türkiye'nin de haberdar edilmesine karar verilmiştir.⁵¹⁷

19 Mart 1945 tarihi ise, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. Bu tarihten, Stalin'in ölümünü müteakip iki ülke arasında başlayacak yakınlaşma çabalarına kadar, Türk-Sovyet ilişkileri daima gergin bir seyir izlemiş, ardından da soğuk savaş döneminin kopuk ve soğuk yılları yaşanmıştır. 19 Mart 1945 tarihinde saat 15:00 itibarı ile Kremlin Sarayında, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Rauf Sarper'e verilen nota tarihi öneme sahiptir.⁵¹⁸

⁵¹⁵ R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, s.778.

⁵¹⁶ R.S. Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s.171.

⁵¹⁷ S. Şekerkıran, *Türk-Sovyet Sınırı 1919-1946*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), s.119.

⁵¹⁸ Ç. Benhür, *Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), s.431.

Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Molotov tarafından, 19 Mart 1945'te bildirilen nota şöyledir: “Sovyet Hükümeti Sovyet İttihadı ile Türkiye arasındaki dostane münasebetlerin idamesi işinde 17 Aralık 1925 senesinde aktedilen Türk-Sovyet Muadehesinin kıymetini takdir etmekle beraber, bhusus İkinci Dünya Harbi esnasında vukuagelen derin değişiklikler münasebetiyle iş bu Muahedenin artık yeni şartlara uymadığını ciddi bir surette iyileştirmeye muhtaç olduğu lüzumunu müşahede etmektedir.”⁵¹⁹

Beklenmedik bu gelişme üzerine Türkiye, Rusya'ya notanın sebebini ve ne gibi önerileri olduğunu belirten karşı bir nota vermiştir. Molotov, Türk Büyükelçisi Selim Sarper'e, Sovyetler Birliği ile anlaşmak isteyen bir Türkiye'nin Sovyet isteklerini kabul etmesinin gerektiğini belirtmiş ve antlaşmanın yenilenmesi için bazı isteklerde bulunmuştur. Bu istekler Kars, Ardahan'ın Rusya'ya verilmesi ve Boğazlar üzerinde Rusya'nın da hakkının kabul edilmesini içermiştir. Rusların bu beklenmedik ultimatomu Dışışlerinde büyük şok etkisi yaratmıştır. Artık toplumun bilinçaltında yatan Rus korkusu resmi olarak kendisini ortaya çıkarmıştır.⁵²⁰

Türkiye, Sovyetlerin bu 19 Marttaki fesih bildirisini 4 Nisan'da yanıtlamıştır. SSCB'ye yeni bir antlaşma için öne süreceği koşulları sormuştur. Bunu daha sonra yapılan Büyükelçilikler düzeyinde yapılan konuşmalar izlemiştir.⁵²¹ Ardından 7 Haziran 1945'te Dışışleri Bakanı Molotov, Büyükelçi Sarper'i saat 18.00 kabul ederek yeni bir antlaşma için koşulları bildirmiştir.⁵²²

Molotov önce, “1921 Antlaşması Sovyetlerin zayıf oldukları bir zamanda yapılmış ve birtakım arazi değişiklikleri meydana getirmiş ve ilk önce bu durumu düzeltmek gerekir” demiştir. Sarper ise, “Doğu sınırlarında bazı değişiklikler yapılmasını mı kastediyorsunuz?” demiş ve Molotov'da “Evet, eski haksızlıkların tamirini kastediyorum” demiştir. Sarper ise, “1921 Antlaşması ile meydana gelen durum haksızlık değil, bir haksızlığın tamiri olarak görüyorum. Bu haksızlığı Lenin görmüş ve tamir etmiş” demiştir. Molotov daha sonra Boğazları gündeme getirip

⁵¹⁹ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945)*, s.250.

⁵²⁰ Ahmet İlyas, Orhan Turan, “İnönü Dönemi Türk Dış Politikası”, *Atatürk Dergisi*, Erzurum, 2012, s.335.

⁵²¹ Erel Tellal, “SSCB'yle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt:I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002,s.502.

⁵²² K. Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası*, s.144.

Boğazlar 200.000.000 kişiyi Türkiye'nin iradesine bırakıyor demiştir. Sarper ise, Boğazlarda üs verilmesi söz konusu olamaz demiştir. Daha sonra Molotov, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi konularına değinince Sarper bu konunun uluslararası olduğunu diğer imzası olan devletlere danışılması gerektiğini söylemiştir.⁵²³

Sovyetlerin Saldırmazlık Paktını feshetmesinden beri Türk-Sovyet münasebetlerindeki gittikçe artan soğukluk, İstanbul'da meydana gelen bir olayla gerginliğe dönüşmüştür. Bir süreden beri İstanbul'da yayınlanmakta olan birkaç gazete solcu yayınlar yapmaktadır. Buna sinirlenen İstanbul Üniversitesi öğrencileri, 4 Aralık 1945 günü yaptıkları yürüyüşle “*Yeni Dünya ve Tan*” ve Fransızca çıkmakta olan “*La Turquie*” gazeteleri ile Beyoğlu'nda bir Sovyet vatandaşına ait Berrak Kitabevini tahrip etmişlerdir.⁵²⁴

Bu sırada gerek SSCB'de gerekse Türkiye'de karşıt kamuoyu güçlenmiştir. Ardından Gürcistan Bilimler Akademisinden iki profesörün Türkiye toprakları üzerindeki isteklerini söyledikleri makaleleri gündeme gelmiştir. 14 Aralık 1945'te Tiflis'te yayınlanan Komünisti gazetesinde, 20 Aralıkta ise “*Pravda ve İzvestiya*” gazetelerinde yayınlanan “*Türkiye'den Meşru İsteklerimiz*” başlığını taşıyan bu makalede, Giresun, Gümüşhane, Bayburt ve Trabzon bölgelerini içine alan Doğu Lazistan'ı yani Gürcistan'dan koparılmış toprakları kastediyoruz” diyerek bu toprakların Gürcistan'a verilmesi istenmiştir. Şimdi Sovyet basını ilk defa olarak Sovyet vatandaşlarının ağızından Türk toprakları üzerinde istekler ileri sürmüştür.⁵²⁵

Sovyet istekleri 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Müttefiklerin Potsdam Konferansı'nda bir kez daha gündeme gelmiştir. Sovyetler Türkiye'ye verdiği notaları da bu konferansa dayandırmıştır. Sovyetlerin isteklerine ulaşmak için baskı ve tehdit yöntemini kullanmaları ise Türkiye'yi Batıya yakınlaştırmıştır. Potsdam Konferansı'ndan sonra Türkiye'nin yüz yüze kaldığı gerçek; savaşa girilmemesi üzerine kurulu dış politikanın sonuna gelindiği ve bu sonda ise İngiltere ve ABD'nin Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik isteklerine karşı takındıkları tavırda yalnız kaldığıdır. Sovyetler verdikleri notalarla Türkiye üzerinde ki baskılarını

⁵²³ A. S. Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920–1964*, s.269-271.

⁵²⁴ F. Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s.383.

⁵²⁵ E. Tellal, “SSCB'yle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980*, Cilt: I, s.503-504

arttırırken Türkiye ise içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak, İngiltere ve ABD'nin desteğini kazanmak için gayret göstermeye başlamıştır.⁵²⁶

Sovyetler 7 Ağustos 1946 tarihli notalarında ise Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasındaki Boğazlarla ilgili yetkilerini kötüye kullandıklarını, müttefiklerin savaş gemilerine geçiş vermezken, Mihverin yani Almanya ve müttefiklerinin savaş gemilerine geçiş verdiğini belirtmiştir ki bu gerçek değildir. Haksız beyanlarla dolu olan Sovyet notasına Türk Hükümeti geçmişteki tüm olay ve antlaşmaları hatırlatarak uzun uzun cevap vermiştir. Sonunda ABD ve İngiltere stratejik öneme sahip olan Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı direnebilmesi için destek vermeye başlamıştır. Bu destek ise sonunda Türkiye'nin NATO'ya girmesini sağlamıştır.⁵²⁷

Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetlere karşı politikasını sertleştirmeye başlamıştır. ABD'nin bu diplomasisi, 1946'dan sonra daha da sertleşecek ve “Çevreleme Politikası” ya da “Sınırlandırma Politikasına” dönüşecektir. ABD'nin Almanya'nın batısından başlayan nüfuz küresine karşı, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa ülkelerini kendine bağlayan nüfuz küresi ortaya çıkacak ve Sovyetler Birliği çökene kadar yerinde kalacaktır. ABD, yeni politikası gereği, Sovyetlerin genişleme alanındaki Türkiye'ye destek vermeye başlayacak ve bu desteği kısa süre sonra daha da artırmıştır.⁵²⁸

⁵²⁶ Mücahit Özçelik, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, (Şubat 2010), Ankara, s. 266-267.

⁵²⁷ Mehmet Saray, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri” (Çev. ve Yay.: İlyas Kamalov-İrina Svistunova), *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

⁵²⁸ B. Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, s.268.

ALTINCI BÖLÜM

6. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırma modeli, verilerin toplanması ve verilerin analizine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

6.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nitel bir yaklaşım benimsenmiştir. “*Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir.*”⁵²⁹

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılacak olan konu ile ilgili basılı materyallerin incelenmesini gerektirir.⁵³⁰ Bu araştırmada da Cumhuriyet’in Kuruluşundan II. Dünya Savaşı’nın Bitimine Kadar Türk-Sovyet İlişkileri doküman analizi yoluyla incelenmiştir.

6.2. Verilerin Toplanması

Cumhuriyet’in Kuruluşundan II. Dünya Savaşı’nın Bitimine Kadar Türk-Sovyet İlişkileri adlı çalışmada veri toplama aracı olarak literatür tarama kullanılmıştır. Veriler doküman analizi tekniğine uygun olarak toplanmıştır.

6.3. Verilerin Analizi

Cumhuriyet’in Kuruluşundan II. Dünya Savaşı’nın Bitimine Kadar Türk-Sovyet İlişkileri adlı çalışmada veri analizi olarak betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz tekniğinde verilerin, araştırma problemine ilişkin olarak neleri söylediği ortaya çıkmaktadır. Buna göre toplanan verilerle, çalışmamızın problem durumu olan “*Cumhuriyet’in Kuruluşundan II. Dünya Savaşı’nın Bitimine Kadar Türk-Sovyet İlişkilerinin gelişim süreci nasıldır?*” Sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır.

⁵²⁹ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2011, s.39.

⁵³⁰ A. Yıldırım- H. Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, s.187.

Betimsel analizde elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenmiş ve yorumlanmıştır.

YEDİNCİ BÖLÜM

7. BULGULAR VE YORUMLAR

Türk ve Rus milletlerinin ilişkileri yüzyıllar süren bir geçmişe sahiptir. Bölgesel ve küresel şartların yönlendirilmesiyle bu ilişkiler tarih içinde inişli çıkışlı bir şekilde olmuştur. Ancak tarih bize, devletlerarası ilişkilerde duygusal tepkilerden çok gerçekçi yaklaşımların önemli olduğunu göstermiştir. Türk-Rus milletlerinin ilişkileri tarihin hemen her devresinde öncelikle bulunduğu bölgeye, sonrasında kıtaya yön veren bir özelliğe sahip olmuştur. Tarihin ve coğrafyanın birbirine bağladığı iki milletin ilişkileri asırlar öncesine dayanmakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'nin oluşumları sürecinde başlayan dayanışmanın tarihi de bir asra yaklaşmıştır.

Türkiye, şimdiki adı Rusya Federasyonu olan Sovyetler Birliği ile Milli Mücadele döneminde iyi ilişkiler kurmuştur. Nitekim bu ilişkileri uzunca bir müddet böyle devam ettirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, uluslararası ilişkilerde, Sovyetler Birliği'ne daha fazla yakın olunmasında, mücadele yıllarının vermiş olduğu samimi ve güven içeren duyguların hâkim olduğu bir gerçektir. Ayrıca bu yıllarda her iki devletin de iki ortak meselesi vardır. Bunların başında, içeride ekonomik kalkınma, dışarıda ise güvenlidir.

Ülkelerini düşman işgalinden kurtarmak mücadelesi devam ettiği sürece, bu doğal ittifakta Türkiye'nin menfaati, kısaca Sovyetlerden temin edebileceği mali ve askeri yardımdır. Sovyetlerin menfaati ise kendi düşmanlarını meşgul edecek ikinci cephenin Anadolu'da bulunuşudur. İşgal sona erdirilip, bağımsız devletler ailesi içinde yerlerini aldıktan sonra da içine düştükleri yalnızlık ve hudutlarının güvenlik içinde bulunmayışı, doğal ittifakı faydalı kılmakta devam etmiştir. Bununla beraber, bu doğal ittifakın her türlü art düşünceden kesin şekilde arınmış, içten bir dostluk ilişkisi olduğunu söylemek mümkün değildir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

8.1. Sonuçlar

Çarlık döneminden itibaren Rusya Doğu Anadolu, Boğazlar ve Balkanlar üzerinde yayılmacılık amacı beslemiştir. I. Dünya Savaşı sırasında da Rusya'nın bu hedefi devam etmiştir. Rusya Boğazları ele geçirerek, sıcak denizlere inme politikasını bu savaş sırasında da sağlamaya çalışmıştır. Ancak Çanakkale Cephesi'nde Mustafa Kemal Paşanın üstün komuta gücü ve Türk askerinin direnişi Rusya'nın bu politikasını başarısız kılmıştır.

Millî Mücadele yılları Türk - Sovyet ilişkilerinin en ilgi çekici dönemi olmuştur. Bu dönemde yüzyıllardır devam eden düşmanlık dostluğa dönüşmüştür. İki devlet, karşılıklı çıkar dengesine dayalı bir işbirliği ilişkisi kurmuştur. Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlardan dolayı, Batılı devletlerle olan mücadelesinde mutlaka dış yardıma ve desteğe ihtiyacı vardır. Yardım sağlanabilecek tek ülke ise Sovyet Rusya'dır. Bu devlet, Millî Mücadele'de Türkiye'ye para, silah, cephane ve malzeme yardımında bulunmuştur.

Türkiye ve Sovyetler Birliği, yeni kurulan iki devlet olarak 1920'li ve 1930'lu yılların ilk yarısı boyunca yakın diplomatik ilişkiler içerisinde olmuşlardır. 1925 yılında iki ülke arasında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, bu yakınlaşmanın önemli sonuçlarından biridir. Bu antlaşma, 20 yıl boyunca Türk-Sovyet ilişkilerindeki dostluğun en büyük göstergesi olmuştur. Fakat dünyada meydana gelen siyasal gelişmeler, Türkiye'yi Batılı Devletlerle olan sorunlarını çözmeye ve yaklaşan savaş öncesi güvenliğini sağlamaya yönelik bir dizi tedbirler almaya sevk etmiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti, Balkan Antantı ve Sadabat Paktı gibi örgütlenmeler ile oluşturduğu güvenlik çemberinin içerisine Sovyetler Birliği'ni de dâhil etmek istemiş ancak başarılı olamamıştır.

1932 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'nün Sovyetler Birliği'nin davetlisi olarak Moskova'yı ziyareti ve burada Stalin'le olan samimi görüşmeleri, iki ülke arasındaki iyi ilişkileri 1920'li yıllardan 1930'lu yılların

başlarına taşımıştır. Bu ziyaret sonunda Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye 16.000.000 liralık kredi verilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin yakınlığını bir kez daha göstermiştir.

İki devletin “*kara günlerinde*” kurduğu stratejik dostluk, Atatürk döneminin son yıllarına kadar devam etmiştir. Ankara- Moskova ilişkilerinde II. Dünya Savaşı öncesinde gerileme dönemine girilmesinde değişik etkenler rol oynamıştır. Ancak temel belirleyici etken, Stalin'in değişen Türk politikası olmuştur. Stalin'in Türkiye'ye yönelik Çarlık döneminin emperyalist politikalarına öykünen yeni stratejisini uygulamaya başlaması Türk-Rus ilişkilerinin bozulmasının en önemli nedenlerinin başında gelmektedir.

Sovyetler Birliği ile tarih boyunca pek de iyi olmayan ilişkiler kuran Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nın en zor dönemlerinde iyi bir dostluk münasebeti kurmuştur. Bu yakınlaşmanın nedeni her iki tarafın da diğer büyük devletlere karşı sahip oldukları çeşitli kaygılardır. Fakat zaman içerisinde Türkiye'nin Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmak istemesi ve bu ilişkileri sağlamlaştırma arzusu Sovyetler Birliği tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu tepkilere karşın Türkiye daima Sovyetler Birliği ile yapmış olduğu anlaşmalara bağlı kalmış; ancak aynı bağlılığı karşı taraftan görememiştir. Sovyetler Birliği'nin 1939 yılında Almanya ile anlaşmasına Türkiye bir anlam verememiş; ancak samimiyetine güvendiği ve müttefik olarak gördüğü Sovyetler Birliğinin kendisi ile de bir anlaşma yapacağına olan inancı tam olmuştur. Bu yolda Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'ya gidişi beklenmedik bir şekilde kötü bir girişim olmuştur. Bu ziyaret esnasında yapılan görüşmeler neticesinde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ipler kopmuş ve Türkiye güvenliğinin Batılı devletler ile birlikte hareket etmesine ve onların arasında olmasına bağlı olduğunu görmüştür.

Sovyetler Birliği zaman zaman Türkiye ile olan ilişkilerini iyileştirmek amacıyla İngiltere'nin yardımını da istemiştir. Türkiye ise savaş sırasında tarafsız kalma politikasını sürdürmeye çalışarak, Sovyetler Birliği tarafından yapılan toprak önerilerini de nazıkçe kabul etmemiştir. Sovyetler Birliği'nin kazanacağı bir zaferin Türkiye açısından doğuracağı kötü ihtimalleri göz önünde tutan Türkiye, savaş boyunca Sovyetler Birliği'nden endişe duymuştur. Buna rağmen tarafsızlık politikasını devam ettirmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı günlerde, Dünya dengeleri ile birlikte ülkelerin diplomatik tercihleri de değişmiştir. Bu değişim sürecinin sonuçlarından biri olarak Türkiye, 1920'li yıllardan beri yakın ilişkiler içinde olduğu Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs ve doğuda toprak talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu talepler karşısında güvenliğini sağlamak amacıyla savaş boyunca Batılı devletlerle yakın ilişkiler kurmaya çalışan Türkiye, diğer taraftan da Sovyetlerle ilişkilerini iyileştirmeye çalışmıştır. Savaş boyunca izlediği diplomasiyle Türkiye, savaş dışı kalmayı başarmış ve Sovyet tehdidinden de kendisini korumuştur. Ancak Türkiye, savaş boyunca koruduğu tarafsız konumunun bedeli olarak, savaş sonunda Sovyet talepleri karşısında yalnız kalmıştır. Türkiye, Sovyet taleplerine karşı kendisini koruyabilmek için Soğuk Savaş'ta Batı Bloğuna yaklaşmış ve Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile kurduğu ittifak, Sovyet taleplerine karşı kendisini koruyabilmesini sağlamıştır.

8.2. Öneriler

Cumhuriyet'in Kuruluşundan II. Dünya Savaşı'nın Bitimine Kadar Türk-Sovyet İlişkilerinin temel belirleyicilerinin başında iki devletin Batı'ya karşı duyduğu güvenlik endişesinin ve takip ettikleri antiemperyalist politikaların yer aldığını görmekteyiz. Bununla birlikte taraflardan birinin diğer taraf aleyhine Batı ile anlaşma yapma olasılığının, karşı tarafta endişe yarattığı da bir olgudur. Yani batı faktörü hem iki devletin yakınlaşmasını sağlamış hem de ulusal çıkarlar noktasında tehdit olmuştur.

Yaşanan tarihi süreç göstermiştir ki, Türk-Rus dostluğu öncelikle iki ulusun çıkarları olmak üzere bölge barışı ve Dünya barışı için büyük değer taşımaktadır. Bu gerçekler ışığında Ankara-Moskova ilişkilerinin daha üst seviyelere taşınması temennisinde bulunuyoruz.

İki ülkenin arasında çeşitli yönlerde ekonomik, ticari, bilimsel, teknik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi için halen bütün mevcut imkânlar kullanılmamaktadır. Bu imkânların tam kullanılmasının her iki ülkeye vereceği önemi Atatürk şu sözleri ile vurgulamıştır: *“İki memleketin çetin zamanlarında kurulmuş on beş senedir türlü imtihanlardan, daha kuvvetli çıkmış bir*

dostluğun daima yüksek kıymeti haiz olması, beynelmilel sulh için değerli ve ehemmiyetli bir âmil olduğunda tereddüt edilemez.”

Günümüzde gerek siyasi gerekse de ekonomik alanlardaki işbirliğimizin seviyesinin oldukça yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Ümit ediyorum ki bundan sonraki süreçte iki ülke arasındaki işbirliği, kültür, sanat ve ilim gibi alanlarda da devam edecektir.

KAYNAKÇA

1. RESMÎ YAYIN VE TUTANAKLAR

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 18, Devre: 4, 1. Celse, s.3.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 2, Devre: 4, İçtima: F, 2. Celse, s.68.

TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, Devre: 1, İçtima: 1, 4. Celse, s.4-5.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:13, Devre:5, İçtima:2, s.6.

2. BASILI ESERLER

Akarşlan, M., *Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1990.

Akbıyık, Y., “Zaferin Tescili: Lozan Antlaşması”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (371-392), Cilt: I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

Akbıyık, Y. “Türk-Sovyet İlişkileri”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (420-426), Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

Akbulut, D.A., “ Çöken Devlet”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (131- 157), Cilt: I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

Akdevelioğlu, A., Kürkçüoğlu, Ö., “Orta Doğu’yla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980* (357-369), Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Aralov, İ. S., *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları Cilt: I-II*, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1997.

Armaoğlu, F., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Armaoğlu, F., *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1984.

Armaoğlu, F., Soysal, İ., “Türkiye’nin Hitler Almanya’sı ile İlişkileri 1933-1941”, (Yay.Haz. İsmail Soysal), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu*, (ss.297-308), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

- Aslan, Y., “Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Üzerine”, (Çev. ve Yay. İlyas Kamalov, İrina Svistunova), *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*, (ss.257-320), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.
- Aslan, Y., *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
- Atabey, F., *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Atatürk, M.K., *Nutuk-Söylev*, (Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt: III*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, C.IV. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.
- Aybars, E., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Zeus Kitabevi, İzmir 2012.
- Aydemir, Ş.S., *İkinci Adam 1938–1950*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Aydın, M., “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980* (399-476), cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Balcıoğlu, M., “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (411-515), Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.
- Balcıoğlu, M., “Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm”, (Ed. Durmuş Yalçın), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (161-367), Cilt: I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.
- Bilge, A. S., *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara 1992.

- Burçak, R. S., *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939- 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1983.
- Bülent Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, (Çev. Sermet Yalçın), Agora Kitaplığı, İstanbul 2006.
- Büyükkakıncı, E., “Sovyetler Birliği ile İlişkiler”, (Ed. Haydar Çakmak) ,*Türk Dış Politikası 1919- 2008* (120-127), Platin Yayınları, Ankara 2008.
- Cebesoy, A.F., *Moskova Hatıraları*, Osman Selim Kocahanoğlu (Ed.), Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973.
- Çelikpala, M., “Sovyetler Birliği ile İlişkiler”, (Ed. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası 1919-2008* (207-212), Barış Platin Kitap, Ankara 2008.
- Demirağ, Y., “Kurtuluş Savaşı Sürecinde Dış Politika”, (Ed. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası 1919-2008* (69-77), Platin Yayınları, Ankara 2008.
- Demirağ, Y., “Savaş Sırasında Türkiye Üzerine Pazarlıklar” , (Ed. Haydar Çakmak) ,*Türk Dış Politikası 1919-2008*, (370-378), Platin Yayınları, Ankara 2008
- Deringil, S., *Denge Oyunu- II. Dünya Savaşında Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- Erkin, F. C., *Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968.
- Esmer, A.Ş., Sander, O.,”İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1973)*, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları Ankara 1987.
- Ertürk, H., *İki Devrin Perde Arkası*, Pınar Yayınevi, İstanbul 2013.
- Fırat, M., “Yunanistan’la İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980* (325-356), cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Gökdemir, E., *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

- Gönlübol M., Sar C., , *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919 - 1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.
- Gönlübol, M., Sar, C., “ 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987.
- Göze, A., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi*, Beta Basım Yayınları, İstanbul 1993.
- Gürün, K., *Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası (1939'dan Günümüze)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.
- Gürün, K., *Savaşan Dünya ve Türkiye*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997.
- Gürün, K., *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- Karabekir, K., *İstiklal Harbimiz*, Yüce Yayınları, İstanbul 1990.
- Karal, E. Z., *Osmanlı Tarihi VIII*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Kılıç, S. , *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998.
- Kılıç, S., “Unutulmuş Barış: Brest-Litowsk (Mart 1918)”, (Çev.ve Yay. Hazır. İlyas Kamalov-İrina Svistunova), *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri* (ss.22-60), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.
- Kocabaş, S., *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989.
- Koçak, C., *Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945*, Cilt I, İletişim Yayınları, Ankara 1986.
- Kurat, A.N., *Türkiye ve Rusya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Kurat, Y.T., “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, *“Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl”* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Kurtuluş Savaşımız (1919 - 1922)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973.

- Kürkçüoğlu, Ö., Gönlübol, M., “ Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, (Haz. Berna Türkdogan), *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası* (ss.3-27), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- Meray, L. S., *Lozan Barış Konferansı C.I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.
- Müderrişoğlu, A., *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974.
- Oran, B., , “Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919-1980 (387-398)*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Özen, Y. İ., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989.
- Özersay, K., “Montreux Boğazlar Sözleşmesi” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980 (370-384)* , Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Perinçek, M., *Atatürk’ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.
- Sander, O., *Siyasi Tarih (1914-1918)*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- Saray, M., “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri” (Çev. ve Yay.: İlyas Kamalov-İrina Svistunova), *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*, (ss.245-256), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.
- Saray, M., *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998.
- Sonyel , S. R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: II*, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- Soysal, İ., *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları 1920–1945 Cilt:1*, TTK Yayınevi, Ankara 2000.
- Soysal, İ., *Türkiye’nin Siyasi Antlaşmaları (1920-1945)*, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1989.
- Sönmezoğlu, F., *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul 2010.
- Tansel, S., *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar Cilt I*, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

Tarihte Türk-Rus İlişkileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.

Tellal, E., “Sovyetlerle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980* (155- 177), Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Tellal, E., “SSCB’yle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980* (314- 324), cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Tellal, E., “SSCB’yle İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980* (499-521) Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Türk İstiklâl Harbi (İdarî Faaliyetler) Cilt VII, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara 1975.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları(1939-1945), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Plânlama Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1973.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Plânlama Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1973.

Uçarol, R., *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, İstanbul 2006.

Uzgel, İ., “İtalya’yla İlişkiler” (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası 1919 – 1980* (292-313), cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Üçok, C., *Siyasal Tarih (1789 – 1950)*, Başnur Matbaası, Ankara 1967.

Ülman, H., *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939–1947*, Ankara 1961.

Yalçın, E.S., Turan M., *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2004.

Yerasimos, S., *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H., *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2011.

Yüceer, S., “Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, (Çev. ve Yay. İlyas Kamalov, İrina Svistunova), *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri*, (ss.61-106), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

Zürcher, Eric, J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

3. SÜRELİ YAYINLAR

Atabey F., “Monterux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* Cilt:2 Sayı:4, (Ocak 2014), ss. 1-11.

Atabey, F., “Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, *History Studies Dergisi*, cilt:5, sayı:5, (Eylül 2013), ss.19-38.

Atabey F., “Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)” *History Studies Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, (Mart 2015), ss.25-45.

Benhür, Ç., “1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:24, 2008, ss.277-313.

Ertem, B., “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri” , *Turkish Studies*, cilt:8, sayı:7, (Yaz 2003), ss.157-183.

Ertem, B., “ Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:11, (Nisan, 2010), ss.252-273.

İlyas, A., Turan O., “İnönü Dönemi Türk Dış Politikası”, *Atatürk Dergisi*, Erzurum 2012, ss.319-341.

Metintaş, M.Y., Kayıran, M., “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1939-1942)”, *Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, 289-313, Elazığ 2011.

Özçelik, M., “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:29, (Şubat:2010), ss.253-269.

Toprak, S., “1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri”, *Toplum Bilimleri Dergisi* , cilt:5,sayı:9, (Ocak-Haziran 2011), ss.161-170.

Yalçın, O., “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:47, (Bahar 2011), ss.701-731.

Sunar, L., “19.Yüzyıl Avrupası’nda Emperyalizm Algısı”, *Sosyoloji Dergisi* , 3. Dizi, Sayı.14 , (Mayıs, 2007).ss.57-80.

Topakkaya,, A., “ İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt:11, sayı: 1-2, 2007, ss.163-180.

4. TEZLER

Benhür, Ç., Stalin Dönemin Türk-Rus İlişkileri (1924-1953), (Yayınlanmış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.

Çolak, B., *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2007.

Çolak, Ö., *Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2010.

Ergül, V., *Basında Türk-Sovyet İlişkileri (1925-1945)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2009.

Gökmeşe, T., *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Türk–Rus İlişkileri (1920-1923)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Kalaycı, İ., *Atatürk Dönemi Türk Sovyet İlişkileri (1919-1938)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2007.

Şekerkıran S., *Türk-Sovyet Sınırı 1919-1946*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2008.

Şen, C., *Stalin Döneminde Türk Sovyet İlişkileri(1923-1953)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006.

Şener, A., *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

EKLER

Ek-1: M. K. Atatürk'ün Ankara'daki SSCB Büyükelçisi Z. Surits'e Hediye Ettiği İmzalı Fotoğraf, Ankara 1929

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi.

Ek-2: Rusya ve Türkiye arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın imzalama töreninde, 16 Mart 1921, Moskova.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi.

Ek-3:İsmet İnönü'nün Adana'ya 23 km uzaklıkta Yenice istasyonun da İngiltere Başbakanı Churchill ile görüşmesi.

Kaynak: Milli Kütüphanede çektiğim resim.

Ek-4: Türkiye Başbakanı İsmet İnönü başkanlığındaki Türk hükümet heyetinin SSCB'yi ziyareti, 1932.

Kaynak: www.wikipedia.org.

Ek-5: Kahire Konferansında Roosevelt, İnönü ve Churchill

Kaynak: Milli Kütüphanede çektiğim resim.

Ek-6: SSCB Dışışleri Bakanı M. Litvinov’a Türkiye Ziyareti Sırasında Hediye Edilen M. K. Atatürk’ün Portresi. Ankara 1931.

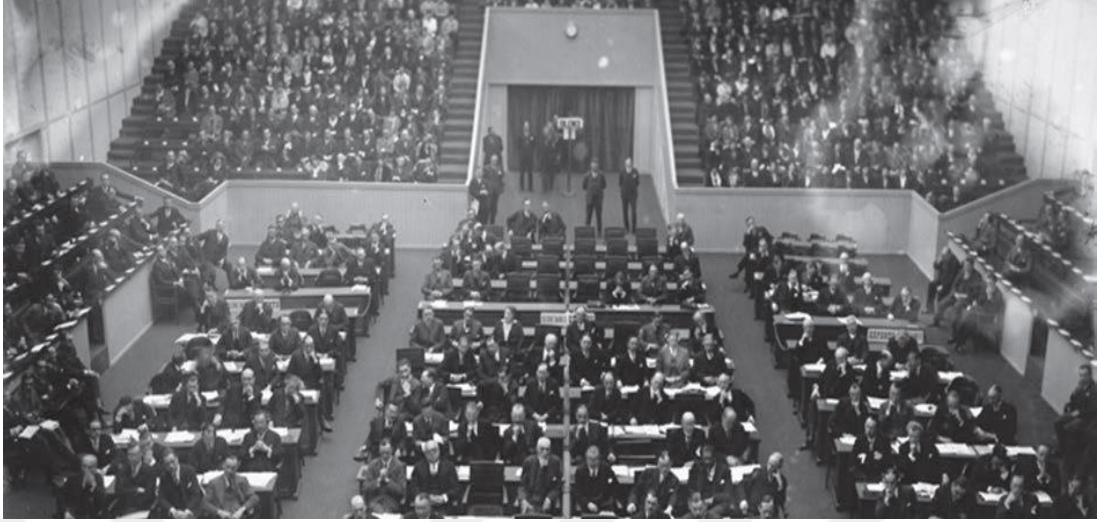
Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi.

Ek-7: SSCB Dışışleri Bakanı M. M. Litvinov’un Türkiye’yi ziyareti. M. M. Litvinov, Türkiye Dışışlerileri Bakanı Tefik Rüştü Aras ve SSCB’nin Türkiye’deki Büyükelçisi Y. Z. Surits onursal kıta önünden geçerken, Ekim 1931.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi.

Ek-8: Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Katılması (1932)

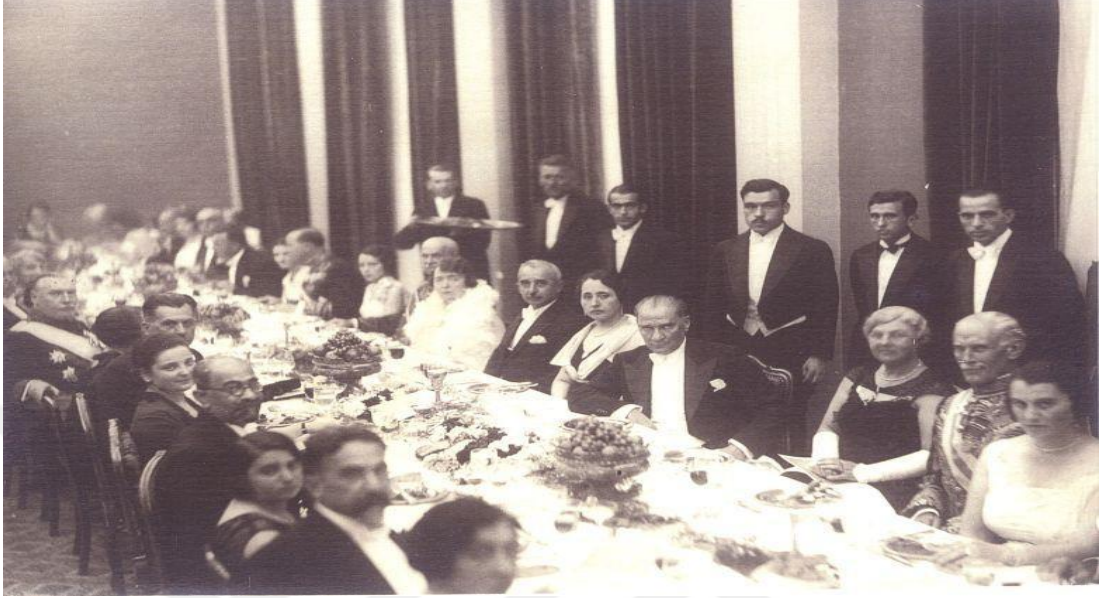
Kaynak: Milli Kütüphanede çektiğim resim.

Ek-9: Potsdam Konferansında Churchill, Truman ve Stalin

Kaynak: : www.wikipedia.org.

Ek-10:Türkiye Tarafından Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, SSCB Tarafından SSCB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Y.Z.Surits'in katıldığı diplomatik bir resepsiyon, Rusya Büyükelçiliği binası, 7.11.1927.

Kaynak: Milli Kütüphanede çektiğim resim.

Ek-11:Müttefikler Yalta Konferansı'nda 4 Şubat 1945.

Kaynak: Atatürk Araştırma Merkezi

Sovyetler, bize sekiz milyon dolarlık mensucat makinesi vereceklerdir.

AKŞAM

Rus hariciye komiseri M. Litvinof İsmet Paşa'yı Sivas-topola kadar teşfi ediyor.

Sene 14 — No: 4875 — Fıatı her yerde: 5 kuruş
PAZAR — 8 Mayıs 1932
Telefonlar: Tahrir 21686 — İdare 21434 — Klips 20113

İsmet paşa Hz. dönüyör

Sovyetler bize 16 milyon liralık makine veriyorlar

Bu makinelere mukabil bizden mal alacaklar ve faiz istemeyecekler

Türk gazetecileri Moskovada münteşir İzvestiya gazetesinin balkonunda

Moskova 7 (Husus) — Sovyetler ile aldığımız itilaf mucibince, Rusya hükümeti, bize 8 milyon dolarlık yani 16 milyon liralık mensucat makinaları verilecektir. Bu makinaların bedelini yirmi senede taksitler ile ve emtea vererek ödeyeceğiz. Sovyetler bizden bu hususta faiz almayacaklardır. Bundan başka Sovyetler,

üç ufak, iki büyük Tank, on Traktör, iki kamyon bir otobüs, Gazi hazretleriyle İsmet Paşa hazretlerine birer kıymetli atışta etmişlerdir.

Moskovadan Sivastopola müteveccihen hareketimizden evvel hariciye vekili Tefvik Rüştü bey, cenebi matbuat mümessillerini (Devamı ikinci sahifede)

Hariciye vekilimizin mühim beyanatu

Moskova, 8 (Husus) — Hariciye vekili Tefvik Rüştü bey, kirk cenebi, on yerli gazeteciye Rusya seyahati hakkında uzun beyanatta bulunmuşlardır.

Bilhassa Fransız muhabirler, Hariciye vekilimize bir çok sualler sormuşlardır. Tefvik Rüştü bey bütün suallere cevap vermiş ve ez cümle demiştir ki:

— Her şey, Baş vekilimizin bilhassa Leningrad da irat ettikleri nutukda mevcuttur. Sovyet ricaileri vakti bulan tenas ve mutalaaımızda gırlı hiç bir şey konuşmadık. Direkt temaslara devam edeceğiz. Cemiyetli Akvama karşı vaziyetimiz, beşanmamızdaki gibidir. Rusların bize çıktıkları sekiz milyon dolarlık krediyi biz tayin ettik. Sovyetler, faslasını da verebilirlerdi. Yunanistan ve Bulgaristan ile bir blok teşkil edileceği haberleri yalandır, dedi.

Sovyet hariciye komiseri M. Litvinof, İsmet paşa Hz. lerile beraber Sivastopola hareket etmiştir.

Yeni fransız Reiscumhuru

Salı günü Versayda intihap olunacaktır

Fransız başvekili M. Tardieu, millete hitaben uzun bir beyanname neşretti

Paris 7 — Yeni Fransız reiscumhuru intihap için 10 Mayısta toplanacak milli meclis teğri selahiyetleri ancak 31 Mayısta nihayet bulacak olan şimdiki mebusan ve ayan meclislerinden terekkip edecektir.

Paris, 7 — M. Tardieu, Reiscumhurun katli münasebetile, hükümet namına Fransız milletine hitaben şu beyannameyi neşretti:

* Bütün Fransa hayret ve derin bir teassüs için kalmıştır. Fransa, bütün hayatını hizmetine hasretten ve dört evladını da kendini müdafaa için feda eden bu yüksek ihtiyarın ölümüne ağlamaktadır. Bizat şeref meydanında ölen kocasının bu sabah hastahane de gölerini kapayan elmindede dulan önünde hürmetle eğilmektedir. Devlet reisini herhalde temenni

Komünistler

Mevkurların adedi yirmiyi buldu

Ötede beride komünistlik propagandası yapmakla maznun eşhas hakkında zabta tarafından yapılan tahkikat neticesinde 11 kişi yakalandığını yazmıştık.

Yakalananlar yirmiyi balığ olmuştur. Bunlar beyanname dağıtmak ve bir takım hücreler teşkil etmekle maznundurlar.

Yakalananlar arasında Haydar baba, Moto, İsmail Hakkı, Halit ve Davit isimlerinde beş kişi de bulunmaktadır. Maznurlar bugün adliye teşkil edileceklerdir.

Yunan kabinesi

Nazırlar arasında itilâflar çıkıyor

Atina 7 (Husus) — Hariciye vekil M. Mihalakopolos ile maliye müsteşarı M. Zaimis arasında, şiddetli bir hadise çıkmıştır.

Bu hadisenin sebebi, maliye müsteşarı tarafından gazetelerde neşredilen eski bir mektuptur.

Hariciye nazırı bu mektup üzerine, kabineden istifa etmek tehdidinde bulunmuştur. Başvekil M. Venizelos, bu hadiseyi hal ve faslı için bizzat müdahalede bulunmuştur.

Bazı habere göre, hükümetçe takip edilecek mali ve iktisadi siyaset programı hakkında M. Venizelosla harbiye nazırı ceneral Katchaki arasında da ihtilaf çıkmıştır. Bu ihtilaf neticesinde, M. Venizelosun harbiye nezaretinde derubde edeceği söyleniyor. M. mafi ceneral Katchaki harbiye müsteşarlığında derubte etmesi, müsteşar'at değildir.

Neden hep yeniliyoruz?

Evvelden tertip edilmiş bir millî takım olmalı

“Bugün Avrupa takımlarile karşılaşabilecek vaziyette değiliz,,

Fener bahçe klübümüzün teşekkülünden bir kaç sene sonra, Fenerbahçe birinci takımında sol açık oynayan Hikmet bey, zamanında, Türkiye'nin en iyi futbolcularından en iyi gütörlerinden biri idi. Çektığı gütörün hiç biri boşaltmaz, hayatında hiç bir penaltıyı kaçırmazdı. Hikmet beyin sol açık oynadığı zamanlar, Fener bahçe takımının kaptanı Galip beydi.

Bugün İstanbul ribtim şirketinde veznedarlık eden Hikmet bey, anketimize cevap vermeden evvel, o zaman takımın ve futbolcuların en büyük şırası disiplin ve kaptanın emirlerine körü körüne itaat etmek olduğunu kaydetti ve dedi ki:

— Millî takım teşkil etmek her memleket için çok ehemmiyetli bir iştir. Millî takımın iyi bir antrenörün idaresi altında (hiç bir feridin antrenörün tatbikatına karışmaması ve bütün elemanların da bihakken çalışmaları şartile) hiç olmazsa iki sene sıkı bir antrenemandan sonra teşkil edilebileceği kanaatındayım.

Bugün Avrupa takımlarile karşılaşacak vaziyette değiliz. Cenebi milli takımlarile yapılmış temaslar, hergün gördüğümüz hezimeler mucip oluyor. Bu mağlubiyetler de otuz seneye yakın bir zamandan beri futbol oynayan bizler için teassür mucip oluyor.

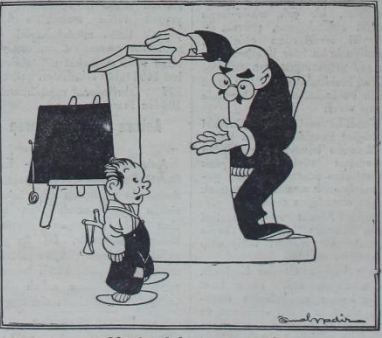
— Macarlara karşı oynayan milli takımımız nasıl buldunuz?

— Macarlar ile yapılan ilk maçta bulundum. Fim iyi bir surette teşkil edilmediği cihetle, W sistemi oyuncularımızın bütün fikirlerini yormuş ve ferdi kabiliyetlerini göstermelerine mani olmuştur. Oyunumuzda da ahenk, kombinasyon yoktu. Şaşkın bir vaziyette topa koştüğümüz halde, tutamıyor, hasmı da marke edemiyorduk. Bu da, takımın bozuk teşkil edildiğini gösterir.

Yeni adabı muşeret!

— Oğlum, farzet ki bir yere misafirliğe gittin. Kapıyı çaldın. Sonra ne yaparsın? Anlat bakalım!

— “Alacaklı değilsin. Kapıyı açın l.. Korkmayın!”, diye bağırsın.

İsmet paşa bu akşam saat beşte Gruzia vapurı ile geliyor.

AKŞAM

Yeni fransız kabinesi bütübütün başka bir politika takip edecek.

Sene 14 — No: 4877 — Fiyatı her gerde: 5 kuruş
SALI — 10 Mayıs 1932
Telefonlar: Tahrir 21686 — İdare 21434 — Kış 20113

İsmet paşa bu akşam saat beşte İstanbula geliyor

Başvekilimiz Sivastopolda bütün filo tarafından teşyi edildi

Gruzia vapuru 9 [Telsiz telgrafı alomıştır] — Bu sabah Sivastopola geldik. Şehri gezdik. Öğle vakti Rus Karadeniz filosu kumandanı tarafından mükellef bir ziyafet verildi. Ziyafette mühim nutuklar irat edildi.

Başvekil ve refakatindeki heyet saat dörtte Gruzia vapuruna bindi ve vapur hareket etti. Karadeniz filosuna mensup bir drednot, üç kruvazör, üç torpido, altı tayyare altı avcı motorlu açık denize kadar teşyi etti.

İsmet paşa hazretleri vapurdan Rus Sovyet hükümet erkânına pek samimi teşekkür telgrafı çekti. Gruzia vapuru hafif dalgalı bir denizde ilerliyor. Fırtına azdır.

Akşam Gruzia vapurunda mükellef bir ziyafet verildi. Yemek, samimî hasbuhaller içinde saat on bir kadar devam etti.

Rusya'daki mübahadedattan, samimî kabul resminden bahsedildi. Yarın [bugün] saat beşte İstanbuldayız. İstanbul valisi Gruzia vapurundaki heyet şerefine bir ziyafet verecektir.

İtalya seyahati

İsmet Pa. 21 Mayıs'ta Ankaradan İtalyaya müteveccihen hareket edecektir. Başvekil 22 Mayıs Pazar günü Loyd Triestina vapuruna Brendiye hareket edecek, oradan Romaya gidecektir. İsmet Paşa İtalya'da bir hafta kalacaktır. Bu esnada bazı şehir

Neden hep yeniliyoruz?

Türk futbolu ölmek üzere, klüpler oyuncu bulamıyor

Bir iki oyuncumuz müstesna, top kontrolümüz katiyen yoktur

Fenerbahçe birinci takımında senelerce oynayan ve teknik, ince görüşlü oyunuyla temyiz etmiş olan Sait Salâheddin bey, futboldan çekildikten sonra bilhassa avcılığa merak sarmış, ve Misir prenslerinden bir zatın refakatinde orta Afrikanın kırgın çölleri ve nadiren insanların ayak bastığı jungle denilen vahşi ormanlarına giderek arslanları, parsıları, vahşi mandaları avlamıştı.

Sait Salâheddin bey, aslan avcılığı maceralarını bundan bir kaç sene evvel bizim gazetimizde birtakım yazdığı gibi, bugün Fenerbahçe kulübünü ziyaret edenler, Salâheddin beyin bu güne kadar hiç bir Türk'e nasip olmayan vahşi hayvanlar ve aslan avcılığının canlı hatırası olan kesik aslan başlarını, ağaç dallarını andıran girift boynuzlarla süslenmiş muhtelif cins ve nevi giyik kafalarını yürülmüş aslan postlarını ve sairiyi görürler.

Sait Salâheddin bey, millî takımın nasıl teşkil edilmesi lazım geldiği hakkında ilk sorduğumuz suale cevap verirken futbolumuzun bugünkü hâlinin bedbin görünerek dedi ki:

— Türk futbolu maalesef ölmek üzeredir. Memleketimizde lüzümü kadar sporcu yetiştirilemiyor, mekteplerimizde spor teşkilâtı yoktur, hatta diyebilirim ki bir nevi spor aleyhtarlığı bile vardır. Talebenin mektuplarla olan alakası kat olunmuştur. Klüpler arzu ettikleri kadar sporcu bulmakta müşkülât çekiyorlar. Pek tabiidir ki, bu gerait dahi-

İsmet paşa, hariciye vekili ve Afyon mebusu Ali bey geçit resminde, aşağıda kızı ordu geçerken

leri de ziyaret etmesi muhtemeldir. Advette Trieste veya Venedik'ten vapura binilmesi ihtimali vardır.

Sait Salâheddin bey

linde Türk sporundan fazla birşey beklemek doğru olmaz, bugün Almanyada bir spor mektebi âlâ vardır. Mekteplerde terbiye bedeniye kadar spora da ehemmiyet verilmelidir. Esasen talebeyi ders kadar, spor da ruhi bir ihtiyastır. Mekteplerde yetişen sporcuların klüpler istifade etmelidir. Klüplerdeki sporcuların da Türkiye spor teşkilâtı ile istifade eder. Milli takımlar da bu suretle kendiliğinden doğar. Mekteplerde, spora son derece ehemmiyet verilmelidir, bunlar temin edildikten sonra, futbol ve yahut atletizm milli takımları teşkil etmek hevesine düşmek lüzumsuzdur. İşte ben asıl hastalığın bu cephe'den tedavi olunması taraftarıyım. İstikbalden (Devamı 4 üncü sahifede)

Cenevrede Akşam

Deniz silâhlarından hangileri taarruzîdir?

Tayyare gemileri ve tahtelbahirler hakkında Türkiye heyeti murahhasının noktai nazarları

Cenevre, 5 (Hususî muhabirimizden) — Hangi silâhların, bilhassa taarruzî ve tecavüzî mahiyette olduklarını tetkik eden komisyona mesailerini bitirmek üzredirler. Deniz komisyonu, saffı harp gemileri hakkındaki münakaşayı bitirerek, tayyare gemileri ve tahtelbahirlere geçmiştir. Bütün küçük devletlerle birlikte İtalya, Almanya, Rusya ve Türkiye, saffı harp zırhlılarının hasaten bir tecavüz silâhı olduğunu iddia etmişler, Fransa, İngiltere, Amerika, Japonya gibi büyük bahriye memlekelleri ise bu gemilerin daha ziyade müdafaa aleti olduğunda ısrar etmişlerdir. Komisyon bu sabahki celsesinde tahtelbahir meselesini müzakere etmiş tayyare taşıyan gemilerle tahtelbahirler hakkında

Türkiye'nin noktai nazarını izah eden, murahhasımız Necmeddin Sadık bey, Türk heyeti murahhasının tayyare gemilerini tamamen bir taarruz ve tecavüz silâhı addettiğini izah etmiş ve demiştir ki:

— "Özerine aldığı tayyareleri, üsûl hareketlerinden ta uzaklara taşıyan ve bu suretle tayyarelere çok geniş bir faaliyet sahası temin eden bu gemiler hasaten taarruzî mahiyette oldukları gibi, millî müdafaa aleyhine cidden müessir, ve sivil ehalinin hayatı için mühlik ve tehditkâr evsafı maliktedirler. Farzî muhal olarak, konferans, bombardıman tayyarelerini taarruz ve tecavüz silâhı addetmese bile, hattâ tayyare gemileri bu bombardıman (Devamı ikinci sahifede)

Borç taksitleri

Alacaklı şirketlerle müzakere şimdilik durdu

Ankara, 10 (Telefon) — Hükümetten alacaklı ecnebi şirket ve müesseselerine bu seneki borç taksitlerinin tecil etrafında cereyan eden müzakereat bir tevekküf devresi geçirmektedir.

Doyçe bank müdürü Alman şirketleriyle temasta bulunmak üzere Berlin'e gitmiştir. Almanlar yüzde 8 faiz ve iki komisyon esası üzerinde ısrar etmektedirler.

İtalyan şirketleri namına da Banka Komerçiyale müdürü M. Pomi maliye vekâletle temaslarda bulunmuş ve İstanbul'a dönmüştür.

Sporda disiplin

İdman ittifakı umumî merkezî beyannamesi neşredilecek

Ankara, 10 (Telefon) — İdman cemiyetleri ittifakı umumî merkezî bir kaç gündün beri Erzurum mebusu Aziz beyin riyasetinde toplanmakta ve ittifaka ait işler hakkında müzakereatta bulunmaktadır. Merkez bu gün de içtimaa devam edecektir.

Merkezî umumî bilhassa disipline ait meseleler üzerinde meşgul olmuş ve karar ittihaz etmiştir. Bu kararları bir beyanname halinde neşredebiliriz.

Reis bey — "Terkos meselesi, menba suları meselesi, et meselesi, yol meselesi, plâj meselesi, tanizat meselesi, çocuk bahçesi meselesi!... İşte belediyemizin faaliyet programı! İlâve edilecek bir mesele var mı efendiler?

— Var efendim: Para meselesi!..

İsmet paşanın bindiği
vapur bu sabah boğaz-
dan çıktı.

AKŞAM

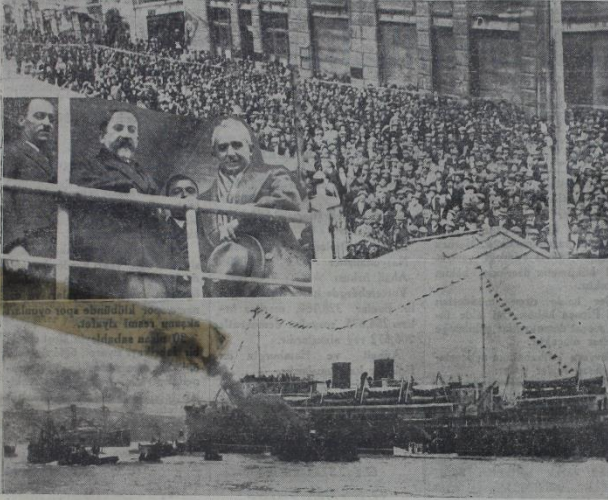
Japon hariciye nazırı
küçük devletlere şiddetle
hücum ediyor.

Sene 14 — No: 4862 — Fiyatı her yerde: 5 kuruş

PAZARTESİ — 25 Nisan 1932

Telefonlar: Tahrir 21686 — İdare 21434 — Kışe 20113

İsmet paşanın bindiği vapur bu sabah boğazdan çıktı Başvekilin ziyareti milliyetperver Türkiye ile bolşevik Rusya arasındaki dostluğun ifadesinden ibarettir

İsmet paşanın teşyinden intibalar: Rıhtımda toplanan halk, İsmet paşa ve Suriç yoldaş vapurda, Gruzia rıhtımından ayrılıyor

Başvekil İsmet paşa ve Hariciye vekili Tefvik Rüştü bey dün Rusyaya müteveccihen hareket ettiler. Bu seyahatte kendilerine kalabalık bir heyetin refakat etmesi her tarafta çok alaka uyandırmış, harifte bir takım tefsirlere yol açmıştır.

Halbuki Rusya seyahatinde ayrı manalar aramak doğru değildir. Bu seyahat iki komşu ve dost memleket arasındaki dostluğun tezahüründen başka bir şey değildir. İki hükümet arasındaki rejim farkının dostlukla hiç bir alakası yoktur. Rusyanın rejimi komünizm, Türkiye'nin ise koyu milliyetperverliktir. İki rejim arasında hiç bir münasebet yoktur. Mamafih bu hal istiklâl mücadelesi senelerinde başlayan dostluğun hergün bir kat daha kuvvet bulmasına mani olmamıştır.

Türk-Rus dostluğunun esaslı iki tarafı da birbirlerinin rejimlerine hürmet etmesidir. Senelerden beri bu esasa iki taraf ta riayet ediyor.

Başvekilimize büyük bir heyetin refakat etmesine gelince, komşumuzda yeni bir takım tecrübeler, yeni tesisat yapılıyor. Bilhassa sanayi hayatında büyük bir program tatbik ediliyor. Bunları görüp tetkik etmek hiç şüphesiz faydalıdır. Bu cihet nazarı dikkate alınarak bazı mütehasıslarımızın başvekilin refakat etmesi muvafık görülmüştür.

(Devamı 2'inci sahifece)

Seyahat 15 gün sürecek Başvekil mayısın dokuzuncu günü İstanbul'a vasil olacaktır

Başvekil İsmet paşa ile hariciye vekili Tefvik Rüştü bey ve kendilerine refakat eden heyet dün akşam saat on sekizde Gruzia vapur ile Rusyaya müteveccihen hareket etmiştir.

Vapur rıhtımdan ayrıldıktan sonra yarım yolla Boğazı geçmiş ve Büyükdere koyuna gelince burada demirlemiştir. Vapur süratli olduğu için busabah erkenden Boğazdan çıktığı takdirde de yarın sabah Odesaya vasil olabileceğinden geceyi Büyükdere koyunda geçirmesi muvafık görülmüştür.

Gruzia bugün sabaha karşı boğazdan çıkmış ve Odesaya doğru yoluna devam etmiştir.

Hareketten evvel

İsmet paşa Hz. ve Tefvik Rüştü bey dün Haydarpaşa istasyonundan motörle doğrudan Dolmabahçe sarayına gitmişler, burada bir müddet istirahat etmişlerdir.

Saat ikide çıkarak Tokatlıyan oteline gitmişler, burada vali Muhiddin, kalemi mahsus müdürü Vedit beylerle birlikte yemek yemişlerdir. Yemekten sonra İsmet paşa otomobille Edirnekapiya

kadar bir gezinti yapmış ve bu esnada vali ile kolordu kumandanına kart bırakmıştır.

Başvekil saat on yedide saraya gelmiştir. Burada Milli talebe (Devamı 2'inci sahifece)

Sovyet Rusyada Akşam..

Muharrirlerimizden Valâ Nureddin bey Başvekilimiz İsmet paşaya refakat eden heyetle birlikte Rusyaya hareket etmiştir. Valâ Nureddin bey Moskova ve gezilen diğer Rus şehirleri hakkındaki intibalarını, Başvekilimizin Sovyet memleketinde karşılamaına dair olan haberleri gazetemize muntazaman yazacaktır.

Valâ Nureddin bey evvelce uzun müddet Rusyada bulunmuş. İyi rusça bilir. Rusyayı yakından tanıır. Bu itibarla muharririmizin bu seferki seyahatinde karilerimiz için çok istifadeli yazılar yazacağı şüphesizdir.

932 bütçesi

Yeni bütçe lâiyhası dün meclise tevdi edildi

Başka memuriyete nakledileceklerle muhassasat farkı 6 ay verilmeyecek

Ankara 24 — 932 bütçesinde yapılan tadilat lâiyhası meclise gönderilmiştir. Lâyiha mucibince masraf bütçesi 171 milyon 112 bin 705 lira varidat bütçesi 171 milyon 118 bin 800 liradır. Bu suretle yeni bütçe altı bin doksan beş lira fazla varidat ile kapanmaktadır. Masraf bütçesi şudur:

Büyük Millet Meclisi	2,467,000
Riyaseticumbur	324,452
Divanı Muhasebat	550,020
Başvekilat	962,409
Şurayı Devlet	200,742
İstatistik umumî müdürlüğü	41,958
Diyanet işleri riyaseti	607,196
Maliye vekâleti	9,596,412
Dünyu umumîye	4,744,501
Tapu umumî müdürlüğü	997,000
Dahiliye vekâleti	3,735,926
Emniyet işleri umumî müdürlüğü	3,939,000

Umum jandarma kumandanlığı 8,384,000
Hariciye vekâleti 2,600,000
Sıhhat vekâleti 3,501,884
Adliye vekâleti 7,620,670
Maarif vekâleti 9,132,940
Nafia vekâleti 10,002,593
İktisat vekâleti 1,258,610
Ziraat vekâleti 4,074,500
Gümrük ve inhisarlar vekâleti (inhisar idareleri dahil değildir) 123,893

Muhafaza umum kumandanlığı 2,556,134
Gümrüklükler 1,681,656
Millî Müdafaa kara müsteşarlığı 32,167,315
Hava müsteşarlığı 943,000
Deniz müsteşarlığı 3,605,560
Askerî fabrikalar 2,954,800
Harita umumî müdürlüğü 547,265
Posta ve Telgraf 4,845,820

umumî yekün: 171,112,705

Bütçe kanunundaki esaslara göre varidat bütçesi yekünü da

171,118,800 lira olarak tesbit edilmiştir. Osmanlı bankası ile olan hazine hesabı carisinden maada kısa vadeli avans ve hesabı cariler kışadına ve azami altı ay vadeli hazine bonoları ihracına Maliye vekili mezundur. Ancak tedavide bulunan hazine bonoları hiç bir zaman beş milyonu tecavüz edemez.

Hazinede mevcut millî esham ve tahvilât karşılık gösterilmek üzere temin olunacak kredilerle veya bunların satış bedelleri ile uzun vadeli devlet tahvillerinin satın alınmasına maliye vekili mezundur.

Muhtelif dairelerin 1928, 1929, 1930, 1931 senelerine ait borçları bu senelerin bütçelerinde karşılığı olsun olmasın, 1932 bütçesinin masraf tertipleri teferruatından düyun fasıllarına naklen tediyesine maliye vekili mezundur.

Umumî bütçeden maaş alan bilûmum memur ve muallimler 932 de vuku bulacak münhalata gerek aynı nevi muhassasatı nisbetler dahilinde ve gerekse bunların birinden diğerine tercihan veya naklen tayinlerinde muhassasat farkları tayin tarihinden itibaren 6 ay müddete verilmez.

Diyanet işleri riyaseti kadrosunda dersiam miktarı bütçede tenezzül edinceye kadar vuku bulacak münhalat mevkuf tutulur. Muhasebeî umumîye kanununun gelecek seneye ait taahhüdât ıcrası salâhiyetine ait 50 inci maddesinde yazılı işlerden inşaat taahhüdât 1932 mali senesi zarfında tatbik olunmaz.

Tasfiye düyun komisyonunca tediyesi kabul edilen düyun tasfiye edilir.

— Ödümü patlattınız itfaiyeciler! Ne acele ediyorsunuz? Nasıl olsa terkos yarım saat sonra gelecek değil mi?..

Sıcaklar mütemadiyen artıyor. Dün şehirde bazı kimseler bayıldı.

AKŞAM

Almanyada siyasî fırkalar mensupları arasında şiddetli müsademeler.

Sene 14 — No: 4947 — Fiyatı her yerde: 5 kuruş
SALI — 19 Temmuz 1932
Telefonlar: Tabir 21686 — İdare 21434 — Kişi 20113

Türkiye, Cemiyeti akvamın kuvvetini artıracaktır

Dün Cemiyeti akvamda Türkiye lehinde büyük tezahürat oldu

Cenevre, 18 — Cemiyeti akvam büyük meclisi bugün toplanmıştır. Ruznamede Türkiye'nin Cemiyeti akvama kabulü meselesi vardı. Reis M. Hymans bunu reyeye koymuş ve hazar bulunan 43 devletin ittifakla Türkiye Cemiyeti akvam ahalisine kabul edilmiştir.

M. Hymans bundan sonra Türk murahhasları Cemal Hüsnü ve Necmeddin Sadık beyleri âza arasında mekî alması davet etmiştir. Cemal Hüsnü ve Necmeddin beyler alkışlar arasında yerlerine geçmişlerdir.

Bunu müteakip reis bir nutuk irat ederek Türkiye'nin Cemiyeti akvama iştirakinin, cemiyetin alemşümül mahiyet almasına doğru bir terakki adımı, sulh için bir zıman teşkil ettiğini söylemiştir. Reis demiştir ki:

—Avrupalı müntehasını teşkil eden Türkiye, medeniyetin bir ifadesidir. Türkiye, çetin imtihannar geçirdikten sonra dahili hayatında, ahlâk ve âdatında ve müessesatında büyük ıslahat vücuda getirmiştir. Türkiye, maddi kuvvet ve kudretini gösteren gayretler sarf etmiştir.

Yeni bir payitaht vücuda getirmek için çahşiyetini gösteren bir şehir meydana getirmiştir.

Aramızda bulunması, Cemiyeti akvamın kuvvetini artıracaktır. Türkiye Cemiyeti akvam misalında milletlerin mütakabil muavenetlerinin ve teşkiki meselelerinin arz etmekte olduğu teminatı ve hakları bulacaktır.

M. Hymans Türk murahhaslarına beyan hoşâmedî ederek nutkunu bitirmiştir.

Bundan sonra Cemal Hüsnü B. söz almıştır. Cemal Hüsnü bey vuku bulan tezahürata teşekkür ettikten, Türkiye'nin sulh emellerinden bahsettikten sonra M. Briandın hatırasını ve onunla birlikte sulh için çalışan M. Kelloggı yad etmiş, sonra demiştir ki:

"Sulh içinde ve sulh için beynelmîl teşkiki meselede bulunmak kendisi için ulvî bir ideal teşkil eden Türkiye elindeki vasıta ve kuvvetlerin müsadese niabetinde bu ümmiyenin tahakkukuna çalışmak arzusu vardır.

Türkiye, cemiyetinin mesaisine iştirak etmek fırsatını bulmakla kendisinin bu husustaki azimkârane arzusunun tezahürüne müsait zemini elde etmiş oluyor.

Bundan başka Türkiye, kendisine yapılmış olan bu davette şimdiki kadar takip etmiş olduğu siyasetin takdiri ve teveccühle karşılığını ödüyünce bir delilini görmektedir.

Aramızda mekî alan Türk heyeti, bu misafirperver memleketin büyük bir evladının derin bir meselini hatırlamakla bahtiyardır.

(Devamı ikinci sahifede)

Cemal Hüsnü bey
Dünkü içtimada Türkiyeyi temsil eden murahhaslarımız

Necmeddin Sadık bey

Cenevrede Akşam

Teslihatın tenzili için, 6 senelik ihzarî mesaiden sonra toplanan konferans

Altı ay çalıştıktan sonra terki teslihatın lüzumuna karar veriyor!

Cenevre 15 — Evvelki mektuplarımda, umumî surette evasfım ve mahiyetini tasvir ettiğim karar projesi hakkında malûmat vermek istiyorum.

Alta aydır, 64 devlet heyeti murahhaslarını meşgul eden, ve dünyanın en büyük, en mühim beynelmîl konferansı namı verilen terki teslihat konferansı, bu yarım senelik mesaiden sonra nasıl bir neticeye varıyor?

Her bir heyeti 120 kişiden 80, 50 murahhas ve mütehasstan mürekkep, idlerinde bayraklar, birçok nazırlar, sefirler, Cenevre'yi fethe meye kâfi bir ordu teşkil edecek kadar ceneral, erkânıharb, topçu, tayyarcı zabıtlar bulunan bu bin beşyüz kişilik konferansın terki teslihat sahasında verdiği karar ne olacaktır?

Silâhların, mümkün mertebe tenzili lâzım geldiğine karar veriyor!

Hangi silâhlar, ne derece, ne zaman ve ne suretle tenzil edilecek?... "Bunu sonra düşünürüz, çünkü bazı meselelerin ariz ve amik tetkikine lüzum vardır..." diyor.

Altı ay evvel, konferans açılırken, teslihatın esaslı surette tenzili zarurî olduğu söylenmiş, ve muhtelif silâhların ne suretle tenzil edileceği altı aydan beri ariz ve amik tetkik edilmiştir. Konferansı kapayan son celse kararı ile, konferansın küşat günü söylenen nutuklar

Tahdidî teslihat hakkında yeni bir karar sureti yazan Çekoslovakya hariciye nazırı M. Benes

arasında hiç fark yok. Bilakis, çok fark var: İlk günü söylenen nutuklar, altı ay sonra reyeye konan karardan bin kat daha ileri, daha ümit verici, cessurane idi.

64 devlet namına, M. Benes (Tan gazetesi kendisini göklere çıkarıyor) bir karar projesi yazdı. Bu kararın başlıca cümlelerini aynen alıyorum:

"Dünya sulhunun taahhüt etmek, itisadi vasıyatı silâh etmek, ve hali hazırda bütün milletleri ezen ağır yükleri hafifletmek için, teslihatın esaslı surette azaltınak zamanı artık gelmiştir..."

(Devamı dördüncü sahifede)

lardı. Bazı kimseler, bilhassa çocuklar açıkta ve tehlikeli yerlerde denize girdiklerinden zabta bunlara karşı tedbir almıştır.

Memleketin her tarafında şiddetli sıcaklar hüküm sürmektedir. Dün muhtelif yerlerde hararet derecesi şu idi:

Erzurum 28, Kars 29, Ankara 37, Trakya 38, İzmir 38, Balıkesir ve Denizli 39, Urfa 40, Diyarbakır 41. En serin yer Karadeniz sahilleridir. Rüzde hararet 24 derece idi.

Her tarafta hava açıktır. Rüzbet derecesi çok düşüktür. Şehirimizde bugün de hava açık ve sıcak geçecektir.

Hararet 37 derece..

Bunaltıcı sıcaklar bütün şiddetle devam ediyor

Dün şehirde bazı kimseler sıcak şiddetinden bayıldı

Üç gündün beri hüküm süren sıcaklar dün de bütün şiddetle devam etmiştir. Dün hararet şehir içinde 37 dereceye kadar çıkmıştır. Öğle vakti sokaklar bir fırın hissinin veriyordu. Açılan pencerelerden içeriye kuzgun, yakıcı bir hava giriyordu.

Sıcak şiddetinden yürümek ve iş görmek kabil olamıyordu. Yolda bazı kimseler sıcaktan bayılmışlardır. Bunlardan biri vilâyet konağı civarında düşmüş, başına su dökülerek güç hal ile adamağız kendisine getirilebilmiştir.

Sıcak şiddetinden denize girenler çoğalmıştır. Plajlarda insanlar karınca gibi kaynaşıyor.

Kasap — İstersen yüz dirhem pırzola yapayım?
Müşteri — İstemem, mahallede dedikodu olur.

Sayfa 3

AKŞAM

Darülfünunda yapılacak ıslahat heyeti vekilede tetkik ediliyor.

Dün birçok yerde hararet 40 dereceyi geçti, şehrimizde 35 derece idi.

Sene 14 — No: 4946 — Fiyatı her yerde: 5 kuruş

PAZARTESİ — 18 Temmuz 1932

Telefonlar: Tahrir 21686 — İdare 21434 — Kişe 20113

Cemiyeti akvamda bugün büyük merasim yapılacak

Murahhaslarımız âzalar arasında oturmağa davet edilecek, nutuklar irat olunacak

Cenevre, 18 (Hususi) — Cemiyeti akvam büyük meclisi bugün öğleden sonra toplanacaktır. İçtihatın ruhanesinde Türkiye'nin Cemiyeti akvama kabulü merasımı vardır. Celse açıldıktan sonra reis, Belçika hariciye nazırı M. Hymans Türk beyetini murahhaslar arasında mevki almağa davet edecek, murahhaslarımız Cemal Hüsnü ve Necmeddin Sadık beyler âza arasında oturacaklardır.

Bu münasebette reis ve bazı murahhaslar tarafından nutuklar irat edilecek, beyetimiz de bu nutuklara cevap verecektir. Bu merasimi müteakip Cemiyeti akvam büyük meclisi, 1 Eylülde toplanmak üzere içtihatını tatil edecektir.

Cemeiyetü'l Akvam binası

Hariciye vekili Sovyet maslahatgüzârına bir mektup verdi
Ankara, 17 — Hariciye vekili Tefvik Rüştü bey Cemiyeti akvamda dahil olmamız münasebetiyle dostumuz Sovyet Rusyanın Türkiye'deki maslahatgüzârına ikinci bir mektup tevdi etmiştir.

Darülfünun ıslahatı

Maarif vekili Esat bey: "Bu iş yakında neticelenecek," diyor

Ankara, 18 (Telefon) — İstanbul darülfünunu vaziyeti ve memleketimizde açılması düşünülen diğer darülfünunlar hakkında maarif vekili Esat beyle görüştüm. Muhterem vekil bey bana şu izahatı verdi:

— İstanbul darülfünunu hakkındaki muamele henüz heyeti vekilededir. Hükümet bu işi yakında neticelendirecektir. Ankarada bir darülfünun yapmağı ise eskiden beri düşünüyoruz. Bu işi başarmak emelimizdir. Esasen burada bunun nüvesi mevcuttur. Hukuk fakültesine ilâveten bir tıp fakültesi bunu takiben edebiyat fakültesi açılacaktır.

Memleketimizin diğer bir yerinde üçüncü bir darülfünun tesaline gelince, bu hususta henüz alınmış katı bir karar yoktur. İmkân hasıl oldukça zamanla bu da yapılacaktır.

Maarif vekili Esat bey

Şehrimizde deveran eden bir rivayete göre darülfünunda yapılacak ıslahat meyânında, müderris ve muallimler arasında bir tasfiye icrası da kuvvetle muhtemeldir.

Cenevrede Akşam

Amerika teklifleri ve Türk heyeti murahhasasının noktai nazarları

Cenevre 16 — Umumi komisyon Amerika teklifini münakereye başladı, yahut devam etti. Günü, geçen celsede, Hoover beyannamesi okunduğu vakit, yedi devlet bu husustaki fikirlerini hemen söylemişlerdi. Yeni başlayan içtihat bir münakereye namı da verilmez, zira, reis, celsesi açınca, tefferat münakaşasına girmeden, muhtelif heyetlerin Amerika teklifleri hakkında noktai nazarlarını söylemelerini bildirdi. Yani, Amerika teklifi münakaşa edilmeyecek, bir karara bağlanmayacak, herkes sadece ve umumi şekilde fikirlerini izah edecek...

Bir kısım heyetler fikirlerini söylediler. Bu meyanda, murahhasımız Cemal Hüsnü bey de Türkiye heyetinin düşüncelerini, sarıb, müsabet bir şekilde anlattı.

Hoover teklifini, Türkiye heyeti murahhasasının alaka ve muhabbetle karşıladığını, bu tekliflere rehber olan esas umdelerin, Türkiye tarafından müdafaa edilmiş olan prensiplerle, mutabakat halinde bulunduğunu, ezcümle, Hoover teklifinin mülhem olduğu Briand-Kellogg misalının Türkiye harici siyasetine daimi esas teşkil ettiğini, Tefvik Rüştü beyin Millet Meclisi huzurunda, bütçe münasebetiyle irat ettiği son nutku zikrederek izah etmiştir.

Amerika teklifinde beyan edilen "Müdafaa kuvvetlerini, taarruz vasıtalarını tenkis suretile artırmak," esaslı Türkiye müdafaa etmiş olduğu tezdirdi.

Eski borçlar

Sarçoğlu Şükrü bey Ankaraya geliyor

Eski borçlar meselesi hakkında Pariste cereyan eden müzakereenin bir itilaf ile neticelenmek üzere olduğunu yazmıştık.

Haber verildiğine göre Sarçoğlu Şükrü bey yakında Ankaraya gelerek itilafın esasları hakkında malumat verecektir. Bu meselenin yakında kat'i surette halledileceği muhakkak addolunuyor.

Şeker, kahve ve çay

Ankara, 17 — 5 temmuz tarihine kadar gümrüklere gelmiş olan şeker, kahve ve çayın kontenjan harici olarak memleketi ithali için bir proje hazırlanmaktadır. Proje esaslarına nazaran 13 mayıs 932 tarihine kadar eshabı tarafından sipariş mukavelesile bağlanmış olan bu nevi emtianın kontenjan harici olarak memleketi ithallerine müsaade edilecektir.

Dünkü sıcaklar

Sıcaktan bunalıp küfesini bırakarak uykuya dalan bir satıcı
(Sıcaklık hakkındaki yazı ikinci sahifemizedir)

Eski bir sanat

Yoğurtçuluk iptidai şekilden kurtuluyor

Bir mütehasssımız yoğurt imali için bir dolap yaptı

Ankara, 14 (Hususi) — Memleketimizde yoğurtçuluk, bilhassa Silivri yoğurdu imali mühim bir sanat halini almıştır. Fakat imal edilen yoğurtlar birbirine benzemez. Bir kısmı pek güzel ve pek nefistir, bir kısmı ise ağıza alınamıyacak kadar fenadır. Bunun sebebi yoğurt imalinin müntazam bir usule tabi olmamasıdır. Yoğurdu yapan ustanın maharetine göre yoğurt bazan iyi, bazan da fena olur.

Bundan başka yoğurt yapmak için sarfedilen para da çoktur.

Ankara civarında yapılan tecrübeler göre 100 litre süt için kuru gürgen odunu 10 kilo, fena olarsa 15 kilo, tozsu 17-20 kömür (tozlu olarsa 25 kilo gider) sarfediliyor. Bu suretle Ankarada bir okla yoğurdu mahrukat masrafı 70 - 80 para oluyor.

Ankara yüksek Ziraat mektebinin süt sanatları laboratuvarı şefi Ekrem Rüştü bey bunları nazarı dikkate alarak iki seneden beri yoğurtçuluk hakkında tetkikat yapmakla meşgul olmuş ve pek mübini neticeler elde etmiştir. (Devamı ikinci sahifede.)

Bir taşralı — Gözünü sevdiğim İstanbul, temiz yerdür vesselâml. Adım başında bir çöp sepeti...

Çanakkale sayısı: 16 sahife

Atatürke ithaf

Cumhuriyet, bugün Boğazlar barışı münaseletiyle çıkardığı Çanakkale sayısını Çanakkaleyi dört defa kartarmış olan Ulu Önderi ihsan etmeli milli bir kare bilirdi.

Cumhuriyet

Onbirinci yıl sayı: 4377

Ticari ve mülkiyet adresi: Cumhuriyet, İstanbul - Posta kutusu: İstanbul, No 241

Salı 21 Temmuz 1936

İsmet İnönüne

Savaşa ve barışta Atatürk'ün sağ eli! Muvaffakiyetle bağladığın Lozan istiklal antlaşmasını Montri benzeranite imzalı bahçelerinden de- ler, Cumhuriyet, seni de tek hak ka- line gelmiş millet adına kutluyor.

Boğazlar Mukavelesi Dün Akşam imzalandı

Boğazlar Davasının Bilançosu

Türk milleti, üzerine düşen vazifinin ehemmiyetini pek iyi biliyor

A tıf hakiki kıymet ve ehemmiyetini tezahür ettiren dünyanın en önemli meselelerinden bir olduğunu seçmiş ve Boğazlar varlığını son re- jimeye muvaffakiyet ve isabetten dolayı başta Cumhuriyet hükümeti- ni olduğu halde dünyayı tehrir ed- tir.

Boğazlardaki açıklıktan ist- tirab ve endişe duyan Türk milleti bizim bu en hassas noktalarda tesis olunan emniyetten dolayı alabildiği- ne memnun, müstehzi, müte- şehkir ve mütehir olmakta yerden göke haklıdır.

Montri müzakereleri, meseleleri büyük- lüğü ile münasip diyaloglarımız bir- kildi çetin oldu. Oradaki marha- be- yemizin haklarını ve haklarını müda- fias etmek gösterdiği gayret ve muvaf- fiyeti överek anmak vazifesizdir. Türk marha- be- yemizi olan Da- lar- ı Bakanlar Doktor Ferik Rüşdi A- ras bu büyük meselede Cumhuriyet hü- kümetine bütün düşüncelerini hakla- re- telli etimmi olmakla milletle birlik- ve- birleşme hak kazandı.

Müzakerelerin çetin safhalarında ken- daktaki nazıların müdafian- salda ettimiz mezu dava ile tehrir ettimiz- dolayı bazı cenebi marha- be- yemizin hareket tarzlarını bilhazar güdele tehlik- etim olmağımıza mukabil bugün var- ılan mezu ve idli neticeden dolayı o- marha- be- yemizin hepine en candan tehrirlerini sunmak hileleri mezu bulundurmaya söylemekle ancak ha- kiki- kate terdiman olmuş oluruz. İngiliz- yemizin bu bizim hayatı davamızda en- sayet İngiliz karakir ve vakarına pek- yarasız cenebiyle karar kılın- oldu- ğu Türk milletinin gözünden kaçmı- dı. Vefakir dostluğuna nazı olan Türk milleti Boğazlar meselesinin son- ekinde İngilizlerden gelen çok daha- hareketli kıymetini pek iyi biliyor ve pek- iy- i hükmetti devam edecek.

Önemizdeki parlak ve güzel net- cenin bu suretle tahakkukla bütün marha- be- yemizi derece derece yar- dım etmişlerdir. Bu neticeye vardıl- mak için cehden zorlukları meselemin büyüklüğünden ileri gelme zaruret- ler tahkiki ediyoruz. En ziyade do- stumuz olan ve en ziyade sulay- ı ve kolaylık bulduğumuz bazı memleket- lerin marha- be- yemizi bile bizi- yordu. Bu hareket tarzları devletleri idare eden peşlerin hakiki ve do- ğu düşüncelerinin olduğu gibi telli et- tirenmiş olma ve sahi hisle- pay- ayırmak kabul olmakla beraber bir- nihayet elde edilen müspet netice- ö- nünde bu teferruat üzerinde dahi- durmağa sala lüzum görmüyoruz. İyi bilen hersey iyidir.

Boğazlar meselesinin yeni rejimdeki- liliye Türk emniyeti beraber hakla- re- telli sulha dahil hizmetinde. Yeni mu- kavelenin imza edenlerin hiçbir bundan- dolayı hiçbir zaman pıncaklı domay- cıcağı, bilakis bu suretle pek iyi bir i- gür- me olduklarını her bir tarafta tahkik ede- cektir. Bunu kendilerine en la- f- ı- zette temin ederiz. Türk milleti yeni Bo- ğazlar rejimle kendi üzerine düşen vazif- inin ehemmiyetini pek iyi biliyor.

Bilicorumu kenal etmek için bir- kitar da Boğazlara yakın milli tarihiki- rahalları seri bir bakışla gördün ge- cire- lin.

Umumi Harbin en büyük vakı- amı siphasta Çanakkale müdafası- na teşkil eder. Cihann tarihine bu- müdafas ile izahat verimdir. Ne- hecekt, Çarlık devirinde Rus ve-

YUNUS NADI
Larzan No. 10 altın 4 te

13 yıllık bir ayrılıktan sonra ebediyete kadar sürecek bir kavuşma...

Bugün, 13 etezlik barıştillerin kavuşma günüdür. Omlar, Türk ordusu Bo- ğaz- ıyılan, Osmanlı Türklerinin Çanakkale Boğazına hakim oldukları gün- den- beri, altı asırdı bir birbiriyle aynı mamlardır. Osm- ıyıldır ki 1923 ten 1936 ya kadar süren on üç yıllık barışın birası, çok acı ve çok uzun oldu. Fa- kat, işte nihayet, bugün tekrar birbiriyle kavuşuyor, gene birbiriyle kucak- ıyorlar. Türk sivarlerinin alan gene Menderes ve Kocayay- ıyıldır. Türk sivarlerinin, 55.000 kalımanına hastanbaşı bir Türk şehidiği

haline koyduğu Gelibolu yarımadasında, o mütevazi şehid Mehmedik' abidesini tavaf edecekler. Boğazın mavı sulan kıyısında 13 senedir kükür- ıyıldır ve derdi- ıyıldır o- eki tabyalar yeni Türk toprak ile, son sitem Türk toprak da o gaz- tabyalarla sarmaladığı olacaktır.

13 yıllık bir ayrılıktan sonra ebediyete kadar sürecek bir kavuşma...

Bugün, bu kavuşma bayramında, Boğazın iki kıyısındaki Anadolu Hamidiye-

Larzan No. 4 altın 4 te

Montröde yapılan imza merasimi

Mukavele dün gece saat 10 buçukta büyük merasimle imza edildi

Montrö 20 (Suriye) mahsusada gi- den arkadaşımızdan — Bugün Bo- ğazlar konferansının imzalanacağı- sade burada değil, bütün Avrupa- da ve belki bütün dünyada malum bulı- nuyordu.

Montröpalasta, daha sabahın itib- ıyıldır fevkalade günler mahsus bir ha- va içinde çalkanıyordu.

Bütün cenebi marha- be- yemizi ve gaz- tecilerle daha öğleden evvel otele- salonlarında toplanmışlar, beyus bir- çehre ve neşeli bir samimiyet içinde, öğleden sonra olacaklara intizar ed- iyorlardı.

Akşam saat onda toplanan konfe- rans heyeti umumiyesine gene M. Reis üyeleri ediyor. Karar ve ne- tice belli olduğu için kısa konferan- sını arkadaş medisi gibi sıcak bir sa- mimiyet havasıyla çalkanıyordu.

Nihayet saat onı biraz geçtikten- sonra, hermarra, Boğazlar müsha- desinin imzaya hazır olduğu bildirildi. Reisin kısa sözlerini müteakib oğ il- c-

rak Bulgar marha- be- yemizi imza- lade. Onu Alfabe sırasla diğer mu- rahhaslar takip etti. Bu heyecanlı manzara alkışlarla karışanıyordu. Bundan sonra her heyeti marha- be- yemizi bir nutuk söyleyerek Cumhu- riyet Türkiye'nin sulh yolundaki sa- yını birimet himmetlerini muhabbe- liletti ve Montrö konferansının bu- müspet neticesiyle almanışın doğan um- umi sevinci tekrarladı.

Türkiye Hariciye Vekilinin nutu- kına, candan alkışlandı. Aylardır bu sona varmak gayretine çok yor- ılan Rüşdi Aras, bugün, milletin has- ıyıldır kudretle canlanma, mütebasını- sen, beşus gününümü; dünya millet- leri mümessillerine milli hükümetin-

bütün asıvet ve getaretili misafirleri- ne teşekkür ediyor.

Ziyafet

Nutukları müteakib Türkiye Har- ciye Vekilinin delegeler için hazırla- dığı ziyafet başlandı. Bu toplantı- ıyıldır çok samimi bir aile toplantısı halini almıştı. Bilhassa, Montröye bugün- gelen Rumeli Hariciye Nazırının spiri- tuel mevcudiyeti bütün içtimca can- veriyordu. Bu sırada Türkiye Mat- buat Müdürü de, Montrödeki cenebi- gazetecilere bir ziyafet vermektedir.

Maraha- be- yemizi

Dün Boğazlar mukavelesini İngi- liz, Romanya, Avustralya, Fransa, Rusya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya, Bul-

garistan ve Türkiye hükümetleri imza- lamışlar.

Japonlar bazı ibrazı kayıtlar derme- yan amelle beraber mukavele imza- laktan da geri kalamamışlardır.

Londra radyosunun verdiği malumat

Londra 20 (Hımsı) — Bu gece al- man malumata göre Türk ordusu Kara- deniz Boğazına girmiştir. Çanakkaleye- ıyıldır çok uzak Türk kıtasının oradaki- Türk, İngiliz ve Fransız marzıklarına- ıyıldır çok uzak kıyıdağı da haber veril- mektedir. Bu hareket Londrada sempati- yandırmıştır.

Gene bir habere göre Türkler, Mon- trödeki diplomatik asıvet ve idli için, Ç- anakkalede bir şahid kılacaklardır.

Çanakkale tahkimatı

Londra 20 (Hımsı) — Bu akşam al- man malumata göre Boğazlarda yapı- ıyıldır çok ası tahkimat 80 milyon İngiliz lin- ıyıldır mal olacaktır.

Larzan No. 10 altın 4 te

Ordumuz dün Gece Karadeniz Boğazına girdi!

Çanakkale bugün öğle- yin işgal edilecek, bütün donanma Boğazlara gitti

Dün gece, Montrö Konferansının im- zası haberi gelir gelmez kabarmış ordu- muzun İstanbulda bulunan k'ı'alan tara- fından Karadeniz Boğazı işgal edilmis- tir.

Anadolı yakasından gelen piyade, topçu, makineci k'ı'alan, balıkçı muaz- zım tehrirleri arasında Üsküdar iske- line gelmiş ve buradan muhabbe vapu- larla Boğazı hareket etmiştir. Zaten gündüzden beri çok fazla bir- kitar- ıyıldır 80 altın 4 te

Memlekette büyük bayram

Dün, bütün Türkiye muazzam tezahüratla yeni zaferi kutuladı

Dün gece, bütün Türkiye büyük bir bayram daha yapıldı ve kutuladı. Ata- tükün dahi irade ve idarece safinden zaferi kıyas. Cumhuriyet hükümeti, ebediyen Türkün olan sevgili Boğaz - ıyıldır mukaddes Türk hakimiyetinde bir daha kükür- ıyıldır oldu.

Montrö konferansının neticesini ve Boğazların tahkimatı hususundaki- hakimiyet tasdikı memleketin her ta- rafında derin sevinçle karışmış. Dün gece büyük bayram yapılmıştır.

Maven Çanakkale'nin ikinci defa is - tirdiğinden daha az ehemmiyetli ol - mayan bu zafer dün gece bütün mem- leketin her tarafında candan ve gönlü- den kutulanmaktadır. Dün gece yarısı muahdesinin imzalandığından daha- gelen haberler her tarafta candan ve gönlü- den beklenen halka telgraf ve radyo- larla ilin edilmis, vapurları ve haberi ilin eden dikkatli sesleri her tarafta neş'e uyandırmıştır. Dün gece yarısında- bütün tehrirler bugün akşamı ha - dar ve bütün azamete devam edecek- tir.

Dün gecesi teahürat

Dün gece daha erkenden muazzam bir halk kalabalığı bütün muhabbe yer- lerinde toplanmaya başlamıştı. Kalba- lığın en ziyade Fatih, Şehremininde, Dökümlerde, Boğazlarda, Kalkıştı- ıyıldır dairesi içinde, Sarayda ve- ıyıldır sevinçle telkesini ettiği gece çırpınma- ıyıldır.

Bu büyük günün sevinç 12 ye ka - dır çok durulmasına mukadde edilen dükkânlar, sureti mahsusada donatılan mümessillerin etrafı yayılan çok sa - zarlağın her tarafı bir hüviyet ver - ıyıldır, herkes en gatr, bir zafer bayra - mının takını hermarra payıyordu.

Medyanın yerleştirilen bando mu- zıkalı, orkestralar ve ban yerlerde o - parifler durmadan mill marşların- ıyıldır, etrafı kan dökülmeden kaza - nılan bu büyük zaferin tam kokusu- nu duymeye çalışıyordu.

Tam en ilkiye doğru heyecan bula- bıtın artmağa başlamıştı. Halk marş - ıyıldır, bir an evvel büyük müspet - ıyıldır en dikkatli seslerini iştikrak ediyor - ıyıldır, muassasa göre kulağı kesiliyordu.

Fatihka, birkez daha sonra, bir - ıyıldır memleketin tek bir kulağı halinde, - ıyıldır 80 altın 4 te

Atatürkün sözleri

Atatürk Montrö muahdesinin imza- ıyıldır milletle güler - ıyıldır büyük teahürat karşısında his- sıyatını şu suretle ihtar etmiştir:

— Milletimizin yüzyük sevinçine, ordusunun bilkimesle hermarra ve- medetli berberlerle, didanılması- ıyıldır muassasa duymuş ve güler - ıyıldır, halkın zehi, buğ ve ener- jisinin, bütün berberlerle, mukate- ıyıldır sulh ve huzur baskından ne- ticelele dışıyıldırızileminin bir delili- olan Montrö konferansın eseri de- ıyıldır sevinçle ve sevinçle her- ıyıldır de- ıyıldır bir tarih kılınmıştır.

Larzan No. 10 altın 4 te

Başmuhaririz
Ahmet Emin YALMAN
YATANEVİ - Çekirge, Mektep No: 35
Ticari Sicil: 1010 - Telgraf VAKAT 10
19 HAZİRAN 1941
PERŞEMBE

VATAN
SİYASİ SABAH GAZETESİ
Yıl: I - Sayı: 297

Meşhur küllük
kahvesinden ilhamlar
Yazan: M. KAPLAN
Bugün 3 üncü sayfamızda

Türk - Alman dostluk anlaşması Hariciye Vekâletinde imza edildi

**Türk : Alman
muahedesinin
mânası**

Bu muahede, harbi toprak-
lardan uzak toprak
puklukları vazifesinde iş-
leri kolaylaştırıyor.

YAZAN: Ahmet Emin YALMAN

Dün akşam Ankara'da Al-
manya ile imzalandığı
muahede, zaten takip ettiğimiz
suhuşun yeni bir safhası
ifade bulmuş demektir. Bu, si-
yasette hiçbir yeni ittifakı
değışikliğini deklare etmez.

Türkiye bugünkü harbinde
bir devrinde bir toprak ay-
seti takip etmesi hatırlan-
dır. Türkiye kendi topraklarına
yapılan her türlü tecavüzleri
alibahı mukabelede bulmak
hareketlerinde iltihalede hiçbir
nervi müdahaleye tahammül et-
memek yolunda bir millî ayaset
takip etmiş ve mukadderatına
tanımlı sahip olmakla arz-
etmiştir. Yeni imzalanan mu-
ahede, bu bakımdan millî sını-
mide hiçbir tebeddül yapmayor
ve yapmaz.

İngiltereye karşı bir müttefik
esatife müayyen taahhütleri-
mi vardır ki yeni muahede bu
taahhütleri karşı gelmiyor. İn-
giltere her vakitki gibi mütte-
fikimdir. İngiltere aleyhine bir
harekete ailed olamaz hiçbir
zaman hatıra bile gelemez. İn-
giltere ile olan eski ve samimi
münasebetlerimiz pek tabii ola-
rak aynı devam edecektir.

Diğer taraftan Almanya bi-
zimize tarihinin hiçbir devrin-
de harp halinde bulunmuş
bir memleketdir. İki harp mün-
asebetimiz Çan harbindeki it-
tifakımız şeklinde olmuştur.
Bugün de doğrudan doğruya
bizimle Almanya arasında bir
bitişik mevzu yoktur. Dünya-
nın bugünkü geyikler her tür-
lü tecavüze karşı müdafaa
tedbirleri alması tabii gör-
mektir. Beraber Almanya aleyhinde
ki hareketlere alet olması ve
tecavüz bir gide tutması hiç
bir zaman kabul etmez.

Bu itibarla, yeni muahedenin
mânası; zaten filen takip etti-
ğimiz ayaseti teyid etmektedir.
Harbi kendi toprak-
larımızdan ve Avrupa ile Asya
arasındaki geçişin uzak taf-
mak yolundaki enasîl vasfemi-
zin ifas bu muahede sayısında
bir kat daha kolaylaşmış ola-
caktır. Ahmet Emin YALMAN

Türkiye ve Almanya doğrudan doğruya veya
dolayısıyla vekdiğeri aleyhine müteveccih
her türlü harekâtta ictinap edeceklerdir

C. H. P. Meclis grupunda
**Türk Alman anlaşması
ittifakla tasvip edildi**

Ankara, 18 (A.A.) — C.
H. P. Meclis grubu bugün
18/6/941 perşamba günü sa-
at 17 de res vaki. Traheon
mebus Hasan Sakano resli-
ğinde toplandı.

Rumanda yalın Alman-
ya ile müzakere bu defa ik-
mal ve tatil edilmiş olan dost-
luk muahedesi vardı.

Bu muahade siir alarak kür-
süye gelen Hariciye Vekili
Şükrü Saracoğlu bu muahede-
sin bîdayetlerini geçirmiş ol-
duğu müzakerelerinde aile
beyanatta bulunmuş ve imzası
tahsis edilmiş muahede on-
nisi okuyarak bu vesikam
mahiyet ve gayet üzerinde et-
rafî taslat vermiştir.

Hariciye Vekili müteak-
küt aile bir çok hatiplerin be-
yanatına ve sordukları suallerle
bizzat Başvekil doktor Refik

Saydan tarafından verilen ce-
vaplar dinlendikten sonra mu-
ahedenin imzası tebliğî reye
konusunda ve umumî heyetin
tam ittifakla ve sürüklî alfa-
larla kabul edilmiştir.

Rumanda beka bir mad-
de olmadıktan sonra 19 da
celere mahiyet verilmiştir.

Ankara, 18 (A.A.) — C.
H. P. Meclis grubu umumî
heyeti, 18/6/941, perşamba
günü, res vaki İstanbul me-
bus Ali Rıza Tarkan resli-
ğinde toplandı.

Hariciye Vekili tarafından,
Parti grubunun başvekilîği içi-
münde ve yeni müzakere Müs-
talik grubu umumî heyetinde,
harici ayaset hakkında verilmiş
mukallat ve taslat üzerine mü-
zakere cereyan etmiş ve neti-
cesinde hükümetin hatli hare-
keti ittifakla tasvip edilmiştir.

in önü
İngiliz Kralı
George'a
Doğum yıldönümü
Münasebetiyle
tebriklerini
bildirdi

Ankara, 18 (A.A.) —
Reisicumhur İsmet İn-
önü, Büyük Britanya kralı
majeste İkinci George'un
doğumunun yıl dönü-
mü münasebetiyle tebrik-
lerini telgrafla bildirmiş-
ler, majeste kral da Re-
isicumhura teşekkür tel-
grafları ile mukabele et-
mişlerdir.

MISIR - LIBYA
Hududunda
Müthiş
Çarpışmalar
oluyor

İngiliz tankları
Sollum yolunu
kestiler

Kahire, 18 (A.A.) — Dün
akşam Kahireye gelen haberlere
göre, yazar günü Misir - Libya
hududunda Halaya geçidi civar-
ındaki yanda, hücum teşkilatı ve
sında şiddetli kadir gürle-
miş derinde müharibe her çarpış-
ma olmuştur. Hücum taslatları ve
diğer muahedeler zihin akadık-
tır. (Devamı No. 5, 28, 7 de) //

Almanlar
Amerika ile
Anlaşma
Ümidini
kaybetmemişler

Almanya petrol ihtiyacını
yeni keşfedilen sahalarından
temin etmeyi düşünüyor

Berlin, 18 (A.A.) — Bir ha-
suh muahade bildiriyor.
Alman muahadan, gittikçe da-
ha fazla Alman - Amerikan mün-
asebetlerinin menkul olmasına
Amerika Birleşik Devletlerinin
Almanya karşı aldığı hamane
vasıret hakkında etrafî husus
hemem tanınmış aydınlatmak-
tır. Fakat doktor Frank'un mu-
kama da ispat ettiği veçhile, bu
hamane vasıret ümidini, halk
muahade etmektedir.

Deutsche Allgemeine Zeitung
yayıncısı bir hamakaleinde
(Devamı No. 5, 28, 7 de) //

Almanlar
Amerika ile
Anlaşma
Ümidini
kaybetmemişler

Almanya petrol ihtiyacını
yeni keşfedilen sahalarından
temin etmeyi düşünüyor

Berlin, 18 (A.A.) — Bir ha-
suh muahade bildiriyor.
Alman muahadan, gittikçe da-
ha fazla Alman - Amerikan mün-
asebetlerinin menkul olmasına
Amerika Birleşik Devletlerinin
Almanya karşı aldığı hamane
vasıret hakkında etrafî husus
hemem tanınmış aydınlatmak-
tır. Fakat doktor Frank'un mu-
kama da ispat ettiği veçhile, bu
hamane vasıret ümidini, halk
muahade etmektedir.

Deutsche Allgemeine Zeitung
yayıncısı bir hamakaleinde
(Devamı No. 5, 28, 7 de) //

Şükrü Saracoğlu

Hariciye Vekili
diyor ki :

**Türkiye ve
Almanya
Dostluklarını
en sağlam
temellere
istinad
ettirmektedirler**

Ankara, 18 (A.A.) —
Türkiye - Almanya muahade-
sinin imzası münasebetiyle
Hariciye Vekili Şükrü Sa-
racoğlu muahade ailede be-
yanatı yapmıştır.

Bizimlere karşı vaki ay-
seti her vakit aile ve
dişlet laktus ve dünya müd-
satinin asılca süren temev-
vikiati emamda muahade
kide bulundurma olan Tür-
kiye ve Almanya, meşbu ha-
gün neşrolunan muahade ile,
dostluklarını en sağlam tem-
ellere istinad ettirmektedirler.

Ankara, 18 (A.A.) — Dün
akşam Kahireye gelen haberlere
göre, yazar günü Misir - Libya
hududunda Halaya geçidi civar-
ındaki yanda, hücum teşkilatı ve
sında şiddetli kadir gürle-
miş derinde müharibe her çarpış-
ma olmuştur. Hücum taslatları ve
diğer muahedeler zihin akadık-
tır. (Devamı No. 5, 28, 7 de) //

Almanlar
Amerika ile
Anlaşma
Ümidini
kaybetmemişler

Almanya petrol ihtiyacını
yeni keşfedilen sahalarından
temin etmeyi düşünüyor

Berlin, 18 (A.A.) — Bir ha-
suh muahade bildiriyor.
Alman muahadan, gittikçe da-
ha fazla Alman - Amerikan mün-
asebetlerinin menkul olmasına
Amerika Birleşik Devletlerinin
Almanya karşı aldığı hamane
vasıret hakkında etrafî husus
hemem tanınmış aydınlatmak-
tır. Fakat doktor Frank'un mu-
kama da ispat ettiği veçhile, bu
hamane vasıret ümidini, halk
muahade etmektedir.

Deutsche Allgemeine Zeitung
yayıncısı bir hamakaleinde
(Devamı No. 5, 28, 7 de) //

Almanlar
Amerika ile
Anlaşma
Ümidini
kaybetmemişler

Almanya petrol ihtiyacını
yeni keşfedilen sahalarından
temin etmeyi düşünüyor

Berlin, 18 (A.A.) — Bir ha-
suh muahade bildiriyor.
Alman muahadan, gittikçe da-
ha fazla Alman - Amerikan mün-
asebetlerinin menkul olmasına
Amerika Birleşik Devletlerinin
Almanya karşı aldığı hamane
vasıret hakkında etrafî husus
hemem tanınmış aydınlatmak-
tır. Fakat doktor Frank'un mu-
kama da ispat ettiği veçhile, bu
hamane vasıret ümidini, halk
muahade etmektedir.

Deutsche Allgemeine Zeitung
yayıncısı bir hamakaleinde
(Devamı No. 5, 28, 7 de) //

**Mevcut taahhütlerin kaydı ihtirazi
altında Türkiye - Almanya arazi-
lerinin masuniyetine tamamiyetine
müktebilen riayet edeceklerdir**

Ankara, 18 (A.A.) — Bu akşam saat 21,15 de
Hariciye Vekleti binasında Türkiye ve Almanya
arasında imza edilmiş olan muahedenin metni aş-
ğıdadır:

Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'i, arala-
rındaki münasebetleri müktebali itimad ve samimi
dostluk esasına istinad ettirmek arzusu ile, ve her bi-
rinin eylem mevcut taahhütleri kaydı ihtirazi tah-
tında, bir muahede akdétmeğe karar vermişler ve
bu maksatla muraahhaslarını tayin etmişlerdir; gö-
yle ki:

Türkiye Reisicumhuru:
İsmir mebusu ve Hariciye Vekili Şükrü Sa-
racoğlu nu;

Almanya Reich şansölyesi:
Ankara büyük elçisi ekselâns Frans Von Pape'n'i.

Bu muraahhaslar usulüne muvafık bulunan salâ-
hiyetnamelerini teati ettikten sonra âtideki ahkâmı
kararlaştırmışlardır. (Devamı No. 5, 28, 7 de) //

ROMANYA'da
Harp
hazırlığı

Sovyetlerden
Besarabiya
Geri mi
İstenecek

Romanyanın, Besarabyayı geri al-
mak teebbübünde olduğu bildiril-
miştir. Almanya, Sovyetler bir-
likini gürlemler yaptığı sayılan da-
dalıyor. İngiltere, yalınca ta-
arretin da bu sayırlar arasında;
Almanya'nın gürta yaptığı tab-
lâdın, İngiltere karşı yapılmış
harakati gürlemek için olduğu ayte-
ler. (Devamı No. 5, 28, 7 de) //

Almanlar
Amerika ile
Anlaşma
Ümidini
kaybetmemişler

Almanya petrol ihtiyacını
yeni keşfedilen sahalarından
temin etmeyi düşünüyor

Berlin, 18 (A.A.) — Bir ha-
suh muahade bildiriyor.
Alman muahadan, gittikçe da-
ha fazla Alman - Amerikan mün-
asebetlerinin menkul olmasına
Amerika Birleşik Devletlerinin
Almanya karşı aldığı hamane
vasıret hakkında etrafî husus
hemem tanınmış aydınlatmak-
tır. Fakat doktor Frank'un mu-
kama da ispat ettiği veçhile, bu
hamane vasıret ümidini, halk
muahade etmektedir.

Deutsche Allgemeine Zeitung
yayıncısı bir hamakaleinde
(Devamı No. 5, 28, 7 de) //

Almanlar
Amerika ile
Anlaşma
Ümidini
kaybetmemişler

Almanya petrol ihtiyacını
yeni keşfedilen sahalarından
temin etmeyi düşünüyor

Berlin, 18 (A.A.) — Bir ha-
suh muahade bildiriyor.
Alman muahadan, gittikçe da-
ha fazla Alman - Amerikan mün-
asebetlerinin menkul olmasına
Amerika Birleşik Devletlerinin
Almanya karşı aldığı hamane
vasıret hakkında etrafî husus
hemem tanınmış aydınlatmak-
tır. Fakat doktor Frank'un mu-
kama da ispat ettiği veçhile, bu
hamane vasıret ümidini, halk
muahade etmektedir.

Deutsche Allgemeine Zeitung
yayıncısı bir hamakaleinde
(Devamı No. 5, 28, 7 de) //

Von Pape

Alman Büyük
Elçisine göre

Türk-Alman
anlaşması

Eski itimatlı
ve dostane
münasebetleri
yeniden teyid
etmektedir

Ankara, 18 (A.A.) — Al-
manya büyük elçisi R. Von
Pape'n, Anadolu ajansı vası-
tasıyla Türk muahadesine ay-
rı ayrı beyanatta bulunmuş-
lardır.

İmza edilen muahade-
nin mev'at bu tarafa akdi
Hariciye Vekletine, muahade
diklate değir bazı sözler
söylenmiş veçhile oldu. Bun-
dan dolayı kendisine bütün
halinde tekkâle edilmek.

Bu muahade, ailede
heri memleketimizi harikere
(Devamı No. 5, 28, 7 de) //

HARP VAZİYETİ

Harbin bu hafta içindeki
umumî manzarası

Yazan: İhsan BORAN

Harbin bu hafta içindeki um-
mî manzaran şöyledir:

1 — Almanya Suriyede
Fransa - İngiliz harbine seyyer
kalmıştır. Bu sebeple İngilizler
ve bir Fransız, İngilizler
süngünden ziyade makofon ve
beyaz beyrak kullanıyorlar. İki
Fransız kurvetörleri kan dik-
mek, harbi bir emperyalın yit-
ti vermek şeref ve şüretin için
bir hareket değildir. Fakat bu il-
na ve halde usulünin büyük bir
süfice veremeyişi şümden an-
laşılıyor. İngilizlerin Suriyede
vakit kaybetmeleri hatırlar. Ce-
nup cephasında kurvetli bir yar-
ma, ve yakta motilü birliklerle

sevi bir istata hareketi kalmadır.
Bununla Fransayı harbe sürük-
mekten korkuluyor, o halde
uik yoldu bir an evvel anlaşmak,
kurvetleri Munda toplanmak, iş-
peler.

2 — Libya cephasında İngiliz-
ler taarruz ediyorlar. Bu taarruz
muhafazat kediği olmasın mu-
temeldir. Tobruk kalası kizana
kadar ilerlemek İngilizler için
aydılardır. Almanlar Girit har-
bindenberi Libya'da hatırlata
bulundurmuyorlar. Bu hatırlatma
muhafazadan ziyade Mısır ve
Suriyeye doğru taarruz maksadıyla
yapıldığı malumdur.

3 — Uzaklaşarak Japonya A-
(Devamı No. 5, 28, 7 de)

Kapuzo kalasını işgale İtmen gö rümeden Sollum'a hücum eden İt gürta askerlerinden bir grup
Bundan evvelki Libya hareketinde Sollum'a doğru ilerlerken

Her sene en çok beklenen gece Basın Balosu

24 Mart cumartesi akşamı Taksim Belediye Salonunda, Devletler Birliği Talehi anısına kurgusundaki merkezinde tertip edilmektedir.

Şişli 27 — No. 9491 — Fiyatı her yerde 10 kuruştur.

PERŞEMBE 22 Mart 1945

Bahibhi Necmeddin Sadak — Nefriyatı müdürü: Hikmet Feridun Es — AKŞAM Matbaası

AKŞAM

Harbden sonra hava seferle-
ri için şimdiden hazırlıklar
yapılmasına başlandı

ALMANLAR DÖRTTE BİRİ İŞGAL EDİLDİ

Türk - Sovyet dostluk ve taraf- sızlık muahedesi iptal olmuyor

Sovyetler birliği hükümeti muahedenin yeni şartlara uymadığını, ciddi tadiller istediğini, bu yüzden feshedileceğini bildirdi

Muahedenin müddeti 7 kasım 945 te bitiyor

Londra 21 (A.A.) — Moskova radyosu bugünkü yayınında Sovyet Hareketi Halk Komiseri M. Molotov'un müddeti gelecek on altı ayın 17'inde bitmek olan Sovyet - Türk dostluk ve taraf-sızlık muahedesi hakkında, Türkiye'nin Moskova büyükelçisi bir deklarasyon tevdi ettiğini bildiriyor.

Bu deklarasyonda, Sovyet hükümetinin, Sovyetler Birliği Türkiye arasında dostluk muahabesinin idamesi için gerekli 17 maddeli 1923 tarihindeki antlaşmanın bulunan Sovyet - Türk muahabesinin kayıtlarına takrir etmekte beraber, bilhassa ikinci dünya harbi esnasında vukuca gelen derin değişiklikler neticesinde, bu muahabeden artık yeni şartlara uyarak emmedini ve ciddi tadiller istediğini muahabede emne lorum gördüğü belirtilmektedir.

Bu hususları göz önünde tutan Sovyet hükümeti, mevzuatı bilhassa buhar, bütün teşkilatı birleştirme teşebbüsünde olduğu, buhar, fethetmek hususundaki arzusunun, fethetme hakkındaki usulü deşir eden 7 Kasım 1923 tarihli protokol gereğince Türkiye Cumhuriyeti hükümetine bildirilmektedir.

İzvestiya'nın makalesi
Moskova 21 (A.A.) — Tass ailesi bildiriyor: İzvestia gazetesinde, Türk - Sovyet antlaşmasının feshine tahsis ettiği makalelerde öyle ki.

Sovyetler Birliği Türkiye arasında dostluk ve taraf-sızlık antlaşması 17 Aralık 1923'te Paris'te imzalandı. İkinci dünya harbinin sonunda Milletlerarası muahabesinin mevcut vakti bilhassa buhar, fethetmek hususundaki arzusunun, fethetme hakkındaki usulü deşir eden 7 Kasım 1923 tarihli protokol gereğince Türkiye Cumhuriyeti hükümetine bildirilmektedir.

İşte dostluk muahabesinin bu esaslar üzerine kurulmuş ve bu muahabesinin 1923 tarihli Sovyet - Türk antlaşmasıyla ihmal bir mahiyet almıştır.

İki önce bu yıl için antlaşmanın antlaşmada, gerek taraflardan bir tarafın antlaşmasını, kendiliğinden bir sena daha uyarınca deşir edilirdi. Sonrakı üç defa, 17 Aralık 1923, 30 Ekim 1931 ve 7 Kasım 1935'te antlaşma ile buna bağlı diğer antlaşmaların muhtelif vadediler uyarınca ve ki taraf arasında çıkma olan meselelerin halli hususlarında protokoller imza edilmektedir.

Son protokol gereğince, antlaşma 10 yıl müddetle 7 Kasım 1945'e kadar uzatılmıştı. Bu protokolla antlaşma ile antlaşma, gerek protokolla eklenmiş vadediler, veya muahabesinin vadediler hattanından aliti ay evvel haber verilmek şartıyla taraflardan birince feshedilirse, kendiliğinden üçer sene uzayacaktır.

7 Kasım 1935 tarihli protokolun bu hükümlü gereğince, Sovyet Hareketi Halk Komiseri M. Molotov 19 Mart'ta Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Felin Starov'a Sovyet hükümeti nazımına bir demeç yaparak, Sovyet Hükümetinin Sovyet - Türk antlaşmasının, buna mülhak bütün teşkilatı birleştirme teşebbüsünde olduğu, buhar, fethetmek hususundaki arzusunun, fethetme hakkındaki usulü deşir eden 7 Kasım 1923 tarihli protokol gereğince Türkiye Cumhuriyeti hükümetine bildirilmektedir.

İzvestia gazetesinde, M. Molotov'un bu fethetme hakkındaki demecini tekrarlarken, Moskova radyosu demecini, "Filihaika Sovyet - Türk antlaşmasının tarhişesi gösteriyor ki, bu yıl için buna bir müddet için antlaşmanın bu antlaşma birçok defalar uzatılma ve buharın bütün ihtiyacı karşılamak üzere istisnalar yapılmıştır."

muahabesinin her sene 20 sene müddetle uzatılmaktadır. Halbuki bu 20 yıl içinde ve bilhassa ikinci dünya harbinin sonunda, Almanya'ya karşı yapılmış birçok savaş arasında birçok derin değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin mahiyeti ve şimali tesirinde fethetme hususuna yoktur. Taraf-sızlık muahabesi için bir tamamlama yoktur. Bu değişikliklerin ne vechelerinde vuku bulduğuna da şema yoktur. Buna harbiye makale yazar ki, geçen 20 yıl içinde Sovyetler Birliği diğer devletler arasında dostluk muahabesinin pek çok kısımları.

Bundan 20 yıl önce İngiltere ile olan muahabesinin neticesinde, bu muahabeden artık yeni şartlara uyarak emmedini ve ciddi tadiller istediğini muahabede emne lorum gördüğü belirtilmektedir.

Bu hususları göz önünde tutan Sovyet hükümeti, mevzuatı bilhassa buhar, bütün teşkilatı birleştirme teşebbüsünde olduğu, buhar, fethetmek hususundaki arzusunun, fethetme hakkındaki usulü deşir eden 7 Kasım 1923 tarihli protokol gereğince Türkiye Cumhuriyeti hükümetine bildirilmektedir.

İzvestiya'nın makalesi
Moskova 21 (A.A.) — Tass ailesi bildiriyor: İzvestia gazetesinde, Türk - Sovyet antlaşmasının feshine tahsis ettiği makalelerde öyle ki.

Sovyetler Birliği Türkiye arasında dostluk ve taraf-sızlık antlaşması 17 Aralık 1923'te Paris'te imzalandı. İkinci dünya harbinin sonunda Milletlerarası muahabesinin mevcut vakti bilhassa buhar, fethetmek hususundaki arzusunun, fethetme hakkındaki usulü deşir eden 7 Kasım 1923 tarihli protokol gereğince Türkiye Cumhuriyeti hükümetine bildirilmektedir.

İşte dostluk muahabesinin bu esaslar üzerine kurulmuş ve bu muahabesinin 1923 tarihli Sovyet - Türk antlaşmasıyla ihmal bir mahiyet almıştır.

İki önce bu yıl için antlaşmanın antlaşmada, gerek taraflardan bir tarafın antlaşmasını, kendiliğinden bir sena daha uyarınca deşir edilirdi. Sonrakı üç defa, 17 Aralık 1923, 30 Ekim 1931 ve 7 Kasım 1935'te antlaşma ile buna bağlı diğer antlaşmaların muhtelif vadediler uyarınca ve ki taraf arasında çıkma olan meselelerin halli hususlarında protokoller imza edilmektedir.

Son protokol gereğince, antlaşma 10 yıl müddetle 7 Kasım 1945'e kadar uzatılmıştı. Bu protokolla antlaşma ile antlaşma, gerek protokolla eklenmiş vadediler, veya muahabesinin vadediler hattanından aliti ay evvel haber verilmek şartıyla taraflardan birince feshedilirse, kendiliğinden üçer sene uzayacaktır.

7 Kasım 1935 tarihli protokolun bu hükümlü gereğince, Sovyet Hareketi Halk Komiseri M. Molotov 19 Mart'ta Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Felin Starov'a Sovyet hükümeti nazımına bir demeç yaparak, Sovyet Hükümetinin Sovyet - Türk antlaşmasının, buna mülhak bütün teşkilatı birleştirme teşebbüsünde olduğu, buhar, fethetmek hususundaki arzusunun, fethetme hakkındaki usulü deşir eden 7 Kasım 1923 tarihli protokol gereğince Türkiye Cumhuriyeti hükümetine bildirilmektedir.

İzvestia gazetesinde, M. Molotov'un bu fethetme hakkındaki demecini tekrarlarken, Moskova radyosu demecini, "Filihaika Sovyet - Türk antlaşmasının tarhişesi gösteriyor ki, bu yıl için buna bir müddet için antlaşmanın bu antlaşma birçok defalar uzatılma ve buharın bütün ihtiyacı karşılamak üzere istisnalar yapılmıştır."

memleketimiz son senelerde askeri ve sivil hayatında başarılarla dolu başarılar elde etmiştir.

Bundan 20 yıl önce, Sovyetler Birliği'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı yapılmış birçok savaş arasında birçok derin değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin mahiyeti ve şimali tesirinde fethetme hususuna yoktur. Taraf-sızlık muahabesi için bir tamamlama yoktur. Bu değişikliklerin ne vechelerinde vuku bulduğuna da şema yoktur. Buna harbiye makale yazar ki, geçen 20 yıl içinde Sovyetler Birliği diğer devletler arasında dostluk muahabesinin pek çok kısımları.

Bundan 20 yıl önce İngiltere ile olan muahabesinin neticesinde, bu muahabeden artık yeni şartlara uyarak emmedini ve ciddi tadiller istediğini muahabede emne lorum gördüğü belirtilmektedir.

Bu hususları göz önünde tutan Sovyet hükümeti, mevzuatı bilhassa buhar, bütün teşkilatı birleştirme teşebbüsünde olduğu, buhar, fethetmek hususundaki arzusunun, fethetme hakkındaki usulü deşir eden 7 Kasım 1923 tarihli protokol gereğince Türkiye Cumhuriyeti hükümetine bildirilmektedir.

İzvestiya'nın makalesi
Moskova 21 (A.A.) — Tass ailesi bildiriyor: İzvestia gazetesinde, Türk - Sovyet antlaşmasının feshine tahsis ettiği makalelerde öyle ki.

Sovyetler Birliği Türkiye arasında dostluk ve taraf-sızlık antlaşması 17 Aralık 1923'te Paris'te imzalandı. İkinci dünya harbinin sonunda Milletlerarası muahabesinin mevcut vakti bilhassa buhar, fethetmek hususundaki arzusunun, fethetme hakkındaki usulü deşir eden 7 Kasım 1923 tarihli protokol gereğince Türkiye Cumhuriyeti hükümetine bildirilmektedir.

İşte dostluk muahabesinin bu esaslar üzerine kurulmuş ve bu muahabesinin 1923 tarihli Sovyet - Türk antlaşmasıyla ihmal bir mahiyet almıştır.

İki önce bu yıl için antlaşmanın antlaşmada, gerek taraflardan bir tarafın antlaşmasını, kendiliğinden bir sena daha uyarınca deşir edilirdi. Sonrakı üç defa, 17 Aralık 1923, 30 Ekim 1931 ve 7 Kasım 1935'te antlaşma ile buna bağlı diğer antlaşmaların muhtelif vadediler uyarınca ve ki taraf arasında çıkma olan meselelerin halli hususlarında protokoller imza edilmektedir.

Son protokol gereğince, antlaşma 10 yıl müddetle 7 Kasım 1945'e kadar uzatılmıştı. Bu protokolla antlaşma ile antlaşma, gerek protokolla eklenmiş vadediler, veya muahabesinin vadediler hattanından aliti ay evvel haber verilmek şartıyla taraflardan birince feshedilirse, kendiliğinden üçer sene uzayacaktır.

7 Kasım 1935 tarihli protokolun bu hükümlü gereğince, Sovyet Hareketi Halk Komiseri M. Molotov 19 Mart'ta Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Felin Starov'a Sovyet hükümeti nazımına bir demeç yaparak, Sovyet Hükümetinin Sovyet - Türk antlaşmasının, buna mülhak bütün teşkilatı birleştirme teşebbüsünde olduğu, buhar, fethetmek hususundaki arzusunun, fethetme hakkındaki usulü deşir eden 7 Kasım 1923 tarihli protokol gereğince Türkiye Cumhuriyeti hükümetine bildirilmektedir.

İzvestia gazetesinde, M. Molotov'un bu fethetme hakkındaki demecini tekrarlarken, Moskova radyosu demecini, "Filihaika Sovyet - Türk antlaşmasının tarhişesi gösteriyor ki, bu yıl için buna bir müddet için antlaşmanın bu antlaşma birçok defalar uzatılma ve buharın bütün ihtiyacı karşılamak üzere istisnalar yapılmıştır."

Batıda Alman şehirleri birbiri arkası sıra düşüyor

Amerikalılar kimya sanayi merkezi Ludvigshafen'e girdiler. Mayence'de sokak muharebeleri oluyor, dün 14 bin esir alındı

İçinde muharebeler olan Rhin sahilindeki büyük Mayence şehrinin bir görüntüsü

Rüksel 22 (R.) — Rhin'in batısında salınan Alman kuvvetlerinin 14 batıda bir bongaşu sürdürüyor. İçinde Amerikan ordusu yalın 14 bin esir almıştır. Alman tabiiği, Bingen'in cümlede Amerika-
ların Alman hatlarına derinleştiğini bildiriyor.

New-York radyosuna göre, güney Almanya'da dört bir Mütteliklerin ilerli almaktadır.

Londra 22 (A.A.) — Batıda Alman şehirleri birbiri ardı sıra Mütteliklerin eline geçiyor. Önce Amerikan ordusu iki gün içinde 30 bin esir almıştır. Müttelikler bu esirleri, çok yakında, en büyük safiri elde edeceklerdir.

Ludvigshafen yakınlarında Almanya'nın en büyük kimya sanayi merkezi. Burada hesap-
sız miktarda kimya sanayi fabrikaları vardır. Nehrini tam karşı kıyısında Müncheln
göhr bulunmaktadır. Almanlar il-
gibili aramada köprüleri uçurmuş-
lardır.

Başka Amerikan kuvvetleri Lud-
vigshafenin 24 kilometre cümle batı-
sında Neustadt'a girmişlerdir. Bu ka-
simde Alman kuvvetleri gittikçe, Pa-
lat tam emsiler, Pirmasens ile

Batıda işgal edilen Alman topraklarını ve Mütteliklerin taarruz istikametlerini gösteren harita

Rhin arasında düşman kuvvetlerin-
in çözülmeye başladığını göstermek-
tedir.

Mayence sokaklarında garip garip
oluyor. Vedeln Amerikan ordusu
Homburg'ı işgal etmiştir.

Remagen köprüsünde birinci or-
du kuseye doğru bir kilometre ilerle-
miş, Harzga ve Gungere şehirleri

zaptetmişlerdir. Bu köprüsü şimdiki
piyade kuvvetleri ve zırhlı vasıtalarla
doldurdu. Hava kuvvetleri barınak
kılavuz defektör.

Kuzeydeki barış
Londra 22 (A.A.) — Müttelik umu-
mî kararlarından gelen bir habere
göre, Batı cephesinin şimali kesiminde
kalın bir düşman tabakası sabah-
tan itibaren ağır maresel Müttelik
meyerin barınaklarını düşman gö-
sünden girmektedir.

Bu kesimde yeni ve mühim hüdus-
ler beklenmektedir.

Hava akınları
Londra 22 (R.) — Dün öğün kalier
Almanya'da 10 hava meydanı ve
Ludwigshafen'deki tana fabrikası
bombardman edilmiştir. İnşaat
şehri bomba uçakları Ruhr havası-
nın Almanya'nın sınırlarına 100 kilo-
ton bombalar atmıştır. Müttelik
meyerin barınaklarını düşman gö-
sünden girmektedir.

Müttelikler Danimarka'nın merkez
Kopenhag'da Gestapo merkezini
bombardman etmiştir. Binanın tek-
mil cephe yıkılmıştır. Bir çok ölü-
şü bildirildi.

İtalyan kağan uçakları Viyana
yakınında iki petrol taşıyıcısını ve
Münih'in şimalinde iki uçak
bombardman etmiştir.

Doğuda kati taarruz hazırlığı

Mareşal Zukov kuvvetleri Oder üzerinde
gece gündüz köprüleri kuruyor

Rüksel 22 (A.A.) — Alman tabiiği,
Müncheln'de, Şubat-Şubat'ta em-
mal batısında Sovyet kuvvetlerinin
batı arad kanakların elde etmiş ol-
duklarını bildirilmektedir.

Alman tabiiği, doğu cephesindeki
hareketler hakkında şunları ifade et-
mektedir: Sovyet birlikleri Viyana ve
Bratislava yollarını kapamakta olan
Rhin nehrine doğru ilerlemeye kay-
detmişlerdir. Bu kesimde Rus taarru-
zu şimal istikametinde girmektedir.

Stettin bölgesinde Sovyet kuvvetle-
rinin taarruzları devam ediyor.

Paris 23 (A.A.) — Bir Alman har-
bahar, maresel Zukov istikametle-
rinden Frankfurt ile Köteln arasında
da Oder üzerinde gece gündüz köprü-
leri inşa etmekte olduklarını bildir-
mektedir.

Son muharebeler
Londra 22 (A.A.) — Doğru cephe-
de Koenigsberg ve Danzig etrafında
gittikçe muharebeler oluyor. Sovyet
topları insan tasatlarını ve iskeleleri
bombardman etmektedir. Priehle-
harfaktı Alman cephe yavaş yavaş kü-
şülmeğe başlıyor. Koenigsberg'in güney
batısında gittikçe muharebeler olu-
yor. Almanlar 24 saat içinde 4000 ölü
vermişlerdir.

Daniz istikametinde ilerlemekte
olan Sovyet birlikleri de gittikçe mu-
harebeler veriyor. Dün burada Gros-
haus şehri zaptedilmiştir. Bu şehir
Daniz'e dört kilometre mesafededir.

Stettin insan Sovyet tahatları ta-
randan demersü etmiş bombard-
man ediyor. Breslau'da muharebe-
ler devam ediyor.

**Alman toplulukları
bombardman edildi**
Londra 22 (A.A.) — Yunan
bomba uçaklarının Rodos ada-
sında Alman kuvveti topluluğu-
na ve tank birliklerine ağır at-
mış oldukları bildirilmektedir. Bütün Yunan uçakları geri dö-
nmüşlerdir.

M. Roosevelt'in demeci
Newyork 22 (R.) — Amerika
Cumhuriyeti Başkanı M. Roosevelt,
Kongre toplantısı muahabesinin
şeyliyle bir nutukta demecini ki-
tirdi.

Başarıya ne zaman kurulacak-
tır? Bu soruya Roosevelt, "Bizim
milletimiz, tam saferine ne zaman ka-
zanacağını da bilmiyoruz. Yalnız
bizim dünyamızın muhtelif
noktalarında yeni büyük kuyun
asker bulunduğunu biliyoruz.
Yine dünyamız içinde 72 bin
Amerikalı esir bulunduğunu da
biliyoruz."

PAZAR
14
MAYIS
1939

IDARE YENİ
İktisadi Harfemühür No 54
İstanbul
Tic. Sic. No: 20708
Denet. No: 369

YENİ SABAH

GÜNLÜK SİYASİ HALK GAZETESİ

ABONE ŞARTLARI

Türkiye	Yabancı
500 Kr. Senelik 2400 Kr.	500 Kr. 6 aylık 1250 Kr.
300 Kr. 3 aylık 650 Kr.	300 Kr. 1 aylık 350 Kr.

Posta ithibadına göre nakliyat masrafları için 25, 14, 7.5 ve 4 lira

Türk - İngiliz Anlaşması
Her Tarafta Alkışlanıyor

Paris Ve Londra Matbuatı Bu İttifakın Dünya Sulhu Üzerindeki Büyük Tesirlerini Tebarüz Ettiriyorlar

İngiliz Gazetelerinin Neşriyatı:

NEWS CHRONICLE'den: "Askeri bakımdan Türkiye'nin sulh cephesinde bitahale hayatı bir ehemmiyetli haldedir. Türkiye'nin tavassutları bir İngiliz - Sovyet ittifakının akadide faydalı olabilir."

TAYMİN'den: "İngiliz - Türk paketi; İngiliz - Polonya paketi kadar önemli ve hatırı şereflidir. Bu paketi yalnız Akdeniz meselelerine değil, Balkan meselelerine de şamil eder."

İngiliz Gazeteleri, Hatay Meselesi Hal Olunur Olunmaz; Aynı Mealde Bir Türk-Fransız Deklarasyonunun Yapılacağını Tahmin Ediyorlar.

Fransız Gazetelerinin Neşriyatı:

MATIN'den: "Türkiye bir taarruz maruz kalmış takdirde İngiltere onun yardımına koşacak, Mısır ve Filistin bir taarruz olursa Türkiye derhal bu memleketlere yardım edecektir."

EPOQUE'den: "Türkiye Karadeniz giden boğazlara hakim bulunmaktadır. Baltık denizi bir Alman gölü olalıdan beri İngiltere ve Fransa; Polonyaya ancak Karadeniz ve Rumanya yolları yardımıyla ulaşabilmektedir."

Danzig Meselesi

Leh-Alman Gerginliği Büyük bir hızla artıyor

Varşovada Alman Gazeteleri Yıkıldı. Polonya Halkı Danzig İçin Her Türklü Plebisiti Reddediyorlar.

10 Gün İçinde Danzige Seyyah Kıya-fetinde 30 bin Alman Askeri Sokulmuş!

Paris, 13 (A.A.) — Figaro gazetesinin Varşova muhabirinden aldığı bir habere göre son 10 gün zarfında Danzig şehrinin 30.000 Nazi girmişti. Bunlar, hücum kışatına mensup bulunmaktadırlar. Yalnız kendilerini seyyah gibi gösteriyorlar.

Bundan başka Almanlar, hava yoluyla, Danzig'e seliha ve mühimmat ihmal etmişlerdir. Şerh Prusya'dan gelen tazyıklar, serbest göçüne imkân ve hamulelerini toplayıştan sonra dönmektedirler.

Bu hadiseler, Alman - Leh boyunda hüküm sürmekte olan huzursuzluğu arttırmaktadır.

B. Genevieve Tabouis, Ouvre gazetesinde, buna münasip haberler vermektedir. Yalnız 30.000 rakamı yerine 4500 rakamını yazmaktadır.

Alman gazeteleri yaktı.

Varşova, 13 (A.A.) — Halk bu sabah Lodz istasyonundan çıkarken Almanya'dan gelmiş olan Alman ga-

Berlin ve Roma matbuatı anlaşmayı İtalya aleyhine görüyorlar!

Londra, 13 (A.A.) — Gazeteler, Türk - İngiliz anlaşmasını selamlamakta ve Türkiye'nin bilhassa Rumanya'ya verilen garanti bakımından sevkiyle ehemmiyetini ve ve coğrafi vaziyetini tebarüz ettirmektedirler. Gazeteler, Türk - İngiliz ittifakı sayesinde bir İngiliz - Sovyet paketi münfer olabilecek olan Türk - Sovyet münasebetlerinin sınımlanmış olduğunu bahsetmektedirler.

Times şöyle yazıyor:

"Türkiye müteker müdafaa sistemine mühim bir siyasi ve sevkiyle yardım temin etmiştir. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki bağları, yakında aktedilecek olan İngiliz - Türk ittifakının İngiliz - Sovyet ittifakı için bir köprü vazifesi görmeye yardım etmektedir."

Daily Telegraph, diyor ki:

"Müttecazine karşı kurulan cephe madde ve sevkiyle ehemmiyeti (Sona 3 üncü sayfa)

Madrid geçit resmi

İtalyan ve Alman tazyicilerine madalyalar veren General Franco dün mühim bir nutuk söyledi (Yazısı 3 üncü sayfamızda)

Kavgalı Futbol Maçı

Dün Yapılan Işık-Haydarpaşa Liseleri Maçında Müessif Hâdiseler

Bir ışık liseli oyuncu sahadan baygın çıkarılışken (Yazısı Beşinci)

Türk - İngiliz Anlaşması

Yazan: Hüseyin Cahid YALÇIN

İngiltere ile aramızda aktedilen bütün bütün memleketin umumi bir avar ve memnuniyet ile karşılanmaktadır. Bu günde etmişyiz. Çünkü bu her şeyden evvel bir sulh ve emniyet aletidir. Türk milletini Büyük Harpten sonra hummalı bir faaliyet ile dahil inkılap ve saltanatın temine çalışırken harici münasebetlerde en dürtür bir sınırlanmış ile barış siyasetine taraf olmaya ve komşularla tedafili ittifaklar ve sulhlarla ile yakın arkadaşta iyi bir hava yaratmışa çalışmış.

Yeni görüşümüzün tabiatı bizi bu yoldan ayırmazsa, bilakis milletlerarası münasebetlerde sulha ve emniyete istinad eden hattı hareketimizin tabii bir neticesi şeklinde mevkî alınmıştır. Bu itibarla memleketimizin hudutları dahilinde olduğu kadar Balkanlar dost ve müttefiklerimizce, parçaları ve hattı Roma - Berlin müverricine bile iyi bir nasarla görüleceğinden şüpheleniyoruz.

Türkiye ile İngiltere, bugün Akdenizde bir rivacık karşısında müttefikli ummiyet taahhütlerine giriyorlar. Bu, daha umumi, daha devamlı ve esassı bir anlaşmanın mütemmimdir. Bugün yalnız Akdeniz'de değil, bütün Akdeniz'de (Sona 3 üncü sayfa)

Yeni İki Tefrikamız:

1-Bir Eski İstanbul Polis Müdürünün Hatıratı

Eski İstanbul Polis Müdürü Emekli Tümbayhalil Aşıroğlunun hatıratı

Umumi Harp nihayetinde ve müteker devrinde ceryan edip şimdiye kadar gizli kalmış birçok meraklı, tarihî hadiselerin iç yüzünü aydınlatıyoruz.

2- Çakırcalı Efe

YAZAN: MURAD SERTOĞLU

Pek Yakında Başlayacağız

Prens Pol Floransada

Yugoslav Naibi geline verilen ziyafette Mussolini de bulundu

Roma, 13 (A.A.) — Yugoslavya Naibi Prens Paul ile refikası Floransa'ya nakleden trenin altından çıkan hummalı bir trenle Haricî Nazırı Kont Ciano, Masarî Nazırı Alfieri ve daha birçok zevat hareket etmişlerdir. Bu ikinci tren Floransa'da birinci treni geçerek ve bu suretle her iki nazır da misafirlerin müvassalatında istasyonda bulundular.

Ziyafet

Roma, 13 (A.A.) — Yugoslavya Naibi Paul ve Prenses Olga Yugoslavya elçiliğinde Kral ve Kraliçe geline bir ziyafet vermiler ve bu ziyafette Mussolini ve Kont Ciano da hazır bulunmuşlardır.

Prens Paul ve maiyeti bu sabah Floransa'ya hareket etmişlerdir.

İngilterede Askerlik

Londra, 13 (A.A.) — Avam Kamerası dün akşam 110 rey karşı 218 reyle askerî mükellefiyet kanununa en ehemmiyetli maddesini kabul etmiştir. Bu maddeyle mükellef olan hükümet 20 ve 21 yaşındaki gençleri altı ay müddetinde askerî taahhüt yapmaya davet edilecektir.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Döne Nihal KARABORAN
Doğum Yeri	Osmaniye
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Gazi Üniversitesi İlköğretim Sınıf Öğretmenliği Bölümü
Yüksek Lisans	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Kopal İlköğretim Okulu 23 Temmuz İlköğretim Okulu Veysefendi İlkokulu
İletişim	
E-Posta Adresi	donekaraboran@hotmail.com.